

**საქართველოს განათლებისა და
მეცნიერების სამინისტრო**

**საქართველოს ახალგაზრდა მეცნიერთა
საზოგადოების საქართველოს ისტორიისა და
კულტურის ევლავითი ცენტრი**

გულგრილი გეგონების -
სუფთაბუნების სამშვიდლოში მისი მდიდარი დასტოვებული
მედიანის, უფროსი დიდიგონების
მედიანის მიქვების
ხაზგადახატვის

თეიმურაზ კენკეზაშვილი

საისტორიო პარადიგმები

ტ. I.

აწმყო, შობილი წარსულისაგან...

თბილისი
2012

უაკ(UDK) 94(479.22)

კ-405

მთავარი რედაქტორი

იულონ ბაგოშიძე

გელათის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი

ტომის რედაქტორი

სერგო ვარდოსანიძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორ

რეცენზენტები

ანდრო გოგოლაძე

ისტორიის დოქტორი, პროფესორი

მანანა ხომერიკი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი

მარინე ცინცაბაძე

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი

© **თ. კენკეაშვილი, 2012**

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2012

თბილისი, 0179, ი. შავაშავაძის გამზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30

E-mail: universal@Internet.ge

ISBN 978-9941-17-667-8

Ն՞րն ամբողջաբոլ նսմնոմուն զամոքողքնդնետուն պոհմուն
մարտունսն շոբաոտ նսքնոտղլոուն զնստլորնսն լոս
մղլնդորնն մոննսլուն, նսլոն
լոմնլոն մսմնն.

[illegible][illegible][illegible][illegible]

შინაარსი

I. გარდაცვალება და დაკრძალვა თამარ მეფისა	11
სად და როდის გარდაიცვალა თამარ მეფე	12
ლეგენდები თამარ მეფის საფლავთან დაკავშირებით	53
საისტორიო წყაროები თამარის დაკრძალვის შესახებ	64
დე ბუას ეპისტოლე და ვარაუდები თამარ მეფის	
ნეშტის გელათიდან იერუსალიმში გადასვენების შესახებ	76
თამარ მეფის განსასვენებელი ეკვდერი გელათში	96
ბოლოთქმა	110
დამატება I. ქართული საისტორიო წყაროები თამარ	
მეფის გარდაცვალებისა და დაკრძალვის შესახებ	111
წყაროები და ლიტერატურა	118
II. კოჯრის სამეფო რეზიდენცია და სასულიერო კერები	127
კოჯორი, ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა	128
კოჯრის სამეფო რეზიდენცია	142
კათოლიკოს-პატრიარქ ნიკოლოზ IX-ის სასახლე კოჯორში ...	158
კოჯრის სასულიერო კერები	164
დანართი I	176
წყაროები და ლიტერატურა	183
III. საქართველოს სამეფო ხელისუფლებისთვის ბრძოლა	
დავით IV აღმაშენებლის მემკვიდრეთა შორის	226
საქართველო XII საუკუნის I მეოთხედში	227
საქართველო დავით IV-ის მემკვიდრეთა ზეობის ხანაში	236
ბრძოლა საქართველოს სამეფო ხელისუფლებისათვის	
დავით IV-ის მემკვიდრეთა შორის	240
წყაროები და ლიტერატურა	257
IV. იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ისტორიული	
წარსული და საქართველოსთვის დაბრუნების	
საკითხის პერსპექტივები	259
V. The History Of Kojori	283
VI. საქართველოს სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი	
კომიტეტის პრეზიდიუმის კომისიის რელიგიის	
საკითხებში საქართველოს ეროვნულ არქივში	
დაცული მასალები	323
VII. წერილები, ინტერვიუები, მოხსენებები	356

წინასიტყვაობა

წინამდებარე წიგნში თავმოყრილია ჩვენს მიერ სხვადასხვა დროს გამოქვეყნებული (აგრეთვე გამოუქვეყნებელი) ნაშრომები, რომელიც საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა პერიოდს ეხება. მასში ძირითადად ასახულია საქართველოს შუა საუკუნეების წყაროთმცოდნეობის, ქვემო ქართლის ისტორიული გეოგრაფიისა და საქართველოს ეკლესიის უახლესი ისტორიის საკითხები. ნაშრომს ბოლოში ვურთავთ ჩვენს ინტერვიუებსა და საგაზეთო პუბლიკაციებს. კრებულს ვუძღვნით, ჩვენი მეგობრის, ავღანეთის სამშვიდობო მისიაში 2010 წელს დაღუპული ქართველი მეომრის, უფროს ლეიტენანტ მუხრან შუკვანის ნათელ ხსოვნას. სწორედ მისნაირი თავგანწირული მეომრებისგან იქმნება მსოფლიო ისტორია...

„აწმყო, შობილი წარსულისაგან...“ – ლაიბნიცის ამ ცნობილი სიტყვებით დავასათაურეთ წინამდებარე კრებული, რადგანაც სწორედ წარსული, ისტორია განსაზღვრავს ამათუიმ ქვეყნისა თუ ერის აწმყოსა და მომავალს. ჩვენი ქვეყანა და ერი მატარებელია უდიდესი ისტორიული წარსულისა. საქართველოს ისტორიას ახსოვს როგორც აღწევების, ისე რთული ქარტეხილების პერიოდი. XII-XIII საუკუნეების „ოქროს ხანას“ მოხდევს ჯერ მონღოლთა და ირანელთა, ზოლო შემდეგ ოსმალეთის დამპყრობლური და აგრე-

ხორული პოლიტიკა. საქართველოს სამეფო, XIX საუკუნეში, მრავალზნიანი არსებობის შემდეგ გაუქმებულ იქნა და გამოცხადდა რუსეთის კოლონიად. ამის შემდეგ იყო ავადსახსენებელი საბჭოთა კავშირის სამოცდაათწლიანი კოლონისტური მმართველობა... გარეშე მტერი ყოველთვის ცდილობდა ქართველებში ჩაეკლა ეროვნული თვითმყოფადობა, თუმცა დიდი ისტორიული წარსულის მქონე ერი განუწყვეტლივ იბრძოდა დამოუკიდებლობისათვის.

დიდი ბრძოლების შედეგად მოვედით დღემდე, XXI საუკუნემდე. დღეს ჩვენი ქვეყანა აღმავლობის გზაზე დგას, იგი საჩვენებელია არამარტო პოსტსაბჭოთა ქვეყნებისთვის, არამედ მთელი მსოფლიოსათვის, მაგრამ კვლავაც მრავალი გამოწვევის წინაშეა. თუმცა, მიუხედავად გარეშე ძალის დიდი წინააღმდეგობისა, შევძლებთ ქართული დემოკრატიული სახელმწიფოს აბსოლუტურ აღორძინებასა და ტერიტორიულ გამთლიანებას... მთავარია გვახსოვდეს „რანი ვიყავით“. არ დავივიწყოთ მდიდარი ისტორიული წარსული და გვწამდეს დიდი და ბედნიერი მომავლისა.

თემურ კენკებაშვილი
9 თებერვალი, 2012 წელი.

რედაქტორისაგან

წიგნის რედაქტორი, ვფიქრობ, ვალდებულია წარუგვიდგინოს მკითხველს მისი ავტორი. მეც ამას ვაპირებ.

თემურ კენკებაშვილი, უკვე თექვსმეტი წლის გახდა. ზმნიზედა „უკვე“ აქ იმიტომ ვიხმარე, რომ წინამდებარე კრებულში შესული ზოგიერთი ნაშრომი თემურმა დაწერა და გამოაქვეყნა კიდევ ერთი-ორი წლის წინ. თემურ კენკებაშვილი გავიცანი 2010 წელს, როდესაც კოჯრის საჯარო სკოლის IX კლასის მოსწავლე ჩემთან მოვიდა საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში და განსახადვრავად მომიტანა კოჯორში შემთხვევით აღმოჩენილი არქეოლოგიური ნივთები. ნარკვევი კოჯრის ისტორიის შესახებ ამ კრებულშიც არის შესული და იქ მოხსენიებულია ის არქეოლოგიური ნივთებიც. თემურმა მაშინვე წამაკითხა რამდენიმე ნაშრომი, მათ შორის ნარკვევი თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღისა და საფლავის ადგილმდებარეობის შესახებ. ეს ბავშვის ნაწერი არ იყო. მე საქმე მქონდა მოაზროვნე ახალგაზრდა ისტორიკოსთან, რომელიც შესანიშნავად ფლობდა ძველ ქართულ წერილობით წყაროებს და მათი ანალიზის უნარიც ჰქონდა. ამიტომ მკითხველმა უნდა დაივიწყოს ავტორის ახაკი, როგორც მე დავივიწყე და მისი ამ კრებულის რედაქტორობაზეც დავთანხმ-

დი. კრებულში შესული ნაშრომები საკმაოდ ვრცელ ისტორიულ პერიოდს მოიცავს, ანტიკური ხანიდან მეოცე საუკუნემდე, ჩათვლით. ამ ნაშრომების ნაწილი ადრეც იყო გამოქვეყნებული, ზოგი რამ პირველად ქვეყნდება და მათგან, ჩემი აზრით, განსაკუთრებით ღირებულია საქართველოს ეკლესიის ისტორიასთან დაკავშირებული დოკუმენტების პირველი პუბლიკაცია, რომელიც უთუოდ დააინტერესებს ისტორიკოსებს.

დასასრულ, კიდევ ერთხელ უნდა ვთქვა, რომ ავტორის ასაკზე საუბარი იმიტთვის არ დამიწყია, რომ მკითხველისაგან შემწყნარებლობა მეთხოვა. მიხი ასაკი თემურ კენკებაშვილს, შესაძლებელია, მატებს გამბედაობას ისეთ პრობლემებს შეეჭიდოს, რომელთაც ისტორიკოსთა თაობები იკვლევდნენ და თავისი ამ შემართების შედეგები წარუდგინოს მკითხველს. მაგრამ მას დარწმუნებული ვარ, სრულად აქვს გათვითცნობიერებული მეცნიერის პასუხისმგებლობა და ისიც უნდა იცოდეს, რომ პირუთვნელი კრიტიკა მხოლოდ წაადგება ახალგაზრდა, დამწყები მკვლევარის მომავალს.

იულონ გაგოშიძე

თემურ კენკეაშვილი

ანგო, შოგილი წარსულისაგან...

**გარდაცვალება და დაკრძალვა
თამარ მეფისა
2010 წ.**

I. ხად და როდის გარდაიცვალა თამარ მეფე?

თამარ მეფის გარდაცვალების ადგილის ხაკითხისათვის

„მზიარულად ამბისაგან მეტყუელი პირი აწ
მწუხარებისა მიმართ მიიქცევის. რამეთუ მეგულვების
აწ [მე] წარმოთქმა ყოვლისა სოფლისა საგლოველი-
სა ამბისა“.¹ ასე იწყებს მემატიანე თხრობას თამარ
მეფის გარდაცვალების შესახებ.

„ნაჭარმაგევს გარდმოდგა მეფე თამარ, და მის
წინაშე იყუნეს ყოველნი დიდებულნი და წარჩინე-
ბულნი, და იურგნა და განაგნა ხაქმენი სამეფო-
სა თუხისანი, და უფროსდა ეკლესიათა და მონასტერთა-
ნი. და მუნ დგომასა შინა გამოაჩნდა ხენი რამე მო-
მაოკრებელი ჩუენი, რომელი დღითი-დღე დამძიმდე-
ბოდა მის ზედა და დიდხან ფარვიდა, რათა არავინ
შეაწუხოს, გარნა ურგებელ იქმნა რად ჭირი, არა მიმ-
თულველი გურონებისა, მაშინდა განაცხადა, რამეთუ

¹ ბასილი ეზოხმოძღუარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959. გვ. 144; ბასილი ეზოხმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. იგ. ჯავახიშვილის რედ. თბ. 1944. გვ. 32.

დედობრივმან უძლურებამან განგრძობილთა შინა მკედრობათა არა თავს იდგა შეუმთხუეველად მიშუება აგებულებისა.“

„და აქა საბრალოდელ მიჩნს დიდად ერთგულნი იგი კაცნი, თუ ვითარ უგულვებელს ყუეს ეგოდენი ტკივნეულობაჲ მისი: რამეთუ წარმოიყუანეს კუბოთა ტფილის[ს], და შემდგომად მცირეთა დღეთა ენებათ ჩუეულებისაებრ, რათა დასოხ განვიდნენ“.¹ (კუბო „ესე არს ქალთა და კაცთა ჩასაჯდომელი, აქლემთა ასაკიდებელი, გინა ზელით სატარებელი“ – ხულზან-საბა ორბელიანი; ვახუშტი ბატონიშვილი კი ასე განგვიმარტავს: „კუბო – „ტახტრევანი“²).

დასო იყო თბილისის მიდამოებში, მთიან ადგილას, ზშირი ტყე (მადნარი), სადაც მეფე თავისი კარით ზაფხულსა და შემოდგომას ატარებდა.³ „დასო არს მადნარისა და ჰეშირისა რომელთაცა ფიჩხთა საზელი არს“.⁴

¹ ბასილი ეწოხმოძლუარი, ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 144.

² ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ზელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973. გვ. 933.

³ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან. ჟურნ. „მიმოშნიდგელი“, 1951 წ. № 2. გვ. 54.

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი. ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. IV. გვ. 191.

„ისწავდეს და მუნ წარიყვანეს კუბოთავე და დიდად გაძნელდა სენი იგი უწყალო. და კუალად წარმოიყუანეს აგარათა ციხესა“.¹

სად იყო აგარათა ციხე? ისტორიულად დადასტურებულია, რომ იგი დღევანდელი კოჯრის ციხეა.²

„და უქმ იქმნა მის ზედა ყოველივე ბუნებათა გამომეძიებლობა მკურნალთა კელოვნებისა...“

„...და მერმე უკანასკნელ ჯმა აღმოუტევა, და ყოველთა მშვიდობა მისცა, ესრეთ მეტყუელმან: <ქრისტე ღმერთო [ჩემო] მხოლოო, დაუხრულებელო მეუფეო ცათა და ქუეყანისაო, შენ შეგვედრებ სამეფო საამას, რომელი შენ მიერ მერწმუნა, და ერსა საამას პატიოსნითა სისხლითა შენითა მოსყიდულისა, და შვილთა ამათ ჩემთა, რომელნი შენ მომცენ, და მერმე სულსა ჩემსა. მაშინ განვიდეს ყოველნი მწარედ მტირალნი. და თამარ დაიძინა ძილი იგი მართალთა, და აღესრულა მზე ქართლისა, და საფლავმან სადიდებელად თუხად დაგვაჭირვა ცხოვრება მხოფლიო ყოველთა ქრისტიანეთა“.³

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ნუსხა. გ. თაყაიშვილის რედ. თბ. 1906. გვ. 530; ბასილი ეწოხმოძღუარი. ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 144.

² ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან; თ. კენკებაშვილი, კოჯრის ისტორია. თბ. 2010. გვ. 10-11.

³ მარიამისეული ქართლის ცხოვრება. გვ. 530-531; ზ. ჭიჭინაძე. ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეთაფხრამეტე საუკუნემდე.

მართალია, ბასილი ეზოხმოძღვარი წერს, თამარ მეფე აგარათა ციხეს გარდაიცვალაო, მაგრამ მისი გარდაცვალების ადგილი მაინც ხადავო ხაკითხია, რადგან თამარის პირველი ისტორიკოსი („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“) გვამცნობს: „მიიცვალა მეფე თამარ ჴმელსა დგომასა შინა“.¹

რას უნდა ნიშნავდეს „ჴმელსა“? ეს სიტყვა შესწავლილი აქვს აკად. კ. კეკელიძეს. იგი ამ სიტყვას გადამწერის შეცდომად თვლის და ამბობს: „ჴმელსა“ მაგივრად „ტაბა-ჴმელსა“ უნდა ეწეროსო. ნ. ბერძენიშვილის აზრით: აგარათა ციხეს „იმ დროს, ჩანს ტაბა-ჴმელსა ეწოდებოდა“-ო.² თ. ჟორდანია ფიქრობს, რომ „ჴმელსა დგომასა შინა“ უნდა ნიშნავდეს მარხვას, „როდესაც აკრძალულია თევზი, ღვინო და ზეთი და ჩვენის აზრით ეს უნდა იყოს მარიამობის მარხვა“-ო.³ (იგ. ჯავახიშვილს ამ სიტყვაზე ყურადღება არ აქვს გამახვილებული). ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სიტყვა

წ. II. ტ. I. ტფ. 1898. გვ. 488; ბასილი ეზოხმოძღვარი. ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 144-146.

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. კ. კეკელიძის რედ. თბ. 1941. გვ. 40; ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959. გვ. 112.

² ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან. გვ. 55.

³ თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. ტფ. 1892. თბ. 2004. გვ. 301.

„ცმელსა“ გადამწერის შეცდომა ან მარზვა კი არა, არამედ სიტყვის „ტაბა-ცმელსა“-ს შემოკლებული ფორმა უნდა იყოს. აქ ვეთანხმებით ნ. ბერძენიშვილის აზრს. როგორც ჩანს, იმ დროს ამ ადგილს „ტაბა-ცმელა“ ეწოდებოდა. („ზემო ტაბაზმელას ანუ კოჯორს“ გარდაიცვალა თამარიო).¹ ამას ამტკიცებს ისიც რომ იოანე ბატონიშვილს თავის ქართლის ისტორიაში, რომელიც კალმასობაშია შეტანილი უწერია, რომ თამარ მეფე „ზემო ტაბა-ცმელას“ გარდაიცვალაო.²

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VIII. თბ. 1979. გვ. 308.

² ისტორიანი და აზმანი, გ. გეგელიძის რედ. გვ. 41; თ. კენკეზაშვილი, სად და როდის გარდაიცვალა თამარ მეფე? „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. № 65. გვ. 3.

თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის საკითხისათვის

თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში სადავო პრობლემათა რიცხვს მიეკუთვნება. თითოეული წყარო თუ საკითხზე მომუშავე მეცნიერი სხვადასხვა თარიღს ასახელებს. ძირითადი მოსაზრებები ასეთია: 1207, 1210, 1212, 1213, 1216 წლები.

ა) ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრე გვაუწყებს: „მოაზლენი მათნი სულტანნი მოხარკედ დასხნა და სამეფო განუხეთქელად დაიცვა. ყოველნივე შეიტკბნა და მშუდობა ყო ყოველთათჳს. მეფობასა შინა დაყო ოცდასამი წელიწადი* და აღვიდა წინამე ღმრთისა, სადა-იგი მკუდრობენ წინასწარმეტყუელნი და მამათმთავარნი და მეფენი, თუესა იანვარსა თორმეტსა, დღესა ოთხშაბათსა, აგარათა სომხითისათა, ქორონიკონსა ოთხასოცდამუდსა. დამარხეს ახალსა მონასტერსა, გელათს. ვაი იყო ჟამისა მისთვის რაოდენ უღზინებელი: გლოვა, ტყება და თმათა ფხურა. იქმნებოდა: ღმობიერებანი, სიტკბოებანი, ღირსთათჳს მშობლიურნი ზრდანი და ბოძებანი.

საკმარ იყო გულისკმისყოფა მეცნიერთაგან, მოთქმა ნუგეშინისმცემელთაგან. იგლოვა ყოველმან

* ანუ, $1184+23=1207$ წ. – თ.გ.

ამან სამეფომან ჟამსა ჯეროვანსა. დასუეს გიორგი, ძე მისი, მეფედ მასვე წელიწადსა, რომლისა წელნიცა მრავალჟამეულ არიან და ცზორება მათი კეთილად წარმართებულ აქა – ცვალებადსა თანა, მერმესაცა – დაუხრულებელსა¹.

1206-7 წლებს სხვა ქართული და უცხოური წყაროებიც ადასტურებენ.

ბ) ბასილი ეზოხმოძღვარი – „თთუესა იანვარსა ი¹“² იქვე წერია: „თამარ ოცდასამთა შინა წელიწად-თა შეაწყუდია ყოველი გუარი კეთილ-მეფობისა“³.

გ) აფხაზთა ქრონიკა: „ქ¹კს :უკზ²: დასაბამით-გან :ხყია: ამას წელსა კარი აიდ[ეს] და თამარ დედ³ფალი გარდაიცვალა. მაშინ ძე მისი ლაშა თორ-მეტისა წლისა იყო ლაშქარის პირველსა გალაშქრებასა“⁴.

¹ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემეტნიანე. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955. გვ. 369.

² ბასილი ეზოხმოძღვარი. ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. გვ. 146.

³ ბასილი ეზოხმოძღვარი. ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. გვ. 150. $1184+23=1207$, ანუ ბასილი ეზოხმოძღვარიც ეთანხმება თამარის 1207 წელს გარდაცვალების ფაქტს. * უკზ=427; $780+427=1207$ – თ. კ.

⁴ თ. ჟორდანი, ქრონიკები. ტ. I. გვ. 294; მცირე ქრონიკები (კინგლოხების ისტორიული მინაწერები). ტექსტები გამოცდა, შესავალი წერილი და საძიებლები დაურთო ჯუმბერ ოდიშელმა. თბ. 1968. გვ. 25.

დ) „უკვ (ზყი)* აქა მიიცვალა თამარ მეფე და მეორესა წელსა გამეფდა ძე მისი გიორგი“.¹

ე) „გარდაიცვალა თამარი და გამეფდა მისი შვილი ლაშა. მან დალაშქრა არჭეში და ვარაგი, ზოლო სპარსეთის მხარეში ზრეჰამდე [მივიდა]“.²

ვ) თამარის გარდაცვალების თარიღად იუწყება 1206-7 წლებს (ჰიჯრით 603) იბნ ალ-ასირი: „ყოფლის უზენაესმა ალაჰმა რაკი იზილა ისლამის მომხრეთა სიმცირე, თვითონ იკისრა მისი მფარველობა: მოკლა ქართველთა დედოფალი, ჩამოაგდო უთანზმობა მათ (ქართველებს – თ. გ.) შორის და [მუხლიმანები] იხსნა მათი ცუდი საქციელისაგან წლის დასასრულამდე“.³

ზ) სომხური წელთაღრიცხვის თარიღით 655 (ანუ 1206) წელს, ერთ-ერთ ქრონიკაში ნათქვამია: „ამ წელს ზაქარიამ ტაჭიკებს წაართვა კარი. ივანეს ვაჟი ავაგი დაიბადა. მომდევნო წელს გარდაიცვალა

* 1206 წელი.

¹ მცირე ქრონიკები. გვ. 26.

* მზითარ აირივანეცს თამარის გარდაცვალების თარიღი მოქცეული აქვს 1201-1210 წლებს შორის – თ.გ.

² მზითარ აირივანეცი, ქრონოგრაფიული ისტორია. ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილის გამ. თბ. 1990. გვ. 82.

³ ბ. სილაგამე, XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ ალ-ასირის ცნობათა შუქზე. კრებ. „საქართველო რუსთაველის ზანაში“. თბ. 1966. გვ. 124.

თამარი და მიხი გაყი ლაშა-გიორგი გამეფდა ხაქართ-ველოში¹.

თ) ვარდან არეგელცი მოგვითხრობს: „თამარის მეფობის დროს გაძლიერდნენ ქრისტიანები. მიუხედავად ამისა, (თამარმა) მიატოვა რუსი ქმარი და გაჰყვა ოს ახლანს, რომელმაც წაართვა ალაფი თურქებს და აავსო ივერია ტყვეებით. მისგან ეყოლა ერთადერთი გაყი და დაარქვა მას ლაშა. მას ეპყრა გვირგვინი 23 წელიწადი და აღესრულა. ტახტზე ავიდა ლაშა“².

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, მეცნიერთა ნაწილი თამარის გარდაცვალების თარიღად ამტკიცებს 1207 წელს.³

¹ ჯ. ოდიშელი, ქართული ისტორიული ქრონილოგიის ერთი ხაგითხი. ჟურნ. „ცისკარი“, 1976 წ. № 1. გვ. 124.

² გ. კაკაბაძე, ქრონოლოგიის საკითხები ვარდან არეგელცის „მხოფლიო ისტორიაში“. ჟურნ. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1989 წ. № 2. გვ. 111.

³ იხ. მაგ. ჯ. ოდიშელი, ქართული ისტორიული ქრონილოგიის ერთი ხაგითხი. გვ. 124; ხ. კაკაბაძე, როდის მიიცვალა თამარ მეფე. „თეზი“, 1912 წ. № 56; ბ. ხილაგაძე, XII-XIII სს. ხაქართველოზ ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ აღ-ასირის ცნობათა შუქზე. გვ. 129; ბ. ხილაგაძე, XIII საუკუნის დამდეგის ხაქართველოზ ისტორიის ქრონოლოგიიდან. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1988 წ. № 2. გვ. 170-187; ც. ღვაბერიძე, როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები. IX. თბ. 2009.

პირველ რიგში, უნდა განვიხილოთ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანის ცნობა. კალენდარული გამოანგარიშებით, ოთხშაბათი, 12 იანვარი, მოდიოდა 1205 წელს, ხოლო 1207 წლის 12 იანვარი იყო პარასკევი დღე. ივანე ლოლაშვილი სამართლიანად მიუთითებს, რომ ლაშა-დროინდელ მემატიანეს ერევა ან წელი, ან თვის რიცხვი, ან დღის სახელწოდება.¹

კარის აღების ახლო ხანაში, თამარის მეფობის 23-ე თუ 24-ე წლის შემდეგ, გარდაიცვალა არა თამარი, არამედ მისი მეუღლე დავით ხოხლანი.²

1206 წელს დავით ხოხლანი მონაწილეობას იღებდა კარის ბრძოლებში. ამას გარკვევით იუწყება თამარის მეორე ისტორიკოსი ბასილი ეზოხმოძვარი: „ხოლო წარმოვთქუათ ესეცა, რამეთუ ოცდამესამედ, გინა-თუ მეოთხედ, აღმავლობასა მეფობისა მისისა წელიწადსა იკითხა (თამარმა – თ. გ.) საქმე კარისა. ღამეთუ მრავლით ჟამითგან ჰბრძოდეს სარგის თმოგუელი, შალვა თორელი და მესხნი, გარნა ვერარა ღონე ქმნეს აღებისა, რამეთუ ზამთრის მკხინვარებისაგან და სიცივისა უღონო იყვნეს მიდგომად. ხოლო ჟამსა ყინვისასა წყლისაგან განყინულისა ვერ შეუძლებდეს ბრძოლად, გარე შემოუხუზნეს ყოველნი ციხენი და ხოფელნი, და იგი მხოლოდ მარტოჲ ჰქონდათ სპარსთა. ამისთჳს განიზრახა

¹ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. თბ. 1984. გვ. 90.

² თ. ჟორდანი, ქრონიკები. ტ. I. გვ. 290-300.

კეთილისა გონებითა და წარავლინა დავით ზემოთ ლაშქრითა. წაატანა ზაქარია და ივანე, და უბრძანა, რათა დადგენ მუნ და ძლიერად ეომონ. და ზანგრძლად იქმნა ესე, და თუთ თამარ დადგა ჯავახეთს, და მუნ მოელოდა ამბავსა მათსა.

ზოლო იგინი მივიდეს და ებრძოლეს უკუე შეკრულსა მას ღობესა წყლისათჳს და მრავალთა შინა დღეთა განტეხეს ადგილი იგი. და გამოიცალა წყალი და მის თანა უმრავლესნი მოქალაქენიცა. ზოლო დაშთომილთა მათ ითხოვეს დავითისგან, რათა თუთ თამარ მივიდეს და მას მიენდვნენ, რამეთუ ეშინოდათ სიტყუათა მათათჳს გინებისათა, რომელთა ციხით გამო იტყოდეს პირველ.

მაშინ მოაწესენეს ესე ყოველი თამარს. ზოლო იგი მივიდა. და მოიხუენეს ციხოვანთა მათ კლიტენი წინაშე ძისა მიხისა გიორგისა და მერმე თამარის წინაშე და ითხოვდეს მშუდობასა და ფიცსა, რათა არა განსცეს კარი, ვითარ ანისი და დვინი არამედ ხამეფოდ დაიმჭიროს. ამისთჳს მისცა სიტყუა მტკიცე და უბრძანა ძესა თჳსსა გიორგის, რათა შევიდეს და თუთ მოითუალოს ქალაქი და ციხე. რომელი-ესე ესრეთ იქმნა. და ესე ერთი ქალაქი და ციხე თჳსად დაიმჭირა, მათ ყოველთაგან, რომელნი აიხუნა ზორაკე-

რტიოთ რაჯსამდის, გაგით განძამდის და ჯავაზეთით
სპერამდის“¹

კარის აღებისთვის ბრძოლამ დავითის მონაწი-
ლეობით გასტანა რამდენიმე თვეს – 1206 წლის
გაზაფხულიდან შემოდგომამდე. მაშინ დავითი იქ
გაცივდა და დასნეულდა (თუ დაიჭრა) და უმაღ ქარ-
თლში წამოიყვანეს. სნეულება (თუ ჭრილობა) მას
გაუჩივდა და გარდაიცვალა. სწორედ ამ ამბის გა-
მოძახილია აბნ აღ-ახირის ცნობა, – აღნიშნავს ივ.
ლოლაშვილი – რომელშიც მეფე-მამაკაცის გარდაცვა-
ლება აღრეულია დედოფლის სიკვდილში.²

ფარსადან გორგიჯანიძე დავითის გარდაცვა-
ლებაზე წერს:

„აქა მეფეთა ზედან [მ]ფლობელი სოხ[ლ]ან
დავით, მეფე საქართველოსი, მიიცვალა. დარჩა მას
შვილნი ქალ-ვაჟნი საცე[ლ]მწიფოდ – ლაშა-გიორგი
და დედოფლობის ღირსი, ასული მეფეთა რუხუდან.
დიდი-მარხო აღდგომამდისინ გეგუთს იყვნეს და
მხარგრძელნი ორნივ ძმანი მეფეს თანა იყვნენ. და
სხვანიცა მრავალნი დიდებულნი იქ იყვნენ, რომ
აღდგომა მეფესთან გარდა[ი]ხადონ. და შე[ე]ქმნათ
ტირილნი [და] გლოვანი და შავით შემოხრნეს.

¹ ბასილი ეზოსმოდუარი, ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვი-
ლის რედ. ტ. II. გვ. 143-144.

² ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 91-92.

ლზინი, სმა-ჭამა და სიმღერა აღაბად და ტირილად გარდ[ა]ექცათ“.¹

ამ წყაროთა საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ კარის აღების შემდეგ საქართველოში ერთ-ხანს მშვიდობა დამყარდა. სამეფო კარი იშვებდა და იზარებდა „ჟამს გარდავიდიან აფხაზეთს და განაგნიან საქმენი მანდაურნი, და მოინადირიან კეთილი იგი სანადირო – გეგუთი და აჯამეთი, მერმე გარდმოვიდიან ქართლს, სომხითს და დადგიან დურს“². ივ. ლოლაშვილი ფიქრობს, რომ დავითი 1207 წლის დიდმარზვანში უნდა გარდაცვლილიყო.³ სავსებით სამართლიანი ჩანს ივ. ლოლაშვილის ვარაუდი, მაგრამ რომ მივყევით „აზმათა“ ტექსტს, ასე არ გამოდის. მასში მითითებულია, რომ დავითის გარდაცვალების შემდეგ მოდიოდა დიდმარზვა და არა მისი გარდაცვალების დროს. დავით სოხლანის გარდაცვალების თხრობის შემდეგ მემართიანე წერს: „მათ უკუე ჟამთა, არა მცირედ მყოფელთა, მშუდობა იყო ყოველგან. და მეფე იყო გეგუთს, რამეთუ იყო წმინდა-მარზვანი“⁴ აქ ამკარად ჩანს, რომ დავითის სიკვდილიდან

¹ ვიმოწმებთ ივ. ლოლაშვილის მიხედვით. მრავალკარედი. გვ. 92.

² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ხ. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 99.

³ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 93.

⁴ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ხ. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 100.

დიდმარზვამდე გაუვლია რამდენიმე ხანს... თ. ჟორდანიას ხავებით სამართლიანად მიიჩნევდა, რომ ლაშახდროინდელი მემკვიდრის ცნობა (და სხვა წყაროები) გაგებულა შეცდომით და მათში საუბარია არა თამარის, არამედ დავითის გარდაცვალების წელზე.¹ აქედან გამომდინარე, დავით სოხლანი უნდა გარდაცვლილიყო 1207 წლის 18 იანვარს² და სწორედ რამდენიმე თვის შემდეგ მოუწევდა, ალდგომის მარზვა.

...სწორედ მაშინ, როცა თამარი გეგუთში იმყოფებოდა, სომხეთში მოხდა ყველახათვის შემადრწუნებელი ამბავი: ალდგომა დღეს არდაველის ხულთანმა უმოწყალოდ ამოყლიტა ანისელი მოქალაქენი³. ამას ისტორიკოსი ასე აღწერს:

„არდაველის ხულტანმან, აღძრა მტერობა ქრისტეანთა ზედა, და მოუწოდა სპათა მისთა, და წარმოემართა და მოაოკრა ანისი, რამეთუ უწყოდა მკარგრძელთა შინა-უმყოფელობა“. წარმოვიდა და ალვლო რაცხის პირი, და უგრძნობლად მოვიდა ანისხა; გზა-გზა არვის ავნო და დიდხა შაბათხა მწუხრი მოვიდა

¹ თ. ჟორდანია, ქრონიკები. ტ. I. გვ. 296-297.

² დავითის გარდაცვალების თარიღად იგივეს მიიჩნევდა ივ. ჯავახიშვილიც. იხ. მისი ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. თბ. 1931. გვ. 279-280.

³ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 93.

* მხარგრძელები ამ დროს თამარ მეფესთან იყვნენ გეგუთში - თ. გ.

ქალაქსა ანიხისასა. და ვითარ ცისკარი მოეაზლა და ჰკრეს ძელსა და განაზუნეს კარნი ქალაქისანი, მყის მიეტევნეს კარსა ქალაქისასა, შეუტევეს ციხენი, და ვერ მოასწრეს კარნი, და შევიდეს ქალაქად. იწყეს ჯოჯო, კლვად, ტყუეობად. ჟმრავლესი ერი იყო ეკლესიათა შინა, ვითარ შეჰგავს ქრისტეანთა სჯულსა. რომელიმე ივლტოდა დარბაზოანთა და მუნ გამაგრდა, რომელიმე ივლტოდა ქუაბოანსა, რომელსა ქარტუნობითა უკმობენ.¹ მათ არავინ დაინდეს: „ერთი ბევრი და ორი ათასი (ე.ი. 12.000) კაცი ეკლესიათა შინა, ვითარ ცხოვარი, დაკლეს“. ასევე ჟამრავი ადამიანი ამოხწყვიტეს ანიხის „უბანთა და ფოლორცთა შინა“. აცნობეს თუ არა ეს საზარელი ამბავი „მეფესა თამარს, ამირსპასალარსა ზაქარიასა და მსახურთუხუცესსა ივანეს“, ძლიერ შეწუხდნენ და „გულისწყრომითა მოცულნი სპარსთა მიმართ ბრძოლისა ყოფად აღემზადნეს“. თამარის ბრძანებით, მხარგრძელებმა სწრაფად შემოიკრიბეს მოლაშქრენი და გაემართნენ არდაველის სულთნის დასასჯელად. მათ „გარდავლეს გელაქუნი და ჩავლეს ხისიანი, გავიდეს ზუდაფრინის კიდხა და მიმართეს არდაველს. ესრეთ მოუწონეს ყამი, რომელ აიდი განთენდებოდა, რომელ არს აღვსება მათი“, და ქალაქს ღამით შემოარტყეს ალყა, ზოლო როცა „გაჰშირდა მუყრთა ყივი-

¹ ისტორიანი და აზმანი შარაგანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 100.

ლი, ყოველგნით ციხენი შემოუტოვებს მკარგრძელთა. შეუკდებს უომრად ჯელთ იგდებს ქალაქი, თუთ ხულ-ტანი, ცოლნი და შვილნი მისნი“ და ქალაქი ააოზრებს: „ათორმეტი ათასი კაცი, რჩეული მიძგითთა შინა მოგ-ლეს“, ხულთანიც სიკვდილით დასაჯებს, ზოლო მისი ცოლ-შვილი ტყვედ წამოიყვანებს და ახე ძლე-გამოხილნი „მოვიდებს მეფეთა-მეფებსა და მწეთა-მწეთასა და დედოფალთ-დედოფალსა წინაშე“.¹

იბნ-ხალიკანი ამ ამბავს 1206-1207 წლებით ათარიღებს.² „რაკი 1206 წელს ქართველები კარის აღებით იყვნენ დაკავებულნი, ამისი მომდევნო აღდ-გომა და აიდი მოვიდოდა 1207 წელს“ – შენიშნავს იგ. ლოლაშვილი.³ ეს სწორედ ის წელია, როდესაც მგლოვიარე თამარი გეგუთში იმყოფებოდა⁴. მაშა-ხადამე, ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანის და სხვათა ცნობები თამარის 1207 წელს გარდაცვალე-ბასთან დაკავშირებით, მცდარია. 1207 წლის 18 იან-ვარს გარდაიცვალა დავით სოხლანი.

მაშასადამე, ბასიანის ომიდან დავით სოხლანის გარდაცვალებამდე შეიძლება დადგინდეს ისტორიულ

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ხ. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 100-103.

² იგ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 287.

³ იგ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 94.

⁴ იგ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 94.

მოვლენათა ასეთი ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა¹:

• 1202 წელს მოხდა ბასიანის ომი. ქართველებმა დავით ხოხლანის მხედართმთავრობით სახტიკად დაამარცხეს რუმის ხულთანი რუქნადინი და დიდი გამარჯვება იწვიეს.²

• 1204 წელს ლიხთ-იმერთა მცირედი ლაშქრით დავითმა დაიპყრო შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ხანაბირო. აქ თამარის განკარგულებით დაარსდა ტრაპიზონის იმპერია, რომელსაც სათავეში კომნენები ჩაუდგნენ³. იმავე წელს ქართველებმა დალაშქრეს ადარბადაგანი და ზღათი.

• 1205 წელს ქართველთა ლაშქარმა დაარბია არჭეში და კარისაკენ გაემართნენ.

¹ გიმოწმებთ იგ. ლოლაშვილის მიხედვით. მრავალკარედი. გვ. 95.

² გ. აღასანია, ბასიანის ბრძოლის თარიღისათვის. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის ხერია. 1975 წ. № 1. გვ. 89-92; ა. გამყრელიძე, ბასიანის ომის თარიღი და ტრაპიზონის იმპერიის დაარსების ზოგიერთი საკითხი. გრეზ. „კავკასიის ზღაზთა ისტორიის საკითხები“. თბ. 1966. გვ. 247-256; ბ. ხილაგაძე, XIII საუკუნის დამდეგის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან.

³ ისტორიანი და აზმანი შარაგანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ხ. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 142.

• 1206 წელს ხანგრძლივი აღყის შემდეგ კარი დაიბყრეს. ციხის გასადები ჩაიბარა ლაშა-გიორგიმ. დამყარდა მშვიდობა.

• 1207 წლის 18 იანვარს გარდაიცვალა დავით სოხლანი. ამის შემდეგ თამარი გეგუთში დარჩა აღდ-გომამდე.

• 1207 წლის აღდგომას არდაველის ხულთანმა დაარბია ქალაქი ანისი, ხოლო მაჰმადიანთა დიდი დღესასწაულის (აიდის) ეამს ზაქარია და ივანე მზარ-გრძელებმა შური იძიეს მუხუღმანებზე – არდებილი ააოხრეს, ხულთანი კი სიკვდილით დასაჯეს.¹

...1210 წელს, როგორც ცნობილია, ქართველებმა ხპარხეთში ილაშქრეს. მაგრამ ჩვენ არ ვიცით რა ზდე-ბოდა საქართველოში 1207-1210 წლებს შორის, რადგანაც ქართულ საისტორიო წყაროებში ამაზე არაფერია ნათქვამი. თამარ მეფის პირველი ისტო-რიკოსი („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“) არდაველის ხულტნის დასჯის ამბის შემდეგ პირდა-პირ ხპარხეთზე ლაშქრობის ამბავს გვყვება; მეორე ისტორიკოსი – ბახილი ეზოხმოძღვარი ამთავრებს კარის ანექსიის აღწერას და მაშინვე იწყებს თამარის ავადმყოფობისა და გარდაცვალების ისტორიას; ხო-ლო ლაშახდროინდელი მემატიანე კარის აღებიდან უეცრად გადადის საქართველოს შინაური ცხოვრების

¹ იგ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 96.

აღწერაზე, შემდეგ იძლევა დავით სოხლანის დაზახითებას, შემდეგ დასძენს: „დალენწეს სპარსეთისა ქალაქნი, და მარანდი ამოხწყვიდეს და ერანის ქუეყანა“.¹ წყაროთა ასეთი სიმწირის მიუხედავად, მაინც შეიძლება ზოგი რამის დადგენა, უპირველესად კი იმისა, თუ როდის აკუთხა თამარმა ლაშა-გიორგი თანამოსაყდრედ. ძველი წყაროებიდან ამის შესახებ ინფორმაციას გვაწვდის უამთაადმწერელი (ე.წ. „მონ-დოლთდროინდელი მემარტინე“):

„ამას ხანატრელსა (თამარს – თ. გ.) სიცოცხლესა შინა თუხსა დაედგა გურგუნი ძისა მისისა გიორგისადა, რომელსა ლაშობითცა უწოდა. იყო წლისა ათცამეტისა, რაჟამს დაიდგა გურგუნი მეფობისა და მეფემან თამარ მიულოცა მეფობა.“²

ამაზე იუწყება ფარსადან გორგიჯანიძე, ოღონდ დამატებით ის აღწერს ლაშას პირველი გამეფების ცერემონიალს:

„ღმრთით გამდიდრებულმან, ქვეყანათა ზედან სიკეთით და სიმართლით სახელგანთქმულმან, მტერთა მძლემან და არავისგან ძლეულმან, დედა[თა] შიგან მეფეთ-კუთხეულმან, მრავალჯერ სახელო[ვ]ანად

¹ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემარტინე. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. I. გვ. 369.

² უამთაადმწერელი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959. გვ. 151.

ომგამარჯვებულმან..., მაღლმოქმედებით ქალწულმან, ზიარმან დავით-ხოლომონიანთ მეფეთა-მეფემან თამარ [უ]წინარესა თავისავე სიცოცხლეში თავისი შვილი ლაშა-გიორგი მეფედ აკურთხა: და თავისი მამა-პაპათა სვიანი და ბედნიერი გვირგვინი თავს და[ა]დგეს, შესვეს ტახტსა მისისასა და ჴელთ მისცეს საცე[ლ]მწიფო სკიპტრა და აუმართეს წინა დროშა, მრავალჯერ სახელო[ვ]ნად გამარჯვებული, ჯვარცმის სახელზედ ქმნილი. მოვიდენ სამეფოსა კარსა მეფენი და ერისთავნი, და მანდატურთ-უზუცესნი, სპასალარნი და ლაშქართ-უზუცესნი, აზნაურნი და მსახურნი, და მოჴელენი დარბაზისანი და მოქალაქენი მელიქნი და დიდვაჭარნი, და უფროსნი სჯულისანი - პატრიარქნი, და ორნივ კათალიკოზნი და ეპისკოპოსნი, ბერნი და მღრდელნი. საცა ვინ იყვნეს შენობასა შინა, პალატასა სამეფოსა, სცეს თაყვანი მეფეთა-მეფეს გიორგის და შეაყარეს შეძლებიხა ღონითა ოქრო და ვერცხლი და თვალ-მარგალიტნი. იქმნა დიდი ღზინი, სმა-ჭამა, სიმღერა და გახარება. და ყოველნივე შეიმოსეს მეფის სალაროდამენ. და გიორგი მეფე იყო ცამეტის წლისა. ასწავლიდა დედა შვილსა კარგად საცე[ლ]მწიფოსა ზნე-საქციელსა.¹

¹ რ. გიგნაძე, გიდეგ ერთი ქართული წყარო ლაშა-გიორგის ისტორიისათვის. კრებ. „საქართველო რუსთაველის ზანაში“. თბ. 1966. გვ. 97-98.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თამარის თანამედრო-
ვე ისტორიკოსებს ლაშა-გიორგის თანამოსაყდრეო-
ბაზე არაფერი აქვთ ნათქვამი, მაგრამ ამის გამო ჩვენ
არ უნდა უარგყოთ ჟამთააღმწერლისა და ფარხადან
გორგიჯანიძის ცნობები, რადგანაც ლაშას თანამედრო-
ბაზე მიუთითებენ ხომსურნი ხაისტორიო წარწერებიც.
მაგ., 1206 წლით დათარიღებულ წარწერაში ლაშა
უკვე მეფედ იხსენიება: „მეფობასა ლაშასისა... მამა
ხამუელმა და ძმობის წევრებმა აგაშენეთ ესე ეკლესია
პატრონთა დიდი ხნის სიგოცხლისათვის“. ან „წელსა
ღმრთივძლიერთა მეფეთა თამარისა და მისი ძის გი-
ორგისსა... მოწოდებულ ვიქმენ ჰადბატის წმინდა
ხატის ეპისკოპოსად მე, ჰოჰანესი, ზაჩენიდან“...¹

როგორც ზემოთ აღვნიშნა, ჟამთააღმწერელი იუ-
წყება, რომ თამარს „სიგოცხლესა შინა თუხსა და და-
ედგა გურგუნი ძისა მისისა გიორგისადა“. მაშინ გი-
ორგი ცამეტი წლისა იყო. მართალია, ეს ცნობა
ოდნავ გვიანდელია, მაგრამ უეჭვგელად ძველი წყა-
როდან მომდინარეობს. ამას თვით ზმნაც „დაედგა“
ადასტურებს: იგი მიუთითებს ჟამთააღმწერლის მიერ
წაკითხულსა თუ გაგონილს.²

შვილის გამეფება მშობელი მეფის სიგოცხლეში-
ვე ჩვეულებრივი მოვლენა იყო XI-XII საუკუნეების
საქართველოში ისტორიაში: დავით აღმაშენებელს

¹ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 97-98.

² ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 100-101.

1089 წელს „თუთ მამამან დაადგა გურგუნი მეფობი-
სა“.¹ დავითმაც 1125 წელს „თუხითა ცელითა დასვა
საყდართა თუხთა ძე თუხი დიმიტრი. და დაადგა თავ-
სა შუენიერსა გურგუნი ქვათაგან პატიოსანთა“.² დავით
მეხუთეც მამის სიცოცხლეში დაჯდა მეფედ. ზოლო
გიორგი მესამემ 1179 წელს თამარს თავისი ზელით
„დაადგა გურგუნი ოქროდსა თავსა მისსა, ოქროდსა
მის ოფაზისა, აღმკული იაკინთთა, ზმირთა და
სამარაგდოთა მიერ“.³ ასე რომ, რაკი ჩვენ გვაქვს
ცნობა – თამარმა ლაშა-გიორგი თანამოსაყდრედ და-
სვაო, ეს საქართველოს სამეფო კარის ტრადიციული
წესით გამართლებულია.

შეჭველია, ლაშას გამეფება მოზდებოდა მხოლ-
ოდ დავით ხოხლანის გარდაცვალების შემდეგ, დაახ-
ლოებით 1207 წლის მეორე ნახევარში.⁴

¹ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955. გვ. 324.

² ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. I. გვ. 369; თ. გენგებაშვილი, საქართვე-
ლოს სამეფო ხელისუფლებისთვის ბრძოლა დავით IV აღმა-
შენებლის შემგვიდრეთა შორის. თბ. 2010. გვ. 3; 12.

³ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 21; რ. მეტრეველი, ქრონო-
ლოგიის საკითხები. თბ. 2002. გვ. 36-38; რ. მეტრეველი, საის-
ტორიო ნარკვევები. თბ. 2009. გვ. 227-228.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VI. თბ. 1973. გვ. 85.

ისტორიკოსები ლაშა-გიორგის დაბადებას ათა-რიდებენ 1192 (თუ 1193) წლით. ლაშასდროინდელი მემატიანე ამბობს, რომ გიორგი „ოდეს დაიბადა, ქო-რონიკონი იყო ოთხას და ცამეტი“¹, ანუ 1293 წელი. ისე გამოდის, რომ ჟამთააღმწერელი თითქოს ამბობს – დავითი გარდაიცვალა არა 1207, არამედ 1206 წელსო, მაგრამ ეს ერთწლიანი სხვაობა ქორო-ნიკონსა და ქრისტესით წელთაღრიცხვას შორის ზშირი შემთხვევაა²

...როგორც აღინიშნა, 1210 წელს ქართველებმა დალაშქრეს სპარსეთი. ამის შესახებ „აზმათა“ ავტორი წერს:

„მოვიდეს მკარგრძელნი – ამირსპასალარი ზაქა-რია და მსახურთუხუცესი ივანე – და გარამ გაგელი [თამარ] მეფის წინაშე და მოაქსენეს: «ძლიერო კელმწიფეო, შარავანდთა შორის უმეტეს აღმოზრ-წყინგებულო! იხილე, და განიცადე სამეფო თქუენი და ცან სიმკნე და სიქველე სპათა შენთა; გჟულისჴმა ყავ, რამეთუ მრავალნი აზოვანნი, მკნენი და რჩეულნი იბოებიან სპათა შენთა შორის, რამეთუ არა არს წინა-აღმდეგომი მათი. აწ ბრძანოხ მეფობამან თქუენმან, რათა არა ცჟუდად დაგიწყებასა მიეცნეს სადამე სპათა შენთა საქმენი, არამედ აღვამკედროთ ერაცს, რომ-

¹ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. I. გვ. 369.

² ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარგდი. გვ. 101-102.

გურსა ზედა, რომელ არს ზუარასანი, და ცნან ყოველთა სპათა აღმოსავლეთისა ძალი და სიმცნე ზუენი. და უბრძანე სპათა საქართველოსათა მზა იყვნენ ლაშქრობად ზუარასანს. დადათუ, არაგინ ქართველთაგანი მიწევნულ არს ზუარასანს და ერაცს, არამედ ბრძანე, რათა ნიკოფხით დარუბანდამდე აღიჭურნენ და მზა იყვნენ!“. მეფემ გასცა ბრძანება. „დაასკუნეს ლაშქრობა და იწყეს კაზმა“. დადგა შემოდგომა. ლაშქარი შეიკრიბა თბილისში. თამარმა დაათვალიერა იგი, მოიწონა „აბჯარი და ცზენკეთი-ლობა მათი, სიდიდე და სიმცნე სპათა მისთა“. მერმე მან თავისი ზელით „მოიღო დროშა სვიანად კმარე-ბული, გორგასლიანი და დავითიანი. და შეაგედრა მასვე ვარძიისა ღმრთის-მშობელსა; დროშა და ლაშქარი დალოცა და წარავლინა სპარსეთს“... ხანგრძლივი ლაშქრობის შემდეგ ქართველი მეომრები სპარსეთიდან უკან დაბრუნდნენ. გზად მათ თავრიჯელებმა „მოართვეს სიმდიდრე აურაცხელი; თუთ მეფეთა მზისა და მზეთაცა მზისათუც წარმოგზავნეს თუალნი დიდ-ფასიანნი, ძკრად საპოვნელნი და ჭურჭელნი უცხონი“. თბილისში მოსულ ლაშქარს თამარი „მზიარულთა პირითა გაეგება, ზეიმითა და დიდებითა. იყო კმა ბუკთა და დუბშულთა, რომელ არცა ძუელ ოდეხმე ქმნულ იყო ესეგვითარი გამარჯუება, არცა მეფეთაგან, არცა მთავართაგან. შევიდეს ისანთა. დაჯდა მეფე ტახტსა სამეფოსა. შეუძღვა ამირსპასხალარი

და შევიდნეს თავადნი და დახზდეს წესისაებრ. და მოიღეს არმაღანი ურიცხვ და დადგეს მეფის წინაშე. განკურდა მეფე; არავის ქართველთაგანსა ენაზა ეზომი სიმდიდრე, და აურაცხელნი თუალნი და მარგალიტნი. ზოლო მეფეცა თამარ არა უმაღლო იბოვა ღმრთისა მიმართ: ადასრულებდა ღიქანიობასა და ღამისთევასა. მრავალნი გახცნა ობოლთა და გლახაკთა ზედა, და ლაშქართა ზედა გაყო საჭურჭლე დიდი; აღვსებულნი გუალად აღავსნა. იყო მადლობა ესევეთარი გამარჯვებისათჳს ღმრთისა მიმართ“.¹

ამ თხრობაში შეიმჩნევა „უპირველესად თვითმზილგელისა და თანამზდურის მიერ განცდილი შთაბეჭდილება. ამბავი მოთხრობილია მაღალფარდოვანი ენით, ჰიპერბოლურად, რაც საერთოდ დამახასიათებელია „აზმათა“ ავტორისათვის, თორემ აქ ფაქტების შეცვლა და დამახინჯება არ იგრძნობა. მაშ, რატომ არ უნდა დავიჯეროთ ეს შინაარსიანი თხრობა, რომელსაც თანადროულობის დაღი აზის, და უნდა გვნდოთ მზითარ აირივანეცს, რომელსაც ქართველთა ლაშქრობის შესახებ მხოლოდ ყურმოკრული ჩანაწერი მოეპოვება? თუ ამ დიდი სამხედრო ექსპედიციის დროს (1210 წელს) თამარი გარდაცვლილი იყო, როგორც ირწმუნებიან ხ. კაკაბაძე, ბ. სილაგაძე და ჯ. ოდიშელი, რატომ იხსენიებს

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ხ. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 103-109.

„აზმათა“ ავტორი ამ მეფეს, როგორც სპარსეთში ლაშქრობის მომხსწრეს? ნუთუ იგი შეცდომას უშვებს? განა ზემოხსენებული ფაქტები – მხარგრძელთა და ვარამ გაგელის მიხვლა თამართან, მათი მოხსენება; თამარის დახტური, მის მიერ მოლაშქრეთა საზეიმო დათვალიერება, თავისი ზელით დროშის მოღება და ვარძიის ღმრთისმშობლისადმი შეგვედრება, გაცილება, მერმე თავრიყელთაგან თამარისათვის საჩუქრების წარმოგზავნა, მის მიერ ისანში დარბაზობის მოწყობა, სპარსეთიდან მოტანილი სიმდიდრის დათვალიერება და გამარჯვების ზეიმში მონაწილეობა, რომელთაც შესანიშნავი ენამზეობით მოგვითხრობს ჩვენი ისტორიკოსი, მოგონილია? რა ძალა ედგა ისტორიკოსს, ასეთი დეტალები მიეწოდებინა მკითხველისათვის, თუკი მან არ იცოდა სპარსეთში ლაშქრობის მომხსწრე მეფე ვინ იყო? არა, „აზმათა“ ავტორის თხრობაში ეჭვს ვერ შევიტანთ! სპარსეთში ლაშქრობა მოეწყო 1210 წელს თამარის დახტურით. მასში ლამაზიორგის მონაწილეობა არ ჩანს. მაშახადამე, 1210 წლის შემოდგომაზეც თამარი ცოცხალია.“¹

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ისტორიკოსებში, არსებობს ასევე აზრი, რომ თამარი 1210 წელს უნდა გარდაცვლილიყო. 1210-11 წლებს თითქოს ადახტურებენ მცირედი ქართული საისტორიო წყაროები:

¹ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 104.

ა) ჟამთააღმწერლის ცნობა: „რამეს მიიცვალა თამარ, იყო ღამა ათვრამეტისა წლისა“ ე. ი. თამარი აღესრულა 1211 წელს.

ბ) ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობა: „რა დედა მიიცვალა, გიორგი მეფე თვრამეტი წლისა ქმნილ იყო“. ამის მიხედვითაც თამარი გარდაცვლილა 1211 წელს.

გ) ერთ-ერთი კვინგლოხის მინაწერი: „ჟლა. 1211. თამარ მეფე გარდაიცვალა... და მეორესა წელსა მეფედ დაჯდა გიორგი, ძე მათი“.¹

დ) გახუმტი ბაგრატიონის ცნობა: გარდაიცვალა თამარ „წელსა ქსა ჩსა (1201), ქართულსა უკა (780+421=1201), იანვარს ი~მ (18). ზოლო ხანატრელსა თამარს თუხითა კელითა დაედგა გურგუნი ძისა თუხისა გიორგისათუხ ქსა ჩრქუ (1196), ქართულსა უიგ (1196) ზოლო შემდგომად მიცვალეებისა დედისა თუხისა იქმნა მეფედ ღამა-გიორგი, ძე თამარ მეფისა, წლისა ი~მ (18)“.²

საერთოდ, გახუმტის „ისტორიაში“ XV საუკუნეზე ადრინდელი პერიოდის ისტორიული ფაქტებისა და მოვლენების თარიღები გადაწეულია წინ დაახლოებით ათი წლით. მაშასადამე, მისი ცნობითაც ღამა გამეფებულა დედისავე სიცოცხლეში 1206 წელს,

¹ მცირე ქრონიკები. გვ. 28.

² გახუმტი ბატონიშვილი. ქართლის ცხოვრება. ხ. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. IV. გვ. 191-192; 196.

როცა ღამა 18 წლისა ყოფილა. აქაც ზუსტად გამე-
ორებულია ქამთაადმწერლის უწყება.¹

ე) „ქართლის ცხოვრების“ ბარათაშვილისეული
ნუსხის თარიღი: „თამარ დაიძინა ძილი იგი მართალ-
თა თთუესა იანვარსა ი~მ (18), ქსა ულ (1210 წ.).² აქ
დაშვებულია წერითი შეცდომა: გადამწერს დედნისე-
ული „ულა“ ამოუკითხავს „ულ“-დ, ან შესაძლებელია
„ა“ მექანიკურად გამოჩა გადაწერის დროს.³

...მაგრამ ამ თარიღს მეცნიერები ძირითადად
სცნობდნენ ნუმიზმატიკური მასალის გამო. რადგანაც
ჩვენ გვქონდა 1210 წელს თამარის მიერ მოჭრილი
მონეტები და იმავე წელს მოჭრილი ღამა-გიორგის
მონეტებიც.⁴ მაგრამ, ბოლო დროს გამოქვეყნდა
ნუმიზმატ ციალა ღვაბერიძის წერილი, სადაც ავტორი
ამტკიცებს, რომ ის მონეტები, რომლებიც ცნობილი
იყო, როგორც თამარის 1210 წლის მონეტები, არის
არა 1210 – არამედ 1187 წელს მოჭრილი. საქმე
ისაა, რომ ამ მონეტის შუბლზე იკითხებოდა შემდეგი

¹ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 106.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 190.

³ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 107.

⁴ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა, ქართული ნუმიზმატიკა. ტ. I. თბ.
2006. გვ. 201-210; თ. ნატროშვილი, გ. ჯავახიშვილი, ცდა ერთი
თარიღის დადგენისა. „მაცნე“, ვენისა და ლიტერატურის სერია,
1974 წ. № 1. გვ. 151-165; თ. დუნდუა, თ. ქაბუშაძე, ანტიკუ-
რი და ფეოდალური ხანის საქართველოს ნუმიზმატიკა. თბ.
2007. გვ. 25.

წარწერა: „სახელითა ღვთისათა იქნა ჭედაი ვერ-
ცხლისა ამის ქორონიკონსა „ძნ“ „ჟლ“ (430) =
1210“. მაგრამ ახლა ეს თარიღი ც. ღვაბერძემ წაი-
კითხა როგორც „ძნ“ „ჟზ“. ანუ, ლახის (ნ) მაგივრად
წერია ზენი (ზ). და გამოდის რომ ეს მონეტა 1187
წელსაა მოჭრილი ($780+407=1187$).¹ გარდა ამისა,
საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ საქართველოს ეროვ-
ნული მუზეუმის ფონდებში ინახება ზემოთ აღნიშ-
ნული სამონეტო ტიპის ვარიანტი (№ 3758, 4175).
ამ მონეტების ზურგს განსზვავებული გარშემო-
წერილობა გააჩნია, თარიღი აღბეჭდილია ჰიჯრით და
არა ქორონიკონით. აქ ლეგენდა არაბულად
იტყობინება: „ღმერთის სახელით მოიჭრა ეს დიჰ-
რემი 583 წელს“. ეს თარიღი შეესატყვისება 407 ქო-
რონიკონს = 1187 წელს. მკვლევარს მიაჩნია, რომ
„მეფე თამარი თავის ბირველ დამოუკიდებელ სამო-
ნეტო ემისიას ახორციელებდა მხოლოდ ერთი თა-
რიდით – 1187 წ. და ამ თარიღით მონეტების
გამოშვებას აგრძელებდა მმართველობის დასასრუ-
ლამდე“.²

რაც შეეხება ლაშა-გიორგის მიერ 1210 წლით
დათარიღებულ მონეტებს: ის ფაქტი, რომ ლაშა-გიო-
რგის განახორციელა თავისი „დამოუკიდებელი“ სა-
მონეტო ემისია, სულაც არ უნდა ნიშნავდეს იმას,

¹ ც. ღვაბერძემ, როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. გვ. 98.

² ც. ღვაბერძემ, როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. გვ. 98.

რომ ამ პერიოდში თამარი ცოცხალი აღარაა, ჩვენ ზემოთაც მოვიყვანეთ წყაროები, რომლებიც ადასტურებენ ლაშას თანამოსაყდრეობას 1207 წლიდან. ამდენად, როგორც ჩანს, თამარმა ლაშას გადასცა სამეფო ზელისუფლების დიდი ნაწილი და სწორედ ამის გამო მოაზდინა მან (ლაშამ) „დამოუკიდებელი“ სამონეტო ემისია და მოჭრა თავისი პირველი მონეტა თანამოსაყდრედ დახმიდან სამი წლის შემდეგ.

საინტერესო ცნობას გვაწვდიან ჟამთააღმწერელი და ფარსადან გორგიჯანიძე თამარის გარდაცვალების თარიღთან დაკავშირებით, კერძოდ მათ უწერიათ, რომ თამარმა შვილის მეფობის განმავლობაში ზუთ წელს იცოცხლაო. ანუ, თამარი გარდაცვლილა 1212 წელს.

მაგრამ თამარი 1212 წლის შემდეგაც ცოცხალია. რადგანაც 1212 წელს გარდაიცვალა ზაქარია ამირ-სპასალარი და ამის შემდეგაც თამარი კვლავ ცოცხლად ჩანს. ზოლო ამის დასადასტურებლად ჩვენ დაგვჭირდება შემდეგი კვლევის ჩატარება:

1210 წელს თამარ მეფემ სპარსეთზე გაილაშქრა,¹ ლაშქრობიდან დაბრუნების შემდგომ ზაქარია ამირსპასალარს დიდხანს აღარ უცოცხლია. „ვინა-თგან მოიწია მწუხარება და მიიცვალა ზაქარია ამირ-სპასალარი, ძე სარგის ამირსპასალარისაგე, კაცი დი-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 287.

დად გამდიდრებული და ყოვლითა სათნოებითა აღსავსე. გამარჯუებული, მცნე და ძლიერად მბრძოლი მცედართა, მთავარი თემისა ღოღრისა, რომელი მეფემან იგლოვა და ყოველმან კაცმან საქართველოს მყოფმან. რამეთუ არავინ მცნედ გამოჩენილ იყო მთავარი ჟამთა ამათ, რამეთუ გუარისაგანცა მო-გე-აქუნდა, რომელი იყო ნათესავი არტაქსერქსი მცა-რგრძელისა. და იყო სარწმუნოებითა ზომესნი, ყო-ველნი სათნოებანი, საღმრთონი და საკაცობონი, აქუნდეს. და ესრეთ მცნე მამა, დამტევებელი შვილისა ერთისა, რომელსა შა ეწოდებოდა.¹ პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთ ქართულ ხაისტო-რიო წყაროში ზაქარიას გარდაცვალების თარიღი არ მოგვეპოვება. კირაკოზ განძაგელი ამბობს, რომ ზაქა-რია გზაშივე გახდაო ავად, როდესაც სპარსეთიდან უკან ბრუნდებოდა. მას ტანზე განუკურობებელ წყალუ-ლებს აყრიდა, ერთგან რომ მორჩებოდა, მეორეგან გამოაჩნდებოდა ზოლმე და სტანჯავდა. რამდენიმე დღის შემდეგ ამირსპასხალარი გარდაიცვალაო.² გარ-დანიც ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ზაქარია სპარსე-თის ლაშქრობიდან დაბრუნების შემდეგ მალე გარდა-

¹ ისტორიანი და აზმანი შარაგანდედთანი. ქართლის ცხოვრება, ხ. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 109-110.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 288.

იცვალა, მაგრამ იგი 1212 წელს ასახელებს.¹ აგრეთვე 1212 წელი უწერია სტეფანოს ორბელიანსაც: „ხოლო დიდი სპასალარი, გინა სპასპეტი იგი ზაქარია მოკჳდა წელსა უფლისაჲა ჩხიუ“-².

წარწერებიდან აშკარად ჩანს, რომ 1211 წელს ზაქარია ამირსპასალარი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო; ჰადბატის 1211 წლის წარწერაში მაგ. ზაქარიასთვის გინმე ნოშმადინს „მწეგრძელობა“ უხურვებია. ხოლო ხწყონქისა და ფარპის იმავე წლის წარწერებში თვით ზაქარია არის მოქმედ პირად მოხსენიებული.³

სადმოხაგანქის 1215 წლის წარწერაში კი ამირსპასალარ ზაქარიას „სახსენებელი“ არის უკვე აღნიშნული. 1213 წლის წარწერებშიც იგი ცოცხლად აღარ ხჩანს. ამდენად, როგორც ივ ჯავახიშვილი შენიშნავს „საფიქრებელია, რომ იგი (ზაქარია ამირსპასალარი – თ.კ), როგორც ვარდანიც ამბობს, სწორედ 1212 წელს გარდაცვლილიყო“.

...თამარმა „მაშინ მოუწოდა ძმასა ზაქარიასსა ივანე მსახურთუხუცესსა და ინება ბატისა ძმისა მისისასა აღყვანება და უბოძა ამირსპასალარობისა

¹ Вардан Великий, Всеобщая История. Перевелъ Н. Эминъ. Москва. 1861 г. стр. 172.

* ე. ი. 1212 წელი.

² სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“ ძველი ქართული თარგმანები. ე. ცაგარეიშვილის გამ. თბ. 1978. გვ. 45.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 288.

პატივი. ზოლო ივანე საქმეთა შინა განკურვებულ იყო და საკურგელი ესე რქუა მეფესა: „პატივი ესე, რომლითა პატივგიცემიეს ჩემდა, დიდად დიდი არს და მე უღირს ვარ. ესრეთ შემინწყალე: ძმისა ჩემისა სახელსა ჩემ ზედა არა აკსენებდენ, რათა არა მრცხუნენს ნაცვლად მისა დგომად, არამედ ათაბაგობითა პატივ-მეც. საქართველოსა არა არს წესად და კვლად თქუენ მეფეთა წინაშე ათაბაგობა. და ამით განადიდე წყალობა შენი ჩემ ზედა, რომე ახალსა და უადრესსა პატივსა ღირს მყო და ათაბაგობა მიბოძო, რომელ სულტანთა წესი არს ათაბაგი, რომელი მამად და გამზრდელად მეფეთა და სულტანთა იწოდების ათაბაგი. ამით განადიდე წყალობა შენი უწინარეს ჩემთა პირველთა“. ყოცა მეფემან და უბოძა ათაბაგობა, რომელი არა ყოფილ იყო საქართველოს მეფეთა წინაშე, არცა ვის ჰბოძებოდა. მსაზურთუხუცესობა უბოძა ვარამს, ზაქარია გაგელის ძესა, კაცსა საბატიოსსა და ლაშქრობათა შინა გამარჯუებულსა. ესრეთ იყვნინან მეფეს წინაშე“¹.

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 110. 2011 წელს გამოქვეყნდა პროფ. მიხეილ ბაზტაძის წერილი „კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ“. ავტორი ეჭვის თვალით უყურებს იმ ფაქტს, რომ თამარს ივანემ ასეთი „თავზედობა“ გაუბედა და სთხოვა ათაბაგის ტიტული, მაგრამ ამას ამოწმებს წარმოდგენილი ქართული წყარო, რომელიც ჩვენის აზრით უტყუარია. იხ. მ. ბაზტაძე, კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარ-

„მათ უკუე ყამთა შინა იწყეს კაცთა მთელთა განდგომად, ფხოველთა და დიდოთა. დიდონი უკუე ბუნებითა მშთვართა და უხარშავსა ჭამენ, და მრავალნი ძმანი ერთსა დედაკაცსა მიიყვანებენ ცოლად; რომელნი უჩინარსა რასამე ეშმაკსა თაყუანისცემენ და ზოგნი უნიშნოსა შავსა ძაღლსა, და ამას ჰყოფენ. ზოლო ფხოველნი ჯუარის მსახურნი არიან და ქრისტიანობასა იჩემებენ. ამათ იწყეს რბევად, კოცად და ტყუეობად, ცხადად და ღამით“¹. თამარ მეფემ მათი დამორჩილება ივანე ათაბაგს მიანდო და საგანგებო ჯარი შეჰყარა: „მაშინ მეფემან თამარ მოუწოდა ათაბაგსა ივანეს და ყოველთა მთიულთა: დვალთა, ცხრაზმელთა, მოკევეთა, კადელთა, ცხავა-ტელთა, ჭართალთა, და ერწო-თიანელთა, მიხცა ივანე ათაბაგსა და წარავლინნა მათ ზედა. ზოლო ივანემ გონიერად ყო: ადვიდა მთასა კადისასა და წარვლო წუერი მთისა და წარდგა მთასა ფხოველთასა და დიდოთასა, რომელი-ესე არავის ექმნა, არცა პირველ და არცა შემდგომად; ერთ კერძო დაურჩა დურძუკეთი და ერთ კერძო დიდოეთი და ფხოეთი“. ივანე ათაბაგთან „მოვიდეს ძრუნითა მეფენი დურძუკთანი.

დაცვალების თარიღის შესახებ. ივ. ჯავახიშვილის სახ. თხუ-ს საქართველოზ ისტორიის ინსტიტუტის შრომები ტ. II. თბ. 2011. გვ. 215-226.

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ხ. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 111.

მოხცნეს ლაშქარ[ნ]ი და დაუდგეს გუერდს“. ათაბაგის მეთაურობით ლაშქარმა დაიწყო „ზეიდაღმან ბრძო-
ლად და რბევად და კლვად და ტყუეობად და და-
წუად“. ბრძოლამ ხამ თვეს – ივნისს, ივლისსა და
აგვისტოს გახტანა¹. „მოხწყუდეს ურიცხვ კაცი დი-
დოი და ფხოვი“. აჯანყებულებმა მაშინ შეიწროებულთა
ათაბაგისათა მოხცეს მძევლები და აღუთქუეს მსახუ-
რება და ხარაჯა და ბირი სიმტკიცისა აღუთქუეს.
წამოასხა მძევლები, იქმნნეს ზავნი და ესრეთ გამა-
რჯულებითა მოვიდა ივანე მეფეს წინაშე და რქუა:
„ძლიერო მეფეო, იქმნა ბრძანება შენი, მოვაოვრენ
ურჩნი შენნი დიდოეთი და ფხოეთი“. ზოლო მეფემან
დიდად დაიმადლა და უადრესსა პატივსა აღიყვანა².
ამ ციტატებიდან აშკარად ჩანს, რომ თამარი ზაქარიას
ხიკვდილის შემდეგაც ცოცხალია. მაგრამ იმის გამო,
რომ ზომეს ისტორიკოსებს ზაქარიას მგლოვიარეთა
შორის თამარი არ ჰყავთ, შ. დარჩიაშვილი ფიქრობს,
რომ ამ დროისათვის თამარი ცოცხალი აღარ უნდა
იყო.³ მაგრამ ეს იმით უნდა ავსხნათ, რომ ისტო-

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება.
ხ. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 111; ივ. ჯავახიშვილი,
ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 289.

² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება.
ხ. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 111-112.

³ შ. დარჩიაშვილი, XIII ს-ის დასაწყისის საქართველოს ქრონო-
ლოგიის საკითხისათვის. ჟურნ. „მნათობი“, 1975 წ. № 2. გვ.
151-158.

რიკოხმა არ იცის, ზაქარიას გარდაცვალებაზე თამარმა რა რეაგირება მოახდინა. არ იცის და ამიტომაც მასზე ერთ სიტყვასაც არ ამბობს¹.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ზაქარია ამირსპასხალარი 1212 წელს უნდა გარდაცვლილიყო. ამის შემდეგ „ხოლო მეფე თამარ ზამთარ დუინს იყვის და ზაფხულ კოლას და ცელის ტბას, ზოგჯერ გარდავიდის აფხაზეთს: გეგუთსა და ცხუმს“². და ამის შემდეგ იწყებს „ქართლის ცხოვრების“ მემატიანე მთიულთა აჯანყების ისტორიის თხრობას. ამ ციტატიდან ჩანს, რომ 1212 წლის შემდეგ თამარი რამდენიმე წელს კიდევ ცოცხალი იყო. გ. გეგელიძე მიიჩნევს, რომ სიტყვები, „იყვის, ზოგჯერ გარდავიდის“, მაჩვენებელია მოქმედების მრავალგზისობისა³, ამიტომ შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ 1212 წლის შემდეგ მთიულთა აჯანყებამდე გაუვლია ზამთარსა და ზაფხულს (შესაძლოა რამდენიმესაც)⁴. ანუ, 1212 წელი მთიულთა აჯანყების თარიღად არ შეიძლება მივიღოთ. აღნიშნული აჯანყება, სავარაუდოდ 1213 ან 1214 წლის ივნის-ივლის-აგვისტოს თვეებში უნდა მომ-

¹ ი. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 111.

² ისტორიანი და აზმანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 111.

³ ისტორიანი და აზმანი. გ. გეგელიძის რედ. გვ. 42.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 289.

ზდარიყო, რაზეც ცალსახად მიუთითებს თამარ მეფის ისტორიკოსი.

უამრავი ქართველი ისტორიკოსი ფიქრობს, რომ თამარი გარდაიცვალა 1213 წელს.¹ ეს წელი პირველად იგარაჟდა თ. ჟორდანიამ. მას ეთანხმებოდა ივ. ჯავახიშვილიც. მაგრამ, რადგანაც 1213 წელს მოხდა მთიულთა აჯანყება იმავე წელს თამარი აშკარაა, რომ არ გარდაცვლილა. უფრო სავარაუდოა, რომ თამარი უნდა გარდაცვლილიყო 1215 წელს, რადგანაც 1214 წლის გვიან გაზაფხულზე, თამარის ავადმყოფობა დაიწყებოდა ნატარმაგვეს ზაფხულში, მის გადაყვან-გადმოყვანას ადგილი ექნებოდა ზაფხულსა და შემოდგომის პერიოდში, ზოლო გარდაცვალებას, ტაბაზმელას, 1215 წლის 27 იანვარს.² ჩვენს მოსაზრებას გარკვეულწილად მხარს უჭერს „აზმათა“ ერთი ციტატა: „აღავსნა ეპისკოპოსნი და საყდარნი შეწირვითა, თავისუფალყვნა ეკლესიანი ზარაჯისა და ბეგარისაგან, გააზნაურდეს ქუეყანისა მოქმედნი და გადიდებულდეს აზნაურნი და გაკელმწიფდეს დიდებულნი მეფობასა შინა ამისსა ათჳრთმეტთა

¹ თ. ჟორდანია, ქრონიკები. ტ. I. გვ. 300-301; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 290; რ. მეტრეველი, დავით IV აღმაშენებელი, მეფე თამარი. თბ. 2002. გვ. 706; მ. ჯანაშვილი, თამარ მეფე. ტფ. 1917. გვ. 74; ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარგდი. გვ. 116...

² ისტორიანი და აზმანი. კ. კეკელიძის რედ. გვ. 42.

მოქცევათა ჟამთა თამარ სამგზის სანატრელო რო-
მელმან სიმშვიდითა დავითიანითა, სიბრძნითა სო-
ლომონიანითა სიმზნითა და საურაგთა დესის და ზვა-
ლეს არ მიგდებითა აღექსანდრიანითა...¹ რას უნდა
ნიშნავდეს „ათერთმეტთა მოქცევათა ჟამთა“? გ. გეგე-
ლიძის აზრით იგი უნდა მიანიშნებდეს თამარის მე-
ფობის სრულ წელს.² მაგრამ შეუძლებელია თამარს
თერთმეტი წელიწადი ემეფა. როგორც ჩანს „ათერ-
თმეტთა“ გადამწერის შეცდომაა და მის ადგილზე უნ-
და ეწეროს: „ოცდაათერთმეტთა მოქცევათა ჟამთა“³
ე.ი. 1215 წელი (1184+31=1215).

გარდაცვალების თვისა და რიცხვის გატეგორიუ-
ლი ცნობა შემონახულია იერუსალიმის სვინაქსარში.
XIII საუკუნეში იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის მა-
მებს დაუწესებიათ თამარის ზსენების დღეები წელი-
წადში 23-ჯერ.

29 ოქტომბერი: „მოიკსენე, უფალო ღმერთო,
სული დედოფლისა თამარისი“;

8 ნოემბერი (წმ. გიორგის ჟრმის თვალსა შე-
ხვლა): „წმინდა გიორგის მეოხებითა დიდებულ ყავ,
უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

14 ნოემბერი: „მოიკსენე, უფალო ღმერთო, სუ-
ლი დედოფლისა თამარისი“;

¹ ისტორიანი და აზმანი. გ. გეგელიძის რედ. გვ. 17.

² ისტორიანი და აზმანი. გ. გეგელიძის რედ. გვ. 43.

³ ისტორიანი და აზმანი. გ. გეგელიძის რედ. გვ. 43.

18 ნოემბერი (წმ. მოწამისა პლატონისი, რომელი იყო ანკურით გალატისად; ძმად წმიდისა ანტიოხოზ მოწამისად): „წმიდაო პლატონ, მეოხ ეყავ ხულსა დედოფლისა თამარისსა“;

21 ნოემბერი: „მოიკხენე, უფალო, ხული დედოფლისა თამარისი“;

26 ნოემბერი (წმ. მოწამეთა კოზმადსა და დამიანესი): „ამათ წმიდათა მეოხებითა მოიკხენე, უფალო, ხული დედოფლისა თამარისი“;

28 ნოემბერი (სტეფანე ახლისა, პეტრესი, ანდრეასი): „ამათ წმიდათა მეოხებითა მოიკხენე, უფალო, ხული დედოფლისა თამარისი“;

3 დეკემბერი (ნიკოლოზ მთავარმოწამისად მორონ ქალაქისა, რომელი იყო ჟამთა დედისა კონსტანტინესთა): „წმიდისა ნიკოლოზის მეოხებითა ხულსა დედოფლისა თამარისსა შეუნდგენ, უფალო ღმერთო“;

9 დეკემბერი (წმ. ანასი, მოწამეთა კოზმადსა და დამიანესი): „ამათ წმიდათა მეოხებათა მოიკხენე, უფალო ღმერთო, ხული დედოფლისა თამარისი“;

24 დეკემბერი: „მოკხენე, უფალო ღმერთო, ხული დედოფლისა თამარისად“;

25 დეკემბერი: „ხანატრელ ყავ, უფალო ღმერთო, ხული დედოფლისა თამარისი“;

5 იანვარი: „მოიკხენე, უფალო ღმერთო, ხული დედოფლისა თამარისი“;

7 იანვარი: „მოიკსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

27 იანვარი: „ამასვე დღესა განცვალა აქათ ესე მეფობაჲ ცხოვრებად და სუფეგად საუკუნოდ ნეტარებით მოკსენებულმან თამარ დედოფალმან, რომლისა კსენებაჲ და კურთხევაჲ საუკუნომცა არს“;

23 აპრილი (წმ. გიორგობა): „წმიდისა გიორგისა მეოხებითა მოიკსენე, უფალო, სული თამარ დედოფლისაჲ“;

8 მაისი (იოანესი, ძისა ზებედეხი; თეოდოსი სკიტელისა და აგაკისი): „ამათ წმიდათა მეოხებათა მოიკსენე, უფალო ღმერთო, სული თამარ დედოფლისაჲ“;

24 ივნისი: „მოიკსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

29 ივნისი (პეტრე-პავლობა): „მეოხებითა მოციქულთა მოიკსენე სული თამარ დედოფლისაჲ“;

15 ივლისი (წმ. კვირიკესი და ივლიტაჲსი, დედისა მისისაჲ): „წმიდასა კვირიკეს და ივლიტაჲს მეოხებითა მოიკსენე სული თამარ დედოფლისაჲ“;

20 ივლისი: „მოიკსენე, უფალო ღმერთო, სული თამარ დედოფლისაჲ“;

27 ივლისი: „ამათ წმიდათა მეოხებითა მოიკსენე სული დედოფლისა თამარისი“;

6 აგვისტო: „მოიკსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

15 აგვისტო (იოანე მახარობლობა): „მოიკმენე და დიდებულ ყავ. უფალო ღმერთო, ხული დედოფლისა თამარისი“.¹

ამ წყაროთაგან გამომდინარე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ თამარი გარდაიცვალა 1215 წლის 27 იანვარს, აგარათა (კოჯრის) ტიხეში.

¹ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარგდი. გვ. 113-114; ისტორიანი და აზმანი. გ. გეგელიძის რედ. გვ. 42.

II. ლეგენდები თამარ მეფის საფლავთან დაკავშირებით

თამარის დაკრძალვის ადგილად მისი თანამედროვე და მოგვიანო პერიოდის ისტორიკოსები, საკმაოდ საფუძვლიანად, უთითებენ გელათს, მაგრამ ქართველი ხალხი თავისი ფანტაზიით ქმნის თქმულებებსა და ლეგენდებს თამარ მეფის საფლავის ადგილსამყოფელთან დაკავშირებით. საქართველო სხვადასხვა მხარეში დღესაც სჯერათ, რომ თამარი მათ გუთხეშია დაკრძალული. ივ. ლოლაშვილი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „ქართველთა ყველა ტომს უნდოდა თამარის ნეშტი მის მხარეში ყოფილიყო დაკრძალული“¹.

არსებობს ლეგენდები, რომლებშიც ლაპარაკია მხოლოდ თამარის საიდუმლო დაკრძალვაზე, ზოგან ნათქვამია, რომ თამარი ზეცად ამაღლდა, ზოგიერთში კი პირდაპირ მისი საფლავის ადგილსამყოფელია დასახელებული, მაგრამ მათი უმრავლესობა ერთმანეთს ჭკავს². ჩვენ ვთვლით, რომ ამ ლეგენდებს არაფერი აქვთ საერთო ისტორიულ სინამდვილესთან, მაგრამ

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 15.

² ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. თბ. 2010. გვ. 18.

საიდუმტრაციოდ მაინც მოვიხმობთ და განვიხილავთ რამდენიმე მათგანს:

თამარის ცხედარი დაუხვგენებიათ გელათში. იქ დაუმზადებიათ თორმეტი კუბო, ყველა ერთნაირი; ერთ-ერთ მათგანში ჩაუხვგენებიათ თამარი, მერმე თორმეტი კუბო ერთდროულად გაუტანიათ სხვა-დასხვა მიმართულებით; ყველა ჩაუმარხავთ მიწაში ფარულად საქართველოს სხვადასხვა მხარეს და ასე მოუხპიათ თამარის საფლავის კვალი.¹

ზოგიც კუბოთა რაოდენობას ამცირებს და, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ მისი დასაფლავების ადგილსაც უთითებს. მაგ. პეტრე ლარიძეს XIX საუკუნის ოციან წლებში გაუღეჭსავს ერთი თქმულება²:

„ანდერძი ნახეს მეფისა
თამარის დატოვებული,
ჰქმენითო სამნი კუბონი
თვალ-ოქროთ გამშვენებული,
ერთი დამარხეთ მცხეთასა,
ერთი გარძიას დებული,
მე დამმარხეთო გელათში

¹ გ. გრიგოლია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. „ცისკარი“, 1966 წ. № 9. გვ. 99.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 16.

არ მყოფი თათართა ვნებული“.¹

ადსანიშნავია, რომ მომდევნო სტროფებში თამარის საიდუმლო დაკრძალვა მოტივირებულია იმის შიშით, რომ ქართველ მეფეზე მტრებმა შური არ იძიონ და წმინდა საფლავი არ შებღალდონ:

„ნუქარდინ სახელდებულსა,
სჭირდა ჯაგრი და ძვირის თქმა,
თავს ჰყოფდა შეჭირვებულსა,
როს სცნო მეფისა უძლება
ჰყოფს თავსა გაზარებულსა,
ცოცხალს ვერ ვაგნე თამარსა,
აწ მკვდარს ვყოფ გაწბილებულსა.
ოდეს მოკვდება მეფეო,
ქართველთა წინამძღვარია,
მაშინ წარგალო, სულთანმან
გაოზრო ქართველთ მზღვარია,
სადაც დამარხვენ მეფესა,
უქმნა მის საფლავს ძვრანია,
ცოცხალს ვერ ვუყავ, რაც მწადდა,
მკვდარსა ვყოფ შენსაგარია.
მოესმა ესე ამბავი
მეფეს ცოცხალსვე სვიანსა,
თვითცა ჰხედვიდა, შვილს ზედავს,

¹ რ. მეტრეველი, დავით IV აღმაშენებელი, მეფე თამარი. გვ. 709; ს. ცაიშვილი, თამარ მეფე ქართულ სიტყვიერებაში. თბ. 1943. გვ. 88.

გერ თვისებერ განგებიანსა,
ჩემს ჟგან ნუთუ სულთანსა,
ომი გერ ჟქმნან ზმლიანსა,
იქნება ბილწმან რაც ჟთქვამს
მიქმნას მე გვირგვინიანსა.
ამის ფიქრითა ჟბრძანა
მათ კუბოთ გაგეთებანი,
სამს აღაგს დაჰფალთ შორიშორ
გერ მიქმნან ცეცხლის გებანი,
მყის აღასრულეს ბრძანება
და ჰყვებს მეფისა ნებანი,
ერთი მუნ დაფლეს, ერთი - მუნ,
მტერთ გერ ჰქნან მეფის ძებნანი.
თვით დაეწერა მეფესა
თვისის ზელითა ნაწერი,
სამგანვე საფლავის ქვაზე
ესე ჰყავითო ნაწერი,
აქ ქვანი პირქვე დასდენით,
საფლავს გერ ნაზონ ნაწერი.¹

„ეს ლექსი, მართალია, პ. ლარიძის პოეტური
ფანტაზიის ნაყოფია - აღნიშნავს იგ. ლოლაშვილი -
მაგრამ იგი უდავოდ ახაზავს ძველი ხალხური გად-
მოცემის შინაარსს, რომელიც შექმნილია იმ დროს,
როდესაც ხალხს წარმოდგენა აღარ ჰქონდა რუქ-

¹ ს. ცაიშვილი, თამარ მეფე ქართულ სიტყვიერებაში. გვ. 88-90.

ნადინის გინაობაზე. როგორც ცნობილია, რუმის ხულტანი – რუქნადინი ქართველებმა დაამარცხეს 1203 წელს ბასიანის ომში; იკონიაში დაბრუნებული იგი 1204 წელს გარდაიცვალა. ცხადია, 1213 წელს ეს ხულტანი შურს ვერ იძიებდა, თამარი კი მისი შიშით ვერ დაწერდა დამოწმებულ ანდერძს. რადგანაც ქართველი მეფე მოესწრო მკვეხარა ხულტნის აღსახრულს¹.

განსხვავებული სიუჟეტია გადმოცემული მეორე ლეგენდაში – „თამარ მეფის საფლავი“. „ერთხელ ოსმალს დიდმა ფაშამ შემოუთვალა თამარ მეფეს: „უთუოდ ცოლად უნდა გამომყვეო“. თამარ მეფე ძლიერ განრისხდა და უარი შეუთვალა. ფაშამ უარი იწყინა და თამარ მეფეს შემოუთვალა: „თუ ცოცხალი ვერ გიზილე, სიკვდილის შემდეგ უთუოდ ამოვიღებ სამარიდან შენს გვამს და დავატყვევებო“.

თამარ მეფე დაფიქრდა, გაითუ. მართლა მიცვალეების შემდეგ ჩემი გვამი იმ ურჯულოს ხელში ჩაუვარდესო. ბევრი ფიქრის შემდეგ შეუდგა გარძიის მონასტრის აშენებას, მონასტერი რომ დაასრულა, გაათლევინა სამი ბოძი და უბრძანა მზღებლებს: „როდესაც ჩემი აღსახრულის დღე მოვიდეს და გარდაიცვალაო, ამ მონასტერში მიწის პირად დამახაფლავეთ და ეს სამი ბოძი ამ მონასტერს მაშინ დაუდგიოთ.“

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 17.

თამარ მეფე გარდაიცვალა. კარისკაცებმა მეფის ანდერძი შეასრულეს. ჯერ დაასაფლავეს მონასტერში უნიშნოდ და მერე ის სამი დამზადებული ბოძი მონასტრის ჭერს შეუდგეს.

ფაშამ გაიგო თუ არა საქართველოს მეფის გარდაცვალება, მაშინვე აჟარებელის ჯარით შემოესია საქართველოს და პირდაპირ ვარძიის მონასტერს მიადგა. დაიბარა მაშინვე კარისკაცები და ჰკითხა: „სადა საფლავია თამარ მეფეო?“ ერთი კარისკაცი ფაშას გამოუტყდა და მოაზხენა:

აი ამ მონასტერშია დასაფლავებული.

რა ნიშანი აქვს საფლავსო?

ნიშნად სამი ბოძი აქვს დადგმული.

შევიდა ფაშა მონასტერში, ნახა სამი ბოძი და შედგა: არ იცოდა, რომელი ბოძისთვის მოეკიდნა ზეფი, რომელი ბოძი გადმოექცია და ამოეღო სამარადნ თამარის გვამი. ბევრი ფიქრის შემდეგ ფაშა პირველ ბოძს მიადგა და დაუწყო ნგრევა. ბოძმა ზმა ამოიღო და ფაშას უთხრა:

მე ტყუილად მანგრეე, აგერ იმ მეორე ბოძის ქვეშ არის თამარი დასაფლავებულიო.

ფაშამ პირველ ბოძს თავი დაანება და მიადგა მეორე ბოძს დასანგრევად. მეორე ბოძმაც ასე უთხრა:

აქ არ საფლავია თამარ მეფე, აგერ იმ მესამე ბოძის ქვეშ არისო. მესამე ბოძმაც აგრევე უთხრა და პირველზე ანიშნა.

გაუკვირდა ფაშას, ღმერთს დიდება შესწირა და სთქვა:

ცოცხალიც ძლიერი იყავ და მიცვალებულის არა კარგავ შენს დიდებასა და ძლიერებასო.

ღმერთს თაყვანი სცა და სთხოვა შეცოდების შენდობა. მერე მთელი ღამის ნამუშევარი და ნაბრძოლი მონასტრიდან გამოვიდა და გზას გაუდგა.¹

ზოგ თქმულებაში ნათქვამია: თამარმა თვითონ ინება, რომ სიკვდილის შემდეგ უგზოუკვლოდ გამქრალიყო. ღმერთმაც მისი ნება შეასრულა და დამალა, რათა მერმე ის მკვდრეთით აღადგინოხ და მგლოვიარე საქართველო გაახაროხო.²

ან: „თამარ მეფე წმინდა ქალი იყო, იგი წმინდანად არის შერაცხული. ის რომ გარდაიცვალა, ზეციდამ ორი ანგელოზი ჩამოვიდა, ოქროს აკვანი ჩამოიტანეს, შიგ ჩააწვინეს, ზეცას გაფრინდნენ და თამარიც თან წაიყვანეს. ამიტომაც არის, რომ მისი საფლავი დედამიწაზედ არავინ არ იცის“.³

ან კიდევ: „თმოგვის ახლოს, მტკვრის პირას, ერთ ალაგას კუნძულის მსგავსი ჭალაკია: ადრე ამ

¹ ქს. სიხარულიძე, ქართული ზალხური საისტორიო სიტყვიერება. ტ. I. თბ. 1961. გვ. 100-101; ჯ. ხაშუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 20-21.

² ქს. სიხარულიძე, ქართული ზალხური საისტორიო სიტყვიერება. გვ. 87.

³ ჯ. ხაშუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 22.

ჭალაგზედ მტკვარი მდინარებდა: ერთ ალაგას მტკვარს გადაურეცხია და როცა დამშრალა, იქ გამოჩენილა ერთი საფლავი, სადაც თამარ მეფის კუბო და აკვანი მდგარა. კუბოზე დამარხვის დროს აკვანის შიგ ჩაუტანებიათ. ამ კუბოზე და აკვანს ხალხი დიდხანს ხედავდა, მერმე კი სადღაც გაქრა: ზეცისაკენ წაიღეს ანგელოზებმაო.¹

ზოგ ლეგენდაში კი, თამარ მეფის უკვდავებაზეა საუბარი: „თამარ მეფე არ მომკვდარა, იგი ცოცხალია, ოქროს კუბოში ახვენია. ის კუბო ერთს გამოქვაბულს კლდეში დგას და თავ-ფეხით უქრობელი სანთლები უნთია. ის როდისმე აღდგება, ისევ მობრძანდება მურდულშიო“.²

ვაჟა-ფშაველა იუწყება: მე და თორდგას გვჯერა, რომ „თამარ დედოფალი არ მომკვდარა; იმას უხვედრ ალაგას ანგელოზებთან ოქროს კუბოში სძინავს... დრო მოვა და ისევ გაიდვიძებს“ და ილაჯგაწყვეტილ ხალხს მიჰხედავსო.³

1915 წელს „სახალხო ფურცელში“ (№ 257) გამოქვეყნდა ფ. სხვიტორელის წერილი „თამარის საფლავი“. მასში გკითხულობთ:

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 17.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 17.

³ ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული. IX. თბ. 1964. გვ. 151.

„ფშავში, მდ. არაგვის მარჯვენა ნაპირას, მაღლა გორაზე მდებარეობს ახლადშენებული პატარა ეკლესია წმ. თამარის სახელობისა. ეს ეკლესია აუშენებია ერთ ფშაველ ბერს მ. ილარიონს და 1912 წელს უკურთხებია ყოვლად სამღვდელო გორის ეპისკოპოსს ანტონის. ამ ადგილს ფშავ-ხევსურნი უწოდებენ „თამარის საფლავს“. ეკლესიის აშენებამდე ეს ადგილი შეადგენდა უმთავრეს სალოცავს ფშავ-ხევსურებისა. აქ მოჰქონდათ მრავალი შესაწირავი: ვერცხლის თას-სურები, ცხვარ-კურატები. თამარის საფლავის დეკანოზი ითვლებოდა ფშავ-ხევსურთ თემთა უფროს დეკანოზად. ომისა თუ მშვიდობის დროს მას ეჭირა ხელში „თამარის დროშა“ და ჰქონდა ჯარის უფროსობა. 1911 წლამდის „თამარის ხატ“-საფლავს ჰყოლია 3.000 ხულამდის ცხვარი. ფშავ-ხევსურთა აზრით, აქ ასაფლავია თამარ მეფე. ამასვე იხსენიებს კახეთის მეფე თეიმურაზი თავისი ხელით ბოძებულ წყალობის ქაღალდში: „ჩვენის მოწმის საფლავის დეკანოზო ხაზავ, მაგ ჩვენს სასოებას, თამარის საფლავს, ვსწირავ ვენახს ადარნასეულს“ და სხვა... კარგი იქნება, ჩვენი ისტორიკოსები გამოარკვევდნენ, თუ რა მიზეზით და როგორ დაერქვა ამ ადგილს თამარის საფლავი“.

ამ ცნობას იმავე გაზეთის მომდევნო (258) ნომერში გამოეხმაურა დია წერტილით („თამარის საფლავის გამო“) ვაჟა-ფშაველა:

„სახალხო ფურცლის“ № 257-ში წავიკითხე ბ. ფ. სხვიტორელის წერილი „თამარის საფლავი“. პატივცემული ავტორის მოყვანილი ცნობები მე ადრე მაქვს მწერლობაში აღნიშნული, თუმცა ისე დასაბუთებული არა, როგორც ბ. სხვიტორელს. მას უკვე ზელთ უგდია წერილობითი საბუთი, დოკუმენტი თამარის საფლავის არსებობისა ფშავში, რაც მე დიდი ზანია მწამს და მჯერა, და არასდროს არ ვეთანხმები ჩვენი მემატიანის ცნობას, ვითომდა თამარის საფლავი გელათში იყო. მოხარული ვარ, რომ ჩემი აპრიორული მსჯელობა და ფიქრები ფაქტებით დამტკიცდება“.

თეიმურაზის წყალობის სიგელი ჩვენთვის უცნობია. იგი საინტერესოა იმ მხრივ, რომ ფშაური ზალზური ტრადიცია თამარის საფლავის შესახებ ძველი ყოფილა და თანაც – დოკუმენტურად დადასტურებული.¹

სხვა ცნობას გვაწვდის ი. დავითაშვილი ზალზურ მოტივზე დაწერილ ლექსში:

საქართველოს დედოფალი,
დედა ქართლისა თამარი,
ხიმშვენერით მოხილი,
ამომავალი მზის დარი,...
სიბრძნით, სიუზგით ქებული,

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 18.

დილის ცისკარის სადარი,

ის მნათობი ქვეყნიური

მკვდარიც ვერ ვბოვეთ, სად არი.¹

...სვანურ გადმოცემებში ნათლად ჩანს თამარ მეფის ღვთაებრიობა. სვანების რწმენით, რაც კი კარგი რამ მომხდარა მათ ცხოვრებაში, ყველაფერი თამარ მეფის მეოჯებით ყოფილა, დოვლათიანი მოხაგალიც მისი მზრუნველობით მოდის. უშგულელები დღესაც დაბეჯითებით ირწმუნებიან, რომ იქ არსებობს თამარ მეფის საწაფხულო და საწამთრო რეზიდენცია. ისინი ირწმუნებიან, რომ თამარი უშგულის ღვთისმშობლის ეკლესიის ტრაპეზშია დამარხული. ამის გამჟღავნებას დიდად უფრთხილდებიან; ხალხი ფიქრობს, რომ თუ რომელიმე ზელმწიფემ ეს გაიგო, მაშინ თამარ დედოფალს ამოიდებენ სამარიდან, სადაც პირველი განუზრუნელად ძევს, და მაშინ დაიღუპება სვანეთიც, რადგანაც თამარს გაჰყვება სვანეთის ბედ-იღბალი.

...კიდევ უამრავი ასეთი ლეგენდაა თამარის საფლავთან დაკავშირებით, მაგრამ ზემოჩამოთვლილნიც კმარა იმ სურათის შესაქმნელად, თუ რაოდენ მუქ ფერებში ჰქონდათ დახატული ქართველებს თამარის საფლავის „საიდუმლოება“ და როგორ

¹ ქ. სიხარულიძე, ქართული ხალხური ხაისტორიო სიტყვიერება. გვ. 211.

ცდილობდნენ იმის გამართლებას, რომ მეფე-ქალის ნეშტი მათთვის სასურველ ადგილზეა დაკრძალული.

III. საისტორიო წყაროები თამარის დაკრძალვის შესახებ

თამარის თანამედროვე ისტორიკოსები, განსაკუთრებით კი ბასილი ეზოხმოძღვარი, დიდი ტრაგიზმით აღწერენ თამარის გარდაცვალება-დაკრძალვის ამბავს:

„აქა რაღა ჯერ არს თქუმა, გარნა ბავთის[ა] დაღადი. ბნელი უნათლო, და გლოვა უნუგეშინის-[მ]ცემო. რამეთუ, გინ იყო ნუგეშინის მცემელი, ოდეს მწუხარება ზოგადი იყო ყოველთათვის... ვმასა თანა ვაებისასა ქუესგნელნიცა შეიძრნეს. ყოველნი ფლასითა [შეიმოხრნეს]. ესრეთ გვანდა, დაღათუ ჩუენ თანა იგლოვდესცა და ყოველი სოფელი.“

„მაშინ ჟკუ აღმოიყუანეს და მცირეთა შინა დღეთა მცხეთად დადგეს, და მერმე ჟკანასკნელ თუთ მუნგე გელათს დაამკვიდრეს თუხსა შინა სამარხოხა,

დიდებად მუნ შინა დამკუიდრებულთა პაპ[ა]თა და მამათა მისთა, სახელოვანთა დიდთა მეფეთა თანა¹

პირველ რიგში ორიოდ სიტყვით შევეხებით თამარის „მცხეთად დადგების“ შესახებ. საყურადღებო და გასაზიარებელია ისტორიკოს ჯაბა სამუშიას მიერ გამოტანილი დასკვნები აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. იგი წერს: „ჩვენი აზრით, სვეტიცხოველში თამარის ცხედარი „მცირეთა შინა დღეთა... დადგეს“, მხოლოდ იმის გამო, რომ იანვარში შესაძლებელი დიდთოვლობის გამო ღიზის მთაზე გადახვლა და მეფის შესაფერისი პატივით დაკრძალვა შეუძლებელი იყო. შუა საუკუნეებში პანაშვიდი, ტირილად მისვლა და დასაფლავება თანხვედრი პროცესი არ იყო. შეიძლება ადამიანი დაეკრძალათ და ამის შემდეგ მისულიყავი მწუხარების გამოხატქმელად. ერთი წლის განმავლობაში ოჯახი მწუხარედ ითვლებოდა. „მცირეთა შინა დღე“ ჩვენ არ უნდა გავიგოთ, როგორც ერთი-ორი დღე. ამასთანავე, მცხეთაში თამარს დროებით დაკრძალავდნენ მისთვის განკუთვნილ აკლდამაში. ამდენად, სვეტიცხოველში თამარი შეიძლება დაკრძალული ყოფილიყო რამდენიმე თვეც კი“.²

¹ ზ. ჭიჭინაძე, ქართლის ცხოვრება... გვ. 488–489; მარიამისეული ქართლის ცხოვრება. გვ. 532–533; ბასილი ეზოხმოძღუარი, ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 146.

² ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 10.

გელათის დიდებული ტაძარი ააგო დავით აღ-
მაშენებელმა ბაგრატიონთა გვარის სამგალედ. დავით
IV იყო ბირველი ბაგრატიონი, რომელიც დაკრძალეს
გელათში. მის შთამომავლებს (დავით-ნარინის ჩათ-
ვლით: 1293 წ.) ამ ტაძარში ასაფლავებდნენ. ამიტომ,
როდესაც თამარის ისტორიკოსები ამბობენ: თამარი
„გელათს დაამკვიდრეს თუხსა შინა სამარზოხა“, სრუ-
ლიად სანდო უწყებაა. გარდა გელათის სამონასტრო
ტრადიციისა, აღსანიშნავია ისიც, რომ თამარის სამივე
ისტორიკოსი („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედ-
თანი“-ს ავტორი, ბახილი ეზოხმოძღვარი და „ლაშა-
გიორგის დროინდელი მემატიანე“) მისი თანამედ-
როვთა და თამარის გარდაცვალებიდან თავის თხზუ-
ლებებს რამდენიმე წელში წერენ, ახე რომ, მათ
კარგად უნდა სცოდნოდათ თამარის დაკრძალვის
ადგილი და, ალბათ, მისი დაკრძალვის პროცესის
უშუალო მონაწილენიც იყვნენ.

...თამარის საფლავის საკითხთან დაკავშირებით
ცნობები არ ამოიწურება მისი მემატიანეთა თხზულებ-
ებით. როგორც ირკვევა, XIII საუკუნის II ნახევარში
თამარის საფლავი კვლავ გელათში იყო. ამ ფაქტს
ადასტურებს 1260-1267 წლებში შედგენილი
დავით-ნარინის მეუღლის – თამარის მიერ გელათი-
ხადში ბოძებული სიგელი. მასში ვკითხულობთ: „და
თუთ იგი სიგელი და ბედესგან ჩემთჳს მოცემული
დაწერილი თავსდევ დიდსა მონასტერსა შინა, კით-

ზუთა, მოკსენებით და მოწმებითა დიდისა მოძღუართ-მოძღურისა, დავითის მწირველისა ანტონისითა, დიდისა მონასტრისა წინამძღუარისა, პატრონთა მწირველისა იოვანესითა, პატრონთა გამწრდელისა, თამარის მწირველისათა ილარიონ ფაგნელისათა, პეტრე დეკანოზისა და ყოველთა დიდისა დავითის ძმათათა¹.

საინტერესოა დოკუმენტში დასახელებული თამარის მწირველი. როგორც ჩანს მწირველი ამ შემთხვევაში უნდა ნიშნავდეს საფლავის „მომგლელს“, გინც ღოცულობდა თამარის ხულისთვის და უხდოდა პანაშვიდს. ჯ. სამუშია ფიქრობს, რომ აქ დავითი და თამარი ასე იმიტომაც გამოყოფილი, რომ ალბათ ამ დროს იხინი უკვე წმინდანებად იყვნენ შერაცხულნი.² ჩვენთვის ეს ცნობა იმით უფრო მნიშვნელოვანია, რომ იგი შესაძლოა, წარმოადგენდეს ფაქტის დადასტურებას, რომ თამარი მეცამეტე საუკუნის განმავლობაში არავის გადაუსვენებია გელათიდან.

აქვე შეგვხვებით თამარის წმინდანად შერაცხვის თარიღის საკითხს. ზემოთ დასახელებული დავით-

¹ [1260-1267]. დაწერილი თამარ დედოფლისა გელათისადმი I. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, XII-XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, გ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1984. გვ. 161-162.

² ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 35.

ნარინის მეუღლის გუჯარით რაიმეს მტკიცება შეუძლებელია... XI საუკუნის ბოლოს გადაწერილ „დიდ ხვინაქსარში“ (A-97 ხელნაწერი) მოგვეპოვება შემდეგი მინაწერი: „თთუესა მაისხა ა(1) ამასვე დღესა წმიდისა ნეტარისა თამარ დედოფლისა“, რომელიც ე. გაბიაშვილის ვარაუდით XIII საუკუნის უნდა იყოს.¹ ამ მინაწერით მტკიცდება, რომ XIII (ან XIV) საუკუნეში თამარი უკვე წმინდანი იყო, ხელს რომ არ გვიშლიდეს შემდეგი ფაქტორი: იმერეთის მიტროპოლიტ დავით წერეთელს რუსი მოგზაურის – ანდრია მურავიოვისთვის უთქვამს, რომ XVIII საუკუნემდე (1730 წლამდე) თამარს ყოველწლიურად პანაშვიდს უხდიდნენო. თუ თამარი წმინდანად იყო შერაცხული პანაშვიდს კი არა პარაკლისს გადაუხდიდნენ... შეიძლება თამარი მართლაც XIII საუკუნეშივე შერაცხეს წმინდანად, მაგრამ შემდგომ უკვე მოხდა ამის დაგიწყება, ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ რაიმე ხელჩახაჭიდი დოკუმენტური ცნობა თამარის წმინდანად შერაცხვის თარიღთან დაკავშირებით არ მოგვეპოვება და ასეთ პირობებში დასკვნების გაკეთება რთულია.

...1619 წელს მოხკოვს ეწვია საქართველოს მეფე-მთავართა გაერთიანებული ელჩობა, რომელსაც

¹ ე. გაბიაშვილი, ქართველ წმინდანთა და დღესასწაულთა მოსახსენებელი დღეები ძველი ქართული ხელნაწერების მიხედვით. „მრავალთავი“, 2001 წ. № 19. გვ. 96-109.

ზელმდვანელობდა კუმურდოს მონასტრის იღუმენი
ზარიტონი. მოსკოვში, საელჩო პრიკაზში წარდგენის
შემდეგ მას მოუწია ახსნა-განმარტება მიეცა არაერთ
საკითხზე, მათ შორის საქართველოში შექმნილ ვითა-
რებაზე და თეიმურაზ I ადგილსამყოფელზე. ელჩი
ზარიტონი აღნიშნავდა: „და ამჟამად მისი მამული,
საქართველო დაცარიელებულია, ეკლესიები დაქცე-
ული. და ცხოვრობს მეფე ამჟამად თურქების ბაში-
აჩუკის მიწაზე, (მათ ენაზე) ქართულად იმერეთში,
სადაც განისვენებს დინარა (თამარ) დედოფალი“. თე-
იმურაზი შაჰ-აბასის ლაშქრობების შემდეგ თავს იმე-
რეთს აფარებდა. ამდენად, მას კარგად უნდა სცოდ-
ნოდა სად იყო თამარის საფლავი – შენიშნავს ჯ.
სამუშია. ამიტომაც იგი რუსეთის მეფისადმი გაგზავ-
ნილ წერილშიც ახსენებს დინარა-თამარ დედოფლის
საფლავს: „და მათ წინააღმდეგ დიდხანს ვერ გაგძე-
ლი და დავინახე რა ჩემი უძლურება, წაგვდი ჩემი
მამულიდან ბაშიაჩუკში... ქართულად ამ მიწის სახელი
იმერეთია, იქ განისვენებს დინარა დედოფალი“.¹

საინტერესოა, რატომ უთითებენ საგანგებოდ
მეფე თეიმურაზი და ელჩი ზარიტონი დინარა-თამარ
დედოფლის საფლავს თამარის წერილებში, თუმცა
ახლა ჩვენთვის უფრო ის ფაქტია საინტერესო, რომ
XVII საუკუნის პირველ ნახევარში ქართველმა საზო-

¹ ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 35-36.

გადოებამ კარგად იცოდა, ხად იყო დაკრძალული დინარა-თამარ დედოფალი. მართალია, წყაროში ზოგადი ტერმინია ნახმარი – იმერეთი, მაგრამ ცხადია, აქ იგულისხმება გელათის სამეფო საძვალე. ქართველთა მხრიდან რუსეთის სახელმწიფოებთან ურთიერთობისას დინარა-თამარის მოხსენიებას, რელიგიურის გარდა პოლიტიკური მოტივიც ჰქონდა. XV-XVI საუკუნეებში რუსეთში შეიქმნა „საკვირველი თქმულება და მოთხრობა დინარ დედოფლის, ივერიის ხელმწიფის ალექსანდრეს ქალიშვილის შესახებ. თუ როგორ დაამარცხა მან ხპარხეთის მეფე ადრამელინი“.¹ ისტორიულად დადასტურებულია, რომ დინარა დედოფალში თამარ მეფე უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი.² იმდენად პოპულარული იყო ეს გადმოცემა რუსეთში, რომ 1552 წელს ივანე IV მრისხანემ ყაზანზე ლაშქრობის წინ, როდესაც გულგატეხილ მეომრებს სიტყვით მიმართა, მან ივერთა სახელოვანი დედოფალი დინარა და მისი სახელოვანი გამარჯვებები გაიხსენა. შაერთოდ, დინარა დედოფლის თემა ძალიან პოპულარული იყო ამ

¹ თ. ბუაჩიძე, ლიტერატურულ ურთიერთობათა ისტორიიდან. აღმოსავლეთსლავური მწერლობის განვითარება და ქართულ-რუსულ-უკრაინული ლიტერატურული ურთიერთობანი. თბ. 1968. გვ. 124-130.

² ტ. რუხაძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან. XVI-XVIII სს. თბ. 1960. გვ. 117-127.

დროის რუსეთში. იქმნებოდა ზატები, ლეგენდარული ქართველი დედოფლის ცხოვრების სიუჟეტები იყო გამოხატული კრემლის დედოფლისეულ დარბაზში, რომლის მოზატვა საგარაუდოა XVI საუკუნის მიწურულს. ამ თქმულებაში დაზატული იგერთა სამეფო მისაბაძი უნდა გამზდარიყო XV-XVI საუკუნეების რუსეთში. თქმულებაში დაზატულია ერთმმართველი მეფის საზე, რომელსაც ზელისუფლება ღვთისსაგან აქვს ბოძებული. სამეფო ზელისუფლება ზელშეუზებელია ბოიართა მზრიდან. სწორედ ასეთი ცენტრალიზებული საზელმწიფოს შესაქმნელად მიისწრაფოდა რუსეთის ზელისუფლება ამ პერიოდში და ამიტომაც მათთვის მიმზიდველი იყო ლეგენდარული დინარა დედოფლის სამეფო.¹ ბუნებრივია, ქართველებმა კარგად იცოდნენ რუსეთში დინარა-თამარ დედოფლის პოპულარობის თაობაზე. სწორედ ამიტომ უთითებს თეიმურაზ I და თავის ელჩსაც ავალებს. იმის აღნიშვნას, რომ იგი იმ მზარეშია გაზიზნული, სადაც რუსთათვის სათაყვანებელი დინარა-თამარ დედოფალი განისვენებს.

...XVII საუკუნის მემატიანე ფარსადან გორგიჯანიძე აღნიშნავს, რომ „წაასვენეს მამა-პაპათ სამკვიდროს საფლავსა გელათ-ქუთათისისა და მიაბარეს

¹ ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 37.

საფლავსა და ს(ა)ზლსა ყველა – წმიდისა პატიოსანი მეფეთ-მეფე თამარი¹.

ვახუშტი ბატონიშვილი გელათზე საუბრისას აღნიშნავს: „ეკლესია ყოვლად წმინდისა ღვთისმშობლისა... აღაშენა აღმაშენებელმან დავით მეფემან და უწოდა სასუფეველს გენათა და აწ უწოდებენ გელათს... ამას შინა დაფლულ არიან აღმაშენებელი, გიორგი, თამარ, ლაშა, რუხუდან, დავით, დავით და სხუანიცა. და აწინდელი მეფენი შემდგომად განყოფისა იფლვიან იმერთანი“².

XIX საუკუნეშიც კი ქართველი საზოგადოებისათვის თამარის საფლავი კვლავ გელათშია. იოანე ბატონიშვილი თავის „კალმასობა“-ში მოთხრობის მთავარ გმირს გელათში მიიყვანს და იქ გენათელი ეპისკოპოსის ბრძანებით ადგილობრივი დეკანოზი მას მონასტერს ათვალიერებინებს. „რა შევიდნენ ეკკლესიად, ბერმან თაყვანი სცა წმინდათა ზატთა და მერეთ გაშინჯა შენებულებად ეკკლესიისა მის. სთქვა:

–კურთხეულ არს ღმერთი, ვინადგან ქართველთაც სცოდნიათ ძველად არხიტექტურობისა ზელოვნებად.

¹ რ. გიგნაძე, ფარსადან გორგიჯანიძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“. თბ. 1975. გვ. 104.

² ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. IV. გვ. 754.

და აკუროთხა მეფენი აღმაშენებელნი ამა ეკკლესიისანი და განმახლებელნი მისნი. და მერე აჩვენნეს საფლავნი მეფეთანი, და ამასთან – თამარ მეფისა და დავით აღმაშენებლისა, რომელთა საფლავთა ზედა იყო წაწერილ ესრედ:

[თამარ მეფისა]

როს ნაჭარმაგევს მეფენი,
შვიდნივე პურად დამესხნეს,
ყიზილბაშ, ოსმალ, არაბნი,
სამზღვართა გარეთ გამესხნეს,
ხაზარით თევზნი ბევრ-რიგნი,
იმერთა წყალში შთამესხნეს,
ამა საქმისა ზელქმნილსა,
აწ მკლავნი გულსა დამესხნეს¹.

XVIII-XIX საუკუნის პოეტი პეტრე ლარციძეც თამარის საფლავს გელათში მიუთითებს. იგი წერს, რომ „დამარხეს გვამი მისი (თამარის) გელათსა შინა“.²

გიორგი ავალიშვილმა 1819-1820 წლებში მოიღოცა პალესტინის წმინდა ადგილები და თავისი მოგზაურობა აღწერა საინტერესო ნაშრომში – „მოგზაურობა თბილისიდან იერუსალიმამდე“. იგი გელათის შესახებ წერდა: „მარცხენით კერძო შიგან წმიდისა ტაძარსა ამის კედელსა ზედა იხილგვებიან სახენი ხა-

¹ იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა. „ქართული პროზა“. წ. VI. გვ. 605.

² მ. ჯანაშვილი, თამარ მეფე. გვ. 106-109.

ქართველს მეფეთა, დედუფალთა და ძეთა მათთა:
დავით აღმაშენებლისა და სხვათა. იატაკი, ვითარცა
საკურთხეველისა, ესრეთვე წინაშე კანკელისადა არს
დაფენილ თეთრისა ქვათა, ამას შინა არიან დაფლულ
მეფენი: გიორგი, თამარ, ლაშა, რუსუდან დედუფალი,
დავით, კვალად დავით და სხვანიცა, რომელთაცა
სამარხვონი არღა უკვე იბოვნებიან ადრით ჟამითვე¹.

ჩვენ აქვე შეგვხვებით თამარ მეფის საფლავის
ეპიტაფიას. XIX საუკუნეში რამდენიმე ცნობაა შემო-
ნახული ამ ეპიტაფიის შესახებ. 1897 წელს თედო
ჟორდანიამ „ქრონიკები“-ს მეორე ტომში, დავით
აღმაშენებლის ანდერძთან ერთად გამოაქვეყნა თამარ
მეფის საფლავის ეპიტაფია. დავით აღმაშენებლის გე-
ლათისადმი ბოძებული ანდერძის დასრულების შემ-
დეგ იგი წერს: „იმავე მარტირიკაში (სადაც დავით
აღმაშენებლის ანდერძია დაცული – თ. გ.) იმავე ზე-
ლით შეტანილია:

ა) „თამარ მეფის საფლავსა ზედა ესრეთ წე-
რილ არს:

„როს ნაჭარმაგევს მეფენი
შვიდნივე პურად დამესხნეს |
რუსნი (თურქნი?) სპარსნი და არაბნი
სამზღვარსა იქით გამესხნეს |
თევზნი ამერთა წყალთაგან

¹ გ. ავალიშვილი, მკვავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე. ქარ-
თული პროზა. წ. VI. გვ. 603.

იმერთა შიგან ჩამესხნეს |

და აწ ამისსა მოქმედსა

ველნი გულზედა დამესხნეს”.¹

ამ ეპიტაფიის რამდენიმე ვარიანტი არსებობს, რომელნიც XIX საუკუნის ხელნაწერებში ხშირად გვხვდება.² ლექსი ხალხურად ითვლებოდა, მაგრამ როგორც ჩანს, იგი არხენ იყალთოელის მიერაა დაწერილი და დავით აღმაშენებლისადმია მიძღვნილი. აქედან გამომდინარე, ამ ლექსის თამარის საფლავის ქვაზე არსებობა უნდა გამოირიცხოს. XIX საუკუნეში თამარის საფლავზე ეს ეპიტაფია თვალთ არავის უნახავს, რადგანაც იმ პერიოდში თამარის ეკვდერში საფლავებზე წარწერები უკვე გადახული იყო. როგორც ჩანს იგი ხალხურ გადმოცემათა საფუძველზე უნდა იყოს შექმნილი.

¹ თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა. ტ. II. ტფ. 1897. გვ. 52.

² თითოეული მათგანი შეგიძლიათ იხილოთ ჯ. სამუშიას წიგნში. თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 39-40.

IV. დე ბუას ეპისტოლე და ვარაუდები თამარ მეფის ნემტის გელათიდან იერუსალიმში გადასვენების შესახებ

თამარ მეფის საფლავის ადგილის საკითხთან მიმართებაში აუცილებელია განვიხილოთ ფრანგი ჯგეროსანი რაინდის დე ბუას ეპისტოლე, გაგზავნილი სირია-პალესტინის საზღვრიდან საფრანგეთში, ბეზანსონელი არქიებისკოპოსის ამედე დე ტრამლე-სადმი. მისი შინაარსი ასეთია:

„ღირსსა, ქრისტეს მიერ მამასა და მეუფეს ა(მადეოს), ღვთის განგებით ბეზანს(ონის) არქიებისკოპოსს – მორჩილი მსახური გ... დე ბუა, ამენ.

აწ ისმინეთ სხვა რამ საკვირველი და საყურადღებო. ამბად მივიღე, და საქმის სიტყვმდარიტე სანდო მოციქულთაგან (მაცნეთაგან¹) გავიგეთ, რომ ივერიითაგან ვინმე ქრისტიანენი, გიორგანებად წოდებულნი, ურიცხვი მხედრობით და ქვეითი ჯარით ღვთის აღმაფრთოვანებელ დახმარებით ძალითა ფრიად აღჭურვილით, ურწმუნო წარმართთა წინააღმდეგ სწრაფად აღდგნენ და, აიღეს რა უკვე 300 ციხე და 9 დიდი ქალაქი, მაგარნი დაიპყრეს ზოლო სუსტნი ნაცარტუტად აქციეს. აღნიშნულ ქალაქთაგან

¹ გ. ჩაჩანიძე, პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში. თბ. 1974. გვ. 27.

ერთი, ევფრატზე მდებარე. ყველა წარმართთა ქალაქ-
თაგან უფრო წარჩინებული ყოფილა და დიდი, იმ
ქალაქის პატრონი ბაბილოვნის ხულთნის შვილი
იყო; და ზემონათქვამ ქრისტეანთაგან ტყვედ ქმნილს,
თავი მოეკვეთა, თუმცა უზომო ოქროს განძის მიცემა
აღუთქვა“.

„კერძოდ რაღა მოგახსენოთ? ზემო აღნიშნულ-
ნი წმინდა იერუსალიმის მიწის სახსნელად მოვლენ
და მთელ საწარმართო დაიმორჩილებენ. მეფე მათი
წარჩინებული, თექვსმეტი წლისაა, ალექსანდრეს ბა-
დალი ძალით და სიკეთით, თუმცა არა სარწმუნოე-
ბით. ჭაბუკი ესე დედამისის, დედოფლის უძლიერე-
ხის თამარის ნემტს თან ატარებს, რომელმაც, სანამ
ცოცხლობდა, იერუსალიმად წახვლის აღთქმა დას-
დგა, და შვილსა თვისსა სთხოვა, თუ მიიცვალებოდა,
რომ ძვლები მისი უფლის საფლავთან წაესვენებიათ.
მან კი დედის თხოვნათა ყურადმღებელმა და დედის
აღთქმის შესრულების მსურველმა, დააპირა მისი
(გვამის) წმინდა ქალაქში წამოღება წარმართთა ნებით
თუ უნებლიედ...“¹

პირველ რიგში ჩვენ შეგვხვებით წერილის და-
თარიღების საკითხს, ხოლო შემდეგ განვიხილავთ
მას თამარის საფლავის ადგილთან მიმართებაში.

¹ ზ. ავალიშვილი, ჯგეროსანთა დროიდან. თბ. 1989. გვ. 97-98;
ვ. ჩაჩანიძე, პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეო-
ლოგიური გათხრები იერუსალიმში. გვ. 27-28.

რე ისტორიული მოვლენებია ასახული დე ბუ-
ას ეპისტოლეში და როდის დაიწერა იგი?

ზ. ავალიშვილი ფიქრობს, რომ წერილი დაწე-
რილია 1207-08 წლებში და მასში აიხაზა ქართველ-
თა მიერ მოპოვებული დიდი გამარჯვება. ეს დიდი
გამარჯვება უნდა ყოფილიყო ბასიანის ომი, რაც შეე-
ხება ევფრატზე მდებარე ქალაქს, რომელიც ქართვე-
ლებმა აიღეს, იგი არის კარი (კარინ, ე.ი. ერზრუმი).¹

თ. ნატროშვილისა და გ. ჯაფარიძის აზრით, დე
ბუას წერილში აიხაზა ქართველთა 1210 წლის ლაშ-
ქრობა ზღათზე და ეპისტოლე დაწერილია 1211
წელს. მათი აზრით, წერილში მოხსენიებული ევ-
ფრატზე მდებარე უცნობი ქალაქი არის ზღათი. ზღა-
თიდან ჩამოდის მდინარე მურად-ხუ, რომელსაც
სომხები ჭემმარიტ ევფრატს ეძახიან. მურად-ხუ
სომხეთის შუაგულიდან იდებს სათავეს და უერთდე-
ბა არზრუმიდან მომავალ ევფრატს, მათი აზრით,
სწორედ ეს მეორე ევფრატი უნდა ჰქონდეს ნაგუ-
ლისზმევი დე ბუას.² ეს ის ლაშქრობაა ზღათზე, რო-
დესაც ქართველთა ჯარს სარდლობდა ივანე მხარ-
გრძელი, ზღათის ხულთანი კი მელიქ ალ-აუჰადი ქა-
ლაქში შეგებულიყო და ცხვირს გერ ჰყოფდა გარეთ.
როგორც წყაროდან გიცით, ეს ამბავი მოულოდნე-

¹ ზ. ავალიშვილი, ჯვაროსანთა დროიდან. გვ. 98-101.

² თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა.
№ 2. გვ. 168-189.

ლად მარცხიანად შემოუტრიალდათ ქართველებს. ივანე მხარგრძელის წინდაუხედაობამ ქალაქის აღების თითქმის დამთავრებული საქმე ჩამალა. ქართველი მხედართმთავარი მოულოდნელად ტყვედ ჩაუვარდა ალყაშემორტყმული ქალაქის მეციხოვნეებს. ამის გამო ქართველებმა ქალაქზე გადამწყვეტი იერიში ვეღარ გაბედეს სარდლის სიცოცხლის საფრთხეში ჩაგდების შიშით და დაუზავდნენ მაჰ-არმენს.¹

დ. ნინიძე ფიქრობს, რომ დე ბუას წერილში შეიძლება ასახულიყო დიდი ლაშქრობა ირანში 1210 წელს, როდესაც ზაქარია ამირსპასალარის მეთაურობით ქართველებმა მარანდი, თავრიზი, ზენჯანი, ყაზვინი და სხვა ქალაქები აიღეს და ეპისტოლე შედგენილია 1211 წელს.²

განსხვავებული მოსაზრებები აქვს გამოთქმული ა. გოგოლაძეს.³ იგი ფიქრობს, რომ წერილში ლეგენდარული იოანე მეფე-ზუცესი (პრესვიტერი) აზლა ლაშა-გიორგის სახითაა წარმოდგენილი:

¹ თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. № 2. გვ. 377.

² დ. ნინიძე, საქართველო-ვეროპის დიპლომატიური კონტაქტები XIII ს. I ნახევარში, ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები. ნაწ. I. თბ. 1998. გვ. 398-412; ამ თარიღს ეთანხმება ა. თვარაძეც (1210-1211 წწ.). იხ. მისი. საქართველო და კავკასია ვეროპულ წყაროებში. თბ. 2004. გვ. 139-140.

³ ა. გოგოლაძე, მეფე ზუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. მ. ლორთქიფანიძე 85. თბ. 2007. გვ. 376.

„...სწორედ იოანე მეფე-ზუცესის ღეგენდა საფუძ-
ვლად დაედო დე ბუას წერილის ისტორიას. XIII სა-
უკუნიდან კვლავ გაცოცხლდა ჯგაროსანთა წარმოდ-
გენებში თითქმის მივიწყებული მითითური მეფის სახე
და ლაშა-გიორგის თანზმობამ, მონაწილეობა მიეღო
ახალ ჯგაროსნულ ლაშქრობებში, ამ თქმულებას ახა-
ლი ხიცოცხლე შთაბერა“.¹

მართლაც, ეს ძალიან წააგავს XII საუკუნეში
შექმნილ მითს იოანე პრესვიტერის შესახებ, მითს,
რომლითაც შემდგომი ორი საუკუნის განმავლობაში
ხუდდგმულობდნენ ჯგაროსნები.

„ამგარად ეტყობა ამ ცნობას (დე ბუას ეპისტო-
ლე-თ.კ.) ზღაპრული ელფერის კვალი. მსგავსად იოა-
ნეს ლაშქრობისა, რომელმაც იმ დროს უკვე არარსე-
ბული ეგბატანა აიღო და ტიგროსს მოადგა, ახევე
ლაშა-გიორგიმ ეგფრატზე მდებარე რომელიღაც დი-
დი ქალაქი აიღო. ორივე ეს ლაშქრობა შეიცავს ზო-
გად ისტორიულ-გეოგრაფიულ ხაზებს“.² საყურად-
ღებოა მკვლევარის მიერ გამოთქმული მოსაზრებები
ლაშა-გიორგისა და იოანე პრესვიტერის იდენტურო-
ბის შესახებ.

¹ ა. გოგოლაძე, მეფე ზუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი
დე ბუას ეპისტოლეში. გვ. 381.

² ა. გოგოლაძე, მეფე ზუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი
დე ბუას ეპისტოლეში. გვ. 380.

...ლეგენდები იოანე პრესვიტერზე განსაკუთრებით ვრცელდებოდა V ჯვაროსნული ლაშქრობის (1217-1221 წწ.) პერიოდში.

XIII საუკუნეში, ჯვაროსანთა წარუმატებელი ლაშქრობების გამო, კვლავ ცოცხლდება ლეგენდა იოანე პრესვიტერის შესახებ. მაგალითად აი რამდენიმე მათგანიც:

პაპი ჰონორიუს III ასე სწერდა საფრანგეთის არქივებისკოპოებს: „ოკეანის იქითა მზრიდან კარდინალმა პელაგიუსმა მაცნობა, რომ მეფე დავითი, იოანე ხუცესად წოდებული, კაცი ღმრთისმოშიში, შეიჭრა შეიარაღებული ძალებით სპარსეთში და სპარს ხულტანზე გამარჯვების შემდეგ აიღო და დაიპყრო მისი ქვეყანა 24 დღეში. ის იქ დაეუფლა მრავალ ციხე-ქალაქსა და ბანაკს. იქიდან მან ისე სწრაფად წაიწია წინ, რომ (ახლა) მისი ლაშქარი იმყოფება ხულ 10 დღის სავალი გზის მოშორებითათვის დიდებული და სახელგანთქმული ქალაქი ბადდადიდან, სადაც ბინადრობს უმაღლეს მღვდელთმსახურთაგან სარკინოზად სახელდებული ხალიფა. ასეთი მუქარით ხალაპიის ხულტანმა, ძმების – დამასკოსა და ბაბილონის ხულტანთა სახლისკაცმა, ბრძანა, რომ შემოაბრუნოს ზემოხსენებული მეფის წინააღმდეგ თავისი ჯარი, რომელიც დამიეტაზე აღყამემორტყმულ ქრისტიანულ არმიას ებრძოდა.

...პელაგიუსმა ავინიონში აცნობა: მართლმორწმუნე და კარგად შეიარაღებული ქართველების ქვეყანა გვთხოვს და გვეგედრება, რომ მასაც დართონ ნება სარკინოზებთან საბრძოლველად¹.

V ჯვაროსნული ლაშქრობისას, 1217 წელს, ჯვაროსნებმა მთავარი დარტყმები მიიტანეს ეგვიპტეზე, კერძოდ დამიეტაზე. სწორედ დამიეტაში შეზღდნენ ერთმანეთს საქართველოს მეფის და პაპის ლეგატის კარდინალ პელაგიუსის ელჩები.² როგორც ჩანს, პელაგიუსის მიერ, ჰონორიუს III-სადმი ნაცნობები ამბავი ქართველთა შესახებ, სწორედ ამ შეზღდრის გამოძახილი უნდა ყოფილიყო.

კიდევ ერთი ცნობა ჯვაროსანთა მატინედან:

„მთელს ქრისტიანულ სამყაროში დადიოდა ზმები, რომ ინდოეთის მეფე დავითი, იოანე ზუცესად სახელდებული, უაზლოვდება დიდი ჯარით (დასავლეთის ქვეყნებს). ამან დაიპყრო სპარსეთი, მედია, სხვა მრავალ სარკინოზთა მიწები და ბაღდადის ხალიფა ბაღდაკს, სარკინოზთა უმაღლეს ქურუმს, შეუთვალა, რომ მას სურს შეებრძოლოს ხალიფასა და ყველა წარმართს, თუ იგი არ მიიღებს ქრისტიანულ

¹ Рихард Хенниг, Неведомые земли. Пер. с немецкого А. В. Лисовской. III. Москва. 1962. стр. 29; აგრეთვე იხ. ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 45.

² ა. გოგოლაძე, მეფე ზუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. გვ. 382.

სარწმუნოებას. ზოლო დამიერის მისადგომებთან მყოფ ლაშქარს და იერუსალიმის მხარეს აღუთქვა დასახმარებლად მიხვლა.¹

ჟაკ დე-ვიტრის 1221 წლის წერილში რომის პაპ ჰონორიუს III-სადმი აღნიშნულია, რომ ინდოეთის მეფის - დავითის ჯარები 15 დღის ხავალზე იდგნენ ანტიოქიიდან და მოიჩქაროდნენ წმინდა ხაფლავის გასათავისუფლებლად და წმინდა ხამეფოს აღსადგენად.²

ახეთივე მოარული ლეგენდაა დე ბუას წერილში მოთხრობილი ამბავიც, რომელიც შეხამებულია მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობის პერიოდის ისტორიულ სიტუაციასთან.

მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობა, რომელსაც გატიკანი ხანგრძლივი პრობაგანდის შედეგად ამზადებდა და რომელშიც მონაწილეობას იღებდნენ უნგრეთის მეფე ანდრაშ II დიდი ლაშქრით, სამხრეთ გერმანიის თავადები თავიანთი ვასალებით, ავსტრიის ჰერცოგი ლეოპოლდ VI და ჰოლანდიელები გრაფი გილჰელმის მეთაურობით, დიდი მარცხით დამთავრდა.³ ეს მზედარიონი ევროპიდან დაიძრა 1217 წელს. ახალ მოლაშქრეებს ხირიაში ცივად შეხვდნენ: ხირია-

¹ Р. Хенниг, Неведомые земли. гл. 26-29.

² ა. გოგოლაძე, იოანე ბრესვიტერის ლეგენდის ისტორიული და ბიბლიური საფუძვლების შეხაზვბ. თბ. 2005. გვ. 17.

³ М. Забров, Крестовые походы. Москва. 1956 г. стр. 212-213.

ში მყოფ ფრანგებს არ უნდოდათ ეგვიპტელებთან ბრძოლა, რადგან მათთან კარგი სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდათ გაბმული და, ბუნებრივია, ხელახალი ომი მათ საქმიანობას ხელს შეუშლიდა. 1218 წლის აპრილში ძლივს შეგროვდნენ ჯვაროსნები აკრაში. ანდრას II უნგრელი, რომელიც თითქმის ერთი წელი იცდიდა უსაქმოდ აკრაში, დარწმუნდა, რომ მათი ლაშქრობა უშედეგო იქნებოდა და თავისი ჯარით ეგროპაში გაემგზავრა, ზოლო დანარჩენმა ჯვაროსნებმა ხანგრძლივი პაექრობის შემდეგ გადაწყვიტეს მთავარი იერიში მიეტანათ ეგვიპტეზე, როგორც მუსულმანური სამყაროს მთავარ ციტადელზე. მაშინვე მათ შემოარტყეს ალყა ქალაქ დამიეტას და ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ, 1219 წლის ნოემბრის დასაწყისში, ქალაქი იერიშით აიღეს და ააოხრეს. მაშინ ჯვაროსნებმა დიდძალი ალაფიც იგდეს ხელთ. მაგრამ მათი წარმატება მალე დასრულდა. 1221 წლის ივნისში, როდესაც ისინი გადავიდნენ შერტევაზე მანსურის მიმართულებით, მდ. ნილოსი ადიდდა და ქრისტეს მზედართა ბანაკი წყალდიდობამ გაანადგურა. ამ სტიქიის წინააღმდეგ საბრძოლველად მუსლიმები ადრევე იყვნენ მზად და, როგორც კი წყალდიდობა დაიწყო, მათ ჯვაროსნებს უკანდასახვეი გზა გადაუჭრეს. ღრულოვანი ქრისტიანები უწესრიგოდ გარბოდნენ დამიეტისაკენ. იმავე წლის სექტემბერში ეგვიპტელებმა ისინი აიძულეს, ეს დაბყრობილი ქალაქიც მია-

ტოვებინათ და ასე მორალურად და ფიზიკურად განადგურებულებმა ევროპისაკენ მიმავალ ზომადებს მიაშურეს. ამით საბოლოოდ დამთავრდა ჯვაროსანთა მეზუთე ლაშქრობა.¹

რომის პაპის მოციქულებმა და ტამბლიერებმა, რომელნიც ეგვიპტეში იმყოფებოდნენ და ევროპისაკენ გამამხნეველ წერილებს აგზავნიდნენ, კარგად გრძნობდნენ ჯვარონული ომების უსუსურობას; თვით ლაშქრობის მონაწილენიც რწმუნდებოდნენ, რომ უიმედოდ მიისწრაფოდნენ წმინდა ადგილებისაკენ; ამიტომ მოლაშქრეთა მორალური სიმტკიცისა და რწმენის ასამაღლებლად კათოლიკე მისიონერები აგრცელებდნენ ლეგენდებს იოანე ზუცესად წოდებულ დავით მეფეზე და, თუ კი მათ რაიმე ისტორიული საფუძველი მიეცემოდათ ახალი გამამხნეველი ამბების შესათხზველად, არც ამგვარ საქმეზე იღებდნენ ზელს.²

ჩვენი აზრით, დე ბუას ეპისტოლე გამოძახილია სწორედ მეზუთე ჯვაროსნული ლაშქრობის დროს გაგრცელებული ლეგენდებისა და დაწერილია იმ წლებში, როდესაც ქალაქ დამიეტაში მყოფი ჯვაროსნები წმინდა ადგილებისაკენ სალაშქრო შეტევისათვის ემზადებოდნენ. ამახ ზელი შეუწყო ლაშა-გიორგის თანზმობამაც, მონაწილეობა მიეღო ჯვაროსნულ

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 46-47.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 47.

ლაშქრობებში. ეპისტოლეს ამგარად ვტყობა ზღაპრული ელფერის კვალი და იგი ატარებს პრობანდიტულ ხასიათს. მასში განაზღვებული, ამჯერად რეალური ადამიანის სახითაა წარმოდგენილი ლეგენდარული იოანე მეფე-ხუცესი. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ დე ბუას წერილი დაწერილი უნდა იყოს 1219-1220 წლებში.

აზლა, რაც შეეხება ეპისტოლეში აღნიშნულ თამარ მეფის იერუსალიმში გადასვენების საკითხს.

პირველ რიგში უნდა აღვნიშნოთ, რომ არ არსებობს ქართული ცნობა, რომელშიც დასახელებული იქნება ფაქტი თამარ მეფის იერუსალიმში გადასვენების შესახებ. ივ. ლოლაშვილი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „თამარის უკანასკნელი ხიტყვები ცნობილია კარგად. თუ მომაკვდავი მეფე იერუსალიმში დაკრძალვის ხურ-გილს განაცხადებდა, ამას თამარის ერთ-ერთი ისტორიკოსი უეჭველად იტყოდა“.¹ მართლაც, საეჭვოა თამარ მეფის მიერ დატოვებული ანდერძის შესახებ სცოდნოდა სირია-პალესტინის ხაზდვარზე მყოფ ფრანგ რაინდს და არ სცოდნოდა ქართველი მეფის კარზე მყოფ რომელიმე ისტორიკოსს.

შ. ნუცუბიძე ცდილობდა, რომ ქართულ ისტორიულ წყაროებში ეპოვა თამარის იერუსალიმში წახვლის მისწრაფების შესახებ. მან თითქოს „იპოვა“ კიდევ ქართლის ცხოვრების ციტატა, რომელშიც მოთხრობილია თამარის კარზე არსებული სამღვდელთმსახურო წესების შესახებ: „საეკლესიო ლოცვად

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 34.

წესი ღოცვისა დაუკლებლად აღესრულებოდის, ვითარცა ტიბიკონი მოასწავებდა და განწესება პალესტინისაჲსა მონასტრისა მოგვითხრობს, ყოველი სრულიად. დარბაზის კარს მყოფი წირვად ვერვინ დააკლდებოდა: მწუხრი, დიღეულ, სამხრი, ვითარცა თქმულ არს.

ცხადია, აქ არც თამარის სიცოცხლის უკანასკნელ პერიოდზეა ლაპარაკი, არც იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში „ღოცვისა და მონანიებისათვის“ სწრაფვაზე და არც დე ბუას წერილის მსგავს ლეგენდარულ ანდერძზე. თამარის პირველი ისტორიკოსი აღნიშნავს, თუ სამეფო კარზე საეკლესიო წირვა-ღოცვის წესი როგორ და რის მიზეზებით სრულდებოდა. „ასე რომ, დე ბუას წერილის „ანდერძი“ ჰაერზეა გამოკიდებული და მასში ისტორიული სინამდვილის ნატამალიც კი არ მოიპოვება“.¹

რამდენად რეალურია შესაძლებლობა, რომ ლაშა-გიორგის თამარის ნემუტი გადაესვენებინა იერუსალიმში? როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ლაშა-გიორგიმ რამდენიმე შეტევითი ოპერაცია განაზორციელა ზღათის, არზრუმის, კარნუ-ქალაქისა და სხვათა მიმართულებით, მაგრამ მან ვერ შეძლო ბრძოლა ჯვაროსნებთან ერთად წმინდა ქალაქის განთავისუფლებისთვის. ლაშა-გიორგის დიდი სურვილი ჰქონდა იმისა,

¹ იგ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 35.

რომ გაელაშქრა იერუსალიმზე, მაგრამ მან ეს გერ შეძლო, რადგან ხრულიად მოულოდნელად საქართველოს საზღვრებს მონდოლთა ლაშქარი მოადგა. ამას ადასტურებს 1223 წელს რუსუდან მეფის მიერ მიწერილი წერილი რომის პაპ ჰონორიუს III-ადმი. მასში ვკითხულობთ:

„ჩემი ძმა, ქართველთა მეფე მიიცვალა და მისი სამეფო მე მერგო. აწ ვითხოვ თქვენს კურთხევას ჩვენთვის და ყველა ჩვენ ქვეშევრდომ ქრისტიანეთათვის! დამიეტაში მყოფის თქვენის ელჩისაგან მივიღეთ თქვენი დიდებული რჩევა და ბრძანება, რომე ჩემი ძმა, წახულიყო ქრისტიანების შესაწევნელად. ისიც ამ ზრახვასა და წახვლის მზადებაში იყო, როდესაც ბოროტნი თათარნი შემოვიდნენ ჩვენს ქვეყანაში... დიდი უბედურება მიაყენეს ჩვენს ერსა და დაგვიზოცეს ექვსი ათასი კაცი. ჩვენ მათ არ ვუფრთხილდებოდით, რადგან ქრისტიანები გვეგონა, მაგრამ როდესაც ვსცანით, რომ კარგი ქრისტიანები არ იყვნენ, მაშინ შეგკრიბეთ ყოველი ჩვენი ძალა და წინ აღვუდექით; ოცდახუთი ათასი კაცი გაუწყვირეთ, ბევრიც დაგატყვევეთ და დანარჩენი მათი მხედრობა ჩვენის ქვეყნიდან გავდევნეთ. აი, ამის გამო აქ დავ-

რჩით და თქვენის ელჩის ბრძანებისამებრ ვერ წამოგედით“.¹

ამასვე წერს რომის პაპს ივანე ათაბაგი:

„გაუწყებთ, რომ ჩემი ბატონი მეფე მიიცვალა და მის ადგილს თქვენის ლოცვა-კურთხევის მადლითა და ძალით სხვა ავირჩიეთ მეფედ. თქვენმა წმინდა მართლბრძანებამ, რომელიც დამიერთაში მყოფის ელჩის მიერ წარმოგვივლინეთ, მოაწია მეფემდე და ჩემამდე. ზოლო, როცა ჩვენ დიდის ძალით მოვამზადეთ ჯარი, ცხენოხნები, ხურსათი და გაბირებდით წახვლას ქრისტიანების შესაწევნელად და წმინდა ადგილების დასახსნელად, ამ დროს თათარნი, ჯგრიტ წინამძღვრებულნი, შემოვიდნენ ჩვენს ქვეყანაში, ქრისტიანობის მოჩვენებით მოგვატყუეს და ექვსიათასამდე კაცი გაგვიწყვიტეს. ზოლო შემდგომ რა ვსცანით, რომ ჭეშმარიტი ქრისტიანები არ იყვნენ... 25 ათასი ცხენოხანი გაუწყვიტეთ, ზოგნიც დავატყვევეთ და დანარჩენიც ჩვენის საზღვრებიდან გავდევნეთ. ეს გახლავთ მიზეზი იმისა, რომ ვერ შევასრულეთ თქვენი ბრძანება, თქვენის ელჩის მიერ გამოცხადებული“.²

¹ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII საუკუნიდან ვიდრე XX საუკუნემდე. თბ. 1902. გვ. 7.

² მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. გვ. 9.

ეს ეპისტოლეები ამკარად მეტყველებენ, რომ ლაშა-გიორგის განუზრახავს დაზმარებოდა ჯგაროხნებს „წმინდა ადგილების დასახსნელად“ მუხუღმანთაგან. ამ მიზნით მას დაურაზმავს მხედრობაც, ლაშქრობისათვის საჭირო სურსათიც მოუმარაგებია, პალესტინაში მყოფ ჯგაროხანთა შორის კი დარზეულაზმა, რომ „გეორგიანებად წოდებული იბერიელი ქრისტიანები“ აღდგნენ და ჭაბუკი მეფის მეთაურობით მიდიან იერუსალიმისკენ ხალაშქროდო, მაგრამ მონღოლების მოულოდნელ შემოხევას ლაშა-გიორგისათვის განზრახვაზე ზელი აუღებინებია, ზოლო ჯგაროხნებს დიდი იმედები გასცრუებიათ, რაკი საჭირო გამზდარა რუხუდან მეფეს და ივანე ათაბაგს ეცნობებინათ რომის პაპისათვის მისი ბრძანების შეუსრულებლობის მიზეზი. ი. ლოლაშვილი ფიქრობს, რომ „ასეთ ვითარებაში თქმა იმისა, თითქოს ქართველთა ლაშქარმა ლაშა-გიორგის წინამძღოლობით თამარის ნეშტი უზიფათოდ მიახვენა და დაგრძალა იგი ქართველთა მონასტერში (თუ მაცხოვრის საფლავის ტაძარში), არა მარტო თვითნებური და ლიტონი განცხადებაა, არამედ იგი მოასწავებს ზემოხსენებულ ეპისტოლეთა გაუთვალისწინებლობას“.¹

თუ ხარწმუნოა ფრანგი რაინდის ცნობა, თითქოს თექვსმეტი წლის ლაშა-გიორგიმ საფლავიდან

¹ იგ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 37.

ამოიღო დედამისის ძეგლები იერუსალიმში ქრისტეს საფლავთან დასაკრძალავად, როგორ მოხდა, რომ თამარის ისტორიკოსებს ან ჟამთააღმწერელს და გვიანი ხანის ავტორებს, რომელთაც დაგვიტოვეს ცნობები თამარის გარდაცვალებისა და დაკრძალვის შესახებ, ერთი სიტყვაც კი არ წამოხსცდათ ამ მნიშვნელოვანი ამბების შესახებ? თუ ეს გადასვენება ნამდვილად მოხდა, უპირველესად ამ ფაქტს აღნიშნავდნენ თამარის პირველი და მეორე ისტორიკოსები, რომელნიც თავიანთ თხზულებებს წერდნენ თამარის საგარეო გადასვენების შემდეგ ახლო ხანაში, ზოლო თუ ლაშა-გიორგი ქართველთა ლაშქრით იერუსალიმში ჩავიდა დედის ანდერძის შესასრულებლად, ამახ კი უეჭვოდ იტყოდა ჯერ ლაშახდროინდელი მემკვიდრე, შემდეგ კი ჟამთააღმწერელი, რომელთაც აღწერეს ლაშა-გიორგის ცხოვრება და მოღვაწეობა, მაგრამ როგორც ცნობილია, ეს ისტორიკოსები თამარის ნეშტის გადასვენებისა და ლაშა-გიორგის იერუსალიმში ჩასვლის შესახებ არაფერს არ ამბობენ, იმიტომ, რომ თამარი დაკრძალეს გელათში და იქიდან არავის გადაუსვენებია იერუსალიმში¹.

...აქვე აუცილებლად უნდა განვიხილოთ ლ. ტუზაშვილის მიერ მოყვანილი ცნობა, რომელიც გამოუგზავნია იკონიის სულტანს (?) საქართველოს მეფე-

¹ თ. კენკებაშვილი, დე ბუას ეპისტოლეს გამოცანები. „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. № 60. გვ. 8-9.

სათვის: „პასუხი მეფე დავითს, აფხაზის პატრონს“¹. მასში ნათქვამია: „მოწყალებანი, რომლითაც უბიწოების საფარველის, თვალსაწიერთა დედოფალთ დედოფლის მიმოწერის თაობაზე განმარტება მოგვეცა, ეჭვი არ არის, მოთხოვნა იმ უბიწოს სისპეტაკისა იმაზე მეტია, რითაც მეფური უზენაესობითა და ზელმწიფური დიდებულებით მონებს შეიძლებოდა ჩვენებოდა; და პატიოსანი წარმოშობით, ვრცელი გონებით, მტკიცე რჯულითა და პირისგათაგებით ის პატრონი, უბიწოების საფარველი, უცნობი არ არის, რადგან ის გვარი ჩინებული თვისებითა და ღირსეული წარმატებებით ცნობილია. დიქტომა (იდიდოს სახელი მისი!) ჩვენ, მონებს, იმ უბიწოების საფარველის ზელმწიფურ საქმიანობათა საზღაურად მასზე ღოცვის დროს შემწეობა უზვად მოგვანიჭოს და ზაკვათა უბედურობათაგან დაგვიფაროს, რათა რაც დღე გავა, (ჩვენ,) მონობაში მყოფთ წერილი მეტი ვიკითხოთ და ჩვენდა სასიკეთოდ, ყოველ წუთს პატივითა და მოწიწებით დავიცვათ, რადგანაც სამსახური მისი უდიდესი შენოვნებისა და დიდებული აკვანისა რუმის კლიმატის ზალხებისგან (ალაჰიმც აცოცხლებს დიდხანს მათ ხულებს!) გარდაუვალია და აუცილებელი.

¹ მეფე დავითში იტულისხმება ღამა-გიორგი. ღ. ტუხაშვილი ფიქრობს, რომ სახელი განგებ არის შეცვლილი, რადგან ბარათი კონფიდენციალურია.

მიზითება, რომელიც გორჯესთანის მეფეებთან (ჩვენს) თხოვნათა გამო იყო ნაბრძანები, მეფური წყალობისა და ზელმწიფური დარიგების მომხიბლაობისაგან დაშორებული არ ყოფილა. პასუხად ჩვენგან ქება, ზოტბა, შესხმა და ღოცვა-კურთხევა იმ საიდუმლოების დაცვით მიიღეთ. შემდეგში მიმოწერათა შარა, გზავნილებათა სავალი და თხოვნათა გზა გაგაფული ჰქონიათ და (ურთიერთობის) განაზღვებისა და განხორციელების საქმე დროების შესაბამისად და ამ ძველ გვართან ნიადაგი კავშირის ზარისხი გამოჩენილი (აშკარა) ყოფილა მამა-პაბისაგან და წინაპართაგან და ანდერძით განსზგავებული დედოფლისა (ალაჰიმე შემოსავს მას მიტევებით!). უმაღლესი საკრებულოებს გვარი წინაპართა კვალზე, იმ გვარის რჩევების საზღაურად აქვს (მიუზღავს უფალი არა მდაბალთ), აწივს მიმოწერისა და კავშირის გზა გაზხნილათ იგულებით, გინძლოთ ახალ-ახალი საქმენი გვაუწყოთ და საჭიროებისამებრ წერილის მიმოწერა არ დაგვიძვიროთ, რათა მის შესრულებას მაშინვე შევუდგეთ, მაღალმა უფალმამც ინებოს!¹

ამ საკმაოდ ბურჟუიანი ბარათიდან აშკარად იკვეთება ერთი რამ: მეფეთმეფე თამარს დაუტოვებია რაღაც ანდერძი. რუმის ქვეყანა (იკონია) მზად არის

¹ ლ. ტუხაშვილი, ნარკვევები ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან. წ. I. თბ. 1994. გვ. 227-228; 8. თოდუა, ქართულ-სპარსული ეტიუდები. ტ. III. თბ. 1979. გვ. 5-6.

დაეხმაროს ამ ანდერძის შემსრულებელს. ბარათში თითქოს ორი ქალია მოხსენიებული. ერთი ცხადად განსვენებულად არის მოხსენიებული. მეორე კონტექსტით ზუსტად არ ჩანს, ვინ არის. თითქოს ეს ცოცხალი უფლისწულია, რადგან მის სამხაზურისთვის რუმის ქვეყანა (ე.ი. იკონია) მზად არის. ლ. ტუზაშვილის აზრით, შესაძლებელია საუბარი ყოფილიყო თამარის ნეშტის გადასვენებაზე (ე.ი. მისი ნეშტის სელჩუკიანთა მიწაზე გატარებაზე). ჩვენ ვიზიარებთ მ. თოდუას აზრს, რომელიც ფიქრობდა, რომ წერილში საქმე ეხება მეფე თამარის ქალიშვილის გათხოვებას სელჩუკიანთა რომელიღაც უფლისწულზე. ან, ჩვენი აზრით, შესაძლოა აქ რაიმე ფარულ პოლიტიკურ გარიგებაზე იყოს საუბარი. ყოველ შემთხვევაში ეს წერილი თამარის გადასვენების ფაქტთან მიმართებაში არ გამოგვაადგება.

V. თამარ მეფის განსახვედრებელი

ეკვდერი გელათში

საუკუნეთა განმავლობაში თაობიდან თაობაზე გარდამავალ ცნობას თამარის საფლავის გელათში არსებობის შესახებ, ადასტურებენ ძველქართული წერილობითი წყაროები და გელათის სამონასტრო ტრადიცია.

გელათი რამდენიმე ნაგებობის ანსამბლია და, რაკი თამარის სამარხი საისტორიო წყაროებში სახელდებით არ არის აღნიშნული, ამიტომ მისი პოვნა დიდად ჭირს. ფარსადან გორგიჯანიძე და ვახუშტი ბაგრატიონი ამბობენ, რომ თამარი დაფლულია ყოფილად წმინდა ღვთისმშობლის ეკლესიაში. ეს ტაძარი არის მთავარი არქიტექტურული ნაგებობა, რომელიც გელათის ცენტრშია აღმართული და ქართული ხე-როთმოძღვრების უბრწყინვალეს ნიმუშს წარმოადგენს. ვახუშტის თქმით, ამ ტაძარში თამარის გარდა დაკრძალული ყოფილან დავით აღმაშენებელი (უნდა აღინიშნოს, რომ დღეს გელათში შემორჩენილია მხოლოდ დავით აღმაშენებლის საფლავის ქვა, რომლის ქვეშაც ადამიანის არსებობის არავითარი კვალი, არქე-

ოლოგიური გათხრის შედეგად არ აღმოჩნდა¹), გიორგი III, ლაშა-გიორგი, რუსუდანი და დავით-ნარინი, მაგრამ დღესდღეისობით იქ არც ერთი ბაგრატიონი მეფის საფლავი არ ჩანს. ეს აიხსნება სხვადასხვა მიზეზით. გელათი ორგზის ააოხრეს და დაწვეს გარეშე მტრებმა.²

როგორც წერილობითი წყაროებიდან ირკვევა XVI საუკუნის 20-იან წლებში იმერთა მეფე ბაგრატს, დასავლეთ საქართველოს კათალიკოს ვედემონ ჩხეტიძესა და გენათელ ეპისკოპოსს მელქისედეკ საყვარელიძეს დიდი საადმშენებლო სამუშაოები ჩაუტარებიათ.³

მასალების უქონლობის გამო არ ირკვევა, რა ბედი ეწიათ ბაგრატიონთა სამარხებს გელათის დაწვის ან აღდგენის დროს. ის კი ცხადია, რომ იმერთა მეფეებმა და სასულიერო მოღვაწეებმა ეს დიდი ისტორიული ნაგებობა თავიანთ საძვალედ აქციეს.

1519 წლის გელათურ გუჯარში აღნიშნულია, რომ ზხენებულ ბაგრატს წმ. გიორგის ეკლესია, დანგრეული და გაპარტახებული, აუშენებია, მოუხატვინებია და საჭირო ინვენტარიტაც შეუმკია. იგი წერს: „აწ მრავლითა გულისმოდგინებითა კელხყავით საყ-

¹ კ. გრიგოლია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 98.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 49.

³ ბ. ლომინაძე, გელათი. თბ. 1955. გვ. 21-26; ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 50.

დრისა და მონასტრისა წმიდისა გიორგის მეორედ აღშენებათ. და ოდესმე სადედოფლო ყოფილიყო და აწ ჩუენ სამარხად და საძულედ შევქმენით“.

XVIII საუკუნეში იმერთა მეფემ გიორგიმ (1703-1720წწ.) აღადგინა ღვთისმშობლის ეკლესიის მაცხოვრის ეკვდერი, რომელიც იმხანად უკვე გაუქმებული იყო;

1730 წელს ალექსანდრე მეფემ იმავე ეკლესიის სამხრეთით მდებარე ეკვდერი განააზღვა (აღადგინა) და შიგ თავისი მეუღლე დაკრძალა.

XVIII-XIX საუკუნეებში გელათის მთავარი ტაძრის შიდა ნაწილიც მოიფინა სახულიერო და საერო ბირთა საფლავებით.¹

1757-58 წწ. გელათი ღვკებს გადაუწვიათ. რომელიც XIX საუკუნის დასაწყისში კვლავ აღდგენილია.²

ცნობა, გელათში თამარის სამარხის (ზუხტი) ადგილმდებარეობის შესახებ ჩნდება XIX საუკუნის 40-იან წლებში. უთითებენ მთავარი ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთის მინაშენს, რომელიც „თამარ მეფის ეკვდერის“ სახელითაა ცნობილი.³ იმერეთის მიტროპოლიტს, დავით წერეთელს, რუსი მოგზაურის – ანდრია მურავიოვისთვის, გელათში ყოფნის

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 50.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 50.

³ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 51.

დროს, უთქვამს, რომ „ხოლომონ პირველის მამის ალექსანდრე გიორგის ძის დრომდე ყოველწლიურად თამარის ზსენების დღეს ამ ეკვდერში თამარის ხაფაგის ქვას აზდიდნენ და პანაშვიდს იზდიდნენო“.¹ ეს წესი შეწყვეტილა 1730 წლიდან, როდესაც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ალექსანდრე იმერთა მეფემ (1721-1752წწ.) ამ ეკვდერში დაახაფლაგა თავისი მეუღლე მარიამ ბეჟანის ასული დადიანი. ჩვენამდე მოღწეულია ერთი გელათური სიგელი, რომელშიც მოთხრობილია, როგორ „მიითვისა ალექსანდრე მეფემ სხვისი ეკვდერი, განაახლა და აკურთხა სხვა სახელწოდებით“.² სიგელში ვკითხულობთ:

„...ესრეთ განმაძლიერა უფალმან ჩემმან, ზოლო მე არა დავადგერ სჯულსა სამეფოსა და მრავალთაებრ ბრალთა ჩემთ თვის საცთურიანმა სოფელმა წარმიდო ჩემისა თვალნიცა ნათელ მეუღლე ჩემი დადიანის ბეჟანის ასული დედოფალთ დედოფალი მარიამ. მას ჟამსა შეედგა ვაებაჲ სამეფოსა ჩემსა. ვინაითგან დაუდგრომელმან წარმდინარემან სოფელმან ესრეთ განაგო, წარვიღე ცხედარი სასურველისა ჩემისა მეფეთა სახაფლაოსა გელათს. ზოლო სამკალენი მეფეთანი აღვსილიყუნეს მრავლითა შეწირულობითა შიგან ეგუტრისი და ერთ გლეხითა და სოფლებითა გაწყობითა არა რაი აკლდათ. ამისთვის ცალკედ ვინე-

¹ ბ. ლომინაძე, გელათი. გვ. 45.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 51.

ბეთ მიღება მიცვალებულისა ჩემისა, რამეთუ მენება
საყვარელისა ჩემისა ეგუტერის პატიოსნება რაოდენ
ძალ მედგა. იყვნეს მუნ გელათისა კერძო მარჯუენით
ეგუტერი დავიწყებული, ჟამთა ვითარებისაგან არა
ვინ უწყოდა თუ ვისი საძვალე ყოფილიყო ანუ სა-
ზელსა ზედა წმიდისა მენება საყდრისა. კელვყავით
გაშენებად და შემკობად მისა, წილი ვიგდეთ საზელსა
ზედან ღმრისა და წმთა მისთა ზედა თუ რისა არს და
აღმოგუდა საზელი სიმკნისა მოსაზელისა ანდრია
პირველგამორჩეულისა და ფრიად მთნდა ესე და მო-
ვიმოწმეთ აფხაზეთისა კწი გრიგოლი და სზვანი
მიტროპოლიტნი და ეპისკოპოსნი და აღვაგებინე სა-
კურთხეველი საზელსა ზედა ანდრია მოციქულისათა
დამყარებითა კელთა მათთა და მუნ მივიღეთ დედო-
ფალი კურთხეული მეუღლე ჩემი საუკუნოდ მოსაზ-
სენებლად.¹

ამ დოკუმენტის მიხედვით გამოდის, თითქოზ
1730 წლისათვის თამარ მეფის ეკვდერი ძველთაგან-
გე ყოფილა დავიწყებული. მაგრამ ეს ნამდვილად ასე
იყო? ზოგიერთი ისტორიკოსი ფიქრობს, რომ ალექ-
სანდრე მეფემ შეადგინა „ყალბი დოკუმენტი“. იგ.
ლოლაშვილი წერს: არაა გამორიცხული, რომ შესაძ-
ლებელია ალექსანდრე მეფემ „კიდევაც გაძარცვა თა-
მარის საფლავი, რადგანაც ასეთ საქმეებში იგი დაზე-

¹ ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. ტ.
I. თბ. 1921. გვ. 120.

ლოვნებული იყო. მან საჯაროდ გაძარცვა გელათის დვთისმშობლის ხახულის ხატი სრულებით არაა გასკვირი, რომ იგი, თუ რამეს იპოვიდა თამარის ეკვდერში, ადვილად მიითვისებდა მას.¹ „სადაც მეფემ იკადრა ძველქართული უნიკალური ძეგლის ზეღყოფა, არაა გასაკვირი, რომ მასვე მიეთვისებინა სხვისი ეკვდერი, მასში დაესაფლავებინა თავისი მეუღლე მარიამ დადიანი, ზოლო შეექმნა ყალბი დოკუმენტი. თითქოს ეს ეკვდერი „ძველთაგანვე დავიწყებული“ იყო.“² ძნელი დასაჯერებელია, რომ ქრისტიანი მეფე, რომელიც გელათში იწვევს უმაღლესი სახულიერო წოდების პირებს, რათა მათთან ერთად ააგოს საკურთხეველი, რამდენიმე წლის შემდეგ იმავე ტაძარში შედის ხახულის დვთისმშობლის ხატის გასაძარცვად³ მართლაც, როგორც სხვა წყაროებიდან ჩანს, ალექსანდრე მეხუთე სიწმინდეთა გაძარცვაზე კი არა, მათ შემკობაზე ზრუნავდა. გარდა ამისა, ნუთუ იმდროინდელმა მღვდელმთავრებმა უდალატეს თამარ მეფის ხსოვნას და ხელი არ შეუშალეს ალექსანდრე მეფის განზრახვას?

ჩვენი აზრით, შესაძლოა თამარი, წმინდანად შერაცხვის შემდეგ, ჩვეულებისამებრ გადაახვენეს გე-

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 52.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 52-53.

³ მ. ზომერეიკი, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოების შესახებ. „ბაგრატიონი“, 2001. № 1. გვ. 20-23.

ლათშივე. საკუთრზეველთან აზლოს. მაგრამ, დანამდვილებით არ ვიცით ეს როდის მოხდა, ერთი გერხით, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, იგი წმინდანად XIII საუკუნეშივე შერაცხეს.

ამდენად, ისიც შესაძლებელია, როდესაც ალექსანდრე მეზუთემ ადადგინა ყველსაგან მივიწყებული ეკვდერი, იმ დროისათვის თამარ იმ ადგილიდან უკვე გადასვენებული იყო.¹

¹ ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 35; თ. გენგებაშვილი, მიითვისა თუ არა იმერთა მეფე ალექსანდრე მეზუთემ თამარ მეფის საფლავი. გვ. 10.

გარდა ზემოთმოყვანილი ცნობებისა, აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ 1920 წელს ექვთიმე თაყაიშვილმა აწარმოა არქეოლოგიური გათხრები გელათის ტაძრის „თამარ მეფის ეკვდერში“...

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა, მანანა ზომერეკმა საქართველოს ეროვნულ არქივში მიაკვლია, მანამდე უცნობ დოკუმენტს, რომლის მიხედვითაც, 1920 წლის 17 ივლისს, საქართველოს საკათალიკოსო საბჭოს თავისი ზაზინდარისთვის დაუგაღებიან დეკანოზ კორნელი კეკელიძისათვის ზუთი ათასი მანეთის გამოყოფა „თამარ მეფის საფლავის გასამშვენებლად“. მ. ზომერეკი სამართლიანად მიიჩნევს, რომ სიტყვა „გამშვენებება“ შენიღბულად უნდა ნიშნავდეს გათხრას, რისი თქმაც სასულიერო პირებს იმ დროისთვის აშკარად არ შეეძლოთ. 9 დღის შემდეგ ე. თაყაიშვილმა გელათში დაიწყო არქეოლოგიური სამუშაოები, ეს დოკუმენტი ადასტურებს ამ გათხრებში კ. კეკელიძის მონაწილეობასაც¹...

„გელათი. 1920 წ. 26 ივლისი.

თამარის ეკვტერი, სამხრეთ-აღმოსავლეთის ყურეში, თავი ტაძრისა. გვგმა ამ ეკვტერისა აქვეა წა-

¹ მ. ზომერეკი, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოების შესახებ. გვ. 20-23; ხცხსა, ფონდი 1699, აღწ. 1, საქ. 96, ფ. 1.

რმოდგენილი. ოთხკუთხედიან, მომრგვალებული საკუთრთხეველი აქვს ადმოხავლეთით. შემოხავალი დახავლეთიდან, მარჯვნივ სამხრეთის კარის ბჭისა. სამხრეთით აქვს ორი სარკმელი, წინეთ ფანჯრები მოგრძო ყოფილა. ახლა ნახევარზე მეტი ამოვსებულია და ზემოთ არის დატოვებული სარკმლები. შუაში სამხრეთის ტაძრის კედელზე მიშენებულია კამარა, ცოტა ისრის წვერივით (стрельчатая). კარის მარცხნივ, კარის შუა და კუთხის კედლის შუა განჯინაა (амбраза). ამ განჯინის პირდაპირ ეწ. თამარის საფლავია. გადაფარებული აქვს ლოდით, ზემოთ გაუთლელი, დახერილი. სამხრეთის მხრით ამ ეკვტერში, ფანჯრის ქვემოთ, საკუთრთხევლის კანკელთან დაწყებული, მეორე საფლავია, მოგრძო და განიერი. საფლავის ქვა აქ ამადლებულია იატაკზედ, რომელიც ცემენტის არის, დუღაბით:

ეკვტერი მოხატულია ფრესკებით, მაგრამ აშკარათ ეტყობა ორი წყება ფრესკებისა: ერთი უფრო ძველი, მეორე უფრო ახალი, ზედ ძველზედ დახატული. საკუთრთხეველში ეხლა მოჩანან: კონქში დეისუხი, ფანჯრის თავამდის, ამ რიგათ: მაცხოვარი ტახტზედ მჯდომარე, საკუთრთხევლის მარჯვნივ, და ხაზარებით, რომელზედაც მარცხენა ხელი უდევს. მარცხნივ, დედა ღვთისა, მარჯვნივ იოანე ნათლისმცემელი. ამის ასომთავრული წარწერის ასოები მოჩანან. ქრისტეს აწერია: I Թ X Թ. ღვთისმშობლის წარ-

წერა გადახულია. მეორე რეგისტრი საკუთრებების ფრესკებისა: მოციქულები წელს ზევითნი ორივე მხრით ფანჯრის ზემო ნაწილისა, მარჯვნივ ზუთი ფიგურაა შენახული, მეექვსე, კუთხეში მოშლილია. ჭარწერა მეორე ფიგურისა წმ მათე. მარცხნივ მხოლოდ ორი ფიგურა მოჩანს, მესამეს ნიშნი ჩანს მარტო, დანარჩენი მოშლილია. მესამე რეგისტრი, მღვდელ-მოძღვარნი, მარცხნივ მოჩანს მარტო ნიშნი თავით და წარწერით: ოქრო(პირი); მარცხნივ სამი ფიგურა მთელის ტანით, в tych фелонах, წარწერა გადახულია. საკუთრებების კამარაზედ შუაში ჯვარი გაცხოველებული და აქეთ გაფუჭებული მედალიონები წმინდანებისა. ცხრა-ცხრა თითო მხრით. სამხრეთის კედელზედ ორი მხედარი, ერთს აწერია: წმ დე, მეორის წარწერა გადახულია. ზემოთ წინასწარმეტყველები უნდა იყვნენ, მთელის ტანით. ოთხი ფიგურა, გრაგნილებით. გრაგნილზე ახლმთავრული წარწერა (?).

ამათ პირდაპირგჩრდილოეთის კედელზედ, ე.წ. თამარის საფლავის ზემოთ, წმიდა მხედარია. ამას ზემოთ, на откосе коринфского свода, მეფე ყოფილა დახატული, თავი გვირგვინით და მარაგანდედი მოჩანს და მარცხნივ აწერია: მეფეთა

მფე

ამ მეფის ქვეშ არ მოჩანს ძველი წრე მხატვრობისა, მაგრამ დასავლეთის კედელზე და საკუთხეველში კი ორი წრეა.

დასავლეთის კედელზე, კარის ზემოთ, ქრისტეა წელს ზევითი, რომელიც აკუთხებს ორივე ხელით ორ ფიგურას მარცხნივ და მარჯვნივ, მარჯვნივ სულ მოშლილია, ადარაფერი არ ჩანს, მარცხნივ წელს ზევით მეფე გვირგვინით და ბიზანტიური ტანისამოხით მოჩანს და წარწერაც ნაკლულა შენახულა¹.

საინტერესოა ვინ არის გამოხატული ზემოთ დასახელებულ ფრესკაზე რომელსაც აწერია „მეფე-თა-მეფე“: მეფე-ქალი თუ მეფე-გაცი? ი. ლოლაშვილის აზრით, ამ პორტრეტის ფრაგმენტები წარმოაჩენენ მეფე-ქალის ფიგურას, რომელიც ძლიერა ჰგავს თამარის ცნობილ ფრესკებს. „მეფე დახატულია მთელი ტანით, რომელსაც ჰფარავს კოჭებამდე ჩამოგრძელებული კაბა, და მის დაბლა მოჩანს პატარა, ქალის ფეხები. ხელები მარცხნივ ჰქონია გამვერილი საგედრებლად. მარავანდეში ჩახატული გვირგვინი კი, რომელიც ამ მეფეთ-მეფეს ადგას თავს, აშკარად ემსგავსება მეფე ქალის გვირგვინს.“ ჩვენ ვეთანხმებით ი. ლოლაშვილის აზრს, რომელიც ფიქრობს, რომ ეს არის თამარ მეფის პორტრეტი.²

¹ ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი საარქივო ფონდი № 24, საქმე № 335. ფ. 1-13.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აგლდამა გელათში. გვ. 61-62.

გარდა თამარ მეფისა, ამ ეკვდერში კიდევ და-
ხატული არიან დავით-ნარინი (ბერის ტანისამოსით),
დავით-ნარინი (საერო ტანისამოსით) და მიხი შვილი
ვანტანგ მეფე. ეს მხატვრობა კი იმას ადასტურებს,
რომ გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის სამხრეთ-აღ-
მოსავლეთის მინაშენი არის თამარის, მიხი შვილებისა
და შვილიშვილების საძვალე, რაც იმაზე მეტყველებს,
რომ იმერთა მეფეებისთვის ეს კარგად უნდა ყოფი-
ლიყო ცნობილი, რაკი 1730 წლამდე ხსენებული ეკ-
ვდერი არავის დაუკავებია. ასე რომ ალექსანდრე
იმერთა მეფის განცხადება, თითქოს ეს ეკვდერი
1730 წლამდე „ძველთაგანვე დავიწყებული“ იყო, ხი-
მართლეს არ უნდა შეესაბამებოდეს. ამ ეკვდერში,
როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სანამ ალექსანდრე მეფე
მას მიითვისებდა, ყოველწლიურად თამარის საფ-
ლაგთან იხდიდნენ პანაშვიდს. თუ ეს საძვალე ამ
დრომდე „დავიწყებული“ იქნებოდა მაშინ მას თავი-
სუფლად დაიკავებდნენ სხვა მეფეები, მაგრამ მათ ეს
არ იკადრეს, რადგანაც კარგად მოეხსენებოდათ, რომ
ეს ბაგრატიონთა გვარის საძვალე იყო.¹

...ამ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გაიხ-
სნა არა თამარის საფლავი, არამედ სხვა სამარხი,
რომელსაც ე. თაყაიშვილმა უწოდა „საოჯახო საფლა-
ვი“, მასში დაკრძალული ყოფილა ოთხი მიცვალებუ-

¹ იგ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 63.

ლი. გარცლისებრ კუბოში აღმოჩნდა დაბალი ქალის ჩონჩხი, რომელსაც თავზე გადაფარებული ჰქონია უბრალო ქსოვილი; იქვე, კუბოს ქვეშ და გვერდებზე არეულად – ახალგაზრდა მამაკაცის ძვლები, ორი თავის ქალა ახალგაზრდებისა. ერთიც – ბავშვისა.

აღმოჩენილი ქალის ნეშტი, როგორც ჩანს, არის ალექსანდრე მეფის მეუღლე დარეჯანი. ერთი თავის ქალა, ი. ლოლაშვილის აზრით, უნდა ეკუთვნოდეს დავით-ნარინის შვილს ვახტანგს. ზოლო დანარჩენი ორი მიცვალებულის გინაობა უცნობია.¹

იმ საფლავში, რომელიც ე. თაყაიშვილმა გათხარა, თამარ მეფის ნეშტი არ აღმოჩნდა. გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ „თამარ მეფის ეკვდერში“ ორი საფლავის ქვაა: ერთი დევს იატაკის გასწვრივ ჩრდილო-დასავლეთის კედლებთან (ზომით 186-92 სმ; მის ქვეშ დაფლული არიან ვახტანგ დავითის ძე და მარიამ დადიანი, კიდევ ორი უცნობი მიცვალებული), ზოლო მეორე – სამხრეთ-დასავლეთის კედელთან (ზომით 190-96 სმ) და იატაკიდან ოდნავ ამადლებულია. ე. თაყაიშვილმა გახსნა პირველი სამარხი, მეორესთვის ხელი არ უხვია.² ი. ლოლაშვილის აზრით, თამარ მეფე სწორედ ამ სამარხში უნდა იყოს. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ გაერთიანებული საქართველოს მეფეები: დავით აღმაშენებელი, დემეტრე

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 65-66.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 68.

პირველი, გიორგი მესამე, თამარი, დავით სოსლანი, ღამა-გიორგი და რუსუდანი გელათში არიან დაკრძალულნი, რასაც ადასტურებს თუნდაც გელათის ხა-მონასტრო ტრადიცია. არ გამოვრიცხავთ იმ ფაქტს, რომ შესაძლებელია თამარი კვლავ თავისივე ხაზე-ლობის ეკვდერში განისვენებდეს, მაგრამ ჩვენი აზ-რით თამარ მეფის ნეშტი, მისი წმინდანად შერაცხვის შემდეგ, ჩვეულებრივად, გადაასვენეს გელათშივე. საკუთხოველში, ან საკუთხოველთან ახლოს.

ბოლოთქმა

წყაროების გამოკვლევითა და შედარებითი ანალიზის საფუძველზე, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ თამარ მეფე გარდაიცვალა 1215 წლის 27 იანვარს, აგარათა ციხეში, დაკრძალეს გელათის დიდებულ მონასტერში, ზოლო წმინდანად შერაცხვის შემდეგ მისი გადასვენება მოხდა გელათშივე, საკურთხეველთან ახლოს. მიუხედავად ამისა თამარ მეფის გარდაცვალება და მისი საფლავის ადგილსამყოფელის დადგენა მრავალმხრივ საჭიროებს გამოკვლევას მეცნიერთა მიერ და მოხარული ვიქნებით, თუ ჩვენს თვალსაზრისთაგან რომელიმე მაინც გამოდგება სამეცნიერო მსჯელობის საგნად.

დამატება I.

**ქართული საისტორიო წყაროები თამარ მეფის
გარდაცვალებისა და დაკრძალვის შესახებ**

ბასილი ენოხმოძღუარი... ცხოვრება მეფეთ-
მეფისა თამარისი.

„მზიარულად ამბისაგან მეტყუელი პირი აწ
მწუხარებისა მიმართ მიიქცევის. რამეთუ მეგულვების
აწ წარმოთქმა ყოვლისა სოფლისა საგლოველისა
ამბისა.

ნატარმაგევს გარდმოდგა მეფე თამარ და მის
წინაშე იყვნეს ყოველნი დიდებულნი და წარჩინებუ-
ლნი. და იურგნა და განაგნა საქმენი სამეფოსა
თუხისანი, და უფროხდა ეკლესიათა და მონას-
ტერთანი. და მუნ დგომასა შინა გამოაჩნდა ხენი რამე
მომავტრებელი ჩუენი, რომელი დღითი-დღე დამძიმ-
დებოდა მის ზედა და დიდხან ფარვიდა რათა არგინ
შეაწუხოხ. გარნა ურგებელ იქმნა რა ჭირი, არა მიმ-
თულგეფლი გუერნებისა, მაშინლა განაცხადა, რამეთუ
დედობრიგმან უძლურებამან განგრძობილთა შინა
მკედრობათა არა თავს-იდვა შეუმთხუეგელად მიშუე-
ბა აგებულებისა.

და აქა საბრალობელ მიჩნს დიდად ერთგულნი იგი კაცნი, თუ ვითარ უგულებელს ყვეს ეგოდენი ტკივნეულობა მისი. რამეთუ წარმოიყვანეს კუბოთა ტფილისს, და შემდგომად მცირეთა დღეთა ენებათ ჩუეულებისამებრ, რათა დასოხ განვიდენ. ისწრაფდეს და მუნ წარიყვანეს კუბოთავე და დიდად განძნელდა სენი იგი უწყალო. და კჳალად წარმოიყვანეს აგარათა ციხესა.

და უქმ იქმნა მის ზედა ყოველივე ბუნებათა გამომეძიებლობა მკურნალთა კელოვნებისა. ამისთჳს იყვნეს თუთ მუნ და ყოველსა ადგილსა ლიტანიობანი და ღამის თევანი მიმდემნი, და ცრემლთა დინებანი დინებანი იხილვებოდეს მდიდართა და გლაზაკთანი სწორებით. გარნა განჩინება წინა აღუდგომელი იყო და დღემან იწყო მიდრეკად, და მზემან დასგლად, და ჰაერმან სხუად ფერად უფერულება. და ციხეკარსა დღისასა ზედა იწყეს შემოსად ბნელთა ღრუბელთა: ღაწუთა მათ გარდოვანთა იწყეს დაჭნობად, და თჳალთა მათ ტბაებრ მზისა შემცხრომელთა სიმრუმედ მიმართეს. კელთა მათ, მსახურებისაგან გლაზაკთასა არაოდეს დაცხრომილთა, იწყეს მოუძლურებად; და ფერკთა მათ, მარადის ღმრთისათჳს მაშურალთა, იწყეს შედრეკად; და ყოველნი ნიშნი ცხოვრებისანი სხუად და სხუად ფერად იხილვებოდეს.

ზოგადმან უღონოებამან მოიცვნა ყოველნი და არა უწყოდეს, თუ რამცა ყვეს. მთავარნი იცემდეს პირთა, გლახაკნი იტყებდეს თავთა, და ყოველნი ნაცვლად მიუბყრობდეს თავთა თუსთა და შვილთა თუსთა ღმერთსა, და ითხოვდეს მის ზედა მომავალსა სიკუდილსა: „რათა მარტო ესე დარჩეს და ჩუენ ყოველნი მოგუსრენ“: ამას ვმობდეს და მოეცვათ სასუენებელი პალატისა, რომელსა აქუნდა ცხედარი უბადრუკებისა ჩუენისა, და ღონე თუმცა იყო, ეცდებოდეს, რათა არა აუფლონ სიკუდილსა შემოხვლად. რა იყო, რომელი არა იხილგებოდა მუნ, ანუ სავედრებელთაგანი გინა მწუხარებათა, გარნა მწოდებელი კართა ზედა დგა და მბრძანებელისა წინააღდგომა შეუძლებელ იყო.

ბრძენმან ბრძნისა ნეტარება აქაცა მოიღო თამარ, რამეთუ შემოუწოდა ყოველთა [წარჩინებულთა] სამეფოსა თუსისათა წინაშე მისსა, განიმტკიცა თავი თუსი, და მკნედ მჯდომარე ესრეთ ეტყოდა: „ძმანო ჩემნო და შვილნო! მე ესერა მივიწოდები მსაჯულისაგან საშინელისა, უსაშინელესისა უფროს მეფეთა ქუეყანისათა, რომელმან მიუხუენის სულნი მთავართანი. თქუენ ყოველნი თუთ მოწამე ხართ, რამეთუ თავისა ჩემისა თანა მაქუნდა სიყუარული თქუენი, და სარგებელსა და სათნოსა თქუენსა არა დაგაკლე თუთოეულისაებრ არზანგისა, ვიდრემდის განგებითა ღმრთისათა ვიყავ თქუენ ზედა

მეფედ. აწ მეცა წარვალ მამათა ჩუენთა თანა გზასა ჩემგან უცხოსა, ბრძანებითა საშინელითა და განყოფითა საკურგელითა. გევედრები ყოველთა, რათა მარადის კეთილსა შინა იყვნეთ მაწსენებელ ჩემდა. აჰა, ესერა მკუდრად სახლისა ჩემისა დაგიტევებ რომელნი მომცნა ღმერთმან შვილნი ჩემნი, გიორგი და რუსუდან. გეგნი მიიხუენით ჩემ წილ. და მაგათ აღმოგივსონ დაკლებული ჩემი“.

შევედრნა ყოველთა და მიუთვალნა წინაშე ზატსა ქრისტესსა და ჯუარსა ცხოველსმყოფელსა. და მერმე უკანასკნელ კმა აღმოუტევა, და ყოველთა მშუდობა მისცა ესრეთ მეტყუელმან: „ქრისტე, ღმერთო ჩემო მხოლოო, დაუხრულებელო მეუფეო ცათა და ქუეყანისაო! შენ შეგვედრებ სამეფოსა ამას, რომელი შენ მიერ მერწმუნა, და ერსა ამას, ბატიონითა სისხლითა შენითა მოსყიდულსა, და შვილთა ამათ ჩემთა, რომელნი შენ მომცენ, და მერმე ხულსა ჩემსა“.

მაშინ განვიდეს ყოველნი მწარედ მტირალნი. და თამარ დაიძინა ძილი იგი მართალთა თუესა იანგარსა ი~ მ. და აღივსო მზე ქართლისა, და ხაფ-ლაგმან სადიდებელად თუხად დაგუაჭირგა ცხოვრება მსოფლიო ყოველთა ქრისტეიანეთა.

აქა რალა ჯერ არს თქმა, გარნა ბავთისა ღაღა-დი, ბნელი უნათლო და გლოვა უნუგეშინისმცემო, რამეთუ ვინ იყო ნუგეშინისმცემელი, ოდეს

მწუხარება ზოგადი იყო ყოველთათვის. სარტუხელ იქმნა პირი ქუეყანისა, ადებარსა ყოველთა თავისა თმანიცა მხოლოდ სახელისა ოდენ მქონებელთა. ჳმასა თანა გაებისასა ქუესკნელნიცა შეიძრნეს, ყოველნი ფლასითა [შეიმოსრნეს]. ესრეთ გუანდა, დადა-თუ ჩუენ თანა იგლოვს ცა და ყოველი სოფელი.

მაშინ უკუ აღმოიყვანეს და მცირეთა შინა დღეთა მცხეთად დადგეს, და მერმე უკანასკნელ თუთ მუნგე გელათს დაამკუდრეს თუხსა შინა სამარხოზა, დიდებად მუნ შინა დამკუდრებულთა პაპათა და მამათა მისთა, სახელოვანთა დიდთა მეფეთა თანა“.

„ისტორიანი და აწმანი შარაგანდედთან“.

„ამისთუხცა მოზედნა რისხვით მოწყალემან ღმერთმან სამკუდრებელსა თუხსა, და მიიფგალა მეფე თამარ ჳმელსა დგომასა შინა. მოიწია მწუხარება [დიდი] და მიუთხრობელი [ყოველთა] მკუდრთა საქართველოსათა. და ძნელად გამწარებულნი იტყებდეს და ისხმიდიან თავსა ნაფარსა და მტუერსა ათაბაგი და ყოველნი. და იქმნა ტყება მსგავსი კალოთა ატადესთა და გოდებანი მსგავსნი მოოტრებისა იერუსალემისანი ერემიამს მიერ მგოდებელისა, და ჯერცა ეგრე იყო. და ყოველთა ადგილთა

მსხდომარეთა გოდებათა და ტყეებათა შეიწუებოდეს მკუდრნი სამეფოხანი. და იტყოდინ მიუთხრობელთა სიკეთეთა მისთა, გამარჯუებათა და მოწყალეობათა, მოხამართლეობათა, სიუზუეთა, სიმდაბლეთა. და წარიყვანეს სამკუდრებელსა მათსა გელათს და დამარხეს სამარხოსა ბატიოხანსა. და დაუტევა სამეფო ძესა თჳსსა ლაშას.

„ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრე“

მოაზლენი მათნი სულტანნი მოხარკედ დახზნა და სამეფო განუხეთქელად დაიცვა. ყოველნივე შეიტკბნა და მშუდობა ყო ყოველთათჳს. მეფობასა შინა დაყო ოცდასამი წელიწადი და აღვიდა წინაშე ღმრთისა, სადა-იგი მკუდრობენ წინასწარმეტყუელნი და მამათმთაგარნი და მეფენი, თუესა იანვარსა თორმეტსა, დღესა ოთხშაბათსა, აგართა სომხითი-სათა, ქორონიკონსა ოთხასოცდამუდსა. დამარხეს ახალსა მონასტერსა, გელათს. ვაი იყო ჟამისა მისთჳს რაოდენ ულზინებელი: გლოვა, ტყეა და თმათა ფხურა. იქმნებოდა: ლმობიერებანი, სიტკბოებანი, ღირსთათჳს მშობლიურნი ზრდანი და ბოძებანი.

საჳმარ იყო გჳლისჳმისყოფა მეცნიერთაგან, მოთჳმა ნუგეშინისმცემელთაგან. იგლოვა ყოველმან ამან სამეფომან ჟამსა ჯეროვანსა. დასუეს გიორგი, ძე

მისი, მეფედ მასვე წელიწადსა, რომლისა წელნიცა მრავალქამეულ არიან და ცხოვრება მათი კეთილად წარმართებულ აქა – ცვალებადსა თანა, მერმესაცა – დაუსრულებელსა“.

წყაროები და ლიტერატურა

წყაროები

1. ბასილი ეზოხმოძღუარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959 წ.
2. ბასილი ეზოხმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. იგ. ჯავახიშვილის რედ. თბ. 1944 წ.
3. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოხა საქართველოხა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973 წ.
4. ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ნუსხა. ე. თაყაიშვილის რედ. თბ. 1906 წ.
5. ზ. ჭიჭინაძე, ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეთცხრამეტე საუკუნემდე. წ. II. ტ. I. ტფ. 1898 წ.
6. ისტორიანი და აზმანი შარაგანდედთანი, გ. კეკელიძის რედ. თბ. 1941 წ.

7. ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართ-
ლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძი-
რითადი ხელნაწერის მიხედვით ხ. ყაუხჩიშვი-
ლის მიერ. ტ. II. თბ. 1959 წ.
8. თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა სა-
ქართველო ისტორიისა. ტ. I. ტფ. 1892 წ.
9. ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე.
ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა
ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ხ. ყაუხჩიშვი-
გელის მიერ. ტ. I. თბ. 1955 წ.
10. ჟამთააღმწერელი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი
დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მი-
ხედვით ხ. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959
წ.
11. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის
ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითა-
დი ხელნაწერის მიხედვით ხ. ყაუხჩიშვილის
მიერ. ტ. I. თბ. 1955 წ.
12. სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელია-
ნთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები. ე. ცაგარე-
იშვილის გამ. თბ. 1978 წ.
13. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი.
ტ. I. XII-XIII სს. შეადგინეს და გამოცემად
მოამზადეს თ. ენუქიძემ, გ. ხილოგავამ, ნ. შოშია-
შვილმა. თბ. 1984 წ.

14. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი საარქივო ფონდი № 24, საქმე № 335.
15. Вардан Великий, Всеобщая История. Перевод Н. Эмина Москва 1861 г.
16. თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა. ტ. II. ტფ. 1897 წ.
17. ხ. გაგაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. ტ. I. თბ. 1921 წ.
18. მცირე ქრონიკები (კინკლესების ისტორიული მინაწერები). ტექსტები გამოსცა, შესავალი წერილი და საძიებლები დაურთო ჯ. ოდიშელმა. თბ. 1968 წ.
19. მზითარ აირიგანეცი, ქრონოგრაფიული ისტორია. ლ. დაგლიანიძე-ტატიშვილის გამ. თბ. 1990 წ.
20. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი (სცსა), ფონდი 1699, აღწ. 1, საქ. 96, ფ. 1.

- 21.ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან. ჟურნ. „მომომხილველი“, 1951 წ. № 2.
- 22.ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VIII. თბ. 1979 წ.
- 23.რ. მეტრეველი, დავით IV აღმაშენებელი, მეფე თამარი. თბ. 2002 წ.
- 24.რ. მეტრეველი, საისტორიო ნარკვევები. თბ. 2009 წ.
- 25.რ. მეტრეველი, ქრონოლოგიის საკითხები. თბ. 2002 წ.
- 26.ბ. სილაგაძე, XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ აღ-ახირის ცნობათა შუქზე. კრებ. „საქართველო რუსთაველის ხანაში“. თბ. 1966 წ.
- 27.ჯ. ოდიშელი, ქართული ისტორიული ქრონოლოგიის ერთი საკითხი. ჟურნ. „ცისკარი“, 1976წ. № 1.
- 28.ე. გვაჭანტირაძე, ქრონოლოგიის საკითხები გარდან არეგელცის „მხოფლიო ისტორიაში“. ჟურნ. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის ხერია. 1989 წ. № 2
- 29.ხ. კაკაბაძე, როდის მიიღვალა თამარ მეფე. „თე-მი“, 1912 წ. № 56.

- 30.თ. გენგებაშვილი, გოჯრის ისტორია. თბ. 2010 წ.
- 31.ბ. სილაგაძე, XIII საუკუნის დამდეგის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1988 წ. № 2.
- 32.ფ. ღვაბერძე, როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები. IX. თბ. 2009 წ.
- 33.იგ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. თბ. 1984 წ.
- 34.იგ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. თბ. 1931 წ.
- 35.გ. ალასანია, ბასიანის ბრძოლის თარიღისათვის. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1975 წ. № 1.
- 36.მ. ზომერიკი, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოების შესახებ. „ბაგრატიონი“, 2001. № 1.
- 37.ფ. გაბიაშვილი, ქართველ წმინდანთა და დღესასწაულთა მოხაზუენებელი დღეები ძველი ქართული ხელნაწერების მიხედვით. „მრავალთავი“, 2001 წ. № 19.
- 38.ა. გამყრელიძე, ბასიანის ომის თარიღი და ტრაპიზონის იმპერიის დაარსების ზოგიერთი საკითხი. კრებ. „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“. თბ. 1966 წ.

- 39.რ. კიკნაძე, კიდევ ერთი ქართული წყარო ლაშა-გიორგის ისტორიისათვის. კრებ. „საქართველო რუსთაველის ხანაში“. თბ. 1966 წ.
- 40.თ. კენკეზაშვილი, სად და როდის გარდაიცვალა თამარ მეფე? „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. № 65.
- 41.ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VI. თბ. 1973 წ.
- 42.გ. დუნდუა, თ. დუნდუა, ქართული ნუმიზმატიკა. ტ. I. თბ. 2006 წ.
- 43.თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. ჟურნ. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის ხერია. 1974 წ. № 1-2.
- 44.თ. დუნდუა, თ. ქამუშაძე, ანტიკური და ფეოდალური ხანის საქართველოს ნუმიზმატიკა. თბ. 2007 წ.
- 45.მ. დარჩიაშვილი, XIII ს-ის დასაწყისის საქართველოს ქრონოლოგიის საკითხისათვის. ჟურნ. „მნათობი“, 1975 წ. № 2.
- 46.მ. ჯანაშვილი, თამარ მეფე. ტფ. 1917 წ.
- 47.იგ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. თბ. 1989 წ.
- 48.ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. თბ. 2010 წ.
- 49.კ. გრიგოლია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. ჟურნ. „ცისკარი“, 1966 წ. № 9.

- 50.თ. კენკებაშვილი, საქართველოს სამეფო ზე-
ლისუფლებებისთვის ბრძოლა დავით IV აღმაშე-
ნებლის მემკვიდრეთა შორის. თბ. 2010 წ.
- 51.ხ. ცაიშვილი, თამარ მეფე ქართულ სიტყვიერე-
ბაში. თბ. 1943 წ.
- 52.ქს. სიხარულიძე, ქართული საისტორიო სი-
ტყვიერება. ტ. I. თბ. 1961 წ.
- 53.გაყა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული.
IX. თბ. 1964 წ.
- 54.თ. ბუაჩიძე, ლიტერატურულ ურთიერთობათა
ისტორიიდან. აღმოსავლეთსლავური მწერლობ-
ის განვითარება და ქართულ-რუსულ-უკრაინუ-
ლი ლიტერატურული ურთიერთობანი. თბ.
1968 წ.
- 55.ტ. რუხაძე, ქართულ-რუსული
ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან.
XVI-XVIII სს. თბ. 1960 წ.
- 56.რ. კიკნაძე, ფარსადან გორგიჯანიძე და „ის-
ტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“. თბ. 1975
წ.
- 57.იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა. „ქართული
პროზა“. წ. VI.
- 58.გ. ავალიშვილი, მგზავრობა თბილისიდან იერუ-
სალიმამდე. „ქართული პროზა“. წ. VI.

- 59.გ. ჩაჩანიძე, პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში. თბ. 1974 წ.
- 60.ზ. ავალიშვილი, ჯვაროსანთა დროიდან. თბ. 1989 წ.
- 61.დ. ნინიძე, საქართველო-ევროპის დიპლომატიური კონტაქტები XIII ს. I ნახევარში, ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები. ნაწ. I. თბ. 1998 წ.
- 62.ა. თვარაძე, საქართველო და კავკასია ევროპულ წყაროებში. თბ. 2004 წ.
- 63.ა. გოგოლაძე, მეფე-ხუცესის ტრანსფორმირებული გარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. კრებ. „მ. ლორთქიფანიძე 85“. თბ. 2007 წ.
- 64.ა. გოგოლაძე, იოანე პრესვიტერის ლეგენდის ისტორიული და ბიბლიური საფუძვლების შესახებ. თბ. 2005 წ.
- 65.Рихард Хенниг, Неведомые земли. Пер. с немецкого А. В. Лисовской. III. Москва. 1962 г.
- 66.მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII საუკუნიდგან ვიდრე XX საუკუნემდე. თბ. 1902 წ.
- 67.М. Забров, Крестовые походы. Москва. 1956 г.

- 68.თ. გენკებაშვილი, დე ბუას ეპისტოლეს გამოცანები. „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. № 60.
- 69.თ. გენკებაშვილი, მიითვისა თუ არა იმერთა მეფე ალექსანდრე მეხუთემ თამარ მეფის საფლავი? გაზ. „რეზონანსი“, 2010 წ. № 326.
- 70.ლ. ტუხაშვილი, ნარკვევები ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან. წ. I. თბ. 1994 წ.
- 71.მ. თოდუა, ქართულ-სპარსული ვტიუდები. ტ. III. თბ. 1979 წ.
- 72.ბ. ლომინაძე, გელათი. თბ. 1955 წ.
- 73.მ. ბახტაძე, კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ. იგ. ჯაფარიშვილის საზ. თხუ-ს საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები ტ. II. თბ. 2011 წ.

თემურ კენკეაშვილი
ანამო, შოგილი წარსულისაგან...

**კოჯრის სამეფო რეზიდენცია და სახულიერო
კერები
2011 წ.**

კოჯორი

ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა

თბილისიდან სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით მიდის მიწვეულ-მოხვეული და აღმართებიანი მოასფალტებული საავტომობილო გზა, რომელიც, გასცილდება რა თბილისის საგარეუბნო სააგარაკო ადგილებს – ოქროყანას, შინდისს, ტაბაზმელას და სხვ., ხუთ 30 წუთის მგზავრობის შემდეგ, მიგვიყვანს მთის კლიმატურ კურორტ კოჯორში (1300-1400 მეტრი ზღვის დონიდან).

აღნიშნული გზატკეცილით მანძილი თბილისიდან კოჯორამდე შეადგენს 18 კილომეტრს, საცალფეხო ბილიკით კი, მანძილი 7 კილომეტრია.¹

კოჯორის პლატოდან თვალწინ იშლება წარმტაცი სანახაობა: ღიხისა და კუხ ტბები, ბეთანია და წყნეთი, საგურამოს მთები, ნახშირგორა, ჭადარა კავკასიონი, თავისი მუდამ თოვლიანი მწვერვალებით.

კოჯორს, ადრე, „კოჟორი“ ერქვა. „კოჟორი“ საისტორიო წყაროებში პირველად მოხსენიებულია მეფე გიორგი V ბრწყინვალეს მიერ, 1338 წელს, ივანე თორელ-ჯაგაზიშვილისადმი ბოძებულ წყალობის სი-

¹ მ. ნოდია, საქართველოს კურორტები და საკურორტო რესურსები. თბ. 1976. გვ. 39.

გელში. მასში გკითხულობთ: „...დაგუაჯერა ღმერთმან და გინებეთ თორელისა ჯავახიშვილისა ივანესი და კოჟორისა ძირისა მონასტერი ათენაგუენი სამკუიდ-როდ (მიუბოძოთ) და შეუცვალებლად.

და გქონდეს შენ, თო(რელ) ივანესა კოჟორისა ძირსა მონასტერი ათენაგუენი... (და) ყოველთაგე მო-მავლითა მიხითა, მიმდგომითა... გელითა, გენაჰითა, ტყითა, წყლითა, წიხჴილითა... ხანადიროთა და ყოვ-ლითა სამართლიანითა მ(ძღვრი)თა და თავისუფლად.

და არაგინ გუიბრძანებია მშლელი ბძანებულისა ამის ჩუენისა, არცა მეუენებლე, მაგენებელი ამისი. აწ გინცა ნაზოთ ბრძანება და სიგელი (შემდგომად) ჩუე-ნისა: მეფეთა, ანუ დედოფალთა, ერისთავთა-ე(რის-თავთა) ტფილსისა ამირათ-ამირათა, კოჟორისა და-ბი(სა)... და მოურავთა, ყოველიგე დაუმტკიცე“...¹ ამ XIV საუკუნის ძეგლის მიზედვით იმის მტკიცება თი-თქოხ ამ დაბას კოჟორი აღნიშნულ პერიოდში დაერ-ქვა, რა თქმა უნდა, არ შეიძლება...

ტოპონიმ „კოჟორის“ მნიშველობასთან დაკავში-რებით უამრავი მოსაზრებაა გამოთქმული. ერთ-ერთი გერსიით „კოჟორი“ თავისი წარმოშობით უკავშირ-დება „კოჟოხ“, რაც კლდის თხემს ნიშნავს.

კოჟორის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარეობს ციხე, რომელიც ვულკანური წარმოშობის კლდის

¹ თ. ბერიძე, ქალაქის შემოგარენში მდებარე სამეფო რეზიდენ-ციათა ისტორიიდან. „ცხიკარი“, 1989 წ. № 1. გვ. 128.

თხემზეა დაშენებული, სახელწოდებაჲ აქედან უნდა მომდინარეობდეს. თუმცა, არსებობს განსხვავებული მოსაზრებებიც. სახელწოდება „კოჯორი“ შეიძლება უკავშირდებოდეს სიტყვას „ქოჩორი“, რადგან ძველი კოჯორის პლატო დაფარული იყო ტყეებით და მოგაგონებდათ ქოჩორს. მესამე ვარიანტით კი, „კოჯორის“ ამოსავალი უნდა გვეძებოთ სიტყვაში „კოჟორა“ (დაკოჟრებული), რაც აზახიათებს ადგილის რელიეფს.

არსებობს მეოთხე, ყველაზე განსხვავებული ვარიანტიც. მ. გეგეშიძე ფიქრობს, რომ „სახელწოდება კოჯორი, ეტიმოლოგიური თვალსაზრისით, გვესახება ორფუძიან კომპროზიტად. პირველი ფუძეა სიტყვა- „კო“, მეორე ფუძეა – „ჯორი“. „კო“ სახელწოდებალი ფორმა უნდა იყოს სიტყვისა რკო, რაც ძველ ქართულში მუხას აღნიშნავდა. „ჯორი“ სახელწოდებალი ფორმა უნდა იყოს სიტყვისა ჯგარი. ამ სახის ცვლილებაჲ ქართული ენის ნორმებით გამართლებულია. ამრიგად, სიტყვა კოჯორი, როგორც კომპროზიტი, მნიშვნელობით იგივეა, რაც მუხაჯგარი.

კოჯორი ანუ მუხაჯგარი თავდაპირველად სალოცავი ობიექტისა და ადგილის სახელი უნდა ყოფილიყო, ხოლო შემდეგ კი სახელწოდება კოჯორი, უნდა შერქმეოდა დასახლებულ პუნქტს, დაბას.

კოჯორის, როგორც სალოცავი ობიექტისა და ადგილის ლოკალიზაციას გაზდენთ დღევანდელი უძოხ ფარგლებში. ყოფის მონაცემებით აშკარა ხდება

უძოხ, როგორც სალოცავი ადგილის წინაქრისტიანული ხასიათი. უძოხ მთაზე მუხნარი ყოფილა, რიხი ნაშთები დღესაც შემორჩენილია. უძოხე არის წმ. გიორგის სახელობის სალოცავი. წმ. გიორგის კავშირი მუხასთან საქართველოს სინამდვილეში დადგენილ ფაქტად ითვლება.¹ ...მაგრამ ტოპონიმი „კოჯორი“ – „კოჯორი“ უფრო ადრინდელია ვიდრე უძოხ წმ. გიორგის სახელობის სამლოცველო. გარდა ამისა, თ. ბერიძე სამართლიანად შენიშნავს, რომ „ყველა ადრეული ხანის ძეგლებში კოჯორი გვაქვს და არა კოჯორი ფორმა“² და ეს გარაუდოი ტოპონიმ „კოჯორთან“ მიმართებაში გაუმართლებელია.

ვახუშტი ბატონიშვილი წერს თითქოს კოჯორს ადრე „აზეულა“ რქმევია: „კიკეთს ქუეით, ჯეგხა შინა, არს მონასტერი კაბენისა. ყოფილ არს დედათა, გუმბათიანი, შუენიერი, აწ არს ზუცის სამარ. აღაშენა მეფემან თამარ. სამკრით, მას ზემორ, არს ციხე აზეულასი და აწ კოჯრისა, თხემსა ზედა კლდისასა“.³ როგორც ნ. ბერძენიშვილი წერს „უნდა გიფიქროთ: გა-

¹ მ. გეგეშიძე, კოჯორი. ნ. ბერძენიშვილისადმი მიძღვნილი კრებული. „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“. თბ. 1976. გვ. 40.

² თ. ბერიძე, ქალაქის შემოგარენში მდებარე სამეფო რეზიდენციათა ისტორიიდან. გვ. 129.

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ხ. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973. გვ. 327.

ზეშტის ჰქონდა საკმაო საბუთი აწეულას არსებობის შესახებ ძველად¹.

ი. გონიაშვილი კოჟორს მიიჩნევს ფუძე „კოჟ“-დან ნაწარმოებ სიტყვად. „კოჟ“ - მთაგორიანი, ამობურცული, ამაღლებული ადგილი. დაახლოებით იგივე მნიშვნელობისაა აწეულაც - აწევა-აღმა აზიდვა. ხწორედ ამიტომ შესაძლებელია, რომ ერთი და იგივე მნიშვნელობის გამო გაზუშტის კოჟრისთვის (აწეული, ამაღლებული) აწეულა (აწევა, აზიდვა) შეერქმია.²

„კოჟორი“, „კოჟრის ციხე“, „კოჟრის გზა“ მრავალ ადრინდელ ქართულ ისტორიულ წყაროშია მოხსენიებული.

საქართველოს ერთ-ერთ შესანიშნავ საკურორტო ადგილს - კოჯორს - მრავალსაუკუნოვანი და მდიდარი მოვლენებით აღსავსე ისტორია აქვს. იგი ადმინისტრაციულად დიდგორის რაიონში შედის.

კოჯორის ისტორია სათავეს იღებს, ჯერ კიდევ შუა ბრინჯაოს ხანიდან. კოჯორის ტერიტორიაზე მრავლად მოგვეპოვება შუა ბრინჯაოს ხანის სამაროვნები, აღმოჩენილი სხვადასხვა დროს შემთხვევითი გზით. ზოგიერთ სამარხში აღმოჩენილია ნივთები რომლებიც თარიღდება ძვ.წ. III-II - ახ. წ. I საუკუნე-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან. ჟურნ. „მომოზილგელი“. 1951 წ. № 2.

² თ. ბერიძე, ქალაქის შემოგარენში მდებარე სამეფო რეზიდენციათა ისტორიიდან. გვ. 129.

ებით. ეს ნივთები 1970-იან წლებში იქნა აღმოჩენილი გზის გაყვანისა და მშენებლობის დროს. (მათი ნაწილი ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში, № 11-985).¹

შუა საუკუნეებში კოჯორში შენდება სამეფო რეზიდენცია ამ დროიდან აქ იწყება სასულიერო-კულტურული აღმავლობა... კოჯორი ხშირად გვხვდება გვიანშუასაუკუნეების ქართულ ხაისტორიო წყაროებშიც.²

დღევანდელი კოჯორის ტერიტორიაზე განსაკუთრებული აღმავლობა შეიმჩნევა XIX საუკუნის 50-იანი წლებიდან, მას შემდეგ რაც იქ ამიერკავკასიის მეფისნაცვალმა აიშენა საზაფხულო რეზიდენცია. კოჯორში დასახლება დაიწყო სომეხმა დიდგვარებმა და ქართველმა თავადებმა. თბილისის შემოგარენში პირველად ამავე საუკუნის 60-იან წლებში, კოჯორში, გაიხსნა ფოსტა-ტელეგრაფის განყოფილება, რომელიც მაშინ მხოლოდ ზაფხულში (სააგარაკო ხეზონის დროს) მუშაობდა. ამ პერიოდში კავკასიის მეფისნაცვლის ბრძანებით გამოიცა (ჟიშვიათესი) მარკა- „ტფილისის უნიკა“², „ტფილისის უნიკა“ გახლავთ პირველი საფოსტო საქალაქო (და არა სახელმწიფო) მარ-

¹ თ. კენკებაშვილი, კოჯორის ისტორია. თბ. 2010. გვ. 5-9.

² ეს საკითხები ვრცლად შემდეგ თავებში იქნება განხილული.

² თ. კენკებაშვილი, „კოჯორი“-კოჯორი. „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. 4-10 თებერვალი. № 50. გვ. 10.

გა. რომელიც კავკასიის ტერიტორიაზე გამოიყა. მარ-
გა კავკასიის მეფისნაცვალმა, თავადმა ალექსანდრე
ბარიატინსკიმ (1815-1879) გამოხცა. მარკის ზომა
22 X 22 მმ. მის ზემო ნაწილში გამოხაზულია იმპე-
რიის ხიმბოლო ორთავიანი არწივი, არარატის მთა
ნოეს კიდობნით. მდინარე მტკვარი, წმინდა გიორგი
და მერკუტის კვერთხი. ნახატი რელიეფურია. მარკა
მხოლოდ თბილისსა და კოჯორში ვრცელდებოდა.
ყოფილი საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე ის არ
მოიბოვება.

„ტფილისის უნიკით“ თავის დროზე ცნობილი
რუსი იუველირი კარლ ფაბერჟეც დაინტერესდა. მის
კოლექციაში სამი ეგზემპლარი ინახებოდა.

დღესდღეობით ტფილისის უნიკა ფილატელის-
ტური იმვიათობა განლავთ.

XX საუკუნის დასაწყისში თბილისი-კოჯორის
მიმართულებით გაჰყავთ გზა, რომელიც შემდეგ თან-
დათანობით ფართოვდებოდა. კოჯორის გზის გაყვანის
ხაკითხი უფრო მნიშვნელოვანი ხდება ფუნიკულიო-
რის მშენებლობის დროს.¹ 1884 წლიდან თბილსი-
კოჯორის მიმართულებით გაკეთდა ტელეფონის ზა-
ზი.²

1885 წელს გადაუწყვეტიათ თბილისსა და
კოჯორის შუა რკინის გზის გაყვანა. 1885 წლის გაზ.

¹ ხცხსა, ფ. 204, ად. 1, ხ. 3968, ფ. 1-2.

² გაზ. „დროება“, 1884 წ. № 138. 27 ივნისი. გვ. 3.

„დროების“ ერთ-ერთ ნომერში გკითხულობთ: „კოჯრისა და თბილისის ერთმანეთთან მავთულის რკინის გზით შეერთება გადაწყვიტეს კოჯრის რჩევაში. ზოგიერთებისაგან ის აზრი გამოითქვა, რომ რკინის გზა საჭირო არ არის, რადგანაც კოჯორში წყალი არ არის და ბევრი ხალხი არ მოვა აქ ზაფხულობითაო. მაგრამ კოჯრის თავმა დაარწმუნა ხმოსნები, რომ კოჯრის ახლო-მახლო ბევრი წყაროები არის და შეიძლება წყლის მილი გაგმართოთო, მხოლოდ საჭიროა ამისათვის ბარათაანთაგან მიწა ვიყიდოთო. ამით დაკმაყოფილდნენ ხმოსნები და გადაწყვიტეს მოწვევა ინჟინრების აგაპოვის და აღზაზოვის რომელთაც უნდა გამართონ გზა; აგრეთვე უნდა შეადგინონ აქციონერული საზოგადოების პროექტი; თითო აქცია ეღირება 250 მან. ამ სხდომაზედვე ხელის-მოწერა გამართეს და 35,000 მანეთზე მოაწერეს ზელი აქ დამსწრე ხმოსნებმა“.¹ მაგრამ 1897 წელს გაზ. „ცნობის ფურცლიდან“ ვიგებთ, რომ კოჯრის რკინის გზის გეგმა ჩაიშალა. „კოჯრის რკინის გზის საქმემ, გგონებთ, დიდის ზნით განისვენა. ფული ზელის მოწერით უნდა შეეგრიბათ და, როგორც ისმის ისეთი მცირე თანხა ხდგება ამ გზით რომ ცარიელი ოცნება იქნება ამ ჯამით რკინის გზის გაკეთება. ერთს ფრანგულს საზოგადოებასთან ჰქონიათ მოლაპარაკე-

¹ გაზ. „დროება“, 1885 წ. № 147. 11 ივლისი. გვ. 1-2.

ბა და აქედამაც არა გამოვიდა რა. მარტო გეგმის შეხადგენად თხოულობენ 50,000 მანეთს“.¹

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში კოჯორში აქტიურად შენდება ეკლესია-მონასტრები. აღსანიშნავია კოჯორის ცენტრში მდებარე რუსული მართლმადიდებლური ტაძარი, რომელიც 1930-იანი წლების ბოლოს კომკავშირელებს დაუზღვრეს. საბავშვო მწერალი დოდო ზიმშიაშვილი, რომელიც რამდენიმე წლის მანძილზე ცხოვრობდა კოჯორში, იხსენებს ამ რუსული ტაძრის დანგრევის ისტორიას: „...მერე საშინელი ზმაური გაიხმა, ყველანი გავედით აივანზე, ბებიას ყურთ აკლდა და ისიც გამოგვყვა და შეხედა, რომ ეკლესიაზე ვიღაც აბობლებულა, ბაწარი მოუბავს და ჯვარს გლექს. ბებიათ გადაიწერა პირჯვარი, ბრიყვია, არ ესმის რას ხაადიხო და ღმერთს ხთხოვა, აპატიეო. წაბარბაცდა, მამა მიეშველა, წაიყვანეს და დააწვინეს, გონწახულმა 2 კვირას იცოცხლა და დაიღუპა. დაანგრეს ეკლესია და იქ ელექტროსადგური ააშენეს, რადგან კოჯორში შუქი არ იყო“.²

კოჯორის ეკლესიათაგან აგრეთვე აღსანიშნავია ეკლესია, რომელიც „ხომხურადაა“ ცნობილი. ტაძარი

¹ გაზ. „ენობის ფურცელი“, 1897 წ. 3 აპრილი, № 161. გვ. 1.

² კოტე ზიმშიაშვილის დაზვრეტა ადრეც უნდოდათ, რადგან იგი მიზეზილ ჯავახიშვილმა შეაქო. გვბ-წყარო:

<http://sana.ge/index.php?katid=13&id=5201&poz=RP13&more>

სავარაუდოდ დვთისმშობლის სახელობისა იყო და იგი 1875 წელს უნდა აეშენებინათ¹.

1904 წლის 21 ოქტომბერს კოჯორში გაიხსნა სამრევლო დაწყებითი სკოლა კორნილე ელიზბარაშვილის ხელმძღვანელობით. სკოლაში მიღებულ იქნა 40 ბავშვი: ქართველები, სომხები, მაჰმადიანები. მასწავლებლად მოწვეულ იქნა საეპარქიო დედათა სასწავლებლის კურსდამთავრებული ქალბატონი მარიამ ჭუხრუკიძის ასული. სკოლა თვალსაჩინო ადგილას, ეკლესიის გვერდით იყო. შიგნითვე იყო მასწავლებლის ოთახი.

საქართველოს საისტორიო არქივის ერთ-ერთ ფონდში - კოჯორის საქალაქო სათათბირო (Коджорской Городской Думы) ინახება უმნიშვნელოვანესი დოკუმენტი, რომელშიც კოჯორი მოხსენიებულია ქალაქად. ეს დოკუმენტი შედგენილია 1919 წელს და იგი შეიცავს კოჯორის საქალაქო სათათბიროს სხვადასხვა დადგენილებებს.² როგორც ჩანს XX საუკუნის პირველ ნახევარში კოჯორი ქალაქად იწოდებოდა.

1921 წლის თებერვალში რუსეთის XI წითელი არმია შემოვიდა კოჯორის მიდამოებში. კოჯორის ციხის ფერდობზე 1989 წლის 9 აპრილამდე იდგა მემორია-

¹ ა. უნგიაძე, მ. ბერიძე, სომხეთი - მტერი თუ მოყვარე? ანუ რატომ იჩემებენ სომხები 650 ეკლესიას. თბ. 2006. გვ. 353.

² სცხსა, ფ. 2009, ად. 1, ხ. 1, 12ფ.

ლი წარწერით: „აქ შემოვიდა რუსეთის XI არმია“. ეს მემორიალი გადააგდეს 1989 წლის 10 აპრილს, 9 აპრილის ტრაგედიით გამწარებულმა კოჯრის ახალგაზრდებმა. აქ გაიმართა ბრძოლები ქართველ იუნკრებსა და რუსეთის XI არმიას შორის. ახალგაზრდა, 20-21 წლის იუნკრებთან ერთად იბრძოდნენ პოლკოვნიკი ა. ჩხეიძე, მასწავლებელი გ. ბარნოვი, ლეიტენანტი ანდრონიკაშვილი, დამფუძნებელი კრების წევრი რ. გაბაშვილი, ლეიტენანტი თოიძე და სხვ. თებერვლის ოკუპაციასთან დაკავშირებით, შეუძლებელია არ აღვნიშნოთ მარო მაყაშვილი, რომელიც კოჯრის ბრძოლების დროს დაიღუპა. 19 წლის მარო მაშინ ომში მოხალისედ, მოწყალების დად, წავიდა და საქართველოს თავისუფლებას შესწირა თავი. დაღუპული თოიძის, მაყაშვილის და იუნკრების გვამები თბილისში ჩაასვენეს და დიდი საკრებულო ტაძრის გალავანთან დაკრძალეს, მაგრამ ბევრი იუნკერი იქვე დაუმარხავთ და არა მარტო დაზოცილები, დაჭრილი იუნკრებისთვისაც მიუყრიათ მიწა მტრებს. ეს ამბავი შესანიშნავ ქართველ პოეტს ტერენტი გრანელს სმენია და ლექსიც დაუწერია.

„დაზოცილებთან ერთად, თურმე ნუ იტყვით, დაჭრილი იუნკრებიც დაუმარხავთ“.

1921

„ახლა ეს ფიქრი სხვა სამარვა.“

მოვიდა ქარი, ხე შეარხია,
და საქართველო ეს ის მხარეა,
სადაც ცოცხალი ხალხი მარხია.

ციხეში გზივარ, გარეთ მთვარეა,
შორს გაუხზლავი, ლურჯია ბაღი,
და საქართველო ეს ის მხარეა,
სადაც რომ ცოცხლად მარხია ხალხი“.

ტერენტი გრანელი

დღეს ამ ადგილას იუნკერთა ზსოვნის პარტიზან-
ცემად მემორიალია აღმართული, სახელად „არ დავი-
წყება“. უნდა აღინიშნოს, რომ მემორიალის დადგმის
იდეა ეკუთვნის კოჯრის კოლორიტ ოჯახს – საქ-
ველმოქმედო ფონდ „1921 წელს რუსეთ-საქართვე-
ლოს ომში დაღუპულ იუნკერთა ზსოვნისადმი მიძღ-
ვნილი მემორიალის“ თავმჯდომარეს ბატონ ომარ ჩი-
ხლაძეს და მის მეუღლეს მედიცინის მეცნიერებათა
დოქტორს, ქალბატონ დოდო კაჭახიძეს. მემორიალის
ერთ კვარცხლბეკზე ამოკვეთილია წარწერა: „აქ კო-
ჯრის მისადგომებთან 1921, II რუსეთის ექსპანსიას-
თან ბრძოლაში დაეცნენ ქართველი იუნკრები, ოფიც-
რები და სტუდენტები. ისინი, გისტოვისაგ თავისუფ-
ლება მეტი იყო ვიდრე სიცოცხლე. არ დავიწყებოდ,
სუფეგად სიკეთისა ბოროტსა ზედა, კელაპტარი ესე“.

1930-იან წლებში კვლავ გაჩნდა იდეა თბილისი-კოჯორის მიმართულებით ელექტრო რკინის გზის გაყვანის შესახებ. იგი წარმოადგენდა „დიდი ტფილისის“ საკურორტო, კულტურულ-ადმინისტრაციულ და საწარმოო ქალაქის გეგმის ერთ ნაწილს.¹ სადგურები უნდა მოწყობილიყო შინდისში, ტაბახმელაში და წაგვისში, ზოლო მთაგარი სადგურები - თბილისში, კოჯორში და კიკეთში. გზის მთაგარი სადგური უნდა აგებულიყო ბოტანიკური ბაღის გვირაბთან.² პროექტის მიხედვით 1934 წლისათვის კოჯორის ელექტრო რკინის გზის მშენებლობა უნდა დაემთავრებინათ.³

სამწუხაროდ ეს გეგმა კვლავ არ განხორციელდა. 1930 წლის „კომუნისტის“ ერთ-ერთი ნომრიდან ვიგებთ, რომ კოჯორის ელექტრო რკინის გზა ხელს შეუშლიდა თბილისის ბოტანიკური ბაღის ფუნქციონირებას⁴ და შესაძლოა სწორედ ამან გამოიწვია რკინის გზის მშენებლობის ჩაშლა თბილისი-კოჯორის მიმართულებით...

¹ ლ. ჩიჯავაძე, კოჯორის ელექტრო-რკინის გზა. „კერგზა“. თბ. 1931. 35 გვ.

² კოჯორის ელექტრო რკინიგზა. გაზ. „კომუნისტი“, 1930 წ. 21 ოქტომბერი. № 268. გვ. 3.

³ ლ. ჩიჯავაძე, კერგზა. გაზ. „კომუნისტი“, 1932 წ. 16 ნოემბერი. № 265. გვ. 3.

⁴ კოჯორის ელექტრო რკინიგზა და ბოტანიკური ბაღი. გაზ. „კომუნისტი“, 1930 წ. 16 ნოემბერი. № 268. გვ. 3.

ჩვენი საუკუნის დასაწყისში აქტიურად შენდება ეკლესია-მონასტრები კოჯრის ტერიტორიაზე. დღეს იქ რამდენიმე მონასტერი ფუნქციონირებს. ახლანახაშენდა ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის მამათა მონასტერი, აგრეთვე კოჯრის ციხესთან მდებარე წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიასთან დაიდგა რამდენიმე კელია მამებისათვის. ამჟამად დიდი მონასტერი შენდება ჟძოხ მთაზე. დიდი ისტორიული წარსულის მქონე კოჯორში აღორძინდა საეკლესიო მსახურება, რაშიც დიდი წვლილი მიუძღვის კოჯრის ღვთისმშობლის მამათა მონასტრის წინამძღვარს იღუმენ აარონს (კაპანაძეს). თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მან შეძლო კოჯრის მოსახლეობის მოქცევა ეკლესიისაკენ.

კოჯრის სამეფო რეზიდენცია

ფეოდალური ხანის საქართველოში ყალიბდება კერძო საკუთრებაში მყოფი მიწის ნაკვეთები, რომელთაც „აგარაკები“ („აგარანები“) ეწოდება. „აგარაკი“, „აგარაკნი“, „აგარანი“ მრავალ ძველ ისტორიულ საბუთშია მოხსენიებული და თვითონ ტერმინი ხულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით „სადგურ საზაფხულოს“ ნიშნავს.¹ როგორც ჩანს აგარაკი ეწოდებოდა კერძო მფლობელობაში შესულ მიწას². ს. ჯანაშია აღნიშნავს, რომ მიწის იმ ნაჭრებს, რომლებიც ინდივიდუალური კერძო საკუთრების ობიექტებია და თავისუფალი განკარგულებისა და ყიდვა-გაყიდვის საგნად არიან გადაქცეულნი, აგარაკები ეწოდებოდათ.³ ეს ტერმინი ძველ სომხურ ენაშიც იხმარებოდა და აღნიშნავდა კერძო სამფლობელო მიწას, კარ-მიდამოს საზნაგ-სათესი ადგილებით, მამულს, დასახლებას, დაბას. ასეთივე მნიშვნელობა ჰქონდა

¹ ხულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული. თბ. 1966. გვ. 36.

² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. თბ. 1973. გვ. 113-114.

³ ს. ჯანაშია, საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე. შრომები. ტ. I. თბ. 1949. გვ. 282; მ. ლორთქიფანიძე, ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება. თბ. 1963. გვ. 44-45.

აგარაკს ძველ ქართულ ენაშიც. აგარაკად შეიძლება ქცეულიყო ასევე „უშენი“, „უხმარი“ და სხვა ამდაგვარი მიწები. თუ წვრილი აგარაკის მქონე პირი შესაბამისად წვრილი მფლობელი და მშრომელი იყო, „საზღვართ-ვრცელი“ აგარაკების პატრონები მსხვილ მიწათმფლობელებად და ექსპლუატატორებად ითვლებოდნენ. ერთ-ერთი მათგანი, სამცხის დიდი ფეოდალი გიორგი ჩორჩანელი, „ხერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში“ ასეა წარმოდგენილი: „იყო ვინმე მთავარი დიდი და წარჩინებული ქუეყანასა ამას, რომელი ყოველთა ჰმატდა სიმდიდრითა და სიმრავლითა ერთა და აგარაკთადათა, რომლისა სივრცე საზღვართ-ვრცელ და მრავალ იყო“¹...

ქართულ საისტორიო წყაროებში ხშირად იხსენიება „აგარანი“ და „აგარათა ციხე“, რომელიც თბილისის აზღოვს მდებარეობდა. ეს საგარაუდოდ უნდა ყოფილიყო კოჯორ-ტაბაზმელა-წავკისის მიდამოები.

როგორც ნ. ბერძენიშვილმა შენიშნა, „აგარათა ციხე“ ამჟამინდელი კოჯორის ციხე და მისი მიდამოები უნდა ყოფილიყო.²

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. გვ. 113-114.

² ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან. გვ. 49; იხ. აგრეთვე დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები ქვემო ქართლის ისტორიული გეოგრაფიიდან. I, ქვემო ქართლი. თბ. 1979. გვ. 36; თ. კენკებაშვილი, კოჯორის ისტორია. გვ. 10-11.

XI საუკუნის 60-იან წლებში განძის ამირა ფადლონი და ბაგრატ IV ერთმანეთს ებრძოდნენ. თურქთა ხუღთნის აღფარხლანის წყალობით თბილისის საამირო ფადლონს ეჭირა. ბაგრატ მეფემ ზელთ იგდო განძის ამირა ფადლონი და საქართველოვს ეს ნაწილი წაართვა მას. მაგრამ ქართველთა მეფემ ქალაქი თბილისი დმანელ სითილ-არაბს უწყალობა, ზოლო „თავისად აიხუნა ციხენი რუსთავისანი. ფარცხისი, აგარანი, გრიგოლ-წმინდანი, ქავაზინი“.¹ ბაგრატ მეფემ დატყვევებული ფადლონი ერთგულე-ბაზე აფიცა და გაუშვა, მაგრამ განძის ამირა ფიცის გამტეხი აღმოჩნდა. „ფადლონ გატეხნა ფიცნი და შუამდგომლობანი დიდისა ხუღტანისანი და მოიპარა ქავაზინი და შემდგომად ამისა, მეფე აფხაზეთს იყო, მოვიდა ფადლონ და მოადგა აგარათა. და გამოუშვნა ციხისთავმან აგარანი. და მსწრაფლ აღმოვიდა მეფე, მივიდა და მოადგა აგარათა და წარიხუნა აგარანი“.² ამის შემდეგ ბაგრატმა ამირა ფადლონი სამაგალითოდ დასაჯა.

¹ მატიანე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ზელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955. გვ. 312. ნ. ბერძენიშვილი. ძველი თბილისის ტობონიმიკიდან. ჟურნ. „მიმოშნილველი“. 1951. № 2. გვ. 42. იგ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. თბ. 1965. გვ. 156-157.

² ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ნუსხა. გ. თაყაიშვილის რედ. ტფ. 1906. გვ. 275.

1118 წელს დავით აღმაშენებელმა „აილო ციხე ლორე. მაშინ ივლისსა აიხუნა აგარანი მეორესა დღესა, ციხკარსა. რამეთუ პირველსა ესე ციხე აეღო ბაგრატს, პაპასა მისსა. გარნა სამ თუე ბრძოლითა“.

გიორგი მესამემ აჯანყებულ უფლისწულ დემნას და მისი მომხრე ორბელების წინააღმდეგ ტაშირი მოარბია. დემნა და ორბელები ლორეს ციხეში გამაგრდნენ. გიორგი მეფემ კი, „მომრბეველმა ტაშირისა და ლორის კართამან დაიბანაკა აგართა“ აქედამ მეფემ ლაშქარი ჰერეთში გაგზავნა აჯანყებულთა მომხრეების წინააღმდეგ საბრძოლველად...

თამარ მეფემ აგართა ციხის მახლობლად („ჭალა აგართას“) მიიღო და 10 დღე უმასპინძლა შირვან შაჰსა და მის სიძეს ამირ-მირმანს, შამქორის ბრძოლის წინ.

თამარს თავისმა ყმადნაფიცმა შირვანშაჰმა და მისმა სიძემ ამირ-მირმანმა დახმარება სთხოვეს ადარბადაგანის მმართველის აბუ-ბაქრის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამის შემდეგ შირვანშაჰი და ამირ-მირმანი თბილისში ჩამოვიდნენ. თბილისიდან ისინი მიწვეულები იყვნენ „ჭალასა აგართასა“. „მაშინ მოვიდეს ამირ-მირმანი ფაქლაგანდის შვილი და აღსართან შარვანშა ყოვლისა არანისა დიდებულითა და ჰულამითა“. ქართველები საგანგებოდ მოემზადნენ. „დად-

* „ჭალა აგართას“ ადგილმდებარეობის შესახებ ვრცლად იხილეთ ქვემოთ.

გესჯელმწიფენი სუესრუღნი და ღმრთიგ ამობრწინ-
ვალეზულნი ჭალასა აგარათასა და პატივისმცემელთა
ნებისყოფლობისა მათისათა აწუიენეს და მოიწუიგ-
ნეს დიდიტა ზარითა და პატივითა დედოფალი რუ-
სუდან აქა“. ქართველებმა შირვანშაჰსა და ამირ-მირ-
მანს გრანდიოზული დაზგედრა მოუწყვეს აგარათა
ციხის მახლობლად. „რომელმან სახელმან, გისმცა
გონებამან და ენამან აღმოთქუენა ქებანი ზართა და
დიდებისანი, კარავთა სარაფადათა, კოშკთა და ფი-
ლოფატთანი და შემკობილებანი ბესელისებრნი გინა
სოლომონიანნი ტაძრისა ღმრთისანი“.¹

ბასილი ეზოხმოძღვარი იხსენიებს აგარათა ცი-
ხეს, სადაც დასნეულებული თამარ მეფე ნახევარი
წლით თავისი სამეფო ამალით დასახლებულა.²

თამარ მეფე დიდებულთა და წარჩინებულთა
თანზლებით, თურმე, ნაჭარმაგევსა მდგარა, როდესაც
„გამოაჩნდა ხენი გამაოჯრებელი ჩუენი, რომელი
დღითი-დღე დამძიმდებოდა“. რომ არავინ შეეწუხე-
ბინა, თამარი ითმენდა, სანამ ხენმა არ სძლია. რა
აგადმყოფობა იყო ეს ხენი, აღნიშნული არ არის. მე-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან. გვ. 47-51; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 267; ივ. შაიშველაშვილი, შამქორი, ბასიანი. თბ. 1981. გვ. 24-25.

² ბასილი ეზოხმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ქართლის ცხოვრება. ტ. II. თბ. 1959. გვ. 144; ბასილი ეზოხ-
მოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ივ. ჯავახიშვილის
გამ. თბ. 1944. გვ. 32-33.

მატიანე ამბობს მხოლოდ, რომ „დედობრივმან უძლურებამან განგრძობილთა შინა მკედრობათა არა თავს-იდგა შეუმთხვევლად მიშვება აგებულებისა“-ო. ავადმყოფი თამარ მეფე ნაჭარმაგევიდან „წამოიყვანეს კუბოთა ტფილისს“, (კუბო „ესე არს ქალთა და კაცთა ჩასაჯდომელი, აქლემთა ასაკიდებელი, გინა ზელით სატარებელი“ – სულხან-საბა ორბელიანი; გაზუშტი ბატონიშვილი კი ასე განგვიმარტავს: „კუბო – „ტახტრევანი“¹). მაგრამ „შემდგომად მცირეთა დღეთა ენებათ და ისწრაფდეს ჩვეულებისამებრ, რათა დასოს (ბაღნარს) განვიდნენ“. არც ამან შეუმსუბუქა ავადმყოფობა, პირიქით, „დიდად გაძნელდა ხენი იგი უწყალო“ და „იქითგან წამოიყვანეს აგართა ციხესა“ რაკი ყოველი „გამომეძიებლობა მკურნალთა კვლოვნებისა“ ამო აღმოჩნდა, მთელ საქართველოში იყო „ლიტანიობანი და ღამის თევანი მიმდებნი და ცრემლთა დინებანი იზილგებოდეს, მდიდართა და გლახათანი, სწორებით.“ მზურგალე გულით შესთხოვდნენ ყველანი ღვთაებას, დაავადებული მეფისთვის განკურნება მიენიჭებინა, „გარნა განჩინებანი წინა-აღუდგომელი იყო“ და მწოდებელი კართა ზედა დგა“. დიდებული თამარ მეფე გარდაიცვალა. რაც თავის მზრივ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ დიდებული ქართველი

¹ გაზუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. IV. თბ. გვ. 933.

მეფე თამარი სწორედ აგარათა ციხეში აღესრულა,¹ მაგრამ თამარის პირველი ისტორიკოსი, „ისტორიანი და აზმანი მარაგანდედთანის“ ავტორი გვაუწყებს, რომ თამარი „მიიცვალა კმელსა დგომსას შინა“. რას უნდა ნიშნავდეს „კმელსა“? აკად. გ. კეკელიძეს ამ სიტყვას გადამწერის შეცდომად თვლის და ამბობს: „კმელსას“ მაგივრად „ტაბა-კმელსა“ უნდა ეწეროსო. ნ. ბერძენიშვილის აზრით: აგარათა ციხეს „იმ დროს, ჩანს ტაბა-კმელაც ეწოდებოდა“-ო.² თ. ჟორდანია ფიქრობს, რომ „კმელსა დგომსა შინა“ უნდა ნიშნავდეს მარხვას, „როდესაც აკრძალულია თევზი, ღვინო და ზეთი და ჩვენის აზრით ეს უნდა იყოს მარიამობის მარხვა“-ო.³ (იგ. ჯავახიშვილს ამ სიტყვაზე ყურადღება არ აქვს გამახვილებული). ჩვენ გფიქრობთ, რომ სიტყვა „კმელსა“ გადამწერის შეცდომა ან მარხვა კი არა, არამედ სიტყვის „ტაბა-კმელსა“-ს შემოკლებული ფორმა უნდა იყოს. აქ გვთანხმებით ნ. ბერძენიშვილის აზრს. როგორც ჩანს, იმ დროს ამ ადგილს „ტაბა-კმე-

¹ იგ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 289-290. ზ. ჭიჭინაძე, ქართლის ცხოვრება. დასაბამითგან მეცხრამეტე საუკუნემდე. წიგნი II. ტ. I. ტფ. 1898. გვ. 486-489; მარიამი-სეული ქართლის ცხოვრება. ე. თაყაიშვილის რედ. გვ. 530-533. თ. კენკებაშვილი, გარდაცვალება და დაკრძალვა თამარ მეფისა. თბ. 2010. გვ. 6-7.

² ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან. გვ. 55.

³ თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. ტფ. 1892. თბ. 2004. გვ. 301.

ლა“ ეწოდებოდა. („ზემო ტაბაზმელას ანუ კოჯორს“ გარდაიცვალა თამარიო).¹ ამას ამტკიცებს ისიც რომ იოანე ბატონიშვილს თავის ქართლის ისტორიაში, რომელიც გალმასობაშია შეტანილი უწერია, რომ თამარ მეფე „ზემო ტაბა-ცმელას“ გარდაიცვალა.²

კოჯორი ძველთაგანვე ითვლებოდა ქართველ მეფეთა საგანედ.

კოჯორის ციხე XV საუკუნიდან ხომხით-საბარათიანოს დიდი ფეოდალის ხოლადაშვილების (ხოლოდაშვილების) საგვარეულო ციტადელს წარმოადგენდა.³

კოჯორის ციხე დიდად დააზიანა 1488 წელს იაყუბ ყაენის მიერ გამოგზავნილმა ლაშქარმა ხალილბეგის მეთაურობით. როგორც მემატინე გადმოგვცემს, კოჯორის ციხის მისადგომებთან მომდგარმა თურქმანთა მრავალრიცხოვანი ჯარის მეთოფეებმა გამანადგურებელი ცეცხლი დაუშინეს ქართველ მეციხოვნეებს. ხოლადაშვილების მცირერიცხოვანი მეციხოვნეები, რომელთაც მაშველი ძალა არ ჰყავდათ, ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ იძულებული შეიქნენ

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VIII. თბ. 1979. გვ. 308.

² ისტორიანი და აზმანი, გ. კეკელიძის რედ. გვ. 41; თ. კენკებაშვილი, გარდაცვალება და დაკრძალვა თამარ მეფისა. თბ. 2010. გვ. 5-7; თ. კენკებაშვილი, სად და როდის გარდაიცვალა თამარ მეფე? „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. № 65. გვ. 3.

³ თ. კენკებაშვილი, კოჯორის ისტორია. გვ. 16.

მტრისთვის შეეტოვებინათ ეს ციხე-სიმაგრე, „ზოლოვითარცა გათენდა, ნახეს თათარ, ციხე უკაცური, შევიდეს შიგან და კაცი არა იპოვებს, მიჰყვებს ზელი და დააქციეს“.¹

...კოჯრის ციხის შესახებ მრავალი საინტერესო გადმოცემაა შემონახული. ერთ-ერთი გადმოცემით კოჯრის ციხეში იყო შეხიზნული ლეგენდარული გმირი ქოროდლი - ამიტომაც, რომ ამ ციხეს ზოგჯერ ქოროდლის ციხის სახელწოდებითაც იხსენიებენ. ეს სახელწოდება XVIII ს.-დან დამკვიდრდა. XVIII საუკუნის ცნობილი გეოგრაფი ვახუშტი ბაგრატიონი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, კოჯრის ციხეს აწეულას უწოდებს.²

ზებირი გადმოცემის მიხედვით, კოჯრის ციხეს თავს აფარებდა გმირი ქალი თინა წაგკისელი...³

XIII-XVII საუკუნეებს შორის კოჯორში ზაფხულობით მეფეთა დგომის ტრადიცია დიდი ხნით შეწყვეტილა და მხოლოდ XVII საუკუნეში როსტომ მეფეს განუახლებია. ვახუშტი ბაგრატიონი აღნიშნავს, რომ კაბენის მონასტრის სამხრეთით არის ციხე. „კოჟრის თხემსა ზედა კლდისასა. ამ ციხის სამხრე-

¹ იგ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი. ტ. III. თბ. 1982. გვ. 369-370.

² დ. გოზალიშვილი, კოჯორი. თბ. 1966. გვ. 6; თ. გენგებაშვილი, კოჯრის ისტორია. გვ. 17.

³ მ. ჯანგიძე, კოჯორი. გაზ. „თბილისი“, 1960 წ. 16 აგვისტო. გვ. 2.

თით არს სასახლე მეფისა. კოჟორი აღაშენა 3-თ მეფემან როსტომ ჴმეტესა 4-ა მეფემან გიორგიმ და 4-დ მეფემან ვახტანგ. დგებოდნენ ზაფხულს მეფენი“. აქვე 3-ქონდათ მშვენიერი მარნები, სადაც ღვინოებს ეზიდებოდნენ ქვემო ქართლის სოფლებიდან. კოჯორში იყო, აგრეთვე ქართველ მეფეთა მთავარი საჯინბოები.¹ სამწუხაროდ ამ სასახლის ზუსტი ადგილმდებარეობა დაუზუსტებელია, მაგრამ აეროფოტოსურათიდან კოჯორის ციხის სამხრეთით მიწის ქვედა ფენაში გამოკვეთილად ჩანს ნაგებობის ნაშთი. (აეროფოტოსურათები მოგვაწოდა ბატონმა თეიმურაზ ბერიძემ, რისთვისაც უღრმეს მადლობას ვუხდით მას).

...1624 წელია. შაჰ-აბაზ I, მეფე თეიმურაზ I-ის მიერ კახეთის სამეფო ტახტის დაჭერის გამო, ქართლში გამოგზავნა დამსჯელი ჯარი, ყორჩიბაშის მეთაურობით. სპარსელებმა ალგეთთან დაიბანაკეს, ზოლო თეიმურაზმა კი „კახთა სპითა, შეიკრიბნენ და დადგენ კოჟორსა ზედა“, ქართველთა გაერთიანებული ჯარი „კოჟრიდამ დაესხნეს ყორჩიბაშეს“.²

...შაჰი ქართლში მეფე, გიორგი XI წინააღმდეგ სპასალარ აჯი-ალიხანს აგზავნის.

¹ მ. ჯანგიძე, კოჯორი, გვ. 2.

² თ. ბერიძე, ქალაქის შემოგარენში მდებარე სამეფო რეზიდენციათა ისტორიიდან. გვ. 129; ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა... ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. გვ. 4.

„...არამედ სიმკნითა გიორგი მეფისათა გერა რაჲ აგნეს ჯერეთ. ზოლო ჟამთა ამათ ისჯებოდნენ მამულთა ზედა ციცი და ძმისწულნი მისნი, ძენი ნოღარისანი წინამე მეფისა გოჟორსა ზედა“.¹

აჯი-ალიზანი არ ისვენებდა და მეფის საწინააღმდეგო ქსელს აბამდა ქართველ დიდებულთა შორის. აჯი-ალიზანი თავის საწადელს აღწევდა ქრთამის გაცემის საშუალებით. მეფეს განუდგნენ, იასონ არაგვის ერისთავი, ხომხეთის მელიქი ქამარბეგი, მუხრანის ბატონიშვილი ერეკლე. „რომელთა ზრდიდა მეფე, ვითარცა ძესა“, ძმები მაჩაბელები ზაზას ძენი და ელიზბარი.

გიორგი XI მოღალატეები დასაჯა. ხომხითის მელიქ ქამარბეგს გოჟორში ფარულად თოფი ეხროლეს და მოკლეს. ერეკლე მუხრანის ბატონიშვილი და მაჩაბელები დააბატონრეს. ყოველივე ამის შემდეგ ქსნის საერისთაო სემომტკიცების მიზნით, „მაშინ მისცა ასული თუხი მეფემან დათუნას ქსნის ერისთავსა და უქმნა ქორწილი გოჟორსა ზედა, მგონებელმა მომტკიცებისა მისისამან“.²

ასევე აღსანიშნავია მეფის მიერ გოჟორში გადახდილი ერთი ქორწილი - „ინება მეფემან მზაზ-

¹ გახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა... ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. გვ. 458.

² თ. ბერიძე, ქალაქის შემოგარენში მდებარე სამეფო რეზიდენციათა ისტორიიდან. გვ. 130.

ლობა რაჭის ერისთავის ბაბუნასი და მოითხოვა
ასული მიქელაძის გიორგისა ზუარაშან, რამეთუ იყო
ბაბუნას მამიდასშვილი, მოიყვანა კოჟორსა ზედა და
ჰყო ქორწილი წარჩინებით დიდებული...¹

XVIII საუკუნის ბოლო მეოთხედში კოჟორი
ქართულ საისტორიო წყაროებში ზშირად გვხვდება,
სადაც მუდმივად დგანან მეფენი.

...1716 წელს ყაენის კარს ჩასულ ვახტანგ VI
მაჰმადიანობა მიაღებინეს. ამის გამო მაჰმა მას „უბოძა
ქართლი, ერანის სასპასალაროსა თავრიზი და ბახტა“,
ზოლო ბატონიშვილ ბაქარს კი ქართ-ლის ნაიბობა.
ქართლში იესე ლევანის ძე ვახტანგ VI-ის ძმა მე-
ფობდა, როცა იესემ ყოველივე ზემოთ თქმული შე-
იტყო ის კოჟორში იდგა „რა სცნა მეფემ, მას ჟამსა
იდგა კოჟორსა, აიყარა და მივიდა მცხეთას“. რაჭაში
მყოფი ბაქარი ქართლში გადმოდიხ, იესე კახეთს მი-
დიხ, სადაც მას ჩამოართვეს ქონება და ა.შ. ...ბაქარს
თალარს (სამეფო დარბაზი) მჯდომს მიუღია არმაღა-
ნი (შორით მორთმეული ძღვენი) და მას ეს ცერემო-
ნიალი სამეფო სასახლეში, სეფე დარბაზში ჩაუტარე-
ბია, როგორც შეეფერებოდა ქართლის ნაიბს. ეს მოხ-
და კოჟორს, 1717 წელს.²

¹ თ. ბერიძე, ქალაქის შემოგარენში მდებარე სამეფო რეზიდენ-
ციათა ისტორიიდან. გვ. 130.

² თ. ბერიძე, ქალაქის შემოგარენში მდებარე სამეფო რეზიდენ-
ციათა ისტორიიდან. გვ. 130.

1721 წლის, მეწინავე დროშის აღწერით, კოჟორში ითვლებოდა ერთი მებატონე (მეფე) და ზუთი გამომღები ყმა.¹

1722 წელს განჯაში გალაშქრების შემდეგ ვახტანგ VI „შემოიქცა და მოვიდა ტფილისს მეფე მაისს. ზოლო აგვისტოს კოჟორს მყოფს მოუვიდა მეფეს ყაენისაგან თაჯი და ჯიდა, კრძალი და ზანჯალი მოოჭვილნი და სბასპეტობა ადრიბეჟა-ნისა, რათა დაიბყრას შირვანი, რამეთუ აქუნდა ლეკთა დაბყრობილი“.²

...კოჟორში, სკოლა-ინტერნატის ეზოში, მიწის სამუშაოების დროს, აღმოჩნდა ღრმად დაფლული განძი. იგი შედგებოდა სპილენძის ოთხი თევზისგან და ერთი თახისაგან. 1963 წელს განძი გადაეცა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფეოდალური ზანის განყოფილებას. ქიმიური გაწმენდის შემდეგ ყველა ჭურჭელზე აღმოჩნდა მხედრული წარწერები.

თევზები, შეიძლება ითქვას, ზუსტად ერთმანეთის გამეორებას წარმოადგენს, მხოლოდ ზომებით და წარწერის შინაარსით განსხვავდებიან. თევზები მოკალთული ყოფილა. კალა ზოგ ადგილას შერჩენილი აქვს. ორ თევზს, რომლებიც ზომით ტოლები არიან,

¹ ი. ლორთქიფანიძე, ქვემო ქართლი. მე-XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედში. ნაწ. I და II. თბ. 1935. გვ. 321.

² ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა... ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. გვ. 499.

გარე ნაპირზე დაყვება სამი სიტყვისაგან შემდგარი მხედრული წარწერა. ერთ თევზზე წერია „ვტნგ“, მეორეზე კი „გაზტანგ“, დაკლებული ასოების აღდგენით წარწერა იკითხება ასე: „ქ. მეფე გაზტანგ“.

ეს თევზები გაზტანგ VI სატურტლეს ეკუთვნოდა.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, XVII-XVIII საუკუნეების I მეოთხედში კოჯრის სასახლეში ცხოვრება მიმდინარეობდა. სასახლის კარზე არსებობდა სატურტლე, რომელსაც ჰყავდა მეტურტლეთუხუცესი და მეჯამეთუხუცესი.¹

XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედის ქართულ საკანონმდებლო ძეგლში „დასტურლამალში“ კოჟრის შესახებ მასალა საკმაოდაა. ეს მასალა ძირითადად ეხება რთველის დროს კოჟორზე დაწურული ტკბილის ატანას, შენახვას, მარნის მოვლასა და სხვ.²

„ღვინის მოსავლის რიგი, - ღვინის მოსავლისა ასრე იქნებოდეს: სთველზედ, რასაც ჩვენს სახასოხადა სთვლიან მოსავლის ალაგს, ჩვენი მესთვლე წავიდოდეს, იმ სახასოებში ყველგან ჩვენი მოკვლენი ასეთს მემარნეს დააყენებდნენ წლითი-წლად რიგით, რომე ქეთხუდა და ღვინის შენახვის მცოდნე იქნებო-

¹ გ. გიკნაძე, კოჯრის განძი. ჟურნ. „ძეგლის მეგობარი“. 1968 წ. № 15. გვ. 55-58.

² თ. ბერიძე, ქალაქის შემოგარენში მდებარე სამეფო რეზიდენციათა ისტორიიდან. გვ. 130-131.

დეს. ჯერ ზვრისას დასწურავდნენ და კოჟორზედ გამოგზავნიდნენ“.¹

...1735 წელს. ქართლი თურქებს უბყრიათ.

ირანელთა და ქართველთა გაერთიანებული ჯარი თურქთა წინააღმდეგ იბრძვის. ირანელებს თამაზ-ხანი (ნადირ-შაჰი) მეთაურობს - „მაშინ გამოვიდა ტფილისიდან მაჰმადბეგ სპითა ოსმალთათა, ამათ ეკუთვნენ ყიზილბაშ-ქართველნი, აოტნეს ოსმალნი და მოწყვდნეს და სხუანი შევიდნენ ტფილისს. შემდგომად დადგნენ კოჟორზედ ყიზილბაშ-ქართველნი და ტალანი ამათნი წავკისს“² - მოგვითხრობს გახუშტი ბატონიშვილი.

...ცნობილია, რომ XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, ლეკიანობის ეპოს, მნიშვნელოვანი გზების მეთვალყურეობა ევალეობდა, საგანგებოდ გამოყვანილ რაზმ-ყარაულს. ასეთი ყარაული კოჟორთანაც იდგა: „ქ. მოხელებო ექვსი ყარაული გაგგზავნეთ ზუთის დღით კოჯრისა და სამადლოსკენ. კაცზე ორი აბაზი დაგვირდით. ესენი როცა ამ გადაზედ მოვიდნენ, ეს არ გაურიგეთ და მოეცით, რომ იქნება თორმეტი მი-

¹ ქართული სამართლის ძეგლები. დასტურლამალი. იგ. სურგულაძის გამ. 1970. გვ. 521.

² გახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა... ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. გვ. 514.

ნალთუნი. ღვინობისთვის ბ. ქკს უოგ¹. საბუთი 1785 წელსაა შედგენილი.²

ი.ა. გიულდენშტედტმა 1771-1772 წ.წ. საქართველოში მოგზაურობის დროს თავის დღიურებში ჩაწერა: „მეფეები წინათ, ზაფხულობით, იდგნენ მთაზე კოჯორთან, რადგან იქ სიცხეები ნაკლებია... რეზიდენციას სხვა მიზეზების გამო არ სტოვებდნენ.“³

¹ ხცხსა, ფონდი 1448, აღწერა 1, საქმე 3091. ფურცელი 1.

² თ. ბერიძე, ქალაქის შემოგარენში მდებარე სამეფო რეზიდენციათა ისტორიიდან. გვ. 132.

³ გიულდენშტედტი, მოგზაურობა საქართველოში. 1966. გვ. 6.

კათოლიკოს-პატრიარქ ნიკოლოზ IX-ის ხახანლე კოჯორში*

...XVII საუკუნეში კოჯორში, კათალიკოს ნიკოლოზ (IX) ამილახორს აუშენებია კარის საყდარი და ხახანლე, რომელიც დაუმშვენებია მარნებით. იგი 1687 წ. მცხეთის სიგელში წერს: „კოჯორზედ ერთი კარის საყდარი დაგდგი და კაი საწაფხულო ხახანლე აგაშენე; დარბაზს ერთი კაი ხაწნახელი აგაშენე თავის მორთულობითა“¹.

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის დიმიტრი ერმაკოვის ფოტოარქივში დაცულია ფოტოები (№ 5629, 5630, 5631), რომლებზეც გამოხატულია საფლავის ქვები კოჯორის წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიიდან („Надгробныхъ памятникъ въ церкви Св. Георгия“). დ. ერმაკოვის ფოტოარქივს უამრავი სურათი აქვს შემონახული, რომელიც ასახავს კოჯორს და მის შემოგარენს, მაგრამ არც ერთ მათგანზე არ არის აღნიშნული გადაღების თარიღი. თუმცა დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენს დ. ერმაკოვის კოჯორში მოგზაურობის საგარაუდო თარიღის განსაზღვრა. მას გადაღებული

* თ. გენგებაშვილი, კათალიკოს-პატრიარქ ნიკოლოზ IX-ის ხახანლე კოჯორში. გაზ. „რეზონანსი“, 2010 წ. 25 ოქტომბერი. № 28.

¹ ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები. თბ. 1913. გვ. 66.

აქვს როგორც თვითონ კოჯრის ზედები, ასევე „ორ-
მოცთა“ ეკლესია და კაბენის მონასტერი. სავარაუდოდ,
კოჯრის შემდეგ იგი მოინახულებდა „ორმოცთა“
ეკლესიას, საიდანაც უკვე კაბენის მონასტრისაკენ
გადაინაცვლებდა. მის მიერ გადაღებული კაბენის მთა-
ვარი ტაძრის კედლები ჯერ კიდევ საკმაო სიმაღლითაა
შემორჩენილი. როგორც ცნობილია, 1903 წელს
კაბენის მონასტერს რუსი ბერები დაეპატრონნენ და
ახალი ეკლესიის ასაშენებლად ძველი ჯერ დაანგრიეს.
შემდეგ კი საბოლოოდ ააფეთქეს. აქედან გამომდინარე,
შეგვიძლია გთქვათ, რომ დიმიტრი ერმაკოვს კოჯორში
უმოგზაურია არაუგვიანეს 1902 წლისა... რაც შეეხება
საფლავის ქვებს, აშკარაა, რომ ისინი მოშორებულია
ძველ ადგილსამყოფელს, არც ერთი მათგანი არ არის
დადებული საფლავზე, არამედ უბრალოდ ზეგზავა მი-
ყუდებული, რაც იმაზე მიანიშნებს, რომ საფლავები
საკმაო ზნის დაკარგულია. ქვებს თარიღი არ უზით ორ
მათგანზე გვითხულობთ:

„ქ. ესე ს(ა)ფ-|
ლაგი სულ|
ზანას ქალი(ს) ქე|
თეგანასია. გინ|
ც წაიკით(ზოს) შ|
ენდობ(ა) ბ(რ)ძანეთ“.
და მეორეზე:
„ქ. ესე ს(ა)ფ|

ლაგი გ|
ულუა(ა)|
ნთ იგანეს|
ქალი(ხ) ანახია. გინ|
ც წაიკითხ(ო)ს შ|
(ე)ნდობა ბ(რ)ძ(ა)ნეთ“.

ზოლო დანარჩენი სამის წაკითხვა გერ მოხერხდა. საინტერესოა, თუ წმ. გიორგის სახელობის რომელი ეკლესიიდანაა აღნიშნული საფლავის ქვები, დღეს მათი მიგნება ნაკლებ საგარაუდოა. დ. ერმაკოვის ფოტოალბომში შემონახულია კოჯრის უძოხ ეკლესია, რომელიც წმ. გიორგის სახელობისა გახლავთ, მაგრამ ფოტოგრაფი მას იხსენიებს მხოლოდ სახელით „უძოხ“ („Коджоры (окрестности) церкви Удзо“). იმ პერიოდის კოჯორში სხვა რომელიმე ეკლესია წმ. გიორგის სახელობისა, გარდა უძოხის, როგორც ჩვენთვისაა ცნობილი, არ არსებობდა.

როგორც ზემოთ იქნა აღნიშნული, საფლავის ქვები, რომლებიც ფოტოებზეა გამოსახული, იმ პერიოდისათვის, საკმაო ხნის „დაკარგულია“, გარდა ამისა, მას არ აქვს გადაღებული ეკლესია, რომელთანაც უნდა ყოფილიყო აღნიშნული ქვები, ეს ჩვენი აზრით, მიაჩნდება იმაზე, რომ ამ პერიოდისათვის (დაახლ. XIX საუკუნის 90-იანი წლები) ეკლესია აღარ არსებობს და მხოლოდ მისი სახელი და საფლავის ქვები-

დაა შემორჩენილი. ეს, ალბათ, უნდა იყოს ზემოთ და-
სახელებული კათალიკოს ნიკოლოზ ამილახორის
მიერ აგებული ეკლესია.

2009 წელს გოჯორში ჩატარდა
არქეოლოგიური სამუშაოები (კულტურული მემ-
კვიდრობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს 29.06.09
წ. № 171 ნებართვის საფუძველზე. ზელმძღვანელი
- გიორგი გვინჩიძე, უფროსი - გურამ ყიფიანი).
სამუშაოების შედეგად გამოვლინდა ნაგებობა ზო-
მებით: 6,25 X 4,74 მ. იგი ყველა ნიშნის მიხედვით
გვიანშუასაუკუნეების ნაგებობათა რიცხვს განე-
კუთვნება. ნაგებობის ფუნქცია საბოლოოდ გარკ-
ვეული არ არის, თუმცა მასში მიკვლეული ბაზალტის
ლორწინის ფრაგმენტი და გეზის კრამიტი, რომელ-
ნიც მონუმენტური საკულტო ნაგებობისთვის მზად-
დებოდა, აშკარად მიანიშნებს ნაგებობის რელიგიურ
დანიშნულებაზე. სწორედ ეს ქვის (ბაზალტის) კონს-
ტრუქციული დეტალები არის ამ ტერიტორიაზე
მონუმენტური საკულტო ნაგებობის არსებობის
უტყუარი ნიშანი. გარდა ამისა, ნაგებობის კართან
გამოვლენილ იქნა საფლავის ქვა, რომლის წაკითხვის
შედეგადაც დადგინდა, რომ მასში დაკრძალული
პიროვნება 1849 წლის 21 ნოემბერსაა გარდაცვლი-
ლი:

„ქ მ იხხენე უ|
ფალ ბატ“

ნის რძლის|
გუქას პირის|
ფარეში ბრელი|
საზარ სასუ|
ფეველსა შენისა გი|
ბისთვის კა ქკსიე|
მიცგალა“.

...ეს იმაზე მიაწინებებს, რომ ამ დროისათვის ნაგებობა უკვე განადგურებულია, სხვა შემთხვევაში კარის წინ საფლავი არ გაიმართებოდა¹. არქეოლოგები გამოთქვამენ მოსაზრებას, რომ გამოვლენილი ნაგებობის ირგვლივ კიდევ უნდა არსებობდეს რამდენიმე შენობა (ანუ აქ ერთიანი სახულიერო კომპლექსი არსებობდა). ეს იმითაც დასტურდება, რომ რამდენიმე წლის წინ ამ ნაგებობიდან დაახლ. 70 მ.-ის დაშორებით ნოე აფხაზავას მიერ აღმოჩენილ იქნა იგივე პერიოდის (გვიანშუასაუკუნეების) მცირე საყდარი, რომლის ფუძეზეც ახლა ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის მცირე დარბაზული ეკლესიაა აგებული. ეს კომპლექსი სავარაუდოდ, ალა მაჰმადხანის შემოხვევის შედეგად განადგურდებოდა. კოჯრის მიდამოებს ქართლ-იმერეთის ერთ-ერთი სამხედრო შენაერთი იცავდა და მან ბრძოლებით დაიხია უკან. ჩვენი

¹ ქ. თბილისში, დაბა კოჯორში მოქ. გიორგი გოცირიძის მიწის ნაკვეთზე არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში. ხელმძღვანელი პროფ. გ. გვინჩიძე. 2009 წ. ხელნაწერი.

აწრით, სწორედ ეს გამოვლენილი ნაგებობები უნდა ყოფილიყო, XVII საუკუნეში. კათალიკოს ნიკოლოზ ამილახორის მიერ აგებული სასახლე და კარის საყდარი... იქიდან გამომდინარე, რომ XIX საუკუნის II ნახევარში კოჯორში სზვა განადგურებული ეკლესია, გარდა აღნიშნული კომპლექსისა არ არსებობდა. ამდენად, საგარაუდოა, რომ დ. ერმაკოვმა ფოტოები სწორედ ნიკოლოზ ამილახორის სასახლისა და ეკლესიის ადგილზე გადაიღო.

კოჯრის სახულიერო კერები

კაბენის მონასტერი

კაბენის მონასტერი მდებარეობს თეთრი წყაროს რაიონში, მდ. ასურეთისწყლის ზეობაში, კოჯრიდან ხუთ რაღაც შვიდი კილომეტრია. შამანქანო გზა სოფ. ბორბალოს გავლითაა. იქვე სოფ. დოუბნიდან გზა მაღლა მიემართება, ქედზე გადადის, მარჯვნივ უხვევს და რამდენიმე კილომეტრში მიაღგება მონასტერს.

კაბენის მცირე დარბაზული ეკლესიის საამშენებლო წარწერების მიხედვით მონასტერი თამარ მეფის ეპოქაში არის აშენებული:

„ქ. აეშენა ეკლესია ესე დიდისა დედოფლისა პატრონობასა შინა“.

„სახელითა ღმრთისაათა და მეოხებითა ღვთისმშობელისაათა აეშენა წმიდაი ესე ეკლესია | მეფობასა თამარისასა | გიორგის შვილთა გჲ (კვირიკე ან კონსტანტინე) და ნიკოლოზ, ბასილი, | გაბრიელ (ან გრიგოლ). უფალო ღმერთო, შეუნდგენ, გინც რაი მოიჭირგა ამას ზედა, ამენ“.¹

¹ გ. ჭანიშვილი, XII-XIII სს. მიჯნის დარბაზულ ეკლესიათა ზოგიერთი სახასიათო ნიშან-თვისება კოჯრის კაბენის მონასტრის მცირე ეკლესიის მაგალითზე. საქართველო ისტორიისა და

პირველ ცნობას მონასტრის შესახებ ვხვდებით გახუშტი ბატონიშვილთან. იგი აღნიშნავს: „კიკეთს ქუეით, ჳევსა შინა, არს მონასტერი კაბენისა. ყოფილ არს დედათა, გუმბათიანი, შუენიერი, აწ არს ზუცის სამარ. აღაშენა მეფემან თამარ“.¹

XV-XVIII საუკუნეებში კაბენის ტერიტორიაც სოლადაშვილების მფლობელობაშია.

1637 წელს როსტომ მეფემ ელისბარ სოლადაშვილს უწყალობა „საბარათაშვილოში კაბერთის მონასტერი“, რომელიც ძველთაგანვე მისი მკვიდრი სასაფლაო ყოფილა.²

1880 წელს გიორგი ზაღიკანოვს გამოქვეყნებული აქვს წერილი კაბენის შესახებ. მას კაბენის პატარა ეკლესიაში ერთ-ერთი საფლავის ქვაზე ამოუკითხავს წარწერა: „აქ განისვენებს გვამი ელიზბარ სოლადაშვილის მეუღლის დარეჯანისა. მზილგელნო შენდობა მიბძანეთ. ქრისტესით 1727“.³

კულტურის ძეგლთა დაცვის და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო საწარმოო სამმართველოს სამეცნიერო შრომების წელიწადეული. თბ. 1997-1998 წწ. გვ. 5; Л. Меликсет-беков, Надписи Кабена. Известия Кавказского историко-археологического института. Т. 3. 1925 г. Стр. 31-36.

¹ გახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა... ქართლის ცხოვრება ტ. IV. გვ. 327.

² აღ. ბოშიშვილი, თბილისის გარეუბნების ისტორია. გვ. 59-60.

³ გ. ზაღიკანოვი, ბ. რედაქტორო! გაზ. „დროება“, 1880 წ. 29 ივნისი, № 137. გვ. 2.

XVIII საუკუნეში ლეკების გამუდმებული შემო-
ხეგების გამო, როგორც ჩანს, კაბენის მონასტერმა
ფუნქციონირება შეწყვიტა.¹

XIX საუკუნისათვის ტაძრის გუმბათი ჩამოქცე-
ული ყოფილა, მაგრამ კედლები საკმაო სიმაღლით
იყო შემორჩენილი. პლატონ იოსელიანი ასე აღწერს
კაბენის მონასტერს: „ამ ეკკლესიის არხიტექტურა
წარმოგვიდგენს იმ დროს დიდს ხელოვნებასა. ქუჩ-
ზედ გამოქანდაკებულნი არიან დიდ ხელოვნურად
ჯვრები, მართლად და, დიდხელოვნებით არის გამო-
ყვანილი ამ მონასტრის ქვის ჩუქურთმები, ყველაზედ
მეტეი ჰელოვნება ნახმარია ორი ქვის ფანჯრებზედ,
საიდანაც საკმაოდ დასცემს ნათელი ეკკლესიის შუა-
გულსა, შიგნითი კედლები მხატვრობით საგსება,
სადაც თითქმის ყველგან ზედწარწერა აქუსთ რო-
გორც ქართულს, ისე ბერძნულს ენებზედ, მაც-
ხოვრის, თორმეტის მოციქულის მხატვრობა დღესაც
კაფიათათა სჩანან, სილვესტრო ეპისკოპოზი, რომ-
ლისაგან ნათელი იღო დიდმან კონსტანტინემ, გამო-
ხატულია აგრეთვე კაფიეთად, რომლის ქვემოთ ზედ-
წარწერაც არის. იქვე დახატულია იოანე ნათლის
მცემელი, რომელსაც აგრეთვე აწერია, თავისგანვე

¹ პ. იოსელიანი, კაბენისა მონასტერი. ჟურნ. „ცისკარი“, 1873 წ.
№ 1. გვ. 7-12.

წარმოთქმული სახარებიდან: „აჰა ესერა ცული ჰსძეს ძირთა ზეთასა“...¹

მონასტერი შემოკავებული იყო, აშუამად თითქმის მთლიანად დანგრეული მძლავრი გალავნით. აქ იდგა, 1900-იან წლებში ბარბაროსულად დანგრეული დვთისმშობლის მიძინების სახელობის გუმბათოვანი ტაძარი, მთავარანგელოზ მიქაელის სახელობის, ასევე აშუამად აღარ არსებული, ეკლესია და დამხმარე ნაგებობები. ერთადერთი გადარჩენილი შენობა სვიმონ მესვეტის მცირე დარბაზული ეკლესიაა.²

1903 წელს რუსეთის უწმინდეს სინოდს გადაუწყვეტია მონასტრის ნანგრევებზე რუსული ბერთა საძმოვს დაარსება. სინოდს ახალი საგანისთვის „კაბენის მიძინების მონასტერი“ (რუსები მას Белый Монастырь-ს ეძახდნენ) დაურქმევია და წინამძღვრად რუსი არქიმანდრიტი დაგითი დაუნიშნავს. დაგითს გაუგრძელება თბილისის სასულიერო სემინარიის

¹ ბ. იოსელიანი, კაბენისა მონასტერი. გვ. 10-11.

² გ. ჭანიშვილი, XII-XIII სს. მიჯნის დარბაზულ ეკლესიათა ზოგიერთი სახასიათო ნიშან-თვისება კოჯრის კაბენის მონასტრის მცირე ეკლესიის მაგალითზე. გვ. 5; იხ. აგრეთვე. П. Иоселиани, Кабенский монастырь. Кавказский календар. 1854г. Стр. 489-492; Д. Бакрадзе, Записки общество любителей Кавказской архив. 1875г. Стр. 76-77.

ყოფილი რექტორის, არქიმანდრიტ გერმოგენის საქმე და ახალი ნაგებობები აუგია ძველ საფუძველზე.¹

1904 წ. გაზეთი ივერია იუწყება: „კოჯრის ახლოს არის კოპენის მონასტერი. ამ ჟამად იქ ახლო ეკკლესიას აშენებენ, მაგრამ სრულიად ყურადღებას არ აქცევენ ძველს პატარა ეკკლესიებს. ერთი ძველი ეკკლესია კიდევ დაუქცევიათ და მისი თლილი ქვები გამოუყენებიათ ახლის აშენებისათვის. ასეთივე ბედი მოეწიეს მეორე ძველს პატარა ეკკლესიას, რომელიც ჯერ ისევ მთელია. ბერ-მონაზონნი, რომელნიც აშენებენ ახალს ეკკლესიას, იღებენ ძველს ქვებს, ზშირად წარწერიანებს, სთლიან ზელ-ახლად, წარწერას სპობენ და ისე ახმარებენ...“²

კაპენის მონასტერი საბოლოოდ 1930-იანი წლების ანტირელიგიურ კამპანიას შეეწირა. ღვთისმშობლის ტაძარი მთლიანად დააქციეს, ქვები ურმებით ამოზიდეს და მეზობელ სოფლებში ცხოველთა სადგომების ასაშენებლად გამოიყენეს...

¹ Русский монастырь въ Грузинский епархии. § Духовный вестник грузинского экзархата. 1903 г. № 23-24. Стр. 61; შავშელი (ზ. ჭიჭინაძე), ქართველი გრიგორიანები. თბ. 1906. გვ. 43.

² გაზ. „ივერია“, 1904 წ. 28 აგვისტო. № 199. გვ. 2-3.

კოჯრის ორმოც სებასტიანელ მოწამეთა ეკლესია დგას კოჯრის ტიხის სამხრეთით, სრულიად განმარტოებით, კლდოვანი ხევის სიღრმეში, გარშემო კი ტყით დაფარული მთებია. ნაგებობა XVI საუკუნის უნდა იყოს. ეს ის პერიოდია, როდესაც ეს მხარე საქართველოს მეფე ალექსანდრე I-მა სამეფო მოღალატე ბარათა ქაჩიბაისძეს უბოძა.¹ სამხრეთი შესასვლელის ტიმპანის ზის კოჭზე არსებული ასოთმთავრული წარწერა სამშენებლო თარიღს არ შეიცავდა, შემდეგ კი დაიკარგა. ორმოცთა ეკლესიის სამხრეთ ფასადთან სწორკუთხა, მასიური კოშკია, რომელიც შედარებით მოგვიანოა. კოშკის კიბის საფეხურად გამოუყენებიათ 1722 წლის საფლავის ქვა. ეკლესიას დასავლეთ და ჩრდილოეთ მხარეს მინაშენები ჰქონია, ახლა მათი ნანგრევებიდაა დარჩენილი.

რამდენიმე წლის წინ ეკლესია სოფელ დოუბნის მოსახლეობამ შეაკეთა. აგურის ფასადების ჩამოშლილი კუთხეები, აგრეთვე, კოშკის მესამე სართული აგურითვე ააშენეს და ორივე თუნუქით გადახურეს.

¹ თ. გენკებაშვილი, კოჯრის ისტორია. თბ. 2010. გვ. 39; პ. ზაქარაია, კოჯრის ორმოცთა ეკლესია. ჟურნ. „მაცნე“, ისტორიის სერია. 1993 წ. გვ. 119-127.

უძოხ წმ. გიორგის ხაზელობის ეკლესია

„ჯერ ისევ შორს ვხედავ უძოხ,
ზმანებით რომ გულს ახურებს,
ავალ ვიტყვი თვალი ჩემი
საქართველოვს გადაჰყურებს“.
გალაკტიონ ტაბიძე

კოჯრიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით, ცენტრიდან ერთნახევარ კილომეტრზე, ზშირ, ფოთლოვან ტყეში გადის საურმე გზა, გზის მარცხენა მხარეს მოჩუხჩუხებს ცივი წყარო, რომელიც ზაფხულის ცხელ დღეებში საგრძნობლად კლებულობს. უძოხ მთა ზღვის დონიდან 1.419 მეტრის სიმაღლეზე მდებარეობს.¹

უძოხ მწვერვალიდან მეტად ლამაზი ხანახაობა იშლება. აქედან მოჩანს მწვანეში ჩამჯდარი ვერეს ზეობა, წყნეთი, ბეთანია, ზედაზენი, შორს კი კავკასიონის თეთრად მოელვარე მწვერვალები – მყინვარწვერი და მისი „ძმები“.

უძოხ ქედზე მდებარეობს წმ. გიორგის ხაზელობის ეკლესია, რომელზეც გახუშტი ბაგრატიონი წერდა – „უძო, ეკლესია წმინდა გიორგისა, მაღალსა გორასა ზედა, მჭვრეტელი კოჟრისა და ტფილისისა“.

¹ დ. გოზალიშვილი, კოჯორი. გვ. 12.

უძოვს ეკლესია აგებულია XIX საუკუნის ბო-
ლოვს, მაგრამ შუა საუკუნეთა მშენებლობის ნაწილსაც
შეიცავს. ეს მთელი სიცხადით ჩანს ეკლესიის ფასად-
ში: კიბის სახის საძირკვლები ამოყვანილია მშვენიერად
ნათალი ქვის ფილებით. ეს ფილები მწყობრად
არის ერთმანეთზე დალაგებული და ფაქიზად დაკავ-
შირებული. აქვია ოსტატურად გამოკვეთილი ფან-
ჯრის ორნამენტული ფრაგმენტი. ნაგებობა შიგნით
გაფორმებულია XIX საუკუნისათვის დამახასიათებელ
ხერხებით. მოჭიქული კრამიტის ფრაგმენტები,
რომლებიც ნაბოვანია ეკლესიის გარშემო, მოწმობენ,
რომ ისინი ციხეფორი უნდა ყოფილიყვნენ, როგორც
ეს საქართველოში იყო მიღებული სხვადასხვა ქრო-
ნოლოგიურ პერიოდში.

სწორედ ამ ეკლესიის გამო დაერქვა ამ მთას
უძოვ.

არსებობს ლეგენდა, გაგრძელებული კოჯრის
მოხაზლობაში, რომ ეს ეკლესია უშვილო (უძეო)
კაცს აუშენებია და შეზგეწებია, შვილი მომეციო. მიხი
თხოვნა შესრულებულა და მას შემდეგ აქ სალოცავად
მოდიოდნენ (უძეო) უშვილო მანდილოსნები, ეგედ-
რებოდნენ წმინდა გიორგის და იქვე, ერთ ხეზე
სტოგებდნენ შესაწირავს (ამ ხეს დღესაც ნატვრის
ხეს ეძახიან). სიტყვა უძეოდან მთას და ეკლესიასაც
უძოვ ეწოდა. უძოვს სილამაძე წარუშლელ შთაბეჭდი-
ლებას ახდენს მნახველზე.

უძოვ წმინდა გიორგის სახელობის დღე მოძრა-
ვი ქრისტიანული დღესასწაულია. დღეობა ყოველ
წელს, აღდგომის მომდევნო სამშაბათ დღეს იმართე-
ბა. დღესასწაულს ხალხში უძოვობას უწოდებენ. უძო-
ობა მხოლოდ ადგილობრივი, ლოკალური მნიშვნე-
ლობის დღე არ გაზღავთ. ამ დღეს უძოვ ეკლესიაში
კოჯრის მცხოვრებთა გარდა ბევრი მახლობელი თუ
მოშორებით მდებარე სოფლების მოსახლეობა იკრი-
ბება. ბევრი ადამიანი ამოდის თბილისიდან. დღესას-
წაულზე მრავლად შეხვედებით უცხოეთიდან ჩამო-
ხულ სტუმრებსაც.

ხალხმრავლობას უძოვობის დღესასწაულზე დი-
დი ზნის ისტორია აქვს. ხალხში შემონახული გადმო-
ცემის თანახმად, გახულ საუკუნეებში ამ დღესასწა-
ულზე სხვადასხვა ადგილებიდან ბევრი ადამიანი მო-
ხალოცად კოჯრისაკენ ურმეებით მიემართებოდა.¹

¹ თ. კენკეშაშვილი, კოჯრის ისტორია. გვ. 39-42.

ნასოფლარი გუდელისი მდებარეობს ტაბახმელასა და კოჯორს შორის. შემორჩენილია ორი — ერთი მცირე და მეორე შედარებით მოზრდილი ეკლესიისა და მიწასთან გასწორებული რამდენიმე შენობის, მათ შორის ერთი ხასახლის (ზომებით 36X36მ) ნაშთი.

პატარა ეკლესია (ზომებით გარედან 9X5,8 მ. სიმაღლე — 3,17 მ. კედლის სისქე — 0,8 მ.) თითქმის მიწასთანაა გასწორებული. ნაშენია ხხვადახხვა ზომის ფლეთილი ქვით და დუღაბით. დასავლეთის კედლის მხოლოდ ნაშთიდა ჩანს, ნაწილობრივ შემორჩენილია აღმოსავლეთის, ჩრდილოეთის და სამხრეთის კედლები. ამ უკანახკნელზე იკვეთება ჭრილი (სიგანით 2 მ-მდე), რომელიც, შესაძლებელია კარის ღიობი იყო. კარი, შესაძლებელია, დასავლეთის კედელშიც ყოფილიყო, მაგრამ დღეს მისი არსებობის ნიშანი არ შეიმჩნევა. ეკლესიის შიდა სივრცეში შემორჩენილია კანკელის ფრაგმენტები.

ეკლესიის დასავლეთ კედელზე მიყუდებულია სტელა ჯვრის გამოხატულებით. მისი სიმაღლე 1 მეტრია, ხოლო სიგანე 0,57 მ. იგი, შესაძლოა, ჩაშენებული იყო, ისიც შეიძლება აქ, ამ მცირე ნაგებობაში შემთხვევით, ან მისი მეორეული გამოყენების მიზნით არის მოხვედრილი. მცირე ეკლესიის თარიღზე

ძნელა მსჯელობა, შესაძლოა ის IX-XIII საუკუნეების იყო.

მცირე ეკლესიის აღმოხავლეთით, დაახლ. 10 მეტრში შემორჩენილია აგრეთვე, ფლეთილი ქვითა და დუღაბით ნაგები შენობა, საგარეუდოდ, მეფის ან რომელიმე მებატონის სასახლის ნაშთი.

ეკლესიასთან რამდენიმე საფლავის ქვა ჩანს, გარშემო კი უხვადაა ნასახლარები.

ეკლესიიდან სამხრეთ-დასავლეთით, დაახლოებით 200 მეტრში დგას მეორე, შედარებით დიდი ზომის ეკლესია (10,35X6,6 მ. შემორჩენილი სიმაღლე 2,7 მ. კედლის სისქე - 1 მ). ნაშენია ფლეთილი ქვით და დუღაბით, გამოყენებულია ქართული აგური და თიხის ხსნარიც. ეკლესიას აშკარად ეტყობა რამდენიმე გადაკეთების კვალი. ბოლო წლებში იგი ბლოკით აღადგინეს და გადახურეს, რაც ძველ ნაწილს შემდგომი დაზიანებისგან იცავს.

გუდელისი ისტორიულ საბუთებში პირველად XVI საუკუნეში იხსენიება. 1721 წლის მეწინავე დროშის აღწერით გუდელისში ორი მებატონე (ხოლადაშვილები) და თერთმეტი ყმა ცხოვრობდა.

შესაძლებლად მიგვაჩნია, რომ ხწორედ გუდელისის ტერიტორიაზე არსებულიყო თამარ მეფის ტაბახმელის რეზიდენცია, ან „დახო“ - თბილისის აგარანის ერთ-ერთი დასახლებელი სასახლე. ეს მხოლოდ ვარაუდია, ამ ეტაპზე რაიმეს მტკიცება

რთულია. გუდელისის ისტორიული ხუროთის აღდგენა მხოლოდ ტერიტორიის არქეოლოგიურ შესწავლას შეუძლია. რაც შეეხება სოფლის განადგურების თარიღს. აღ. ბოშიშვილი სამართლიანად ვარაუდობს, რომ გუდელისი ლეკების შემოსევისას უნდა დაცლილიყო მოსახლეობისგან¹. სოფელი საბოლოოდ, ალბათ, აღა მაჰმადხანის შემოსევისას განადგურდა.

¹ აღ. ბოშიშვილი, თბილისის გარეუბნების ისტორია. თბ. 2010.

**ქ. თბილისში, დაბა გოჯორში მოქ. გიორგი
გოცირიძის მიწის ნაკვეთზე არქეოლოგიური
სამუშაოების ანგარიში***

შპს „გიორგი გვინჩიძე – არქეოლოგიური კვლევა“
არქეოლოგიური სამუშაოების ხელმძღვანელი ისტ.
მეცნ. დოქტორი გიორგი გვინჩიძე, 2009 წ.

მოქ. გიორგი გოცირიძის (შემდგომში „დამკვეთი“) 18.05.09 წ. დაკვეთის და კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს 29.06.09 წ. № 171 ნებართვის საფუძველზე, შპს-მ „გიორგი გვინჩიძე – არქეოლოგიური კვლევა“ (შემდგომში „შემსრულებელი“), 2009 წ. 29 ივნისიდან 4 ივლისამდე აწარმოა სტაციონალური არქეოლოგიური სამუშაოები (ხელმძღვანელი – გიორგი გვინჩიძე, ჟფროსი – გურამ ყიფიანი) ქ. თბილისში, დაბა გოჯორში, ბარათაშვილის ქ. № 36-ის მიმდებარე დამკვეთის კუთვნილ მიწის ნაკვეთზე (საკადასტრო კოდით 810100019) მიწის სამუშაოებისას გამოვლენილი

* ანგარიში გადმოგვცა პროფესორმა გურამ ყიფიანმა, რისთვისაც უღრმეს მადლობას ვუხდით მას.

ძველი ნაგებობის (შემდგომში - „არქეოლოგიური ობიექტი“) შესწავლის მიზნით.

არქეოლოგიური ობიექტი მდებარეობს ქვემო ქართლში, თრიალეთის ქედის განშტოებაზე. ზ. დ. 1295 მ-ზე. დაბა კოჯორის ჩრდილოეთით გამავალი თბილის-მანგლისის (ტაბახმელის გზით) საავტომობილო გზის მარცხენა მხარეს.

გათხრების დაწყების დროისათვის გამოვლენილი იყო არქეოლოგიური ობიექტის მხოლოდ მცირე ფრაგმენტი - ერთ მ-მდე სიგრძის კედლის ნაშთი, რომელიც ნაგებობის კუთხე გამოდგა. რადგან დაკვეთის პირობებით შემსრულებლისათვის დასახულ ამოცანას ნაგებობის კონტურის დადგენა წარმოადგენდა, მუშაობა წარიმართა კედლების გაყოლებით.

გამოიკვეთა ნაგებობა, რომლის ზომებია 6,25 X 4,74 მ. მისი კედლების სიგანე საშუალოდ 0,7მ-ია, და ნაგებია „ნაგლეჯი“ ქვით. კუთხის კვადრები შედარებით უკეთაა დამუშავებული შიგა და შიგ კვადრატული აგურებიგაა ჩართული (0,25 X 0,25 X 0,05 მ) შემაკავშირებლად კირის ხუხტი შრეები დასტურდება. აქვე იქნა მიკვლეული ბაზალტის ლორწინის ფრაგმენტი და აგრეთვე „კენის კრამიტი“. ეს დეტალები ზოგადად წინასწარულად განვითარებულ მუახუკუნივებს განეკუთვნება და მონუმენტური საკულტო ნაგებობისათვის მზადდებოდა. ცხადია, ისინი აქ, ამ მცირე ნაგებობაში

შემთხვევით, ან მათი მეორეული გამოყენების მიზნით არიან მოხვედრილნი.

ამასთანავე ყურადღებას იპყრობს აგურის სტანდარტიც ($0,25 \times 0,25$ მ), იგი საქართველოში გვიანსასანური ხანიდან მაინც დასტურდება¹. ამ ზომის აგურებითაა ნაგები ძველი თბილისის ჟაღრესი სტრუქტურები და მათ შორის თბილისის დედაციხის ქვედა, ჟაღრესი შრეები. მისი ამ ნაგებობაში მოხვედრაც მათი მეორეული გამოყენების შედეგია და ისედაც ნაგებობის კედლებში მათი უხისიტემო განლაგება მიგვანიშნებს, რომ ისინი ანაკრეფი ნიშნულებია, ოდესღაც აქ მდგარი და განადგურებული კომპლექსის ნაშთია.

„არქეოლოგიური ობიექტს“, ანუ გამოვლენილ ნაგებობას მხოლოდ ერთი კარი-ჭქონია, იგი $0,90$ მ-ის სიგანის და გამართული ყოფილა ნაგებობის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში. მისი ზღურბლი საძირკვლის დონიდან 25 სმ-ის სიმაღლეზე ძევს.

ნაგებობის ფუნქციაზე შეიძლება მხოლოდ გარეუდი გამოითქვას, რომ ის მცირე სამლოცველოა: იგი თითქმის ზუსტადაა დამზრობილი აღმოსავლეთ-დასავლეთის ღერძზე. ასეთი სიზუსტე იშვიათადაა დაცული სამეურნეო და სხვა სახის ნაგებობებში და

¹ საქართველოში აგურთა სტანდარტების შესახებ. იხ. ჯ. ჯღამაია, სამშენებლო კერამიკა ფეოდალური ხანის საქართველოში. თბ., 1980 წ. გვ. 80-85.

გარდა ამისა, სამხრეთის კედლის პარალელურად მის დასავლეთ არეში, ზუსტად კარის ღობის წინ გამოთულია სამარხი. საფლავის ქვაზე, კი რომლის ზომებია 1,35 X 0,45 X 0,16 ცხრახტრიქონიანი მხედრული წარწერაა ამოკვეთილი:¹

ქმ იხსენე უ
ფალ ბატ
ნის რძლის
გუქას პირის
ფარეში ბრლი
სახარ სახუ
ფეველსა შენისა გი
ბისთვის გა ქკხიე
მიცვალა

წარწერის წაკითხვა:
ქრისტე. მოიხსენე უ-
ფალო ბატო-
ნის რძლის
გუქას პირის-
ფარეში ბროილ-
სახარ სახუ-
ფეველსა შენსა. გიორგო-
ბისთვის 21 ქორონიგოს 15 5

¹ წარწერა წაკითხვა არქეოლოგმა გიორგი გვინჩიძემ.

წარწერაში აღნიშნული თარიღი, უფროს ჩვენი წელთაღრიცხვით 1849 წლის 21 ნოემბერს.

ნაგებობა ყველა ნიშნის მიხედვით გვიანშუასა-უკუნეებს განეკუთვნება, ალბათ XVIII ს-ეს. მისი კედლების წყობა ძირითადად ამ თარიღზე მიგვანიშნებს¹, მაგრამ როცა მისი კარის ღიობის წინ ბროლი-სახარ იმარხება, ნაგებობა უკვე დანგრეულია. სხვა შემთხვევაში უშუალოდ კარის წინ მას არავინ დამარ-ხავდა. ამასთანავე ნაგებობის ფუნქცია 1849 წლი-სათვის ცნობილი იყო, რადგან მისი დასავლეთ-აღ-მოსავლეთის ხაზს გაუსწორეს საფლავის ქვა, რო-გორც უეჭველ მიმართულებას.

უფრო მეტს და დანამდვილებით ნაგებობის ფუნქციის შესახებ მისი შიდა სივრცის შესწავლა მო-გვცემს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გვიანშუასაუკუნე-ებით თარიღდება ამავე ტერიტორიაზე „არქეოლო-გიური ობიექტიდან“ ჩრდილო-აღმოსავლეთით 70 მ-ის დაშორებით ე.წ. „კოჯრის ფიჭვნარის ეკლესია“-ც, რომლის ფუძეზე ეხლა თანამედროვე დარბაზული

¹ შდრ. გ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება. თბ., 1974 წ. გვ. 176.

ეკლესიაა აგებული, ღვთისმშობლის მიძინების სახე-
ლობისა¹

ჩვენი ნაგებობა (არქეოლოგიური ობიექტი), სა-
გარაუდოდ, აღა მაჰმადხანის შემოხვევის შედეგად გა-
ნადგურდებოდა, კოჯრის მიდამოებს ქართლ-იმერე-
თის ერთ-ერთი სამხედრო შენაერთი იცავდა და მან
ბრძოლებით დაიხია უკან.

„არქეოლოგიური ობიექტის“ გამოვლენილი
კუთხეები დაზუსტდა გბშ-ის მონაცემებითაც:

სამხრეთ-აღმოსავლეთი კუთხე: X -
475931.050. Y - 4612022.025

ჩრდილო-აღმოსავლეთისა: X - 475931.374. Y
- 4612026.650

ჩრდილო-აღმოსავლეთისა: X - 475925.128. Y
- 4612027.387

სამხრეთ-დასავლეთისა: X - 475924. 762. Y -
4612022. 639

განსაკუთრებით ყურადსადემა ჩანს ქვის
(ბაზალტის) კონსტრუქციული დეტალების აღმოჩენა.
აქ, როგორც უტყუარი ნიშანი ამ ტერიტორიაზე მო-
ნუმენტური საკულტო ნაგებობების არსებობისა და
ადასტურებს წყაროების იმ მონაცემებს, სადაც კო-

¹ იხ. ნ. აფხაზავა, კოჯრის ფიჭვნარის ეკლესიის არქეოლოგიუ-
რი კვლევის ანგარიში. ზელნაწერი.

ჯორი (კოჯორი) იზსენიება საქართველოში მიმდინარე ისტორიულ პროცესებთან დაკავშირებით.

ჯერ კიდევ ადრე აკადემიკოსმა ნიკო ბერძენიშვილმა გამოთქვა აზრი, რომ კოჯორი ერთიანი საქართველოს (X – XIII ს.-ში) სამეფო რეზიდენცია უნდა ყოფილიყო¹.

მოგვიანებით აქვე იგულისხმება, გაზტანგ მეექვსის რეზიდენციაც კოჯორში აღმოჩენილი განძის მიხედვით²

კოჯორი ფიგურირებს დემნა უფლისწულის და ორბელთა აჯანყების ისტორიაში³ და სხვა.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, I. თბ., 1964 წ. გვ. 302-307.

² გ. კიკნაძე, XVII-XVIII სს. ქართული წარწერიანი სპილენძის ჭურჭელი. სსმ XXIX. 1969. გვ. 151.

³ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. III, თბ., 1974 წ. გვ. 292-293.

წყაროები და ლიტერატურა

1. მ. ნოდია, საქართველოს კურორტები და საკურორტო რესურსები. თბ. 1976 წ.
2. თ. ბერიძე, ქალაქის შემოგარენში მდებარე სამეფო რეზიდენციათა ისტორიიდან. „ცისკარი“, 1989 წ. № 1.
3. მ. გეგეშიძე, კოჯორი. ნ. ბერძენიშვილისადმი მიძღვნილი კრებული. „კავკასიის ზალზთა ისტორიის საკითხები“. თბ. 1976 წ.
4. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ხ. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973 წ.
5. ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან. ჟურნ. „მომომხილველი“. 1951 წ. № 2.
6. თ. გენგებაშვილი, კოჯორის ისტორია. თბ. 2010 წ.
7. თ. გენგებაშვილი, „კოჟორი“-კოჯორი. „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. 4-10 თებერვალი. № 50.
8. ხცხსა, ფ. 204, აღ. 1, ხ. 3968.
9. გაზ. „დროება“, 1884 წ. № 138. 27 ივნისი.

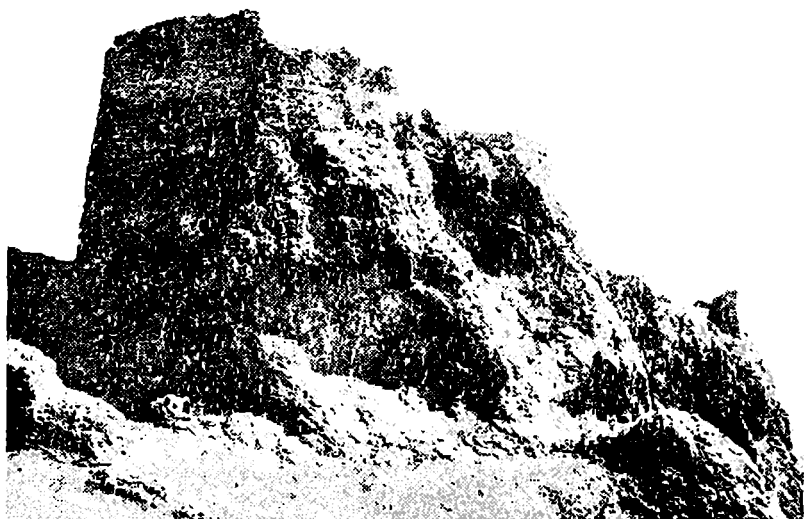
10. გაზ. „დროება“, 1885 წ. № 147. 11 ივლისი.
11. გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1897 წ. 3 აპრილი, № 161.
12. კოტე ზიმშიაშვილის დახვრეტა ადრეც უნდოდათ, რადგან იგი მიხეილ ჯავახიშვილმა შეაქო. ვებ-წყარო:
<http://sana.ge/index.php?katid=13&id=5201&poz=RP13&more>
13. ა. უნგიაძე, მ. ბერიძე, სომხეთი – მტერი თუ მოყვარე? ანუ რატომ იჩემებენ სომხები 650 ეკლესიას. თბ. 2006 წ.
14. ხცხსა, ფ. 2009, აღ. 1, ხ. 1,
15. ლ. ჩიჯავაძე, კოჯრის ელექტრო-რკინის გზა. „კერგზა“. თბ. 1931 წ.
16. კოჯრის ელექტრო რკინიგზა. გაზ. „კომუნისტი“, 1930 წ. 21 ოქტომბერი. № 268.
17. ლ. ჩიმაგაძე, კერგზა. გაზ. „კომუნისტი“, 1932 წ. 16 ნოემბერი. № 265.
18. კოჯრის ელექტრო რკინიგზა და ბოტანიკური ბაღი. გაზ. „კომუნისტი“, 1930 წ. 16 ნოემბერი. № 268.
19. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. თბ. 1973.
20. ხ. ჯანაშია, საქართველო ადრინდელი ფეოდალური საზოგადოების გზაზე. შრომები. ტ. I. თბ. 1949 წ.

- 21.დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები ქვემო ქართლის
ისტორიული გეოგრაფიიდან. I, ქვემო ქართლი.
თბ. 1979 წ.
- 22.მატიანე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება. ტექს-
ტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის
მიხედვით ხ. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ.
1955 წ.
- 23.იგ. ჯაფარიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. ტ.
II. თბ. 1965 წ.
- 24.ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული
ნუსხა. ე. თაყაიშვილის რედ. ტფ. 1906 წ.
- 25.იგ. შაიშმელაშვილი, შამქორი, ბახიანი. თბ. 1981
წ.
- 26.ბახილი ეზოხმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მე-
ფისა თამარისი. ქართლის ცხოვრება. ტ. II. თბ.
1959 წ.
- 27.ზ. ჭიჭინაძე, ქართლის ცხოვრება. დასაბამითგან
მეცხრამეტე საუკუნემდე. წიგნი II. თ. I. ტფ.
1898 წ.
- 28.თ. კენკებაშვილი, გარდაცვალება და დაკრძალვა
თამარ მეფისა. თბ. 2010 წ.
- 29.თ. ჟორდანია, ქრონიკები და ხზგა მასალა სა-
ქართველო ს ისტორიისა. ტფ. 1892 წ. თბ.
2004 წ.
- 30.ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის სა-
კითხები. ტ. VIII. თბ. 1979 წ.

- 31.8. ლორთქიფანიძე, ფეოდალური
საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება. თბ.
1963 წ.
- 32.თ. გენგებაშვილი, სად და როდის გარდაიცვალა
თამარ მეფე? „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010
წ. № 65.
- 33.დ. გოზალიშვილი, კოჯორი. თბ. 1966 წ.
- 34.მ. ჯანგიძე, კოჯორი. გაზ. „თბილისი“, 1960 წ.
16 აგვისტო.
- 35.ი. ლორთქიფანიძე, ქვემო ქართლი. მე-XVIII ს-
ის პირველ მეოთხედში. ნაწ. I და II. თბ. 1935
წ.
- 36.გ. კიკნაძე, კოჯორის განძი. ჟურნ. „ძეგლის მე-
გობარი“. 1968 წ. № 15.
- 37.ქართული სამართლის ძეგლები. დასტურლა-
მალი. ივ. სურგულაძის გამ. 1970 წ.
- 38.ხცხსა, ფონდი 1448, აღწერა 1, საქმე 3091.
- 39.გიულდენშტედი, მოგზაურობა საქართველოში.
1966 წ.
- 40.თ. გენგებაშვილი, კათოლიკოს-პატრიარქ
ნიკოლოზ IX-ის სახანლე კოჯორში. გაზ. „რე-
ზონანსი“, 2010 წ. 25 ოქტომბერი. № 28.
- 41.ხ. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები. თბ. 1913 წ.
- 42.ქ. თბილისში, დაბა კოჯორში მოქ. გიორგი გო-
ცირიძის მიწის ნაკვეთზე არქეოლოგიური

- სამუშაოების ანგარიში. ზელმძღვანელი პროფ. გ. გვინჩიძე. 2009 წ. ზელნაწერი.
- 43.გ. ჭანიშვილი, XII-XIII სს. მიჯნის დარბაზულ ეკლესიათა ზოგიერთი სახასიათო ნიშან-თვისება კოჯრის კაბენის მონასტრის მცირე ეკლესიის მაგალითზე. საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო საწარმოო სამართველოს სამეცნიერო შრომების წელიწდული. თბ. 1997-1998 წწ.
- 44.Л. Меликсет-беков, Надписи Кабена. Известия Кавказского историко-археологического института. Т. 3. 1925 г.
- 45.ალ. ბოშიშვილი, თბილისის გარეუბნების ისტორია. თბ. 2010 წ.
- 46.გ. ზალიკანოვი, ბ. რედაქტორო! გაზ. „დროება“, 1880 წ. 29 ივნისი, № 137.
- 47.პ. იოსელიანი, კაბენისა მონასტერი. ჟურნ. „ცისკარი“, 1873 წ. № 1.
- 48.П. Иоселиани, Кабенский монастырь. Кавказский календар. 1854 г.
- 49.Д. Бакрадзе, Записки общество любителей Кавказской архив. 1875 г.
- 50.შავშელი (ზ. ჭიჭინაძე), ქართველი გრიგორიანები. თბ. 1906 წ.
- 51.გაზ. „ივერია“, 1904 წ. 28 აგვისტო. № 199.

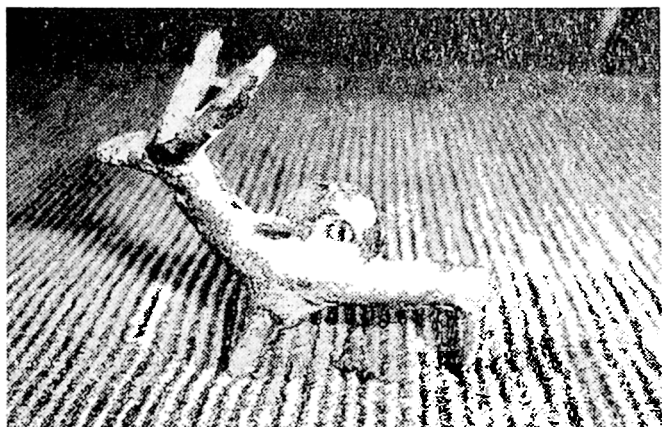
- 52.ბ. ზაქარაია, კოჯრის ორმოცთა ეკლესია. ჟურნ. „მაცნე“, ისტორიის ხერია. 1993 წ.
- 53.ჯ. ჯღამაია, სამშენებლო კერამიკა ფეოდალური ხანის საქართველოში. თბ., 1980 წ.
- 54.გ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება. თბ., 1974 წ.
- 55.ნ. აფხაზაგა, კოჯრის ფიჭვნარის ეკლესიის არქეოლოგიური კვლევის ანგარიში. ზელნაწერი.
- 56.ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, I. თბ., 1964 წ.
57. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. III, თბ., 1974 წ.
- 58.გ. გიკნაძე, XVII-XVIII სს. ქართული წარწერიანი სპილენძის ჭურჭელი. სსმმ XXIX. 1969 წ.

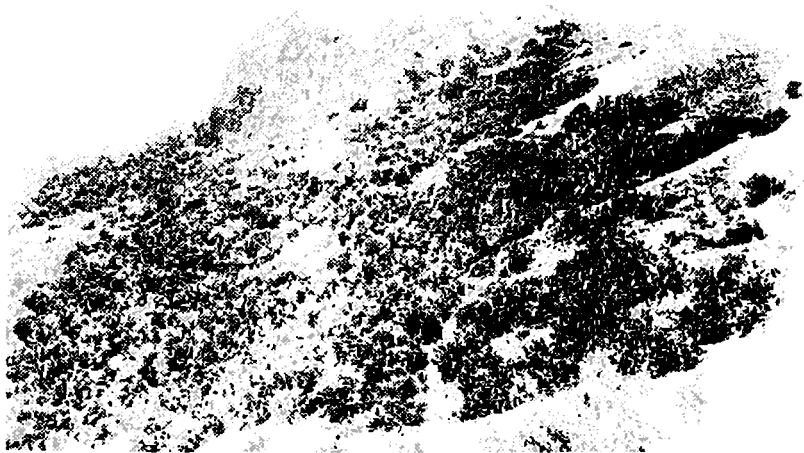

კოჯრის ციხე

კოჯრის განძი

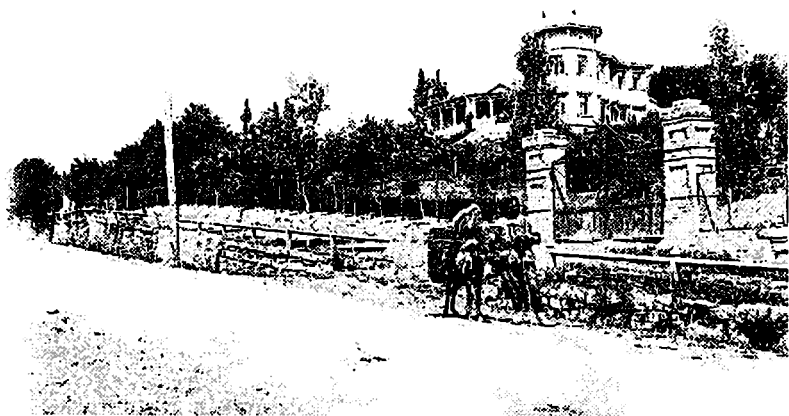

გოჯორი. „ქოროდლის“ ციხე

(დ. ერმაკოვი)

(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

კოჯორი. თავად სუმბატოვის აგარაკი.

(დ. ერმაკოვი)

**(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)**

კოჯორი. ზემო გზარკეცილი, აგარაკები და ეკლესია
(დ. ერმაკოვი)
(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

კოჯორი. თავად სუმბატოვის აგარაკი და ინსტიტუტი
(დ. ერმაკოვი)
(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

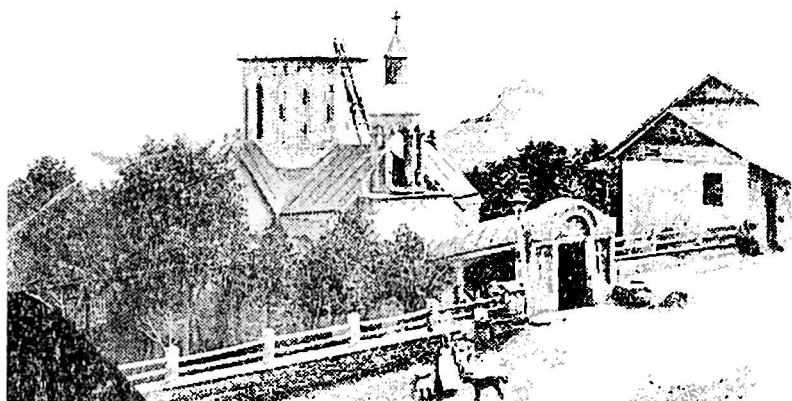
კოჯორი. აგარაკები, შტაბი და „ქოროღლი“

(დ. ერმაკოვი)

(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

გოჯორი. რუსული ტაძარი (დ. ვრმაკოვი)
(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები--
დან)

კოჯორი. „სომხური“ ეკლესია (დ. ერმაკოვი)
(© ხაქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

გოჯორი. ინსტიტუტი, აგარაკები და ეკლესია
(დ. ერმაკოვი)

(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

კოჯორი. გზატკეცილზე გასასვლელი (დ. ერმაკოვი)
(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

კოჯორი. აგარაკების ზემო ნაწილი (დ. ერმაკოვი)
(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

წითელი დუქანი და ნიშნის გორა, კოჯრის ახლოს
(დ. ერმაკოვი)

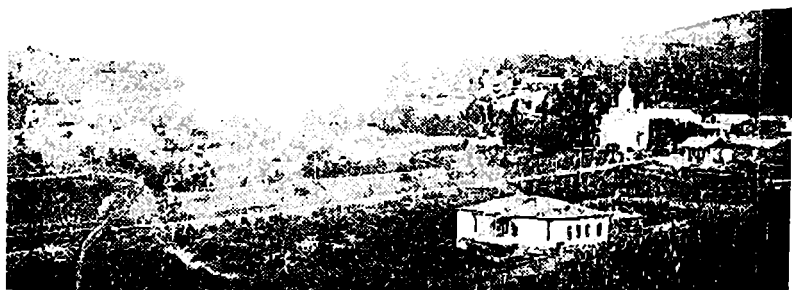
(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

კოჯორი. ზემო გზატკეცილი და აგარაკები

(დ. ერმაკოვი)

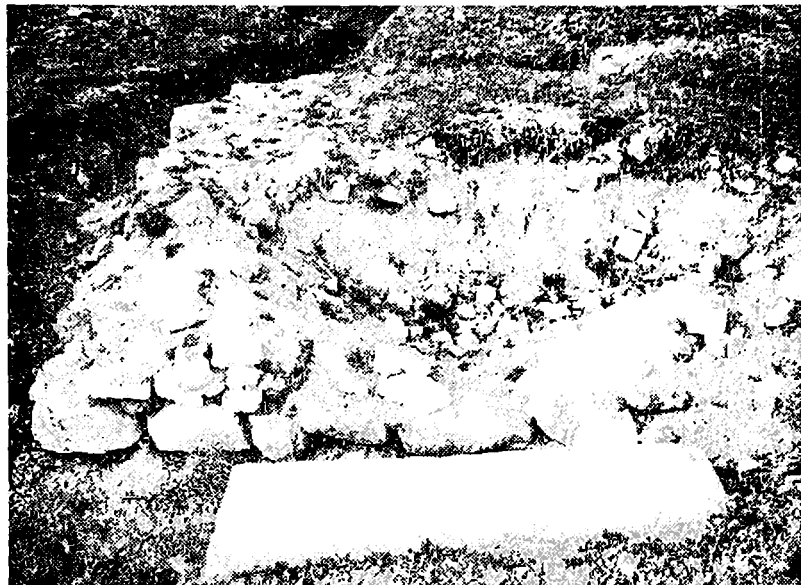
**(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)**

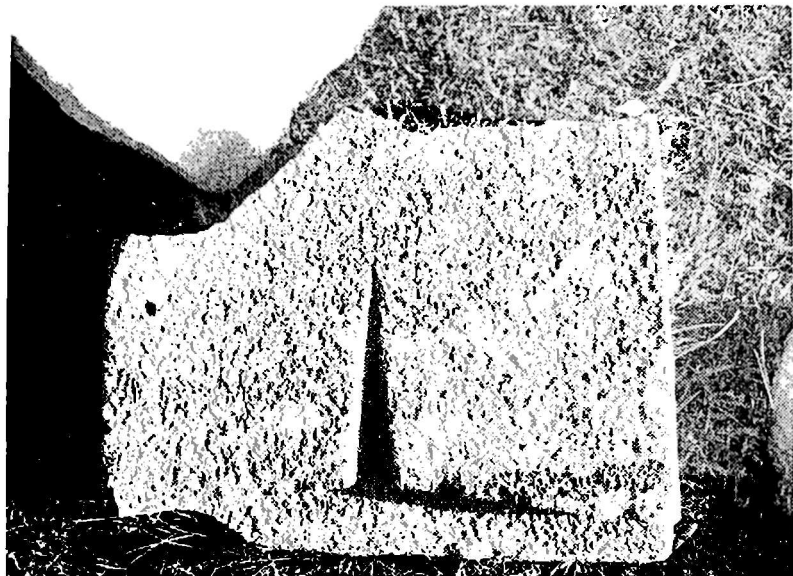
კოჯორი. (დ. ერმაკოვი)
(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

გოჯრის ბრძოლისას დაღუპული იუნკრები
(© ოკუპაციის მუზეუმი)

არქეოლოგიური გათხრები კოჯორში

არქეოლოგიური სამუშაოებისას აღმოჩენილი
ბაზალტის ლორწოვანი ფრაგმენტი

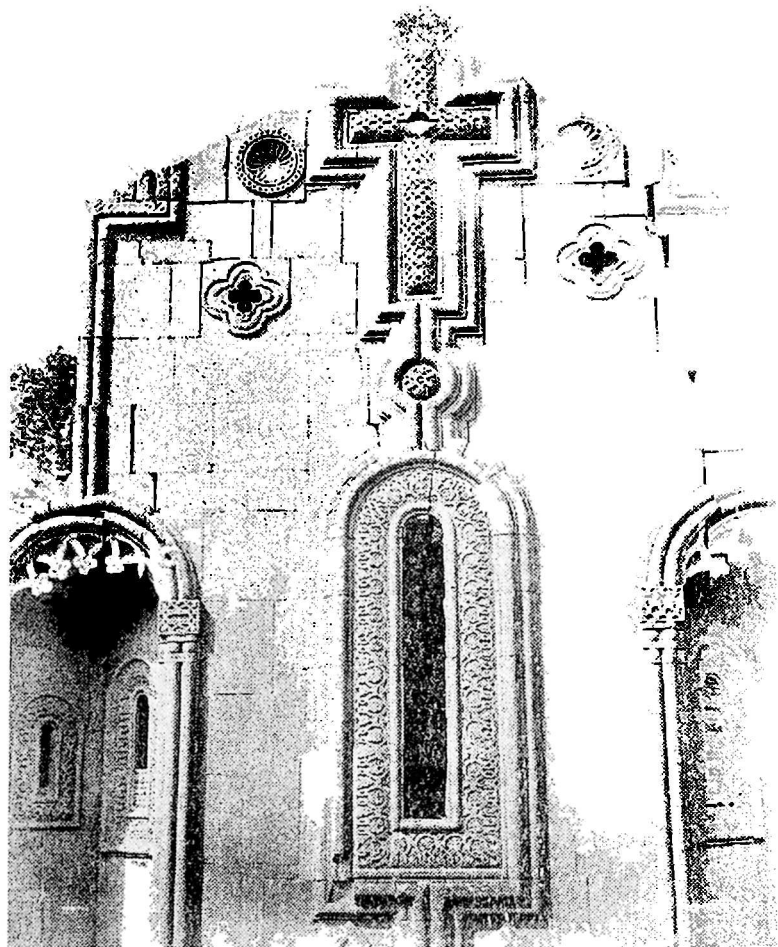
არქეოლოგიური სამუშაოებისას აღმოჩენილი
ბაზალტის „კეზის კრამიტი“

არქეოლოგიური სამუშაოებისას მიკვლეული
საფლავის ქვა

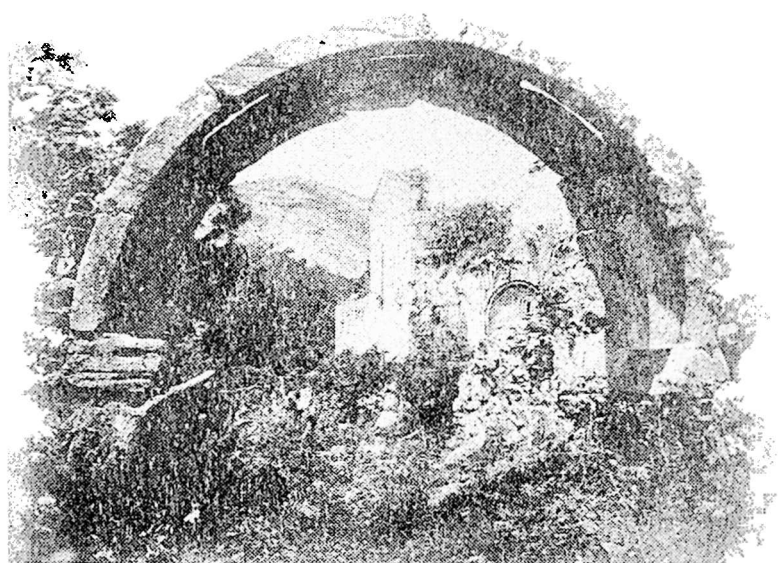
ტფილისის უნიკა

კაბენის მონასტერი. შუა ფანჯრის დეტალი.

(დ. ერმაკოვი)

(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-დან)

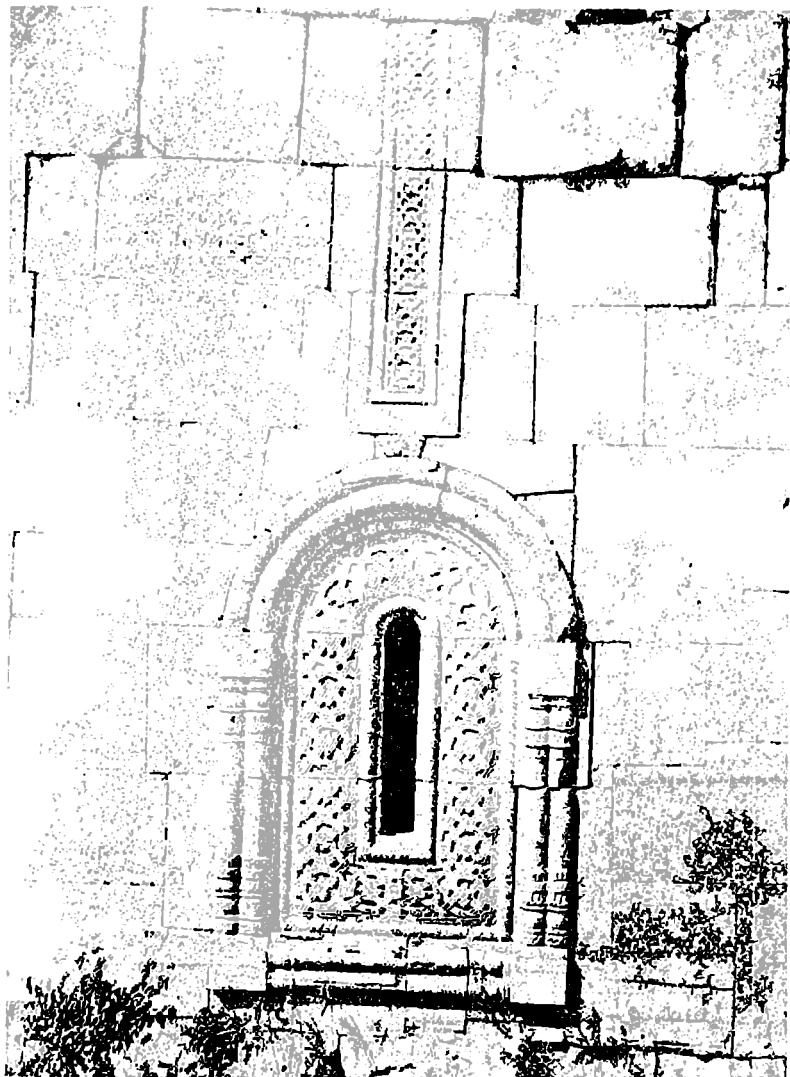
კაბენის მონასტერი კოჯორთან ახლოს.

(დ. ერმაგოვი)

**(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)**

კახეის მონასტერი კოჯორთან ახლოს. შესასვლელი
დასავლეთის მხრიდან. (დ. დრშაკოვი)
(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

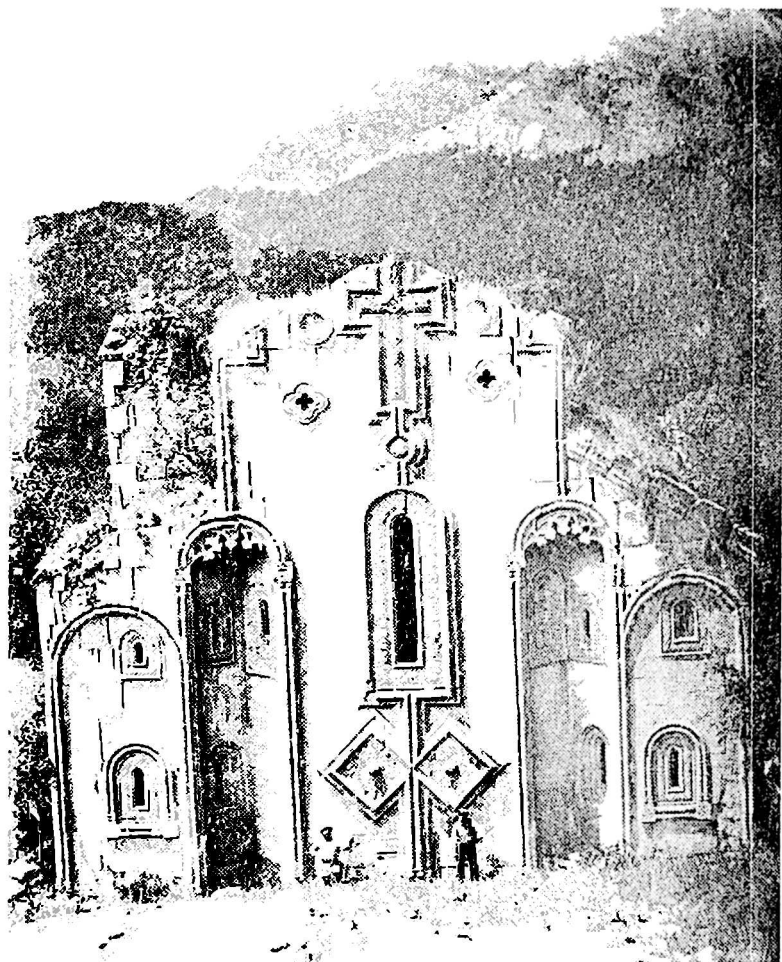

კაბენის ეკლესია. (დ. დრმაკოვი)
(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

კაბენი. (დ. დრმაკოვი)

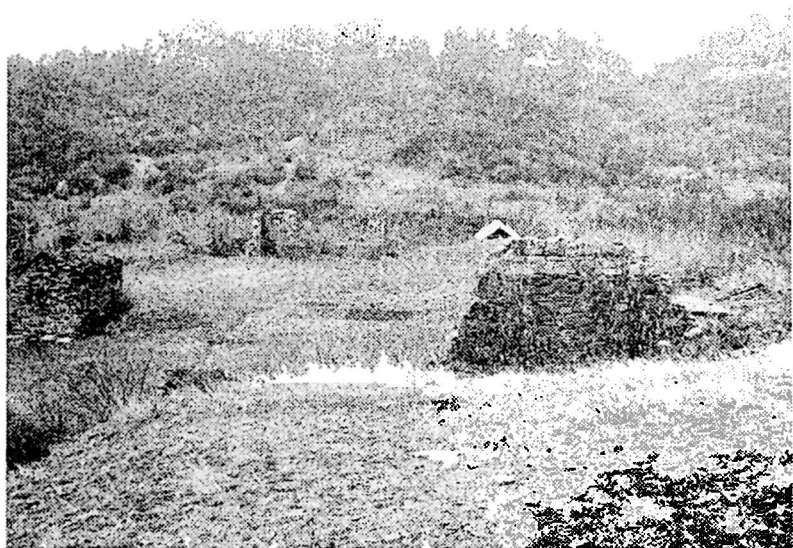
(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

კაბენის მონასტერი. ღვთისმშობლის ტაძარი.

(დ. დრმაკოვი)

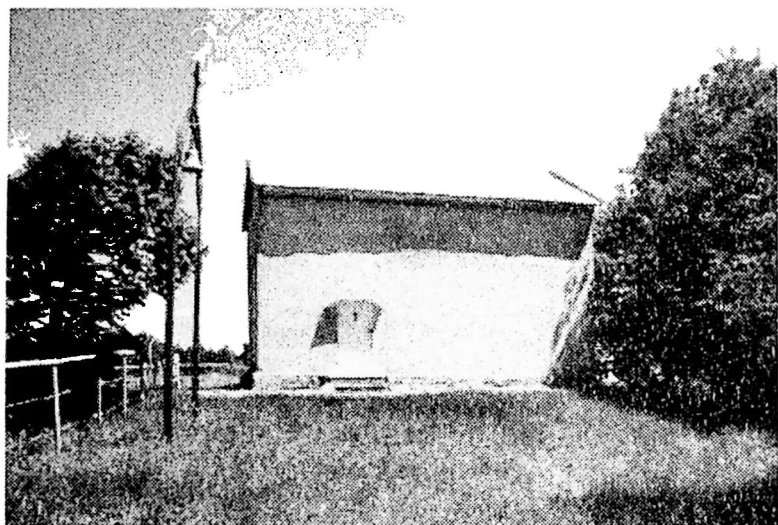
(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

კაზენის მონასტერი დღეს.

კაბენის მცირე დარბაზული ეკლესია

კოჯორი. უძოს ეკლესია.

უძო კოჯრის მახლობლად.

(დ. ერმაკოვი)

**(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)**

კოჯორი. ორმოცთა ეკლესია.

(დ. ერმაკოვი)

(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

საფლავის ქვა კოჯრის წმ. გიორგის ეკლესიიდან
(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

საფლავის ქვა კოჯრის წმ. გიორგის ეკლესიიდან
(© საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდები-
დან)

კოჯორი. ორმოცთა ეკლესია დღეს.

გუდელის მცირე ეკლესია.

გუდელის დიდი ეკლესია.

გუდელისის დიდი ეკლესია

თემურ კენკეგაშვილი
ანგო, შოგილი წარსულისაგან...

**საქართველოს სამეფო ზელისუფლებებისთვის ბრძოლა
დავით IV აღმაშენებლის მემკვიდრეთა შორის
2010 წ.**

I. საქართველო XII საუკუნის პირველ მეოთხედში

დავით IV აღმაშენებლის მეფობის ზოგადი მიმოხილვა

1089 წელს საქართველოს სამეფო კარზე მოხდა პოლიტიკური გადატრიალება. ქვეყნის მომავლით დაინტერესებულმა საზელმწიფო მოღვაწეებმა აიძულეს გიორგი II გადამდგარიყო და მეფობა თავისი 16 წლის ვაჟსთვის - დავითისთვის დაეთმო. დავით IV-ის გამეფებით და ქვეყნის საჭესთან ამ პროგრესულ მოღვაწეთა დასის მოხვლით სრულიად შეიცვალა საქართველოს პოლიტიკური კურსი როგორც თურქების, ისე დიდგვარიანი აზნაურების მიმართ. დავით მეფის ყოველ მოქმედებაში და ყოველ ნაბიჯში ჩანდა წინდახედულება და შორს გამიზნულობა. რა თქმა უნდა, ეს ამ ქვეყნისათვის თავდადებულ პირთა გამოცდილება და დამსახურება იყო, რომლებიც ერთგულად ამოუდგნენ მხარში ახალგაზრდა მეფეს. მათ სათავეში ედგა დავითის აღმზრდელი და მისი უფროსი თანამოღვაწე გიორგი მწიგნობართუხუცესი. თვითონ დავითიც იმთავითვე

იჩენდა ძლიერ ნებისყოფას, დიდ ნიჭსა და მხედართმთავრობის შესანიშნავ უნარს.¹

...დავითის მეფობის პირველი ზანა გაგრძელდა 1097 წლამდე, როდესაც მეფემ თურქთა ხულთან ხარკი შეუწყვიტა და ამით მას ომი გამოუცხადა.

უპირველეს ყოვლისა, დავითი თავდადებულთა განსაკუთრებული ლაშქრის შექმნას შეუდგა. ის დაჟინებით წვრთნიდა და თანდათან იმრავლებდა ერთგულ მხედართა რაზმებს, რომლებიც უმთავრესად ყმა-მოლაშქრეთა, მსახურთა აზნაურთაგან შედგებოდა. სამხედრო სამსახურის ხანაცვლოდ მეფე ამ თავის „ტაძრეულებს“ უწყალობებდა მიწა-ადგილს, „საკარგავს“, რომლითაც ეს „მოხაკარგავენი“ მამდღე სარგებლობდნენ, ვიდრე მეფის ამ განსაკუთრებულ ლაშქარში რჩებოდნენ.

ამ ერთგული რაზმებით მეფე თავს ესხმოდა და თანდათან ავიწროებდა თურქ მომთაბარეებს და ამით მთაში გახიხნულ ქართველ მიწისმოქმედ მოსახლეობას ბარად ჩამოსვლის პირობებს უქმნიდა.

იმავე დროს მეფე მტკიცე ზეღით ებრძოდა დიდაზნაურთა თავგასულობას. 1093 წელს დავითმა დააპატიმრა ერთი ყველაზე უფრო ძლიერი ფეოდალი, კლდეგარის ერისთავი ლიპარიტ ივანეს ძე ბაღვაში. რომელიც მეფის მოღალატეობაში მამა-ბაბის

¹ ნ. ახათიანი, საქართველოს ისტორია. III გამოც. გვ. 158-160.

კვალს დასდგომოდა. 1097 წელს კი დავით IV-ემ გაუხწორებელი მოჯანყე საქართველოდან გააძევა, ზოლო მთელი მისი ქონება-სამფლობელო სამეფო ქონებად გამოაცხადა.

ბაღვაშთა საზღის გამოკლება მძიმე დანაკლისი იყო დიდგვარიან აზნაურთა რეაქციული ობოზიციონათვის. ამასთანავე, ლიპარიტის საქმიანობი დამოკიდებულების მაგალითიდან კარგად ჩანდა დავით მეფის პოლიტიკური კურსი საშინაო ურთიერთობაში.

ზელისუფლება, რომელიც სათავეში უდა ჩაზდგომოდა ქართველი ხალხის დიდ ეროვნულ ბრძოლას, რა თქმა უნდა, შედავათიანობის ნახახსაც ვერ დაუშვებდა ამ საქმის ზელისშემშლელ მოღალატეთა მიმართ. განუზრელი სიმკაცრე, რომელიც დავით მეფეს ქართველ დიდაზნაურთა პოლიტიკურ ბრძოლაში ახასიათებდა, სრულიად აუცილებელი და გამართლებული იყო.

...1092 წელს ხულთანი მალიქშაჰი გარდაიცვალა და მის ძმებსა და შვილებს შორის ატყდა დაუნდობელი საშინაო ომი, რომელშიც ცალკე მზარეთა მოზელე-მმართველები (ამირები, ათაბაგები) დიდ მონაწილეობას იღებდნენ. შედეგი ის იყო, რომ ნაძალადევად და ზელოვნურად გაერთიანებული სახელმწიფო მრავალ ურთიერთმოქიშვე პოლიტიკურ ერთეულად დაიშალა. მალიქშაჰის მემკვიდრე ხულთნები შედარებით უფრო ხუხტი მფლობელები იყვნენ, ვიდრე

თურქთა დიდი სახელმწიფოს პირველი ზელმწიფენი ტოდრილ ბეგი, ალფ-არსლანი, მალიქშაჰი. ამდენადვე მათ წინააღმდეგ ბრძოლაც გაადვილებული იყო.

იმავე დროს დაიწყო დასავლეთ ევროპელთა დიდი ომები ახლო აღმოსავლეთში - „ჯვაროსნული ლაშქრობა“. 1097 წელს ევროპელმა ჯვაროსნებმა ძლიერ შეავიწროეს თურქები მცირე აზიასა და სირიაში, ხოლო 1099 წელს ზელთ იგდეს პალესტინა-იერუსალიმი.

ჯვაროსანთა წარმატებით გამხსნეგებულმა ბიზანტიამაც შეუტია დამპყრობელ თურქებს. ამრიგად, მებრძოლი საქართველოს მდგომარეობა შესამჩნევად გაუმჯობესდა: ის თურქთა პირისპირ მარტო აღარ იყო.

დავით მეფემ სწორად შეაფასა შექმნილი საერთაშორისო პოლიტიკური ვითარება. მეფემ ხულთანს ზარკის მიცემა შეუწყვიტა, ხოლო ქართულ მიწა-წყალზე მომთაბარე თურქთა წინააღმდეგ გადამჭრელი შეტევა დაიწყო.

გადამწყვეტი ბრძოლა საქართველოს ძალთა უკიდურეს მობილიზაციას მოითხოვდა, თან კი ქვეყნის დიდმნიშვნელოვანი მხარე, კახეთ-ჭერეთის სამეფო, განზე იგდა და სამამულო ომში მონაწილეობას არ იღებდა. აუცილებელი იყო მისი შემოყვანა საქართველოს ერთიან სახელმწიფო ორგანიზაციაში.

იმ დროს კახეთ-ჰერეთში ბევრი იყო ისეთი, ვინც მხარს უჭერდა საქართველოს პოლიტიკურ გაერთიანებას და მზად იყო ამ ეროვნული საქმისთვის ებრძოლა. დავით მეფემ კახეთ-ჰერეთის დიდმოხელე-აზნაურთა შორისაც გაიჩინა მომხრეები. 1104 წელს დიდმოხელე აზნაურებმა, ქავთარმა და მისმა დისწულებმა არიშიანმა და პარამმა შეიპყრეს და საქართველოს მეფეს მოჰგვარეს კახეთ-ჰერეთის მეფე აღხართანი. დავითმა კახეთ-ჰერეთი დაიკავა, მაგრამ ამ ქვეყნისათვის საბოლოო ომი საქართველოს მეფეს ჯერ კიდევ წინ ელოდა. კახეთ-ჰერეთის შემოერთებით დავით IV ხულტანს მნიშვნელოვან მოხარკე ქვეყანას ართმევდა და თან შესამჩნევად უსუსტებდა თურქებს საბრძოლო პოზიციას აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში.

ამიტომ ხულტანის დიდმოხელემ, განძის ათაბაგმა, სახწრაფოდ გამოილაშქრა, რათა საქართველოს მეფე ჰერეთ-კახეთიდან განედევნა. მტერს მიუვიდნენ დავით მეფის შინაური მოწინააღმდეგენიც. საქართველოს მეფეს კარგად ჰქონდა გათვალისწინებული მოსალოდნელი ბრძოლა და ის მომზადებული დაუხვდა მტერს. ომი იმავს 1104 წელს მოხდა ერწუხში (ახლანდელი საინგილო) და ქართველთა ბრწყინვალე გამარჯვებით დასრულდა.

კახეთ-ჰერეთის შემოერთებამ საქართველოს ეკონომიკური და სამხედრო ძალები შესამჩნევად გაზარდა.¹

ქვეყნის ძალთა საყოველთაო შემოკრებამ და-
გით მეფის წინაშე საქართველოს ეკლესიის საქმეთა
მოგვარების საკითხიც დასვა. მისი ბრძანებით 1103
წელს მოწვეულ იქნა საეკლესიო კრება. კათალიკოს-
ებისკოპოსებისა და მონასტრების წინამძღვართა
გვერდით კრებაში მონაწილეობის მისაღებად მოწვე-
ულ იქნენ დიდი ავტორიტეტის მქონე მონაზონ-მეუ-
დაბნოენი, სახელმოხვეჭილი მწერალ-მწიგნობრები,
მეცნიერ-ფილოსოფოსნი. რუის-ურბნისის საეკლე-
სიო კრება რთული საკითხებით აღსავსე ყოფილა.
განსაკუთრებით მძიმე იყო ეკლესიიდან „უღირსი“
მღვდელმთავრების გაძევების საკითხი. „არა ადვილ
იყო ესე ნათესავთა მათთა ძლიერებითა“, „რამეთუ
იყვნეს მთავართა და წარჩინებულთა შვილნი“.² „ამავე
დროს ამ კრებამ სასულიერო ცხოვრების წესში დაა-
კანონა სხვა დემოკრატიული ღონისძიებებიც. ამის
შედეგად მეფემ შეძლო ეკლესია სამეფო ხელისუფ-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VI. თბ. 1973. გვ. 34-36.

² ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955.

ლებიხა და ქვეყის განმტკიცება-გაპლიერებისათვის
ბრძოლის სამსახურში ჩაეყენებინა“.¹

მეფე ერთდროულად ახერხებდა ებრძოლა
როგორც შინაური, ისე გარეული მტრის წინააღმდეგ.
1110 წელს ქართველებმა აიღეს სამშვილდე და ძერ-
ნა. სამშვილდე თურქთა მთავარი დასაყრდენი პუნქტი
იყო, მისი დაკარგვის შემდეგ ხელჩუკებმა ქვემო ქარ-
თლის დიდი ნაწილი დატოვეს.

1115 წელს დავით აღმაშენებელმა თურქები
რუსთავიდანაც განდევნა.²

1116 წელს დავითმა თურქ-ხელჩუკები საქარ-
თველოვს უკიდურესი სამხრეთ-დასავლეთ კუთხიდან
- ტაოდანაც გადარეკა საზღვრებს იქით.³

1117 წელს კი ქართველებმა ჰერეთის უკიდუ-
რესი ციხე-ქალაქი გიში აიღეს.⁴

1118 წელს ქართველთა მხედრობამ ქვემო
ქართლის სამხრეთ მხარეში, ტაშირში, თურქებს წა-

¹ ა. გოგოლაძე, დავით აღმაშენებლის ანდერძი შიომღვიმისადმი.
თბ. 2001. გვ. 15-16.

² ა. გოგოლაძე, დავით აღმაშენებლის ანდერძი შიომღვიმისადმი.
გვ. 17.

³ ა. გოგოლაძე, დავით აღმაშენებლის ანდერძი შიომღვიმისადმი.
გვ. 17.

⁴ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება. ტ. I.
გვ. 334.

ართვა უძლიერესი ციხე-ქალაქი ლორე, რითაც თითქმის მთლიანად გაიწმინდა მთელი ქვემო ქართლი.¹

1118 წელსვე დავით აღმაშენებელმა გაატარა სამხედრო რეფორმა, მან შექმნა მუდმივი ჯარი. მან აგრეთვე ჩრდილოეთ კავკასიიდან რამდენიმე ათასი ყივჩაღთა ოჯახი გადმოასახლა საქართველოში.

ყივჩაღთაგან დავითმა შექმნა მუდმივი ცხენოსანი ლაშქარი. ამას გარდა მეფემ გაიმრავლა საკუთარი მცველთა ჯარი, რომელიც ეზლა უკვე ზუთი ათასი მეომრისაგან შედგებოდა. ამ ჯარს „მონა-ხვა“ ეწოდებოდა.

1120 წელს დავით IV დაიწყო გენერალური შეტევა თურქთა წინააღმდეგ ამიერკავკასიაში.

საქართველოს მეფემ გაილაშქრა შარვანში. თურქთა პოზიციები აქ სუსტი იყო. შარვანის მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი თურქთა წინააღმდეგი იყო და ქართველებს აქტიურად ეხმარებოდა. დავითმა ქალაქი ყაბალა აიღო. იმავე ხანებში ქართველებმა დაარბიეს შარვანისა და რანის სხვადასხვა ოლქები.²

1121 წლის აგვისტოში თურქთა სულთანმა საქართველოს დიდი ლაშქარი შემოუხია. ომი თრიალეთ-მანგლისიდან შიდა ქართლისაკენ მიმავალ გზებ-

¹ ა. გოგოლაძე, დავით აღმაშენებლის ანდერძი შიომღვიმისადმი. გვ. 17.

² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VI. გვ. 41.

ზე მიმდინარეობდა. ძირითადი ბრძოლები დიდგორის მიდამოებში წარმოებდა. ქართველთა ჯარმა მტერი სასტიკად დაამარცხა.

1122 წელს დავით აღმაშენებელმა, 400 წლის განმავლობაში უცხოელთა ბატონობის ქვეშ ნამყოფი თბილისი აიღო და ის საქართველოს სატახტო ქალაქად აქცია.

1124 წელს დავითმა სომხეთის დედაქალაქი ანისი აიღო და ამით საქართველოს შემოუერთა სომხეთის ერთი ნაწილი. ახლა საქართველო უკვე დიდი სახელმწიფო იყო, რომლის სივრცეს „ნიკორთფსიიდან დარუბანდის საზღურამდე და ოვსეთიდან არაგაწამდე“ თვლიდნენ.¹

1125 წლის 24 იანვარს გარდაიცვალა დავით IV აღმაშენებელი და თავის მემკვიდრეებს დაუტოვა ტერიტორიულად გაზრდილი, განმტკიცებული, ეკონომიკურად გაძლიერებული, კულტურულად აყვავებული საქართველო.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VI. გვ. 42.

II. საქართველო დავით აღმაშენებლის მემკვიდრეთა ზეობის ხანაში

დემეტრე I

დავით აღმაშენებელმა „სიცოცხლესა შინა და-
ხუა მეფედ დემეტრე და დაადგა გურგუნი თუთ მისთა
ჯელთა“. მან თავისი ანდერძით საქართველოს სამე-
ფოს ტახტი დაუტოვა თავის უფროს შვილს დემეტ-
რეს. დემეტრე მეფე 1093 წელს დაბადებულა.¹ დე-
მეტრს თავიდანვე მიიჩნევდნენ დავითის ღირსეულ
მემკვიდრედ. 1117 წელს დავით აღმაშენებელმა „გაგ-
ზავნა ძე თუხი დემეტრე შარვანს სპითა ძლიერითა
ლაშქრად, ზოლო მან ქმნა ომნი საგურგელნი, რომლი-
თა განაკარნა მხილველნი და მსმენელნი, გამოიღო
ციხე ქალაძორი და ძლევა-მოხილი მოვიდა წინაშე
მამისა თაჲსისა ხავსე ალაფითა და ტყაჲთა ურიცხვი-
თა“.² ...დიდგორის ბრძოლაში კი, დემეტრე ლაშქრის
ერთ-ერთ ფრთას ხელმძღვანელობდა.³

¹ ჯ. სტეფანაძე, დემეტრე პირველი. თბ. 1990. გვ. 7.

² ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართლის ცხოვრება. ტ. I;
ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. თბ. 1931. გვ.
221.

³ ჯ. სტეფანაძე, დემეტრე პირველი. გვ. 30.

მეფე დავით აღმაშენებლის დემეტრესათვის მთავარ საზრუნავს დიდებული მამისაგან დატოვებული მემკვიდრეობის მოვლა და შენარჩუნება წარმოადგენდა. თავდაპირველად, 1128 წელს, მან „დმანისი და ქალაქი ხუნანის სპარსელებს წაართვა“.¹

ამ წარმატებების შემდეგ დემეტრე იძულებული იყო ქ. ანისი წინანდელ მეპატრონე მანუჩეს შვილებსათვის (თუ შვილიშვილებისათვის²) დაეთმო იმიტომ, რომ მას შემდეგ, რაც დავით აღმაშენებელი გარდაიცვალა, ქ. ანისი სპარსთა ლაშქარმა ძალიან შეაწუხა. საქართველოს მეფემ ყმობისა და დამორჩილების დიდი ფიცი და სიმტკიცე ჩამოართვა მანუჩეს შვილებს და მხოლოდ ამის შემდეგ გადასცა მათ ქ. ანისი. მათ აასრულეს პირობა და მთელ თავის სიცოცხლეში საქართველოს მეფის მორჩილნი იყვნენ.³ ეს მოხდა 1126 წელს.⁴

1130 წელს დემეტრემ დაასრულა მამისაგან დაწყებული გელათის მთავარი ტაძრის მშენებლობა და საზეიმოდ აკურთხა იგი.⁵

¹ იგ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 221-222.

² ჯ. სტეფნაძე, დემეტრე პირველი. გვ. 32.

³ იგ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 222.

⁴ ჯ. სტეფნაძე, დემეტრე პირველი. გვ. 32.

⁵ ლ. სანიკიძე, უქარქაშო ზმლები. ტ. I. თბ. 1990. გვ. 506.

1130 წელსვე დემეტრე მეფეს მოუწყვეს აჯანყება, ამას გრძლად განვიხილავთ ქვემოთ.¹

1138-1139 წლებში დემეტრე I-მა ილაშქრა ქ. განძაში (განჯაში) და იქიდან საქართველოში ძლევამოსილი დაბრუნდა. გამარჯვების ნიშნად მას თან წამოუდია ქ. განძას კარები. ეს კარი ეხლაც გელათის მონასტერში ინახება და ზედ ამ ამბის დამამტკიცებელი დაზიანებული ქართული წარწერა აქვს. ამ წარწერაში ნათქვამია, რომ დემეტრე მეფეს ეს კარი მოუტანია „[წ]ლხა მეფ[ო]ბის... იგ: (13) ზ' დასაბამით-გან...“. (იქვე) ანუ მართლაც 1138-1139 წელს.²

1150-იან წლების მახლობლად კვლავ მოხდა დემეტრეს წინააღმდეგ აჯანყება. ამჟამად მას თავისი უფროსი ვაჟი დაგითი აუჯანყდა, ამასაც ჩვენ გრძლად შეგვხვებით ნაშრომის მესამე თავში.

1153-1154 წლებში „მოუხდა სა[ლ]დუხ ამირა ანის[ის] ქალაქსა, მოადგა; აქათ დემეტრე მეფე მოვიდა; შეიბნეს, ნებითა ღმრთისაჲთა მეფეს გაემარჯვა, დაჯოცნა და ამოხწყვიტნა“.³

„1155 წელს სრულიად მოულოდნელად დემეტრე მეფემ საქართველოს ტახტ-გვირგვინი დაგითხ

¹ რადგან სამეფო ხელისუფლებისათვის ბრძოლა არის ჩვენი გამოკვლევის ძირითადი საგანი, ვამჯობინეთ მისი ცალკე გამოკვლევა.

² იგ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 223.

³ იგ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 225.

მიუგდო, თვითონ სამეფო სამოსი განიძარცვა და ბერის ჩოჩითა და ხქემით შემოსილი სამონასტრო ცხოვრებას შეუდგა.¹ დემეტრე ძალიან მალე, დავით V-ის გარდაცვალების შემდეგ მონასტრიდან დროებით დაბრუნდა, თავისი უმცროსი ვაჟი გიორგი (III) სამეფო ტახტზე აიყვანა და უმალვე (დაახლ. 1156წ.) გარდაიცვალა.*

¹ ლ. ხანიკიძე, უქარქაშო ზმლები. ტ. I. გვ. 507.

* ჩვენ გადავწყვიტეთ, რომ დავით V-ის ცხოვრება მთლიანად გაგვეერთიანებინა მესამე თავში, რადგანაც მისი მოღვაწეობა სრულ კავშირშია სამეფო ხელისუფლებისათვის პრძოლასთან.

III. ბრძოლა საქართველოს სამეფო ზელისუფლებისათვის დაგით IV-ის მემკვიდრეთა შორის

დაგით აღმაშენებლის ანდერძი და
ვახტანგის აჯანყება დემეტრე I-ის
დასამზობად

„და მიგანდუჴნ შუღნი და დედოფალნიცა, შუა-
მდგომლობითა ღუთისათა, რათა ძმა მისი გაზარდოს.
და თუ ინებოს ღმერთმან და ვარგ იყოს ცუატა, შემ-
დგომად მისსა მეფე ჰყოს მამულსა ზედა, და დათა
მისთა პატივ სცეს, ვითარ შვილთა ჩემთა საყუარელ-
თა:

ამას ყოველსა თანა წარუძღუანე წმინდა ძელი
ცხოვრებისა და მიგეც დროშა ჩემი სვიანი, აბჯარნი
ჩემნი სამეფონი და საჭურჭლენი ჩემნი ზემონი და
ქუჭმონი:

ხოლო დრაჰკანი კოსტანტი ცუატა[ხ]¹ და ჩემ-
ნი ლაღნი და თუალ-მარგალიტნი, ხაზულისა ღუ-
თისმშობლისადა შემინწირავს...“² ეს გაზღავთ დაგით

¹ „[ხ]“ ჩამატებულია თ. ჟორდანიას მიერ - თ.გ.

² თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ის-
ტორიისა და მწერლობისა. ტ. II. ტფ. 1897. გვ. 51; ქართული
სამართლის ძეგლები. ი. დოლიძის გამოც. ტ. II. თბ. 1965. გვ. 18.

აღმაშენებლის მეორე, გელათისადმი (დემეტრესადმი) ბოძებული ანდერძის ფრაგმენტი, რომელშიც დავითი დემეტრეს უბარებს, რომ მისი ძმა გაზარდოს და თუ ღმერთი ინებებს და „ივარგებს“ იგი „შემდგომად მის-
 ხა (დემეტრესა-თ.კ.) მეფე ჰყოს მამულსა ზედა“. მას-
 ში დასახელებულია „ცუატა“, რომლის მნიშვნელობის შესახებაც მრავალ მოსაზრებას გამოთქვამენ მეცნიე-
 რები. ზოგიერთი მეცნიერი, მაგ. ჯ. სტეფნაძე, ფიქ-
 რობს, რომ „ცუატა“-„ცვატა“ უნდა ნიშნავდეს დემეტ-
 რე მეფის ძმის სახელს, მაგრამ ასეთი დავითის გაყის
 სახელი, გარდა მისი ანდერძისა, არც ერთ ისტორი-
 ულ წყაროში არ არის დასახელებული. ე. გაბიძაშვი-
 ლი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „წინადადების
 ასეთ წყობაში ადამიანის სახელი უნდა ყოფილიყო
 „ძმა მისი“-ს შემდეგ“, ¹ გარდა ამისა, ადამიანის სახე-
 ლად „ცუატას“ მიჩნევა ძალიან არარეალურია. ანდერ-
 ძში აგრეთვე საუბარია სიმდიდრეზე, რომელიც და-
 ვითმა ზაზულის ღვთისმშობლის ზატს შესწირა და
 იქაც მეორდება ტერმინი „ცუატა“. „ხოლო დრაჰკანი
 კოსტანტი ცუატა და ჩემნი ლაღნი და თუალ-მარგა-
 ლიტნი, ზაზულისა ღვთისმშობლისადა შემიწირავს“.
 საყურადღებოა ე. გაბიძაშვილის მიერ გამოტანილი
 დასკვნები: „ასეთ კონტექსტში კერძო პირისათვის
 რაიმე მემკვიდრეობის დატოვებაზე ლაპარაკი, და

¹ ძველი ქართული ლიტერატურის აგიოგრაფიული ძეგლები. ე. გაბიძაშვილის გამოც. თბ. 1968. გვ. 281.

იხიე პირველ რიგში, მოულოდნელია. მეორეც, აქ რომ ადამიანის სახელი იგულისხმებოდეს იქნება „ცუტას“ (როგორც ეს თ. ჟორდანიას აღუდგენია) და არა „ცუტა“ (როგორც ხელნაწერებშია).¹ უფრო სწორი იქნება, რომ აქ „ცუტა“, ორივე შემთხვევაში, აღნიშნავდეს მცირეს (ცოტას). მართლაც, შინაარსობ-ლივად უფრო მართებული იქნება: ძმა მისი გაზარ-დოს და თუ ღმერთმა ინებოს და ივარგოს ცოტა, შემდგომად მისსა გაამეფოს. აგრეთვე მეორე შემ-თხვევაშიც: ზოლო დრაჰკანი კოხტანტი ცოტა და ჩემნი ლაღნი და თუალ-მარგალიტნი, სახულისა ღუ-თისმშობლისადა შემიწირავს. ე. გაბიძაშვილი მიიჩნევს, რომ პირველ შემთხვევაში „ცოტა“ აღნიშავს მცირე-წლოვანს, რასაც ამართლებს იმით, რომ ანდერძის შედგენისას ვახტანგი მხოლოდ შვიდი წლის იყო.² მაგრამ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ასეთ შემთხვევაში მის მცირე ასაკზე საუბარი გაუმართლებელია და ორივე შემთხვევაში „ცუტა“ ნიშნავს მცირეს (რაოდენობრი-ვად)!

ახლა რაც შეეხება იმას, თუ რაში დასჭირდა დავით აღმაშენებელს დემეტრესათვის იმის დაბარება, რომ მის შემდეგ ვახტანგი გაამეფოს. აკად. მ. ლორ-

¹ ძველი ქართული ლიტერატურის აგიოგრაფიული ძეგლები. გვ. 282.

² ძველი ქართული ლიტერატურის აგიოგრაფიული ძეგლები. გვ. 282.

თქიფანიძე სამართლიანად ფიქრობს, რომ „ძმიდან ძმაზე ტახტის გადაცემა არღვევდა საქართველოში ჟგვე დაკანონებულ ტრადიციას ტახტის ძმიდან უფროს გაჟზე გადასვლისა, რაც სამეფო ზელისუფლების ცენტრალიზაციის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პირობას წარმოადგენდა და რისთვისაც აგრე თავგამოდებით იღვწოდა თვით დავით მეფე. დავითის მოღვაწეობის მთელი ზახიათი გამორიცხავს მისგან ასეთი განკარგულების გაცემას“.¹ მეცნიერი ისტორიული ფაქტების შეფასების საფუძველზე სამართლიანად ფიქრობს, რომ ანდერძის ეს ადგილი ნაყალბევია და იგი შეთხზულია დემეტრეს მოწინააღმდეგეთა მიერ.² მართლაც, რაში უნდა დასჭირებოდა დავით აღმაშენებელს ასეთი რამ? მან ზომ თავის სიცოცხლეშივე ადილო გურგენი სამეფო და დაადგა ძესა თჳსსა თავ-

¹ მ. ლორთქიფანიძე, საქართველოს საგარეო და შინაპოლიტიკური ვითარება XII ს. მეორე მეოთხედიდან 80-იანი წლების დასაწყისამდე. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. III. თბ. 1979. გვ. 285.

² მ. ლორთქიფანიძე, საქართველოს საგარეო და შინაპოლიტიკური ვითარება XII ს. მეორე მეოთხედიდან 80-იანი წლების დასაწყისამდე. გვ. 285. იგივეს ფიქრობდა ნ. ბერძენიშვილიც. იხ. მისი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II. თბ. 1969. გვ. 113.

ხა ზედა და შეაცვა სამეფო ბეჭედი მარჯვენაზეა ევლ-
ხა მისხა“¹

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ანდერძის ეს ადგი-
ლი გააყალბეს და ბოროტად გამოიყენეს დემეტრე I-
ის დროს დიდმა ფეოდალებმა და 1130 წელს აჯან-
ყდნენ მეფის წინააღმდეგ. „უფლის წულს [და] ივანე
აბულეთის ძეს უნდოდა[თ] დემეტრე (მეფისა) და
თავის ძმის მოკვლა. მაგრამ ივანეს მამამ აბულეთმა
თავის (შვილის) წინაშე ჭაღარა გაიშალა და (განზრა-
ზულის ასრულება) დაუშალა. ძმათა შორის (ჩამოვარ-
დნილ) მზაკვრობის წყალობით ორიგენი დმანისის
ციხეში დაამწყვდიეს. როდესაც დემეტრე (მეფემ) ეს
(ამბავი) შეიტყო, (მივიდა დმანისის ციხეში და) ივანეს
(დაცინვით) უთხრა: «აჰა შემიბყარ!»-ო. ზოლო მან
ხინანულთ უბასუხა: «არა მეფევ, მე ზელთ მოგეცით
თქვენი ძმა. რომელიც თქვენს მეფობას ეძიებს». (მე-
ფემ) შეიბყრა იგი (ძმა?), „(თვალთ) დაუბნელბინა და
გაანთავისუფლა“²-ო,³ მოკვითზრობს სომეხი ისტო-
რიკოსი გარდან არეველცი. ივ. ჯავახიშვილი მიიჩნევ-
და, რომ ამ ცნობაში დასაზღვრებული უფლისწული

¹ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება. ტ. I.
გვ. 364.

² Вардан Великий, Всеобщая История. Пер. Н. Эмина. М. 1861 г.
Стр. 160-161.

³ ჩვენ ავიღეთ მისი ივ. ჯავახიშვილისეული ქართული
თარგმანი. იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II.
გვ. 223.

უნდა ყოფილიყო დემეტრეს უფროსი ვაჟი დავითი. იმას, რომ დემეტრეს ძმა აუჯანყდა იგი გამორიცხავს იმით, რომ დემეტრეს ძმა არ ჰყავდა.¹ მაგრამ მას როგორც ჩანს მხედველობიდან გამორჩა დემეტრეს უმცროსი ძმა - ვახტანგი. გავიზხენოთ თუნდაც, როდესაც გარდაიცვალა გიორგი ჭყონდიდელი დავით IV იგლოვდა მანამ, სანამ არ იშვა ძე მისი ვახტანგი.² დემეტრეს ძმის არსებობა დასტურდება ზემოთ მოხმობილი დავით აღმაშენებლის ანდერძის ციტატიდანაც.³ გარდა ამისა, აღსანიშნავია ისიც, რომ აქ ნახსენები უფლისწული გერ იქნებოდა დემეტრეს ძე დავითი, რადგანაც როგორც ვარდანი გვამცნობს იმ უფლისწულს დემეტრემ თვალნი დაუბნელებინა.⁴ აქვე უნდა აღინიშნოს ჯ. სტეფნაძის საყურადღებო აზრი, რომელიც ფიქრობდა, რომ შესაძლოა ამ აჯანყებაში ყივჩაღებიც ყოფილიყვნენ გარეულნი.⁵

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 224.

² ჯ. სტეფნაძე, დემეტრე პირველი. გვ. 11.

³ ჯ. სტეფნაძეც ეწინააღმდეგებოდა ივ. ჯავახიშვილის აზრს, მაგრამ იგი მიუთითებდა დემეტრეს უმცროს ძმაზე - ცვატაზე. იხ. მისი საქართველო XII ს. და XIII ს-ის პირველ მეოთხედში. თბ. 1985. გვ. 71-72.

⁴ ეს აზრი თავად ივ. ჯავახიშვილმაც გამოთქვა. იხ. მისი. ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 224.

⁵ ჯ. სტეფნაძე, საქართველო XII ს. და XIII ს-ის პირველ მეოთხედში. გვ. 70-71.

1130 წელს წამოწყებული აჯანყება არ გან-
ზორციელდა. დემეტრემ თავისი ძმა - გახტანგი და
მისი ძირითადი მრჩეველი ივანე აბულეთის ძე სასტი-
კად დასაჯა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გახტანგს
თვალები დასთხარეს, ზოლო 1132 წელს „დემეტ-
რე[მ] აბულეთის ძესა ივანეს თავი მოკუეთა“.¹

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 223; ჯ.
სტეფანაძე, საქართველო XII ს. და XIII ს-ის პირველ
მეოთხედში. გვ. 71.

დავით V და მისი აჯანყებანი დემეტრე I-ის დასამ- ზობად

დემეტრე I-ის დროს აჯანყებები არ დამთავრებულია ზემოთ დასახელებული ვახტანგის შეთქმულების მცდელობით. სამეფო ტახტისათვის ბრძოლამ განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი მიიღო დემეტრესა და მის უფროს ვაჟს დავითს შორის.

დემეტრე I-მა „დასუეს მეფედ ძე მისი დავით. იმეფა ექუს თუე და მოკუდა“¹ - გვამცნობს ლაშა-გიორგის დროინდელი ერთ-ერთი უცნობი ქართველი მემატყანე. დავით V-ის შესახებ ცნობები ნაკლებია, რაც იმითაც აიხსნება, რომ მან მხოლოდ ექვს თვეს იმეფა. მან გამეფებისთანავე საბყრობილედან გაანთავისუფლა მამამისის - დემეტრე I-ის მიერ ტყვედქმნილი თირქაში (აბუღეთის ძე) და მას ამირსპასალარობა უბოძა.²

1150 წელს, წელს დემეტრე I-ს აუჯანყდა უფროსი ვაჟი დავითი. დავითმა „ღალატსა და განდგომილებასა შინა მამისა მის დემეტრესსა ამოს-

¹ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატყანე, ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955. გვ. 366.

² Вардан Великий, Всеобщая История. Стр. 165.

წყვიტნა ამის სამეფო სახე დიდებულინი“.¹ იგ. ჯავახიშვილი სავსებით სამართლიანად მიიჩნევდა, რომ აჯანყების მიზეზი გახლდათ დემეტრე მეფის უმცროსი ძის – გიორგისადმი მიკერძოება.² თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსს – „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ ავტორს უწერია, რომ დემეტრე იყო „მარჩეველი ძისა უმცროსისა“³ (ანუ გიორგისა). თუმცა არ არის გამოჩენილი, რომ დავითი მამამისს პოლიტიკურ მმართველობაში წინააღმდეგობა და აჯანყებოდა. ...ამ ფაქტის შემდეგ დემეტრემ სამეფო ტახტი კვლავ შეინარჩუნა.

დავით V-ის გარდაცვალება და სამეფო ტახტის „დასაკუთრება“ გიორგი III-ის მიერ

როგორც ჩვენ აღვნიშნეთ, დავით V გარდაიცვალა გამეფებიდან ექვს თვეში. მისი გარდაცვალების შესახებ ისტორიოგრაფიაში მრავალი აზრია გამოთქმული. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ ავ-

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959. გვ. 18.

² იგ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 225.

³ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ქართლის ცხოვრება ტ. II. გვ. 3.

ტორს უწერია, რომ დემეტრე მეფის „ვედრებისა შემასმენელმან ღმერთმან დავითის დღეთა შემცირებითა სრულყო პირველ მამისა“. ¹ ანუ ისტორიკოსი ამბობს, რომ დემეტრე ღმერთს ევედრებოდა ურჩი შვილისაგან ეხსნა. სომეხი ისტორიკოსი გარდანი პირდაპირ ასახელებს დავითის მკვლელებად სუმბატ და ივანე ორბელებს. ² დავითის უეცარი გარდაცვალების შემდეგ ბერად აღკვეცილი დემეტრე დაბრუნდა სამეფო ტახტზე და თანამოხაყდრედ გიორგი დასვა. „...და მამამან ძითურთ ძე ტკბილი, შემგუარი მამისა, აღამაღლა თავისა თანა და ძისა სწორად მოხაყდრედ გამოაჩინა“. ³ მაგრამ ეს ყოვლად გაუმართლებელია, ფაქტიურად დემეტრემ დაარღვია ტახტის მემკვიდრეობის კანონი. როგორც აკად. მ. ლორთქიფანიძე აღნიშნავს შესაძლოა მომზდარიყო ასეთი რამ: „დავით მეფე გარდაიცვალა; მისი გარდაცვალების შემდეგ, მართალია ტახტი მის შვილს დემნას ეკუთვნოდა, მაგრამ დავითის შემდეგ ისევ დემეტრე დაბრუნდა ტახტზე და ახლა დემეტრეს გარდაცვალების შემდეგ უკვე

¹ ისტორიანი და აზმანი შარაგანდედთანი, ქართლის ცხოვრება. ტ. II. გვ. 3.

² Вардан Великий, Всеобщая История. Стр. 154; მ. ლორთქიფანიძე, საქართველოს საგარეო და შინაპოლიტიკური ვითარება XII ს. მეორე მეოთხედრიდან 80-იანი წლების დასაწყისამდე. გვ. 287.

³ ისტორიანი და აზმანი შარაგანდედთანი, ქართლის ცხოვრება. ტ. II. გვ. 3.

ტახტის კანონიერი მემკვიდრე მისი შვილი გიორგი იყო და არა შვილიშვილი დემნა¹.

...მაგრამ, სომეხ ისტორიკოსს სტეფანოს ორბელიანს ეს ამბავი სხვაგვარად აქვს მოთხრობილი. იგი ამბობს, რომ მეფე დემეტრე გარდაიცვალა და გამეფდა მისი ძე დავითი. დავითმა სიკვდილის წინ მოუხმო დიდებულებს და თავისი მცირეწლოვანი დემნა (დემეტრე) მათ ჩააბარა, კერძოდ, ივანე ორბელს, დავითის ძმა გიორგი, მეფის მეურვედ დანიშნა დემნას სრულწლოვნობამდე.² იგ. ჯავახიშვილი სამართლიანად აღნიშნავდა, რომ ეს ცნობა არაა მართალი, რადგან დავითსა და გიორგის შორის არსებული მტრული ურთიერთობის პირობებში არ არის მოსალოდნელი, რომ მომაკვდავ დავითს თავისი მცირეწლოვანი შვილის მეურვედ გიორგი დაენიშნა.³ უფრო სწორი ჩანს გარდანის ცნობა, რომ დავითი გიორგის მომხრეებმა მოკლეს⁴, აგრეთვე საყურადღებოა „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ავტორის მიერ ნაუწყები

¹ მ. ლორთქიფანიძე, საქართველოს საგარეო და შინაპოლიტიკური ვითარება XII ს. მეორე მეოთხედიდან 80-იანი წლების დასაწყისამდე. გვ. 288.

² იგ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 242-243; მ. ლორთქიფანიძე, საქართველოს საგარეო და შინაპოლიტიკური ვითარება XII ს. მეორე მეოთხედიდან 80-იანი წლების დასაწყისამდე. გვ. 288.

³ იგ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 243.

⁴ Вардан Великий, Всеобщая История. Стр. 154.

ამბავი, რომ დავითის გარდაცვალების შემდეგ, ბერად აღკვეცილი დემეტრე დაუბრუნდა ტახტს და თავისი „ძე ტკბილი“ გიორგი მეფედ დასვა. სტეფანოს ორბელიანის მიერ დასახელებული დავით V-ის „ანდერძები“ ჰაერზეა გამოკიდებული, არავითარი კავშირი არ აქვს ისტორიულ სინამდვილესთან და შეთხუღია თვით სტეფანოსის მიერ.

დემეტრე (დემნა) ბატონიშვილისა და ორბელთა ამბოხი

აჯანყებათა ციკლი, როგორც მოხალოდნელი იყო, არ შეწყვეტილა გიორგი III-ის მეფობაშიც. 1177 წელს გიორგი III-ის წინააღმდეგ დიდი აჯანყება მოეწყო. სათავეში დიდგვარიანი ფეოდალები - ორბელები იდგნენ, რომლებიც, თითქოს, დავით V-ის შვილის დემნას (დემეტრეს) უფლებების დაცვის საბაბით მოქმედებდნენ. აჯანყების ყველაზე აქტიური ზელმძღვანელი იყო ივანე ორბელი.

აქ უნებურად ჩნდება კითხვა, ეს ზომ ის ორბელები იყვნენ დავით V-ის მკვლელობაში რომ იღებდნენ მონაწილეობას? აკად. მ. ლორთქიფანიძე აღნიშნავს, რომ „როგორც ჩანს, ორბელნი, რომელნიც თავიდან გიორგის მომხრენი იყვნენ და რომელთაც

მიიღეს მისგან ამირსპასალარობა, გიორგისაგან დახ-
მარების საფასურად უფრო მეტ საზღაურს ელოდნენ
და რადგან არ გაუმართლდათ, ახლა მის წინააღმდეგ
დემნას კანდიდატურა წამოაყენეს.¹

აკად. რ. მეტრეველი ეჭვის თვალით უყურებს
იმ ფაქტს, რომ „ორბელთა ამბოზი“ დემნა (დემეტრე)
ბატონიშვილის უფლებების დაცვას ისახავდა მიზნად.
„წყაროების მიერ დემნას ტახტისმამძიებლობის დასა-
ხელება ამბოხების მიზეზად უსუსურია, რადგან
აჯანყება 1177 წელს მოხდა, როცა დემნა სულ ცოტა
ოცდაორი წლის მაინც უნდა ყოფილიყო“, „ზომ არ
არის ძალზე დიდი წელი სრულასაკოვნებისათვის,
ნუთუ მანამდე არ შეიძლებოდა სრულწლოვნად ჩათ-
ვლილიყო საქართველოს ტახტის მემკვიდრე?“² სა-
ყურადღებოა მეცნიერის მიერ გამოტანილი დასკვნები
აღნიშნულ ფაქტთან დაკავშირებით. იგი მიიჩნევს,
რომ დემნა უფლისწულის გამეფების საკითხი სრულ-
ლიადაც არ ყოფილა აჯანყების მიზეზი. ეს მომენტი
ფაქტიურად იყო საბაბი, რომელსაც ეფარებოდა
მსხვილ ფეოდალთა სურვილ-ზრახვანი და მოქმედე-
ბა. თვით დემნა აჯანყების ძალზე პასიური მონაწილე

¹ მ. ლორთქიფანიძე, საქართველოს საგარეო და შინაპოლიტი-
კური ვითარება XII ს. მეორე მეოთხედიდან 80-იანი წლების
დასაწყისამდე. გვ. 289.

² რ. მეტრეველი, შინაკლასობრივი ბრძოლა ფეოდალურ საქარ-
თველოში. თბ. 1973. გვ. 122.

ჩანს: „ოდეს ორბელნი უკუაგდეს გიორგი მეფისა, იგი (დემეტრე-თ.კ.) თანაუკუიტანეს და ლორეს შეაგდეს“¹. თვით გიორგი მესამეც აღნიშნავდა თავის ერთ-ერთ სიგელში, რომ „ოდეს ბირებითა და განზრახვითა ეშმაკისათა შეითქუეს ვიეთნიმე მეფობისა ჩუენისა დიდებულნი და აზნაურნი ორგულობისა ჩუენისათვის და ძმისწული ჩუენი გაგუიყვნეს“.²

„ორბელთა აჯანყების“ ძირითადი მიზეზი გაზლდათ ეკონომიკურად დაწინაურებული და გაძლიერებული ფეოდალების ბრძოლა პოლიტიკური უფლებების გაზრდა-გაფართოებისთვის.

...აჯანყებას სათავეში ორბელთა გარდა კიდევ ივანე გარდანისძე, შოთა ძე არათავაჩოხძისა, ქართლის ერისთავი სუმბატ ლიპარიტისძე, მეჯინიბეთუხუცესი ქავთარ ივანესძე, ანანია დვინელი, მზარგძელი, დიდი გამრეკელი, მემნა ჯაყელი, ჰასან კაენელი, გრიგოლ ანელი აპირატისძე და ა.შ. ედგნენ.³

¹ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე, ქართლის ცხოვრება. ტ. I. გვ. 366.

² რ. მეტრეველი, შინაკლასობრივი ბრძოლა ფეოდალურ საქართველოში. გვ. 123-124.

³ სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები. ე. ცაგარეიშვილის გამოც. თბ. 1978. გვ. 45-46; ჯ. სტეფნაძე, საქართველო XII ს. და XIII ს-ის პირველ მეოთხედში. გვ. 81.

შეთქმულებს სახატეში მდგომი გიორგი III-ის მოულოდნელად დაბატიმრება ჰქონდათ განზრახული, მაგრამ მათი სურვილი გიორგისათვის ცნობილი გახდა და მან თბილისში ჩაკეტვა მოასწრო. მეფის შეპყრობის გეგმა ჩაიშალა. მან თანდათან შემოიკრიბა მეომრები, დაიქირავა მთიელები და აჯანყებულებს შეუტია. მეფის წარმატებებმა ბევრი ფეოდალი შეაფიქრა და ზოგი მათგანი გიორგი III მხარეზე გადავიდა (გამრეკელი, გრიგოლ ანელი, მხარგრძელი და სხვ.).

შევიწროებული მემბოზეები ლაშქრის სიდიდის მიუხედავად* წარუმატებლობას განიცდიდნენ და ბოლოს ლორის ციხეში „შეიხუეწეს“.¹

აჯანყებულთა მთავარი ძალები ლორეს ციხეში ჩაკეტა, გიორგი მესამემ ციხეს ალყა შემოარტყა.

გიორგი III ლორეში ჩაკეტილი აჯანყებულების მშვიდობიანად ჩაბარებას ცდილობდა, მაგრამ გარკვეულ დრომდე იგანე ორბელი ციხე უარზე იყო. პირიქით, მოითხოვდა, რომ დემნასთვის სახელმწიფოს ნახევარი გადაეცა. ციხის ალყა თანდათან დამძიმდა.

* ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ამბოხებულთა ლაშქარი 30 000 კაცს შეადგენდა, მაგრამ ახლა ეს ჩვენი კვლევის საგანი არ არის.

¹ ჯ. სტეფნაძე, საქართველო XII ს. და XIII ს.-ის პირველ მეოთხედში. გვ. 81; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 241.

ერთ ღამეს კი დემნა ციხიდან გაიპარა და ბიძას წა-
რუდგა. ამას ციხის დაცემა მოჰყვა.¹

გიორგი მესამემ „ურჩთა და მტერთა მისთა ზე-
და შემსგავსებული საქმეთა მათთა მიაგო მისაგებე-
ლი“.² ივანე ორბელს თვალები დასთხარეს. აჯანყების
ბევრი მოთავე სიკვდილით დასაჯეს. დემეტრე უფ-
ლისწულს თვალები დასთხარეს და ამასთანავე დაა-
საჯურისეს. რ. მეტრეველი აღნიშნავს, რომ დემნას
დასაჯურისებით „გიორგი მესამემ ძირიანად მოსპო
მომავალშიც რაიმე გაუგებრობა ტახტის მემკვიდრეო-
ბის თაობაზე, რადგან დემეტრე ამიერიდან შთამომავ-
ლის გარეშე უნდა გადაშენებულიყო“. დემეტრე ბა-
ტონიშვილი გარდაცვალების შემდეგ საგვარეულო
საძვალეში გელათში კი არა, მცხეთაში დაკრძალეს.³

¹ ჯ. სტეფანაძე, საქართველო XII ს. და XIII ს-ის პირველ მეო-
თხედში. გვ. 82.

² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ქართლის ცხოვრება.
ტ. II. გვ. 20.

³ რ. მეტრეველი, შინაკლასობრივი ბრძოლა ფეოდალურ საქარ-
თველოში. გვ. 133.

საქართველოს სამეფო ზელისუფლებისთვის ბრძოლა დავით IV აღმაშენებლის მემკვიდრეებს შორის არის ფეოდალური საქართველოს შინაგლახობრივი ბრძოლის ერთ-ერთი კლასიკური გამოვლინება. იგი თითქმის განუწყვეტლივ მიმდინარეობდა ნახევარი საუკუნის განმავლობაში და მან ფაქტიურად „მოშალა“ საქართველოს სამეფოს ძირითადი ტრადიცია – სამეფო ზელისუფლების ტახტის მემკვიდრეობის კანონი. ეს საკითხი, განსაკუთრებით კი „ორბელთა ამბოჯის“ მიზეზები და თვითონ დემეტრე (დემნა) ბატონიშვილის პიროვნება კვლავ მრავალმხრივ საჭიროებს გამოკვლევას მეცნიერთა მიერ.

წყაროები და ლიტერატურა

1. Вардан Великий, Всеобщая История. Пер. Н. Эмина М. 1861 г.
2. თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა. ტ. II. ტფ. 1897 წ.
3. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ზელნაწერის მიხედვით ხ. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955 წ.
4. ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე, ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ზელნაწერის მიხედვით ხ. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955 წ.
5. ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ზელნაწერის მიხედვით ხ. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959 წ.
6. ქართული სამართლის ძეგლები. ი. დოლიძის გამოც. ტ. II. თბ. 1965 წ.
7. ძველი ქართული ლიტერატურის აგიოგრაფიული ძეგლები. ე. გაბიძაშვილის გამოც. თბ. 1968 წ.

8. სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები. ე. ცაგარეიშვილის გამოც. თბ. 1978 წ.
9. იგ. ჯაფარიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. თბ. 1931 წ.
10. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II. თბ. 1969 წ.
11. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VI. თბ. 1973 წ.
12. რ. მეტრეველი, შინაკლასობრივი ბრძოლა ფეოდალურ საქართველოში. თბ. 1973 წ.
13. ლ. ლორთქიფანიძე, საქართველოს საგარეო და შინაპოლიტიკური ვითარება XII ს. მეორე მეოთხედიდან 80-იანი წლების დასაწყისამდე. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. III. თბ. 1979 წ.
14. ჯ. სტეფანაძე, საქართველო XII ს. და XIII ს.-ის პირველ მეოთხედში. თბ. 1985 წ.
15. ლ. ხანიკიძე, უქარქაშო ზმლები. ტ. I. თბ. 1990 წ.
16. ჯ. სტეფანაძე, დემეტრე პირველი. თბ. 1990 წ.
17. ა. გოგოლაძე, დავით აღმაშენებლის ანდერძი შიომღვიმისადმი. თბ. 2001 წ.

თეიმურაზ კენკეზაშვილი

ანგელოზი, უმოკილი წარსულისაგან...

**იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ისტორიული
წარსული და საქართველოსთვის დაბრუნების
საკითხის პერსპექტივები
(მოზახვნება)
2012 წ.**

იერუსალიმის ჯვრის მონასტერი

იერუსალიმის ჯვრის მონასტერი ყოველთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის იყო ქართველი ხალხისათვის. მის დაარსებასთან დაკავშირებით, რადგან საუკუნეების განმავლობაში მასზე პრეტენზიას აცხადებდნენ ქართველები და ბერძნები, არსებობს ორივე აღნიშნული ხალხის ტრადიციული შეხედულებები და გადმოცემები, რომლებიც დროთა განმავლობაში ფორმირდებოდა. თუმცა აღსანიშნავია, რომ პეტრე კონტოშვილი, რომელმაც XIX საუკუნეში იმოგზაურა იერუსალიმში, აღნიშნავს რომ, „თითონ ბერძენნი უწოდებენ ამ საგანეს ქართველთა მონასტრად“.¹

ქართული ტრადიციის თანახმად, ჯვრის მონასტრის ასაშენებელი ადგილი მეფე მირიანმა მოიპოვა IV საუკუნეში. ტიმოთე გაბაშვილს, XVIII საუკუნის ცნობილ მოღვაწეს, მიაჩნდა რომ ქართველების გაბატონებული მდგომარეობა იერუსალიმში ჯვრის მონასტრის დაარსებიდან დაიწყო. აგრეთვე წმინდა ქალაქში გავრცელებული იყო ლეგენდა

¹ ბ. კონტოშვილი, მოგზაურობა წმ. ქალაქს იერუსალიმსა და ათონის მთაზედ. ტფ. 1901 წ. გვ. 75.

ჯვრის მონასტრის ადგილთან დაკავშირებით: სა-
ქართველო ს პირველი ქრისტიანი მეფე მირიანი წმ.
ნინომ იერუსალიმში გააგზავნა. მეფე ჯერ რომის
იმპერატორს კონსტანტინეს ეწვია, შემდეგ წმინდა
ქალაქში წავიდა და მონასტრის ასაშენებლად ადგილი
იშოვა. ეს ის ადგილი იყო, სადაც ბიბლიური აბრამის
ძმისწულმა ლოტმა სამი ზე – სარო, ფიჭვი და ნაძვი
დარგო, რომლებიც ერთ დიდ ზედ გადაიქცა. სოლო-
მონ მეფემ ტაძრის მშენებლობისას მოჭრა ეს ზე და
მის ძირს შემდეგ სკამად იყენებდნენ. სოლო შემდეგ
იმ მოჭრილი ძელისგან გააკეთეს ჯვარი, რომელ-
ზედაც აწამეს მაცხოვარი.¹ ტ. გაბაშვილი წერდა, ის
ზის ძირი დღესაც ჩანს ტრაპეზის ქვეშო. იგი გახტან
გორგასლის შესახებაც გვიყვება ერთ საინტერესო
ლეგენდას: ეგვიპტის სულთანი შეეგუდრა გახტანგს,
ლაშქრით წასულიყო იერუსალიმში, იქიდან „ფრან-
გები“ გაედევნა და თვითონ დაეპყრო. ქართველი
მეფე მართლაც ასე მოქცეულა, იერუსალიმი
დაუპყრია და იქ მრავალი მონასტერი აუშენებია.
ქართველებს იერუსალიმი და საერთოდ, პალესტინა
დიდი ზნის განმავლობაში სჭერიათ. ამ ლეგენდაში
ბევრ მკვლევარს ეჭვი ეპარება და მისი ბოლომდე

¹ მოხილუა წმინდათა და სხუთა აღმოსავლეთისა ადგილთა,
ტიმოთესგან ქართლისა მთავარ-ეპისკოპოსისა. ტფ. 1852. გვ.
148-150; ე. მამისთვალიშვილი, იერუსალიმის ჯვრის მონას-
ტრის ისტორია. თბ. 2000. გვ. 5-6.

დაჯერება რასაკვირველია საეჭვოა, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ტ. გაბაშვილი ხანამ აღნიშნული ლეგენდის თხრობას დაიწყებდა დასძინა, რომ: „უკეთეს გენებოვს ცნობად, თუ ქართველნი ვითარ იპყრობდნენ იერუსალიმს, ესრეთ ვბოვნით მუნ წერილთა შინა“. აგრეთვე გასათვალისწინებელია იერუსალიმის ბერძენი პატრიარქის დოხითეოსის ნათქვამი, რომელსაც ჯერ კიდევ XVII საუკუნეში გოლგოთაზე უნახავს ძველი ქართული ზეგნაწერი. სადაც ამოუკითხავს გაზტანგ გორგასლის იერუსალიმში ყოფნის შესახებ¹.

ეს რაც შეეხებოდა ლეგენდებს, ახლა კი ისტორიულ სინამდვილეს დავუბრუნდეთ. უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველებს იერუსალიმის ტერიტორიაზე მონასტრისთვის ადგილის შოვნა არ გაუჭირდებოდათ. იმ დროს პალესტინაში მიწების განმკარგუკებელი აღმოსავლეთ რომის იმპერატორის მიერ დანიშნული საერო და სასულიერო მოხელეები იყვნენ. ახლადგაქრისტიანებული საქართველოს კი მჭიდრო კავშირი ჰქონდა ბიზანტიასთან, რაც საისტორიო წყაროებითაც დასტურდება (მაგ. ლეონტი მროველი) და ქართველ მეფეს თუ ექნებოდა სურვილი საგანის აგებისა წმინდა მიწაზე, გეისრისგან უარს არ მიიღებდა. ზოლო

¹ Послания Иерусалимского патриарха Досифея в Грузию. „საქართველოს ეკლესიის მახარობელი“. 1865. № 4. გვ. 163.

სამონასტრე ადგილის მოპოვება რომ მირიანის დამ-
ხაზურება იყო, ამაზე ნათლად მეტყველებს მიხი-
ფრესკული პორტრეტის გამოხაზვა ჯვრის მო-
ნასტრის გედელზე, რომელიც ჯერ კიდევ XVIII
საუკუნეში ტ. გაბაშვილს უნახავს.

ყველას კარგად მოეხსენება, რომ ქართველთა
ეკლესია-მონასტრების მშენებლობის ორგანიზატო-
რების ბრწყინვალე ნიჭი გამოავლინა პეტრე იბერმა
(აგრეთვე მასთან ერთად მოღვაწეობდა იოანე
ლაზიც). რასაკვირველია, როდესაც ისინი აგებდნენ
ეკლესიებს, მასზე უნდა ჰქონოდათ ადგილობრივი
ხელისუფლებისგან მინიჭებული რაიმე იურიდიული
უფლება. ეს ნებართვა კი თავისუფლად
შესაძლებელია თავის დროზე მირიან მეფეს
მოეპოვებინა. ამის კიდევ ერთი დასტურია ახ. წელთ-
აღრიცხვით III-IV საუკუნეებით დათარიღებული
კატაკომბები, რომელნიც იერუსალიმის ჯვრის
მონასტრის მიმდებარე ტერიტორიაზეა მიმოხეული
და აღიარებულია, რომ ეს ქართველ მონაზონთა
ხაძვალე იყო.¹

¹ ე. მამისტვალიშვილი, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ისტო-
რია. გვ. 8; ქ. შარაშიძე, საქართველოს ისტორიის მასალები XV-
XVIII სს. მხკი, ნაკგ. 30. თბ. 1954. გვ. 94; A. Economopoulos.
Fresh Date Resulting from the Excavation in the Church of the
Monastery of the Holy Cross of Jerusalem. Actes du X.e. Congress
International d'Archeologie Cretienne, Theasalonique. 1984: pp. 278-

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთ ძველ ქართულ წყაროში (V-X სს) აღნიშნული არაა ქართველების მიერ ჯვრის მონასტრის აგებაზე, მაგრამ საერთოდ არ არსებობს აღნიშნული პერიოდის წყარო, სადაც იხსენიება ეს მონასტერი. თუმცა ფაქტია, რომ ის არსებობდა V-VI საუკუნეებში. 637 წლიდან, როდესაც არაბებმა დაიპყრეს იერუსალიმი, XI საუკუნემდე ჯვრის მონასტერი აღარ ფუნქციონირებდა.

1969-1971 წლებში ცნობილი ბერძენი არქეოლოგი ათანასიოს იკონომოპულოსი აწარმოებდა ხარესტავრაციო-არქეოლოგიურ სამუშაოებს* იგი ეკლესიის ყველაზე ძველი ფენის შესახებ დაასკვნის შემდეგ: „წმინდა ჯვრის ეკლესია აგებულ იქნა IV საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ან V საუკუნის პირველ ოცეულში... ეკლესიის მშენებლობის პირველ ეტაპს მიეკუთვნება: ა) ორი სამარხი საკურთხეველში; ბ) ჯვრის ფორმის ენკენიონი ჯვრის ფერწერული გამოხატულებით ქვედა მხარეს; სწორკუთხა თალასა ენკენიონის დასავლეთით;

290. მისი ქართული თარგმანი: თბილისის უნივერსიტეტის შრომები. 328. თბ. 1999. გვ. 271-280.

* აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ კათხრების შემდეგ ჯვრის მონასტრის ქვედა ფენები დააბურცნეს, რის გამოც იქ ზედაზალი კათხრების ჩატარება ძალიან გაძნელდება. აგრეთვე მოხდა ხაშიშუნარო ფაქტი: მონასტრის არქეოლოგიური კათხრების შედეგად მოპოვებული მასალა სადღაც „გაუჩინარდა“..

სამკვეთლოს, სადიაკვნესა და სამხრეთი მკლავის მოწაიკური იატაკის ფრაგმენტები და დ) ფილების ორი რიგი, რომლებიც შუა და გვერდითა ნაგების გამყოფ სტალობატს ეკუთვნის¹.

ჯვრის მონასტერი რომ ქართველებმა დააარსეს, ამის თქმის უფლებას გვაძლევს ზაქარია ქართველის „ცხოვრება და მოქალაქეობა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა პეტრე ქართველისა, რომელი იყო ძე ქართველთა მეფისა“² და „ცხოვრება პეტრე იბერისა“ (ასურული რედაქცია)³.

პეტრე იბერის ცხოვრებიდან ცნობილია, რომ მან სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა ადგილას რამდენიმე ეკლესია-მონასტერი ააშენა:

1. იერუსალიმში ქართველი და ბერძენი სასულიერო პირებისთვის სასტუმრო სახლის აშენების შემდეგ პეტრე „წარვიდეს უდაბნოდა და შეკრიბნეს ძმანი მრავლად და აღაშენეს მონასტერი თავისა

¹ A. Economopulos. Fresh Date Resulting from the Excavation in the Church of the Monastery of the Holy Cross of Jerusalem. Actes du X.e. Congress International d'Archeologie Cretienne, Theasalonique. 1984. p. 278.

² ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. IV. სვინაქსარული რედაქციები. ტექსტი გამოცემა ე. გაბიძაშვილმა. თბ. 1969.

³ ცხოვრება პეტრე იბერისა. ასურული რედაქცია. გერმანულიდან თარგმნა, გამოკვლევა, კომენტარები და განმარტებითი საძიებელი დაურთო ი. ლოლაშვილმა. თბ. 1988.

თესად¹.¹ ამავე მონასტერში „იწყეს შენებად წმიდისა ეკლესიისა სახელსა ზედა წმიდისა დედოფლისა ღმრთისმშობელისასა, რომელიც დახრულებულ იქნა.“²

2. „ამის შემდგომად გამოვიდეს მიერ წმიდა პეტრე, იოანე, ნეტარი მამანი, და წარვიდეს იორდანისა პირსა, ადგილსა უდაბნოსა, და აშენეს მონასტერი“.

3. წმ. პეტრემ, მისმა მოწაფეებმა და თანამოდგაწე იოანემ ეგვიპტეში დაარსეს „ეკლესია და გარემოსა მონასტერი“.³ წმ. პეტრე მოიქცეს იერუსალიმადგე და კჳალად აღაშენეს ქალაქსა შინა სახლი სასტუმრო და იწყეს შენებად ეკლესიისა“.⁴

პეტრე იბერის მიერ პალესტინაში დაარსებული ეკლესია-მონასტრებიდან, ზემოთხამოთვლილთაგან პირველის გარდა, სხვა მონასტრების ადგილმდებარეობის დადგენა ზერზდება. მდ. იორდანის ნაპირზე, ბეთლემის ჩრდილოეთით აგებული მონასტერი

¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. IV. გვ. 260.

² ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. IV. გვ. 261.

³ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. IV. გვ. 262.

⁴ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. IV. გვ. 262; მ. თარხნიშვილი, წერილები. თბ. 1994. გვ. 273-276; ე. მაისხვალიშვილი, იერუსალიმის ჯგერის მონასტრის ისტორია. გვ. 11.

ადმოაჩინა და გამოიკვლია ცნობილმა იტალიელმა არქეოლოგმა ვირჯილიო კორბომ¹. ეგვიპტიდან დაბრუნებულ პეტრეს და მის მოწაფეებს იერუსალიმში („ქალაქსა შინა“) დაუწყიათ ეკლესიის მშენებლობა, რომელიც გარკვეული წინააღმდეგობის შემდეგ, „კეთილად განასრულეს“. ეს უნდა იყოს იბერთა მონასტერი.

რაც შეეხება პეტრე იბერის მიერ დაარსებულ ბირველ მონასტერს, საინტერესოა მისი ადგილსამყოფელის საკითხი. როგორც ზაქარია ქართველი წერდა პეტრე „წარგიდეს უდაბნოდ“². ტექსტიდან ჩანს, რომ პეტრე იბერი და მისი თანამოღვაწეები შორს არ წახულან იერუსალიმიდან და მშენებლობა მის მახლობლადვე დაიწყეს. ამ ცნობას ეხმიანება იოანე რუფუშის გადმოცემა: როდესაც პეტრე იბერმა დაინახა, რომ „ნეტარმა პასარიონმა ქალაქის აღმოსავლეთით კარიბჭის გარეთ ღარიბთა სახლი ააგო იმანაც (პეტრემ – თ.კ.) მოისურვა ამ სიკეთისათვის მიებაძა. როდესაც მან წამოიწყო უფლის დახმარებით სახლის (ეკლესიის) აგება და იქ წმინდა მონაზვნების დიდი რაოდენობით მოთავსება ხანამ ამ წამოწყებას შეუდგებოდა, რაღაც მძიმე ავადმყოფობა შეეყარა“

¹ გ. ჩაჩანიძე, პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში. თბ. 1974.

² „უდაბნო იგი არს, სადა არა არს შენებულობა“ – ხულხან-ხაბა ორბელიანი.

განზრახვის სიხრულეში მოყვანა მხოლოდ უფლის ჩარევით მოხდა.¹

ზაქარია ქართველის მიხედვით, მცირე ხანში იმავე მონასტერში ააგეს ღვთისმშობლის ეკლესია. სამონასტრო კომპლექსის დასრულების შემდეგ, პეტრემ „შეკრიბნა მას შინა ძმანი მრავალნი, ყოველნივე მოღუაწენი, და განუჩინა მათ წესი და კანონი და დაუდგინა მათ წინამძღუარად კაცი ღმერთშემოსილი და წმინდა და ჰრქჳან მონასტერსა მას *ქართველთა მონასტერი*“.²

მონასტრის ეკლესია თავდაპირველად ღვთისმშობლის სახელობისა იყო, მაგრამ შემდგომ რამდენჯერმე მოხდა მისი ტრანსფორმაცია. სხვადასხვა დროს ერქვა: ხარების, კონსტანტინესა და ელენესი, ბოლოს წმ. ჯვრის.³ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ წმ. ელენეს და კონსტანტინეს სახელობაც სემანტიკურად მიემართება წმ. ჯვარს. რადგანაც „ძელი ცხოველი“ (ანუ ჯვარი, რომელზედაც მაცხოვარი გააკრეს) სწორედ ელენე დედოფალმა აღმოაჩინა 326 წელს.

¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. IV. გვ. 270-271.

² ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. IV. გვ. 261.

³ ე. მაზისთვალისვილი, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ისტორია. გვ. 12.

იოანე რუფუსის თხზულებაში გადმოცემულია ლეგენდა, რომელიც ჯვრის მონასტერს უნდა ეხებოდეს: პეტრე იბერს უფალი გამოეცხადა, რომელმაც წმინდანს მშენებარე ეკლესია დასრულებული დაანახა. უფალი პეტრეს მიმართავს: „თუ იმიტომ ხარ დამწუხრებული, რომ შენ გგონია, რომ შენ არ შეასრულე შენი აღთქმა და დაპირებული ტაძარი არ აშიგე, როგორც შენ ეს გინდოდა, მაშინ აღაპყარ შენი თვალები და იხილე!“ და მან აიხედა ზეცისაკენ და დაინახა საუცხოო ეკლესია, შუქითა და დიდებულებით საგსე და მოესმა ზმა: „აჰა, ეკლესია, რომლის აგებას შემპირდი! აჰა აგრეთვე მგალობელნი! ნუღარ ხარ დამწუხრებული!“¹

რუფუსის თხზულებაში არის მეორე ლეგენდაც, რომლის მიხედვითაც პეტრე იბერმა კონსტანტინოპოლში იერუსალიმიდან მისული ზუგესებისგან შეიძინა ჯვრის ერთი ნაწილი, რომელიც სასწაულმოქმედი აღმოჩნდა.²

ადვილად შესაძლებელია, რომ ამ აზლადდაარსებულ მონასტერს „ქართველთა მონასტერი“ ერქვა, წმ. ჯვრის სახელობისა კი მოგვიანებით გახდა. რ. ჟანენს მიაჩნდა, რომ მონასტერს ჯვრის სახელი XI საუკუნიდან, ანუ როდესაც ის განაზღდა, მაშინ

¹ „გეორგიკა“. ბიზანტიელი მწერლები საქართველოს შესახებ. II. გამოცემა ს. ყაუხჩიშვილმა. თბ. 1956. გვ. 271.

² „გეორგიკა“. II. გვ. 273.

ეწოდა.¹ თუმცა გასათვალისწინებელია, VI საუკუნის
ის ერთადერთი ბერძნული წყარო, სადაც ნათქვამია,
რომ იუსტინიანეს სარდალმა გელიზარმა 536 წელს
რომიდან წამოიღო იმპერატორ ტიტე გეხპასიანეს
მიერ იერუსალიმის ტაძრიდან გატანილი ნივთები და
მათი ჯვრის მონასტერში დამალვა ბრძანა². როგორც
ჩანს მონასტერი მაშინაც ძლიერ გამაგრებული და
საიმედო თავშესაფარი იყო.

ზაქარია ქართველი ამ მონასტრის შემდეგ გად-
მოგვცემს მეორე მონასტერზე, რომელიც იორდანის
უდაბნოში იყო და გათხარა გ. კორბომ. ზოლო
ადნიშნული პირველი მონასტერი, რომელიც პეტრემ
იერუსალიმის მაზლობლად ააშენა, სწორედ ჯვრის
მონასტერი უნდა ყოფილიყო – ეს მრავალგზის
მიჩნეულია ქართველ მეცნიერთა მიერ.

პეტრე იბერის მიერ აშენებული მონასტერი
თავიდან მცირე და შედარებით კეთილმოუწყობელი
უნდა ყოფილიყო. ეს იქიდან ჩანს, რომ როდესაც
მისმა მოწაფეებმა წლისთავზე მაიუმიდან ჯვრის
მონასტერში პეტრეს გადახვეწება განიზრახეს,
მონასტერი გააფართოვეს, კეთილმოაწყვეს და ჩასა-
ხვეწებელიც მოუმზადეს³ ეს ნამდვილად ჯვრის

¹ რ. ჟანენი, ქართველები იერუსალიმში. ფრანგულიდან თარგმნა
ბ. შალვა გარდიშემ. სტამბოლი. 1921. გვ. 16.

² Archives de l'Orient Latin. I. Paris. 1884. p. 452.

³ ცხოვრება პეტრე იბერისა. გვ. 202.

მონასტერი იყო. იმ მონასტერს, სადაც პეტრე გადაახვენეს, ასურულ რედაქციაში ჰქვია „წმინდანის (პეტრე იბერის – თ.გ.) ძველი მონასტერი“. გაგიზხენოთ, რომ ზაქარია ქართველი პეტრეს მიერ აგებულ პირველ მონასტერს იხსენიებს ასე: პეტრემ და მისმა სულიერმა ძმებმა „აღამენეს მონასტერი თავისა თკისისათვის“¹. „დაგჰმარზეთ ეკლესიასა შინა თკისსა“.² აგრეთვე ასურული რედაქციით აღწერილი მონასტერი არქიტექტურულად ემთხვევა ჯვრის მონასტერს.³

პეტრე იბერის ჯვრის მონასტერში დამარზავა დასტურდება აგრეთვე იქ აღმოჩენილი სამარზით, რომელიც IV საუკუნის დასასრულით და V-ს დასაწყისით თარიღდება. ა. იკონომოპულოსის აზრით, „აქ დაკრძალული იქნა წინამძღვარი, რომელმაც ააგო მონასტერი ან რომელიმე წარჩინებული თუ მნიშვნელოვანი პირი“⁴ პეტრე იბერი, როგორც ჯვრის მონასტრის დამაარსებელი და იქვე დაკრძალული, ტაძრის კედელზეც გამოსახეს. იქვე

¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. IV. გვ. 260.

² ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. IV. გვ. 272.

³ გრცლად იხ. ე. მამისტვალიშვილი, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ისტორია.

⁴ A. Economopulos. Fresh Date Resulting from the Excavation in the Church of the Monastery of the Holy Cross of Jerusalem. p. 273.

იყო დაზატული ამ მონასტრის აღმდგენელი გიორგი-
ბროზორეს პორტრეტი და მისი სამარხი (ლუხკუმა),
რომლებიც საკუთარი თვალთ ნახა ტ. გაბაშვილმა¹.

სპარსელებისა და არაბების ბატონობის ზანაში
ჯგრის მონასტერი რამდენჯერმე განადგურდა და
აღდგა. რადგან საქართველოდან, რომელსაც თვი-
თონაც ძალიან გაუჭირდა, აუცილებელი დაზმარება
აღარ მიდიოდა და ბალესტინაშიც ქრისტიანების
დევნამ სისტემატური ზასიათი მიიღო, ჯგრის მო-
ნასტერი თანდათანობით დასუსტდა და XI საუკუნის
დასაწყისისთვის იგი მთლიანად დანგრეულია².

ცნობილია, რომ ჯგრის მონასტერი XI საუ-
კუნეში განააზლა შავშელმა საეკლესიო მოღვაწემ
გიორგი-ბროზორემ. რადგანაც მონასტერი თავიდანვე
ქართველების დაარსებული იყო, მათ გამოიყენეს
თავისი კანონიერი უფლება და კვლავ თავისი
ზარჯებით ადადგინეს ქართული ქრისტიანული კულ-
ტურის ეს უმნიშვნელოვანესი კერა.

მონასტრის მხატვრობაში აისახა ქართველთა
მიერ მისი დაარსების ეტაპები. IV-V საუკუნიდან
წარმოდგენილი არიან მეფე მირიანი, ვახტანგ
გორგასალი და პეტრე იბერი, პირველი ქრისტიანი

¹ მოხილუა წმინდათა და სხუათა აღმოსავლეთისა ადგილთა,
ტიმოთესგან ქართლისა მთავარ-ეპისკოპოსისა. გვ. 82.

² ე. მაშისთვალისფილი, იერუსალიმის ჯგრის მონასტრის ისტო-
რია. გვ. 15.

იმპერატორი კონსტანტინე და მისი დედა ელენე – როგორც ამ ტაძრის ადგილის მომპოვებელნი, დამაარსებელნი და ამ ყოველივეში ზელის შემწყობნი. XI საუკუნიდან კი ბაგრატ IV, მის გვერდით ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდელები და პროხოტე შავშელი – როგორც აღმდგენელნი ამ ეკლესიისა...

ამის შემდეგ ჯვრის მონასტერს უამრავი საინტერესო ისტორია უკავშირდება. XI საუკუნის შემდეგ ეკლესია მრავალჯერ დაზიანდა და აღდგა. რამდენჯერმე მეჩეთადაც გადააკეთეს. XII-XIII საუკუნეებში, როდესაც საქართველომ თავისი ძლიერების მაქსიმუმს მიაღწია, რასაკვირველია სწორედ მაშინ, იერუსალიმის ქართული კერებიც აყვავებულნი იქნებოდნენ... 1270-იან წლებში ქართველებმა მონასტერი ცოტა ზნით დაკარგეს მამლუქთა შემოღების გამო, თუმცა მალევე დაიბრუნეს. 1400 წელს ჯვრის მონასტერი კვლავ აუღოზრებიათ, თუმცა საქართველოდან მიღებული შეწირულობებით იგი კვლავ აღდგა. XVI საუკუნის დასაწყისში ჯვრის მონასტერი იმდენად მნიშვნელოვანი იყო, რომ ერთ-ერთი არაბი მწერალი მას ქრისტიანების მიერ აღიარებულ იერუსალიმის ოთხ მონასტერს შორის (ჟფლის საფლაგი, აღდგომის, ჯვრის და წმ. იაკობის) ასახელებს. იმავე XVI საუკუნეში ჯვრის მონასტრის დასაკუთრების მცდელობები კვლავ გრძელდებოდა, თუმცა ამაოდ. მიუხე-

დავად XVII საუკუნეში საქართველოში შექმნილი უკიდურესად რთული პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობისა, ჯგრისადმი დაზმარებას მაინც ახერხებდნენ. 40-იან წლებში მონასტერში სამეგრელოს მთავრის, ლევან II დადიანის დაზმარებით, დიდი აღდგენითი სამუშაოები ჩაატარა ნიკოლოზ (ნიკიფორე) ჩოლოყაშვილმა... მაგრამ ოსმალეთისა და ირანისგან შეჭირვებულ საქართველოს აღარ შეეძლო იერუსალიმის ქართული ეკლესია-მონასტრებისათვის ისეთი დაზმარება აღმოეჩინა, რომ ისინი სხვათა ზელყოფისგან დაეცვა.

იერუსალიმში ჩასულ სასულიერო თუ საერო პირებს ზშირად აბატიმრებდნენ და ფულს სძალავდნენ ოსმალები. რამდენჯერმე იყო შემთხვევა, რომ ჯგრის მონასტრის ქართველი მღვდელმსახური დაიჭირეს ან მოკლეს.

საქართველოდან შესაწირებისა და დაზმარების შემცირებამ თავისი შედეგი გამოიღო იერუსალიმში არსებულ ქართულ საგანგებზე. პატრიარქ დოხითეოსის თქმით, 1628 წელს სასწრაფო შეკეთებას საჭიროებდა ჯგრის, თევდორეს, ანასი და წმ. გიორგის მონასტრები, ბასილისა და იაკობის ეკლესიები. იმავე დოხითეოსის მეორე, 1699 წლის წერილიდან ვიგებთ, რომ ქართველებისთვის ჩამორთმეული ჯგრის მონასტრის შესყიდვას ცდილობდნენ სომხები და ლათინები, მაგრამ

ბერძნებმა იმარჯვეს.¹ იმავე საუკუნის დასასრულს დოხითეოსის მოქნილი პოლიტიკით, ჯვრის მონასტერს და ხზვა ქართულ საგანეებს ბერძნები დაეპატრონენ². ამის შემდეგ საქართველოს ისტორიაში დგება უმძიმესი პერიოდი და შესაბამისად ჩვენი ქვეყნის ფარგლებს გარეთ არსებული საგანეები კი არა, ქვეყნის შიგნით არსებულაც უქმდება. განსაკუთრებით უმძიმესი აღმოჩნდა ჩვენთვის XVIII-XIX საუკუნეები. 1801 წელს რუსეთის იმპერიამ გააუქმა ქართლ-კახეთის სამეფო, რასაც მოჰყვა ქვეყნის დამოუკიდებლობასთან ერთად, ეკლესიის ავტოკეფალიის დაკარგვაც. საქართველოს საპატრიარქო გაუქმდა და საეკლესიო საქმეების გამგებლებად რუსეთიდან ინიშნებოდნენ ეგზარქოსები. ეს ზანა გამოიჩინა ქართული კულტურის ნგრევით და ისტორიის გაყალბებებით. რადგანაც „ერთმორწმუნეობით“ შენიღბული რუსეთი ცდილობდა ქართველებში უპირველეს ყოვლისა ჩაეკლა ეროვნული იდენტობა და თვითმყოფადობა. ამისთვის კი ერთ-ერთი საუკეთესო საშუალება იყო ერის ისტორიული წარსულის „აღმოფხვრა“...

¹ Послания Иерусалимского патриарха Досифея в Грузию. „საქართველოს ეკლესიის მახარობელი“. 1865. № 5. გვ. 184.

² ე. მამისთვალისიშვილი, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ისტორია. გვ. 28-30.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ჯგერის მონასტერს ხაქართველოში შეწირული ჰქონდა უამრავი მონასტრები და მამულები, საიდანაც შემოსავალი XX საუკუნემდე მიდიოდა იერუსალიმში. გთავაზობთ საინტერესო წერილს, რომელიც გამოქვეყნებული იყო გაზ. „ივერია“-ში:

„სიონის ზემოდ არის ქართველთა ეკლესია, რომელსაც ეწოდება იერუსალიმის ქართველთა ჯგერის მონასტერი. ეს ეკლესია ქართველთა მეფეებს გაუკეთებიათ V-VI საუკუნეში და გაუმშვენიერებიათ მრავლის შეწირულობით. დღეს ეს ეკლესია მონასტრად ირიცხება და ეკუთვნის იერუსალიმის ბერძენთა პატრიარქის გამგეობას. მას განაგებს ბერძნის არქიმანდრიტი და რადგან ამ ეკლესიას ქართველი მრევლი ჰყავს, ამიტომ იქ წირვა-ლოცვა ქართულს ენაზედ სრულდება.

ამ ეკლესიას დიდ-ძალი მამულები აქვს ტფილისს, ქართლსა და კახეთში ქართველ მეფეებთან შეწირული. და მონასტერს კარგი შემოსავალი აქვს ამ მამულებიდან, მაგრამ ეს შემოსავალი საბერძნეთში იგზავნება.

თითონ ეს ძველი ნაშთი კი ერთობ სამწუხარო მდგომარეობაშია ჩავარდნილი: გუმბათს რიგიანი ყავ-ლური არ ადგია და სხვაგვარადაც ბევრ-რიგად არის შერყეული და შემოსვრულ-შეკონკილი. ამ ძველის-ძველის ტაძრის საქმე თუ ახე წავიდა, ადვილად

შესაძლებელია, რომ იგი ძალიან მაღე სრულიად შემოუსროს.

განა სამწუხარო არ არის ასეთის ნაშთის ამ ყოფაში ჩაგდება, რომელსაც წელიწადში 30,000 მანეთამდე შემოსავალი აქვს? რიგი და სამართლიანობა მოითხოვს, რომ ამ საქმეს ყუადღება მიაქციოს ბერძნის არქიმანდრიტმა და ერთის წლის შემოსავალი მაინც თვით მონასტერს მოახმაროს“...¹

აქვე მოვიყვანთ საქართველოს მეფის გიორგი XI-ის აქტს, სადაც იგი წერს, რომ იერუსალიმის მონასტრები გამოისყიდა. ჩვენ აქტი მოგვყავს მთლიანად, ორიგინალის ენაზე:

„წიგნი ეს მართალი და ჭეშმარიტი ჩუშნგან მორთმეული.

ქ: წყალობითა ღუთისაითა, ჩუშნ მეფემა გიორგიმ და ძემან ჩუშნმა ბაგრატ და ძმამა ჩუშნმა სულეიმან და ქართლისა კათალიკოზმა ნიკოლოზ, ბატონის-შვილმა თეიმურაზ და ბატონის-შვილმა აშოთან, ამილახორმა გივმა და პაპუნაბეგ და დიანბეგმა ვახტანგ, ერისთავმა დავით და ერისთავის-შვილმა იასონ, მთავარ ეფისკოპოზთა და სრულაჲ ჩუშნის საბატონოჲ ეფისკოპოზთა და დარბაისელთა, დიდმა და ცოტამ. რადგან ინება ღმერთმან და ამდღონი წყალობა გვიყო, ჩვენის მონასტრის დახსნა

¹ „ივერია“, 1895. № 81. გვ. 2.

მოინდომეთ და მობრძანდით თქვენ, ჩუენი მამის
ალაგს მისაჩენელი ბატონი პატრიარქი დოხოთეოს
და ჩუენც დიდად თავს შევიდევით და ჩუენ ძმათა და
ევფიზკოპოზთა და დარბაისელთა, დიდთა და ცოტა-
თა, დიდი სასჯელი ქმნა ჩუენთვის, ვითარცა მამამ
შვილთ მოყვარემ; რადგან თქვენ ჩუენთვის და
ჩუენის მონასტრის გულისხმავს ამდონს გაიხაჯენით,
ჩუენც თქვენი ბძანება გავათავეთ და რაც ვალი
ჩუენს მონასტერს ემართა, სრულ-ყველას გარდა-
საწყვეტლად მოგართვით სამოცი ათასი მარჩილი და
გავგზავნეთ ჩუენი კაცები გილანს, აბრამშუმი უნდა
იყიდონ და ცზრას თვეში უნდა იზმირს მივიდნენ და
როდისაც გაყიდონ აბრამშუმი, ფასი ბატონმა პატ-
რიარქმა უნდა გამოართვას თურამეტი ათასი ოთხასი
და ორმოცი და კიდევ აქუს პაპუასა იზმირს ცამეტი
ათასი ასლანი; როდისაც ბატონი პატრიარქი
მიბძანდეს, ან ბურსას და ან სტამბოლს უნდა
მიაართოს პაპუამ იხ თეთრი გაურჯელად: კიდევ
მარამოების-თვეს გახულსა უნდა მივართოთ პაპა
დანიელს ოთხი ათასი ექვსასი და სამოცი და სამი
მარჩილი; აღებულნი რაც იყო, პატრიარქმა წაიღო ან
იარადი, ამის ანგარიშით სულ სამოცი ათასი მარჩილი
ქართლიდამე უნდა პატრიარქმა და ამით მონასტრები
დაიხსნას. აწე ღუთის შეწევნითა უნდა რომე
მოიჭიროს პატრიარქმა და კიდევ უნდა დაიხსნას
მონასტრები, რაც ვალები იყოს და რაც ან გილანს

გაგვიგზავნია, ან იზმირს არის ეს ყველა უკლებლივ უნდა ბატონს პატრიარქს (უნდა) მიეძაროს ამ ჩუშნის კაცებისაგან, რომელსაც ალაგს პატრიარქს შეეყაროს, იქ უნდა მიაღწეას და მარიამობის თვეს გასულსა, რომელიც დარჩა თეთრი, პაპა დანიელს მივაძაროთ და ერთი კაცი ჭკვიანი თან გაგატანოთ, რომ არა დაამარცხოვონ რა, და რაც ღირებულად მივართვით პატრიარქსა, თუ სტამბოლს ჩუშნ რომ დავაძარეთ, თუ იმ ფასად არ გაუყიდეს, რომელიც დაკლდეს და პატრიარქმა წიგნი მოგუწეროს, მივართვათ რაც ნაკლები მოვიდეს ჩუშნგან დაძარებულზე არ დაფაკლოთ და რადგან დაიხაჯა პატრიარქი ჩუშნის გულისხათს და საქართველო გულისხათს და თავის მადლისა ღუთის გულისხათს და დიდი ჭირი ნახა, ჩუშნც ამას მოველით, რომ თავისი გარჯა და პირობა გაგვითაოს და ეს საქმე აღგვისრულოს და ჩუშნცა ჩუშნი თავი და მამული თქუშნად საკეთოდ არ დაგზოგოთ და თქუშნზედ ჩუშც სიკეთეს გეცადოთ და გარიგება და გამოხსნა თქუშნზედ ჰკიდია და ესე პირი და წიგნი გჰკადრეთ ჩუშნს მლოცველსა და მამის ალაგს მისაჩენელსა, ბატონს პატრიარქსა. —

ამისი მოწამე პაპა ნიკოლოზ და პაპა დანიელ¹.

აქტი სავარაუდოდ 1681 წელს არის შედგენილი.

¹ Акты Собранные Кавказскою Археографическою Коммиссиею. Т. I. Тифлисъ. 1866 г. Стр. 26-27.

ასე და ამგვარად, ერთ დროს ქართველთა ხულიერი და დიდი სამწიგნობრო კერა იერუსალიმში, დღეს იერუსალიმის ბერძნული საპატრიარქოს ხელშია. მძიმე ხცენაა, თუმცა XVII საუკუნიდან მოყოლებული იხინი გამუდმებით ცდილობდნენ ამ საგანის ქართული წარმოშობის კვალი მიეჩქმალათ (მაგალითად მათ რამდენჯერმე წაშალეს შოთა რუსთაველის ფრესკული პორტრეტი ჯგრის მონასტერში, აგრეთვე სხვა ქართველ მეფეთა თუ სახულიერო მოღვაწეთა ფრესკები). ალბათ რამდენი ქართული კულტურისა და ხელოვნების ნიმუში განადგურდა. თუმცა ისტორია ისეთი რამეა, ადრე თუ გვიან ყველას თავის საკადრის პასუხს მიაგებს.

ცოტა ხნის წინ, საქართველოს პრეზიდენტმა, ბატონმა მიხეილ სააკაშვილმა დასვა საკითხი იერუსალიმის ჯგრის მონასტრის საქართველოსათვის გადმოცემის შესახებ. ეს ძალიან მნიშვნელოვანი, თუმცა რთული პრობლემაა. დიპლომატიური მოლაპარაკებები უკვე დაწყებულია და იმედია კომპრომისი ახლო მომავალში მიღწეულ იქნება. ჩვენი აზრით ამისათვის პირველ ეტაპზე კარგი იქნება ჯგრის მონასტერში სამოღვაწეოდ გაგზავნილ

იქნას რამდენიმე ქართველი ბერი, რაც კიდევ უფრო შეუწყობს ხელს მოლაპარაკებების გადრეგებას. თუმცა იერუსალიმში ქართველი ბერების რჩენა გარკვეულ ხარჯებთან არის დაკავშირებული, რისი გაღებაც საქართველოს მთავრობასა და საპატრიარქოს მოუწევს...

აგრეთვე ურიგო არ იქნება, მონასტრის საფუძვლიანად შესასწავლად საქართველოდან მივლენილ იქნენ არქეოლოგები, ისტორიკოსები და ხელოვნებათმცოდნეები. ეს იქნება კიდევ ერთი წინგადადგმული ნაბიჯი ჯვრის მონასტრის ისტორიისათვის...

მოხსენების დასასრულს, გვინდა წარმატებები ვუსურვოთ საქართველოს მთავრობასა და საპატრიარქოს აღნიშნული საკითხის ირგვლივ უცხოელ მხარესთან მოლაპარაკებებში.

თემურ კენკებაშვილი
2012 წლის 22 მარტი.

დამოწმებული ლიტერატურა

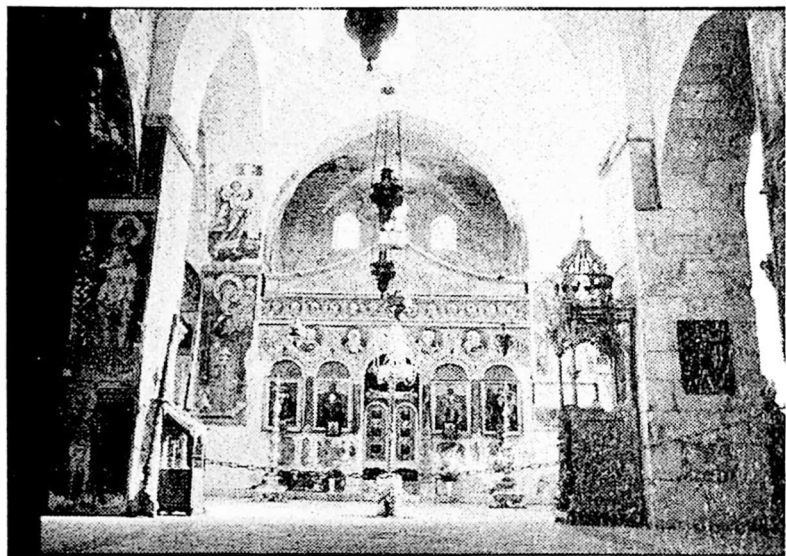
1. ა. იკონომოპულოსი, იერუსალიმის წმინდა ჯვრის მონასტერში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მიღებული ახალი მონაცემები. თარგმნეს ზ. ხშირტლადემ და ნ. ზუციშვილმა. თბილისის უნივერსიტეტის შრომები. ისტორია, არქეოლოგია, ზელოვნებათმცოდნეობა. 328. თბ. 1999 წ.
2. „გეორგიკა“. ბიზანტიელი მწერლები საქართველოს შესახებ. II. გამოსცა ხ. ყაუხგიშვილმა. თბ. 1956 წ.
3. ე. მამისთვალიშვილი, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ისტორია. თბ. 2000 წ.
4. გ. ჩაჩანიძე, პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში. თბ. 1974 წ.
5. გ. ცაფერისი, იერუსალიმის წმინდა ჯვრის მონასტერი. თარგმნეს ა. ჯიქიამ. ე. ძნელაძემ. „რელიგია“. 1993 წ. № 6-7.
6. თ. მგალობლიშვილი, ჯვრის მონასტერი. „აგადემია“. 2003 წ. ტ. V.
7. „იგერია“. 1895 წ. № 81.

8. მოზილუა წმინდათა და სხუათა აღმო-
საგლეთისა ადგილთა, ტიმოთესგან ქართლისა
მთავარ-ეპისკოპოსისა. ტფ. 1852 წ.
9. მ. თარხნიშვილი, წერილები. თბ. 1994 წ.
10. პ. კონჭოშვილი, მოგზაურობა წმ. ქალაქს
იერუსალიმსა და ათონის მთაზედ. ტფ. 1901
წ.
11. რ. ჟანენი, ქართველები იერუსალიმში. ფრანგუ-
ლიდან თარგმნა ბ. შალვა ვარდიძემ. სტამბოლი.
1921 წ.
12. ქ. შარაშიძე, საქართველოს ისტორიის მასალები
XV-XVIII სს. მსკი, ნაკგ. 30. თბ. 1954 წ.
13. ცხოვრება პეტრე იბერისა. ასურული რედაქცია.
გერმანულიდან თარგმნა, გამოკვლევა, კომენტა-
რები და განმარტებითი საძიებელი დაურთო ი.
ლოლაშვილმა. თბ. 1988 წ.
14. ძველი ქართული აგიოგრაფიული
ლიტერატურის ძეგლები. IV. სვინაქსარული
რედაქციები. ტექსტი გამოცხა ე. გაბიაშვილმა.
თბ. 1969 წ.
15. A. Economopoulos. Fresh Date Resulting from the
Excavation in the Church of the Monastery of the
Holy Cross of Jerusalem. Actes du X.e. Congress
International d'Archeologie Cretienne, Theasaloni-
que. 1984.
16. Archives de l'Orient Latin. I. Paris. 1884.

17. Акты Собранные Кавказскою Археографическою Коммиссиею. Т. I. Тифлиς. 1866 г.
18. Послания Иерусалимского патриарха Досифея в Грузию. „საქართველოს ეკლესიის მახარობელი“. 1865. № 5.

იერუსალიმის წმ. გერის მონასტერი.

ჯვრის მონასტერი. ინტერიერი.

პეტრე იბერი.

ნიკოლოზ (ნიკიფორო) ჩოლოყაშვილი.
(გახტელიზ ნაზარი).

თეიმურ კენკეზაშვილი
ანგელო, შოგილი წარსულისაგან...

The History Of Kojori
2010 y.

INTRODUCTION

In the history of Tbilisi suburbs Kojory occupies a big and very important place. Kojori begins its history even in The Bronze age, which is proved by the items found in the archeological digs. Its significance is especially great in feudal Georgia. In the 11-th century main castle of Agarani is built in Tbilisi, which was called "Agarata Castle". Agarata Castle represented one of the summer homes of great King Tamar in XII –XIII c. As it becomes known , in this period elesiastic life was especially strengthened in Kojori. Between XIII-XVIIc. the tradition of king resting in kojori is decreasing, but since XVIIc. this tradition had strengthened again and it lasted during two centuries when Georgian kings permanently lived in a new palace in Kojori....Since the second half of XIX century a great raising and development had been observed in Kojory life. Russian Lords and Armenian traders began to settle in Kojori, the churches were built...and population of Kojori began to increase little by little. In the first half of XX century it was already named as a big city.

This work represents a renewed and supplemented variant of "History Of Kojory" (2009) edition, published by us before.

GEOGRAPHY, TOPONYMY

To the south-west from Tbilisi lies a tortuous, rising and asphalted motor road. It leads us through many districts in Tbilisi suburb: Oqrokana, Shindisi, Tabakhmela and others, and finally, after 30 minutes drive we will find ourselves in mountain resort Kojori (1300-1400 mm. above sea level).

The distance from Tbilisi to Kojori on above mentioned highway is 18 kms, but if we follow the path, the distance is only 7 kms.¹

Long before, Kojori was called "Kozhori". The name "Kozhori" was firstly mentioned in historical sources by the King George V, in 1338, in the "Mercy Deed" to Ivane Toreli-Javakhishvili "...The God made us believe to present Ivane Toreli-Javakhishvili the Monastery Atenagueni ,situated at the bottom of Kojori.

Torel Ivane! Let it be yours, the monastery Atenagueni, situated at the bottom of Kojori with its all fields, vineyards,springs and mills and possess it freely...

...And nobody and nothing will be able to change this order and You,the king or the queen,the heads of the country,the Amiras ,the managers of Kojori must who see this document, must confirm this."²

¹ M.nodia, Georgia Resorts and resort sources. /In Georg./ Tb. 1976, p. 39.

² T. Beridze, From the history of King Residence located in city suburbs. /In Georg./ 1989; № 1, p. 128.

But according to this XXVII monument we can't prove of course that this place was named "Kozhori" in this very period....

About the meaning of this toponym "Kozhori" many versions exist. According to one of them it is connected to word "kozho" which in georgian means a slope of a rock.

The Kozhori fortress is built on the slope of a volcanic rock and its name must have connected with this geographical place. Though there are different versions also. The word "kozgori" may have been related with georgian word "kochori" which means short hair style, as the earlier place of Kojori place was covered with forest and it could remind you the hair. And the last opinion about this name is connected with the word "kozgora", which means callus, and which is usual thing for this area.

But there is also the fourth, quite different variant about this place name. M. Gegeshidze thinks that name "Kojori" seems to be the word with two bases. The first base is the word

ko, and the second base is the word – jori. The word "ko" must be the changed form of the word "rko" which in Georgian means "acorn", and which in old georgian language meant mucka-(an oak). The word "jori" must be the changed form of the word "jvari" which in georgian means cross. Such changes in word forms in georgian language is usually considered normal. So according to this statement, the word "Kojori" as a word with two bases is the same as "Mukhajvari".

Kojori or Mukhajvari must have been the sacred place or the name of a place, and then this name was probably given to a small town.

Kojori, as a sacred object and place, was considered to be in Udzo area. According to historical information, the Christian character of Udzo as a sacred place is obvious. On Udzo mountain there had ever been an oak-forest, remains of which can be still seen even nowadays on that area. On Udzo mountain there is a church (a sacred place) of St. George. The connection between St. George with oak is considered to be proved for today"¹ But toponymy "Kozhori"- "Kojori" is earlier than the sacred place of St. George of Udzo. Besides T. Beridze mentions quite fairly that in all earliest monuments there exists Kozhori and not Kojori"², so this supposition to toponymy "Kozhori" is incorrect.

Vakhushiti Batonishvili writes quasi earlier name of "Kozhori" was "Azeula" -.. Below Kiketi, in ravine, there is a Kabeni Temple, former manny, and now here is the burial ground of doyens built by The King Tamar. In the East of it, above, there is a castle of Azeula, now Kozhori, on the slope of a rock."³. As N. Berdzenishvili mentions: "We must think

¹ M. Gegeshidze, Kojori. Collection devoted to N. Berdzenishvili. The questions about Caucasian people. /In Georg./ Tb. 1976, p. 40.

² T. Beridze, named work, p. 129.

³ V. Batonishvili; Description of Georgian Kingdom /Agtsra Samefosa Saqartvelosa/, The Life of Kartli. /Kartlis Tskhovreba/. /In Georg./ Settled according to all main manuscripts by S. Kaukhchishvili. Book IV; Tb. 1973, p. 327.

that Vakhushti had enough argument about existence of Azeula in old times”¹

I. Goniashvili thinks that word “Kozhori” comes from base word “koz”h”, which in Georgian means mountainous, hilly, rising place. The meaning of “Azeula “is almost the same-rising up. And so that’s quite possible that Vakhushti could have name such place “Kojori”(rising up, hilly and mountainous place –Azeula.²

“Kozhori”, “Kozhori castle” ,“The road of Kozhori” are mentioned in many earlier historical sources.

HISTORY

One of the wonderful and amazing resort of Georgia – Kojori- has century-old and full of rich for events history. It is enroled in administration of Didgori district.

Kojori history begins from early in the Bronze Age. The antient items found in Kojori area are dated III-II c. B.C. (The part of them are kept in Georgian Nacional Museum , № 11-985).

From plateau of Kojori there is a picturesque views: Lisi and Tortoise Lakes, Betania and Ckneti, Saguramo mountains, Nakhshirgora, Silver Caucasus with its ever-snowy peaks.

¹ N. Berdzenishvili, The Toponymy of Old Tbilisi; from magazine “Mimomkhilveli”. /In Georg./ 1951. № 2.

² T.Beridze, named work. p.129.

Befote 15-th century the name of Kojori castle was "Agarata Castle". "Agara"- "Agarani" is multilateral name and means "summer station"¹. Agarani (Agaraebi) accompanied all cities or big elesiastic or secular places or units in old times. As far as it is known Tabakhmela, Cavkisi, Shindisi, Kojori and many others were included in Agarata.

On this Agaraebi there was lead a very important caravan road. On the edge there used to be built a castle, called Agarata Castle.² Kojori Castle is built on the top of a high vulcanous mountain which turned it impartial for enemies in old times.

This castle was restored many times, it had round shaped towers from south-east and south-west sides, the ruins of which have survived up to today. The walls of the tower, arisen in the south-east part is built with carved stones and big square bricks. The second tower must be of much earlier origin.

In the west of Kojori, in two kms. From it, there is an old castle. We can enjoy a breath-taking view of Tbilisi and its outskirts, Azerbaijan mountains, Manglisi area and Kumisi Lake from there.

The specialists think that Kojori Castle must have been built in the second part of 11-th century.³

¹ Sul Khan-Saba Orbeliani, Georgian Dictionary. /In Georg./ Tb. 1966, p. 36.

² . M.Djangidze, Kojori. Newspaper "Tbilisi" /In Georg./, 1960. 16 August, p. 2.

³ V.Shubitidze-Macharasvili, D. Bolkvadze, Georgian Castles and churches and monasteries. /In Georg./ Tb. 2008, p. 25.

This castle had a great strategic importance for feudal Georgia at that time. It was crossing the only road leading to Tbilisi from the Somkhit-Sabaratio. That's why it wasn't surprising that this road was always under great attention by Georgian leaders.

So the historical past of Kojori is the following:

In 60s of the XI-th century The King Bagrat took away The Agarata castle from Amira Padlon who was the owner of Gandza. "With solicitation of Sultan Bagrat conclude a truce and sent Amira to his country. After some time Amira of Gandza, Padlon, managed to get this castle back. "...Broke his word given to Great Sultan.." But after three months hard battle The King Bagrat took his castle back and punished Amira Padlon exemplarily.¹

During a great invasion of Turks /Didi Turqoba- in Georg./ The Agarata Castle was occupied by the enemies, and only in 1118 a great king David The Builder could return it back with one-day battle.²

In 1123 king David The Builder regarded this castle with favour to Ivane Orbeli.³

In 1177 The Agarata Castle was a place of conspiracy for Demna Batonishvili and Ivane Orbeli. The same year King

¹ The chronicle of Kartli /Matiane Kartlisai/, The Life of Kartli /Kartlis Tckhovreba/, /In Georg./ The text is established according to all main manuscripts by S. Kaukhchishvili, B. I, Tb. 1955, pp.311-313. N. Berdzenishvili named work p. 54; Iv. Javakhishvili. The history of Georgian Nation, /In Georg./ Book II, Tb,1965, pp.156-157; The Life of Kartli /Kartlis Tckhovreba/, edited by E. Takaishvili, Tbilisi 1906, p. 275.

² N.Berdzenishvili, named work, p.56.

³ The same.

Giorgi captured this castle after 25 days battle. And from now on The Agarata Castle was in possession of King Giorgi and King Tamar.¹

Near Agarata Castle , The King Tamar received Sirvan-Shakh and his son-in-law Amir-Mirman as guests and treated just before Shamkori battle.

The vassal of King Tamar, Shirvan-Shakh and his son-in-law Amir-Mirman asked the King to help them to fight against Abu-bakhri, who was the ruler of Adarbadagan. After this Shirvan-Shakh and Amir-Mirman came to Tbilisi. They were invited to "Chalasa Agaratasa" "...And then Amir-Mirman, the son of Paqlavand, and Aqsartan Sharvansha, with all the lords of Arani, came". The Georgians were especially prepared. The Georgians met Shirvan-Shakh and Amir-Mirman with a great welcome near Agarata Castle.²

Basil Ezosmodzgvari remembers Agarata Castle and the time when The King Tamar, being very ill, arrived and settled here together with her retinue to live for a half year.³

The King Tamar, with her lords and nobles, "was in Nacharmagevi, when she found out that she was sick with an incurable disease, and it was getting harder and harder day by

¹ N.Berdzenishvili, named work. p.56.

² N.Berdzenishvili, named work, pp. 47-51; Iv.Javakhishvili, named work, Part II, Tb 1983, p 267; Iv.Shaishmelashvili, Shamkori, Basiani. /In Georg./ Tb.1981, pp. 24-25.

³ Basil Ezosmodzgvari, The life of The Great King Tamar /Tckhovreba Mefet-mefisa Tamarisi/, The Life of Kartli /Kartlis Tckhovreba/. /In Georg./ Part II;Tb.1959, p. 144; Basil Ezosmodzgvari, The life of The Great King Tamar /Tckhovreba Mefet-mefisa Tamarisi/, /In Georg./ Tb. 1944, pp. 32-33.

day". The king suffered pain not to disturb anybody until disease overcame her. It is not mentioned anywhere what disease it was, the chronicler only says that The sick king was taken to Tbilisi from Nacharmagevi by some kind of transport "Kubo" (which is usually carried by camels or by hand) "-Sulkhan-Saba Orbeliani;¹ And Vakhushti Batonishvili explains the meaning of this word "kubo"-same as palanquin."But after some days as usual they wished to go to Daso". On the contrary, "The disease became unbearable and horrible and"...she was taken from there and was brought to Agarata Castle". As all the efforts to help the king somehow or find any relief to her disease was in vain, in whole Georgia services were held in churches for The King Tamar's health. "...But the the decision of the Lord couldnt be changed and the sad end was inevitable...."The Great King Tamar passed away, which fact at the same time confirms that King Tamar passed away in Agarata Castle.²

Kojory had always been considered as a place for kings to rest since old times.

Since XV c. Kojory castle was the citadel of Somkhit-Sabaratiano feudal The Solagashvili clan.³

¹ Vakhushti Batonishvili, The Life of Kartli /Kartlis Tckhovreba/. /In Georg./ edited by S. Kaukhchishvili, part IV, Tb.p.933.

² Iv. Javakhishvili, named work, p 189-290; Z. Chichinadze- The Life of Kartli /Kartlis Tckhovreba/ From the begining to the 19-th century, /In Georg/. Book II, chapter I, Tf.1898, p. 486-489. The Life of Kartli /Kartlis Tckhovreba/ Edited by E.Takaishvili, pp. 530-533. T.Kenkebashvili, The Death and Burial of The King Tamar. /In Georg./ Tb. 2010, pp. 6-7.

³ T.Kenkebashvili, The History of Kojori. /In Georg./ Tb. 2009, p. 12.

Kojory castle was greatly damaged by the invaders sent by Jakub Khan, under the guidance of Salil Beg in 1488. As the historian says, the gunmen of the numerous army of turks opened a fighter fire to georgian varours at Kojory fortress wall. The Sologashvili castle guards, who were very few in amount and didn't expect any helpers, fought bravely, but after a fierce and long battle they had to run away and had to leave castle to the enemy. "... And in the morning, when The turks entered the castle, they found out that it was manless and empty. They distroyed it..."¹

There are many interesting stories about Kojory Castle. According to one of those stories, a legendary hero Qorogli was hiding in the castle, so it's why Kojory castle is often called Qorogli castle.

This name takes place from the XVIII-th c. The famous geographer of that time Vakhushti Bagrationi mentions this castle as Azeula Castle.²

According to falk sayings the heroine Tina Tsavkiseli found shelter in this castle and was hiding there.³

Between XIII-XVII cc.the tradittion of king resting in Kojory castle was stopped and was renewed only in XVII century by the king Rostom. Vakhushti Bagrationi mentions that in the south of Kabeni Monastery there is a "... Castle on the slope of the rock. And in the south of this castle there is a King's palace. The Kojory castle was built by King Rostom,

¹ Iv. Djavakhishvili, Stories, /In Georg./ Part III, Tb 1982, pp.369-370.

² D. Gozalishvili, Kojori, /in Georg./ Tb.1966, p. 6; T. Kenkebashvili, The History of Kojori, p. 13.

³ M. Djangidze, named work, p. 2.

by king Giorgi and by king Vakhtang. And the kings rested here in summer.." Unfortunately the location of the palace is still undefined. There were also maranis (location for storing wine in special pitchers) where all kinds of wine were brought from different villages of Georgia especially from Kvemo-Kartli. Here were also the main stables of Georgian kings.¹

In the same century the Catholicicon of Georgia Nikoloz Amilakhor built The Kari Church and the palace within wonderful maranis (location for storing wine in special pitchers).

In the Mtskheta Deed in 1687 the Catholicicon writes: "I have built a church and a beautiful summer palace in Kozhori; and also it is with a wonderful marani and winepress with its accessories".² It is supposed that the remains found during archaeological digs near the Virgine's monastery last year, belong to "Kari church".(The instructor of archaeological digs – Giorgi Gvinchidze, the leader- Guram Kipiani). For more explanation we will show more details of the work.³ The citizen, Giorgi Gotsiridze,(then named as "a customer" 18.05.09.According to the document confirmed by the Agency of Security of National Cultural Inheritance29.06.09.N171.LTD."Giorgi Gvinchidze(then named as "Performer") From the 29-th of June to the 4-th of July in 2009 he made stationary archaeological jobs(The instructor- Giorgi Gvinchidze; the leader –Guram Kipiani),on

¹ The same.

² S. Kakabadze, Historical documents, /In Georg./ Tb. 1913, p. 66.

³ Professor Guram Kipiani handed us the details of archaeological digs, we thank him heartily for that.

the plot belonged to client, in Tbilisi, in Kojori, in Baratashvili str. N36, (cadastral code 810100019).To learn an old object(named as "archaeological object) found during archaeological digs.

The archaeological monument is located in Kvemo Kartli, in the north of Kojori, along the branch of Trialeti mountain ring, above sea level -1295m.on the left side of the motorway passing between Tbilisi-manglisi (Tabakhmela motorway).

By the time of archaeological digs there had been seen only a little piece of archaeological object-remains of a wall 1 m, which then turned out to be the corner of the building.As the main task for the executor was to define the outlines of the building according to the plan,the following works continued along the wall.

It appeared that it was a building sizes of which are the following: 6,25 X 4,74 m. The average width of the walls is 0,7m. And it is built with scrap of stones. The forms of the corner are comparatively well-treated. Sometimes there are found square formed bricks.(0,25X0,25X0,005m)Linking material is found weak lime layers.There was also found basalt stone piece(bed)and roof tiles. It is thought that these details belong to medieval times and were often used to build special cult buildings. It is obvious that these details appeared in this building accidentally or were used secondly.

Also the standard of those bricks attracts our attention (0,25 X 0,25 m).Such bricks are found and used in Late Sasanian period. We can say that the oldest buildings of Tbilisi and also the lower layers of Tbilisi Dedatsikhe are built with

the same bricks. It is also proved that usage of such bricks in these buildings happened by chance, and they got there from much older building remains.

"Archaeological object" appeared to have only one door, it is 0,90 m width and was probably located in the south-west corner of the building. Its threshold is 25 cm. from the basement level.

There is not much that can be said about the building, probably it was a small church, it is based on the east-west axis with pin-point accuracy. No other agricultural buildings were built with such accuracy and besides, just to the parallel of the south wall, exactly in front of the door, there is a grave. On the grave stone (1,35 X 0,45 X 0,16) there is a remark of nine lines.¹

According to this inscription we find out that in this burial place there lies a daughter in law Broilsakhar.

The date given in this remark is equal to the date of 21 November in 1849 A.D.

This building belongs to The Middle Ages. Maybe XVIII c. The arranging of its walls mainly points to that time.² But when Broilsakhar is buried just in front of the door, the building must have been ruined by that time, because if not so, nobody would have buried her in this place. Thus the function of the building had already been known by 1849, because the gravestone was placed just at the East wall.

¹ The inscription was read by the archaeologic Giorgi Gvinchidze.

² V. Beridze. The Old Georgian Architecture, /In Georg./ Tb. 1974, p.176.

More Information will be given to us by learning the inner part of the building. We must remark that The Church in pine grove in Kojori which is situated in the north-east part about 70 m. far away from this “archaeological object” also dates back to The Middle Ages, on which basement is now built modern church named after Virgine.¹

Our building (the archaeological object) must have been destroyed after Aga-Mahmad Khan invasion in Georgia. Then Kojori neighbourhood was being defended by one of the the military units of Kartli-Imereti at that time and it stepped back during this war.

The definition of corners of the “archaeological object “ were confirmed also by GPS datas.

The South-East corner: X - 475931.050. Y - 4612022.025

The North-East corner: X - 475931.374. Y - 4612026.650

The North-East corner: X - 475925.128. Y - 4612027.387

The South-West corner: X - 475924.762. Y - 4612022.639

Very important seems the discovery of stone (basalt) constructive details. This is the trustworthy fact that there existed many monumental and cult buildings here and also confirms the information given in many historical sources about that Kozhori was one of the important place at that time and was included in many important processes.

It is 1624 year. The King Teimuraz I possessed the throne of Kakheti. Shah-Abas, being very angry with the king, sent the punitive army with the leadership of Korchikha-Khan

¹ See N.Apkhazava, Analysis of the archaeological research of The Church in pine grove in Kojori . Monuscript. /In Georg./

to Georgia. The Persian army camped at Algeti, and "Teimuraz gathered his army of Kakh and strengthened in Kozhori. The united forces of Georgia attacked Korchibash from Kozhori."¹

Shah sends Aji-Alikhan to Kartli against the king Giorgi XI.

"As the king Giorgi was very strong, he couldn't be defeated as in this battle for Kojori there were also fighting selfless Tsitsi and his nephews, sons of Nodar²

Aji-Alikhan was not going to put up with this fail, and all the time was trying to bribe the lords and use them against the king. And he succeeded at last when the lords Iason Aragvis Eristavi, Armenian Kamarbeg, Erekle Batonishvili of Mukhrani, "... whom the king brought up as his own son.."the brothers Machabeli and Elizbar betrayed to georgian king.

The King Giorgi XI punished the betrayers. Melik Kamarbeg of Somkhiti was killed by gunshot in Kozhori, Erekle Batonishvili and The machabels were imprisoned. After all this the king wished to join the Saeristao of Ksani and"... gave his daughter to Datuna Eristavi of Ksani and the king made a great wedding party in Kozhori."³

Also we must remark another wedding party which took place in Kojori "... as the king wished to be related with Eristavi in Racha Papuna, asked to give him his daughter

¹ T. Beridze, named work, p.129; Vakhushti Batonishvili, discription..., The Life of Kartli. Part IV, p. 4.

² Vakhushti Batonishvili, The Life of Kartli, discription... Part IV, p. 458.

³ T. Beridze, named work, p.130.

Khvarashan for his son, and he made again a great wedding party in Kozhori..."¹

We can often find information in many historical sources about georgian kings staying and resting in Kojori In the last quarter of XVIII c. ... In 1716 the king Vakhtang VI was forced to change his religion and took islam. For this Shah gave him " Kartli, and Basta to rule". And Baqar Batonishvili was given the title of Naib of Kartli. At that time Kartli was reigned by Iese son of levan, brother of the king Vakhtang VI. He was in Kojori when he found out about this.".. As soon as the king knew this, he went to Mtskheta". Baqar, who was in Racha comes to Kartli and Iese goes to Kakheti where he was dispossessed his property and so on...."Baqar took a great present (armagan) from Shah when he was sitting in main hall of the palace." This ceremony took place in king's palace in Kozhori in 1717.²

In 1721, according to astory of a leader flag-keeper there was one king and five servants in Kozhori.³

In 1722, after the battle in Gandja, king Vakhtang VI "run away and arrived to Tbilisi and in August, when being in Kojori, he got a taji from Khan taji (what means a coronet or a headgear of a Persian king.) and coronnet, a sword a dagger carved with precious stones and gold and gave him a position of the head of Azerbeidjan to conquer Shirvan as it was

¹ The same.

² T.Beridze, named work, p. 130.

³ I. Lortkipanidze, Kvemo Kartli, in the first quarter of the XVIII c. /In Georg./ Part I,II. Tb. 1935, p. 321

occupied by the Lezghins."¹ On One of the plates there is written "vtng", and on the other-"vakhtang". With the missing letters the inscription could be read "k. King Vakhtang".

This plates belonged to King vessels.

As we mentioned above in the first quarter of XVII-XVIII cc. Kozhori palace was a place full of life. There was a vessel holder at court "mechurchletukhucesi" (what means: the head of state cashbox) and "mejamet-ukhucesi".²

In legislative monument of Georgia in the first quarter of XVIII c. "Dasturlamal" there is lot of information about "Kojori". This information mainly discribes the events during vintage, grape-pressing, caring of marani in Kojori and others.³

Here is the discription how vintage process was going on in kojori: " That happens as follows: When vintage time comes, our araba driver goes to our harvest place and there is apointed a very good speacialist and headman of the village who knows this job and how to store vine harvest very well. After it had been pressed, it was sent to Kojori to store."⁴

..It is 1735. Georgia is occupied by the Turk invaders. The united army of Georgians and Iranians are fighting against the Turks. The leader of Iraninas is Tamaz Khan(Nadir Shah)"ThenMahmad Beg came form Tbilisi with The turkish army where there were included also the persians and the

¹ Vakhushti Batonishvili, discription... The Life of Karlti. V. 4. p. 499.

² G. Kiknadze, Treasure of Kojori. Magaz."A friend of monument" /In Georg./ 1968, №15, pp. 55-58.

³ T.Beridze, named work, pp.130-131.

⁴ The monuments of Georgian Justess. Dasturlamali. Iv. Surguladze. /In Georg./ 1970, p. 521.

Georgians, defeated the Turks, and entered Tbilisi, after what they were stationed in Kojori and made a corridor to Tsavkisi".¹ - Retells Vaxhushti Batonishvili.

...It is well-known fact that the second half of the XVIII c. was a period of "Lekianoba" and at this time a special military unit was to watch the main and important roads in Georgia.

Such army unit was also stationed near Kojori."... We sent six watchmen to Kojori and Samadlo for five days, and promised to pay them two abazi(money unit at that time in Georg.) for each".²This document is written in 1785.³

During his journey in 1771-1772 to Georgia I. A. Giuldenshted wrote in his dairy:" In summer the kings often stayed on the mountain in Kojori, because it isn't so hot here... and they didn't leave their residence either for any reasons also".⁴

Since 50s of XIX c. a particular rising of life level had been noticed in Kojori. Armenian traders and Georgian lords began to settle in Kojori since the vicegerent of Transcaucasia had built the summer residence for him self. In 60s, in the suburbs of Tbilisi for the first time in Kojori a post office was opened, which only worked in summer time (resting season).

¹ Vakhushhti Batonishvili. The Life of Kartli. V. 4, p 514.

² Georgian State Central Historical Archive (GSCHA), Fund 1448, Discription 1, Case 3091, p. 1.

³ T. Beridze, named work, p. 132.

⁴ Giuldenshted, Travelling In Georgia. /In Georg./ Tb. 1966, p. 6.

In this period by the order of the vice gerent a very important and rare stamp "Tpilisi Unika" was produced.¹ "Tpilisi Unika" was the first intertown (and not state) stamp which was published in Georgian territory. The stamp was published by the lord, the vice gerent of Caucasus Aleksander Bariatski (1815-1879). The stamp size is 22x22mm. On the upper part of the stamp you can see the simbol of the empire double headed eagle, Ararati mountain with Noah's Ark, The Mtkvari river, St.Giorgi and a Rod of Mercury. The picture is in relief. The stamp was spreaded only in Tbilisi and Kojori. On the territory of former Soviet Union it isn't found.

Once a famous collectioner Karl Faberge was also interested in "Tpilisi Unika" and three stamps were stored in his valuable collection.

Nowadays "Tpilisi Unika" is one of the rarities.

At the begining of the XX c. the road between Tbilisi-Kojori is being built, which is becoming wider time by time. The importance of building of this road is more necessary while building of Funikulyor². Also the telephone line was made between Tbilisi-Kojory in 1884.³

In 1885 the decision was made to built a railway line between Tbilisi-Kojori. In one of issues of "Droeba" we read the following: "It is decided to built a railroad between Tbilisi-Kojori, by some people's opinion this road isn't needed, as there is no water in Kojori and in summer many people willn't

¹ T .Kenkebashvili, "Kozhori"-Kojori, /In Georg./ Georgian University. 2010. 4-10 February, № 50, p. 10.

² GSCHA, F. 204, D. 1, C. 3968, pp. 1-2.

³ "Droeba" 1884, № 138. June 27, /In Georg./ p. 3.

come here to rest. But the headman of Kojori made them believe that there are many springs in Kojori and it is possible to built also a water pipe-line. Only they needed to purchase the land from Barataani. So people satysfied by this reason and decided to invite engineers Agapov and Alxazov, who would have to built this road. At the same time they also had to made up the project of stockholder society. One share would cost 250 rubles. On the same meeting were made signatures and the voters signed the plan cost 35 000 rubles.¹ But later in 1897, in one issue of "Cnobis purceli" we can see the information which says that the plan of building a railroad between Tbilisi-Kojori failed." The case of building a railroad is failed and i think for a long time. The money for this project had to be collected by the signatures but it is so little money that we can build this road only in our dreams. They had negotiations with a French company but it didn't work as it appeared. They demanded 50 000 rubles to do only the plan of it."²

In the second half of XIX c. many churches and monasteries are being built in kojori. Quite remarkable is one Russian Orthodox church which is situated in the centre of Kojori and which was ruined by members of the Young Communist League in 1930. The children's writer Dodo Khimshiashvili who lived at this time in Kojori witnessed demolition of this Russian church and remembers a horrible story:"Suddenly a great noise was heard, we all went on the balcony, our granny who was deaf a little also followed us and

¹ "Droeba", 1885, №147, July 11. /in Georg./ pp. 1-2.

² "Cnobis Purceli" 1897, April 3, № 166, p.1. /In Georg./

· saw that someone had climbed up on the dome of the church and was tearing away a cross. Granny crossed herself and said: he is fool and doesn't know what he is doing, and asked God to forgive him his behaviour. She felt very bad, she was taken to bed, but being unconscious for two weeks, she passed away. The church was ruined and a new electric station was built on its place as there was no electricity in Kojori.”¹

Among Kojori churches also remarkable is one of them which is known as "Armenian" church. The monastery must have named after Virgin and probably it was built in 1875.²

On the 4-th of October in 1904, in Kojori a new parochial school was opened headed by Kornile Elizbarashvili. 40 children were received to this school: Georgian, Armenian and Moslem children. The Episcopalian Mrs. Mariam Chukhrukhidze was invited here as a teacher. The school was situated near the church, and there was also a teacher's room in it.

In one fund of Georgian Historical Archive "Deliberative of Kojori" (Коджорской Городской Думы) there exists a quite important document, where Kojori is mentioned as a town. This document is composed in 1919 and it includes different resolutions of Kojori deliberative organ.³ (This

¹ They wanted military execution of Kote Khimshiashvili before also, because he was praised by M. Javakhishvili web.source: <http://sana.ge/index.php?catid=13&id=5201&poz=RP13&more>

² A. Ungiadze, M. Beridze, Armenia- The friend or enemy? Why the Armenians lay claim to 650 Georgian churches, /In Georg./ Tb. 2006, p. 353.

³ GSCHA, F. 2009, D. 1, C. 1, 12p.

document was pointed to us by historian Alexander Boshishvili and we thank him heartily for that). As it appears Kojori was considered as a town in the first part of XX c.

In Februari, in 1921 Russian XI-th millitary unit entered Kojori. On the slope , near Kojori castle, there was a monument until 9-th of Apriol 1989,with the inscription on it: "Here entered the Russian millitari army unit N XI."This monument was destroyed by the youngsts of Kojori after bloody night of 9-th April in 1989. Here took place a fierce battle between Georgian cadets and Russian XI army unit. Young people of about 20-21 years old, were fighting together here: Colonel A Chkheidze, a teacher V. Barnov, a lieutenant Andronikashvili, the member of Constituent Assembly R. Gabashvili a lieutenant Toidze and many others.We also mustn't forget to mention Maro Makashvili who was killed during this occupation in February. Maro, who was only 19 at that time, joined the army as a volunteer nurse and sacrificed herself to the independence of Georgia. The dead bodies of Toidze, Mayashvili and the cadets were carried to Tbilsi and were buried near the wall of the Great Monastery, but many cadets were burried together and not only dead but also wounded ones, as it is known the enemy burried them alive. When this fact was known to one great Georgian poet Terenti Graneli, he wrote a rhyme about it.

Now this thought is other grave
 The wind came, a tree was shaken
 And Georgia is this land
 Where people are buried alive.

Terenti Graneli

Today there is a monument in honour to those Cadets in this place.

In 1930 an idea about railroad building between Tbilisi-Kojori once more was pointed out. It represented one part of a plan of "Big Tbilisi" as a cultural-administrative center, as a resort place and as an industrial city center.¹ The stations had to be made in Tabakhmela, Shindisi and Tsavkisi, and the main stations would be in Tbilisi, Kojori and Kiketi. The main station of this road was to be built at the tunnel of the Botanical garden.² According to this plan the building of Kojori-Tbilisi railroad would have been built by 1934.³ Unfortunately this plan wasn't realized. From one issues of the newspaper "Komunisti" we found out that this electric railroad would be

¹ L.Chijavadze, Kojori electric railway, "Kergza", /In Georg./ Tb.1931, p. 35.

² Kojori electric railway, "Komunisti", /In Georg./ 1930 October 21, № 268, p. 3.

³ L.Chimakadze, "Kergza" "Komunisti", /In Georg./ 1932, November 16, N 265, p. 3.

bad for Tbilisi Botanical Garden.¹ and maybe this was the reason for not building the railway between Tbilisi- Kojori.

At the beginning of our century churches and monasteries are being built on the territory of Kojori. Nowadays there exist and work several monasteries there. The Monastery named after The Virgin has been built here recently. Besides, near the church, named after St.Giorgi, at Kojori castle, several small buildings were built for hermits. At present a big monastery is being built on Udzo mountain. The church service is revived in Kojori and the leader of The Monastery named after Virgin,a priores hegumen Aaron did his bit in this. We can say boldly that he could conduct people living in Kojori to church life. There are still many undefined facts in the history of Kojori that needs a specific investigation. The history of Kojori remains as an object of wide investigation and research and I think only archaeological digs can make clear everything about the great history and past of Kojori.

¹ The electric railway of Kojori and Botanical Garden "Komunisti", /In Georg./ 1930 November 16, N 268, p. 3.

Kabeni Monastery

The Kabeni Monastery belongs to number of those cloisters which originated in the Renaissance Age in Georgia in XII-XIII cc. The monastery is located in Tetrtskaro region, in the gorge of the Asureti river.

The motorway to it is through the village Borbalo. Nearby, at village Goubani, the road uprises, passes over a mountain ringe, turns right and after some kilometers takes us to the monastery.

The monastery was surrounded by a strong fence(completely ruined nowadays). Here stood a domed Virgin churc, a domed church named after Archangel Michael ruined barbarously in 1900,also not existed today many churches and small buildings.The only survived building is the church of Svimon Mesvete.

The first note about this church is anounced by vakhushti Batonishvili. He mentions: "Below Kiketi, in a gorge, there is a Kabeni monastery, former mannery monastery but now the burial place for doyens. It was built by The King Tamar.¹

Because of the Lezghins constant invasions to Georgia, this monastery had already abandoned by the XVIIIc.

¹ Vakhushthi Batonishvili, The Life of Kartli, Part IV, p. 327.

The old building of the monastery was finally destroyed at the beginning of the XX century. In 1903 Russian Saint Synod decided to establish Russian chaps of monks on the ruins of the monastery. The Synod named a new cloister "The Monastery after Kabenı Virgin" and appointed the leader of church archimandrite David. David continued the work of former archimandrite Germogen who also was the rector of Tbilisi Theological Seminary, and built new buildings on the old basis. And when they couldn't do anything with the old building of Virgin Temple, they blew up one of the wonderful monument and object of Georgian architecture.¹

On the west side of the monastery there stands a small church of Svimon Mesyete, which also belongs to the monuments of the XII-XIII cc. The church of forty martyrs of Kojori stands in the south part of the Kojori castle, quite separately, in the depth of a gorge of a rocky mountain and there are mountains covered with forests around it. The building must belong to the XVI c. This is a period when the king of Georgia Alexander I granted this place to Barata Kachibaisdze, a king cashier.² The inscription on the frontal wooden board didn't include building date and then it was lost. In the south facade of the "Ormocta" church there is a massive rectangle tower, which is comparatively young. It appeared that they used a grave stone of 1722 as a foordtop. The church must have had small buildings in the north and west parts, but today only ruins exist.

¹ Русский монастырь въ Грузинский епархии. "Духовный вестник грузинского экзархата". 1903г. № 23-24. Стр. 61.

² T. Kenkebashvili, History of Kojori, p.15.

Several years ago the church was restored by the villagers of Goubani. The ruin facade and also the second floor of the tower was rebuilt with bricks and was covered with tin-plates.

St. George Church In Udzo

To the north-east part of Kojori, about a kilometer and a half from the center, there is an araba- road leading through a thick, leafy forest. On the left side of the road a cold spring is bubbling, in which the water lowers greatly in hot summer days. Udzo mountain is located on 1419 m. above sea-level.¹

There is a picturesque view from Udzo mountain top. The Vere gorge, sunk in green, Tskneti, Betania, Zedazeni and far, far away The Caucasus with its white glittering peaks, glacier and its "brothers" can be seen from here.

On the ridge of Udzo there is a church named after St. George, about which Vakhushti Bagrationi wrote: "Udzo, the church of St. George, on a high hill, contemplating Kojori and Tpilisi"..

Udzo church is built at the end of XIX-th century but it also includes some building remains which belong to the Medieval Age. It can be seen clearly in the façade: the basement for the stairs is made with cut out stone bars.

¹ D. Gozalishvili, named work, p. 12.

These stone bars are arranged in lines on each other and fitted neatly. There is also a skillfully carved window fragment here. The building is decorated with such traits, that characteristic XIX c. The fragments of glazed tiles which were found near the church, must be of blue color as it was common for Georgia in some chronological periods.

This is why this mountain was named Udzo.

There is a legend which is spread among villagers and which says that the church was built by a childless man and begged the God to give him a child. His request was fulfilled and from that time on many childless families came here to pray and they used to leave donations on one tree. This tree even today is called "Natvris khe"(-means the tree of fulfilling wishes). The word "udzeo" means childless in Georgian , so the mountain and the church both were named "Udzo" after this word. The beauty of Udzo makes a deep impression on everybody nowadays.

The holiday of St. George of Udzo is itinerant Christian holiday. The celebration is made every year on following Tuesday after the Easter. This holiday is called "Udzooba". "Udzooba" isn't only a local holiday. On this day local people as well as people from far away villages and towns come to the church to celebrate. You can also meet people from Tbilisi and often foreign guests.

Populousness in "Udzooba" has its long history. According to old story many people in old times came in Kojori by arabas (Bullock cart) to celebrate this holiday.

In the south- east part of Kojori there is a "Gudelisi" church. Only three walls of the church are remained for today. It must belong to The Medieval Age. Nearby can be seen also signs of ancient living places. Not far from it there is a church named after St. George, which probably belongs to the late period of medieval ages.

SOURCES AND LITERATURE

1. Georgian State Central Historical Archive (GSCHA), Fund 1448, Discription 1, Case 3091.
2. Z. Chichinadze, The Life of Kartli, /Kartlis Tckhovreba/. From the beginning up to the XIX c. Book II. P.I; Тр. 1898
3. GSCHA, F. 204, D. 1, C. 3968, Page. 1-2.
4. Русский монастырь въ Грузинский епархии. "Духовный вестник грузинского экзархата". 1903г.
5. Shavsheli(Z. Chichinadze) The Georgian Grigorians, Tb.1906.(In Georg)
6. The Life of Kartli of the Queen Mariam. /Mariam dedofliseuli Kartlis Tckhovreba/. /In Georg./ Adited by E.Takaishvili, Тр. 1906
7. S. Kakabadze, Historical Documents. /In georg./ Tb. 1913 y.
8. GSCHA, F. 2009, D. 1, C. 1, 12p.
9. Basili Ezosmodzgvvari , The life of the great King Tamar, /Tckhovreba Mefet-mefisa Tamarisi/. /In Georg./ Edited by Ivane Javakhishvili, Tb. 1944 y.
10. Kartli Chronicle, /Moktcevai Kartlisai/, The Life of Kartli, /Kartlis Tckhovreba/. The text resoluted according to all main monuscripts by S .Kaukhchishvili, /In Georg./ P.I. Tb. 1955.
11. Basili Ezosmodzgvvari, The life of the great King Tamar, /Tckhovreba Mefet-mefisa Tamarisi/. The Life of kartli, /Kartlis Tckhovreba/. /In Georg./ B. II. Tb.1959.

12. Georgian judiciary monuments, Dasturlamali by Iv. Surguladze, /In Georg./ 1970 y.
13. Vakhushti Batonishvili, Discription of The Life of Kartli. /Agtcera Samefosa Sakartvelosa/. The Life of Kartli. /Kartlis Tckhovreba/. Resoluted according to all main monuscripts by S. Kaukhchishvili; /In Georg./ B. IV; Tb.1973.
14. П. Иоселиани, Кабенский монастырь. Кавказский календар. 1854г.
15. Д. Бакрадзе, Запики общество любителей Кавказской архив. 1875г.
16. "Droebe"; 1884, № 138. 27 June. /In Georg./
17. "Droebe"; 1885, № 147. 11 July. /In Georg./
18. "Cnobis Purceli", 1897, № 161. /In Georg./
19. Kojory electric railway "Communist"; /In Georg./ 1930, 21 October, № 268.
20. Kojory electric railway and The Botanical garden, "Communist"; /In Georg./1930; 16 November, № 268.
21. Л. Меликсет-беков, Надписи Кабена. Известия Кавказского историко-археологического института. Т. 3. 1925г.
22. L.Chijavadze, Kojori electric railway,"Kergza"; /In Georg./ Tb. 1931 y.
23. L. Chimakadze, Kergza, "Communist"; /In Georg./ 1932 y. 16 November, № 265.
24. I.Lortqipanidze, Kvemo Kartli, In the first quarter of the XVIII c. /In Georg./ Part I and II; Tb. 1935 y.

25. N. Berdzenishvili, From the toponymy of Old Tbilisi; Agarani; Journal "Mimomxilveli"; /I Georg./ 1951. № 2.
26. M. Jangidze, Kojori, newspaper "Samgori"; /In Georg./ Tb. 1960 y.
27. M. Jangidze, Kojori. "Tbilisi". /In Georg./ 1960 y. 16 August.
28. Iv. Javakhishvili, History of Georgian Nations. /In Georg./ V. II. Tbilisi. 1965 y.
29. D. Gozalishvili, Kojori. /In Georg./ Tb. 1966 y.
30. Sulkhan-Saba Orbeliani, Georgian Dictionary. /In Georg./ Tb. 1966 y.
31. Giuldenshtedi, Travelling in Georgia. /In Georg./1966 y.
32. G. Kiknadze, Kojory Treasure, Journ. "Dzeglis megobari"(A friend of Monument). /In Georg./ 1968 y, № 15.
33. M. Gegeshidze, Kojori, collection devoted to N. Berdzenishvili, Matters of History of Caucasian People; /In Georg./ Tb. 1976 y.
34. M. Nodia, Georgian resorts and resources; /In Georg./ Tb.1976.
35. Iv. Shaishmelashvili, Shamkori, Basiani. /In Georg./ Tb.1981 y.
36. Iv. Javakhishvili, Works. V. III. Tbilisi. 1982 y. (In Georgian).
37. T.Beridze, From the history of the king residences located in the suburbs; "Ciskari";/In Georg./ 1989 y, №1.

38. A. Ungiadze, M. Beridze, Armenia – an enemy or a friend?; Why The Armenians appropriate 650 Georgian churches; /In Georg./ Tb. 2006 y.
39. V. Shubitidze- Macharashvili, D. Bolqvadze, Georgian Castle es, Churches and Monasteries; /In Georg./ Tb. 2008 y.
40. T. Kenkebashvili, History of Kojori. /In Georg./ Tb. 2009 y.
41. T. Kenkebashvili, The death and burial of The King Tamar. /In Georg./ Tb. 2010 y.
42. T. Kenkebashvili, “Kozhori-Kojori”; “The Georgian University”; /In Georg./ 2010, 4-10 Febryary. № 50.

**საქართველო სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი
კომიტეტის პრეზიდიუმის კომისიის რელიგიის
საკითხებში საქართველოს ეროვნულ არქივში
დაცული მასალები**

**(საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური
არქივი. ფონდი № 284. აღწერა I. საქმე № 2622)**

ფურც. 1.

**В секретной отдел
Зак ЦИК-а**

1934 г. Сентября

**Секретной отдел ЦИК-а Грузии просим
временно прислать копию отношения, которое Вами
послано в Москву по вопросу религиозного движения
на территории республики и работы в области
вопросов култы. По миновании надобности будет Вам
возвращено.—**

**Заведыв. Секретн. Отделом.
(Барбакадзе)**

Гор. Тифлис, В Президиум
"ЦИК"а Грузинской ССР

26. IX-с/г. (12 час) на заседании Комиссии по вопросам культов при президиуме §ЦИК§ Союза ССР (ул. Моховой и ул. Коминтерна, Приемная тов. Калинина М.И., кабинет т. Смирнович) слушается докладу Вашего представителя о религиозном движении на территории Вашей республики и с работе в области вопросов культа.

Комиссия просит командировать на заседание компетентное лицо, последнему необходимо иметь нижеследующие материалы:

а) о количестве молитвенных зданий на территории Вашей республики, существовавших до Октябрьской революции;

б) сколько на них было закрыто (?) за время революции;

в) сколько функционирует в настоящее время;

г) какое количество служителей культа имеется сейчас;

д) сколько сняло сан;

е) какие формы и методы применяются в области ?????

ж) отмечении—ли попытки к об "единению "духовенства" религиозных культов;

з) сектантство и его разновидности;

и) основное действующее законодательство по вопросам культов; было—ли таковое издано специальным сборником и последнее издание;

к) кто ведает культов и центре Грузинской СССР и на местах;

О Выделенном представителе сообщите.

Отв. Секретарь Комиссии (Агаев)

ПРЕЗИДИУМ ЦЕНТРАЛЬНОГО
ИСПОЛНТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА
СССР.

КОМИССИЯ ПО КУЛЬТА

Москва, Кремль.

Наш № 1-8а "14" ноября 1934г.

Гор. Тифлис, В Секретариат Президиума ЦИК ЗСФСР.

Комиссия просит Вас, по возможности
незамедлительно, представить данные:

а) о правилах и методах использования
ликвидируемых молитвенных зданий на Вашей
территории и

б) основные статистические данные об
использованных и неиспользованных молитвенных
зданиях

И.о.Отв.Секретаря Комиссии -(Орлеанский)

Верно:

ქალ. ფეოფანოვის და გარე უბნის ნ/მერითგანაღი პრეტორი
 უკლებიდან ადგილმდებარეობის და განმარტების ნაბიჯების

12

№ რიგ	სახელწოდება სამართლებრივი კანონი	რედაქცია ან განმარტების სამართლებრივი	მუხლი	მუხლი
1	კანონი კერძო პირების	სამართლებრივი	სახელწოდება ქ. № 6	
2	პირების	"	მუხლი ქ. № 20	
3	სამართლებრივი კანონი	"	კანონი კერძო პირების	
4	პირების კანონი	"	მუხლი ქ. № 1 პირი	
5	პირების	"	კანონი ქ. № 37	
6	მუხლი კანონი	"	კანონი ქ. № 1	
7	სამართლებრივი კანონი	"	სამართლებრივი ქ. № 32	
8	სამართლებრივი კანონი	"	კანონი ქ. № 10	
9	სამართლებრივი კანონი	"	სამართლებრივი ქ. № 45	
10	სამართლებრივი კანონი	"	სამართლებრივი ქ. № 16	
11	სამართლებრივი კანონი	სამართლებრივი	" ქ. № 3	
12	კანონი ქ. № 1	სამართლებრივი	" ქ. № 3	
13	კანონი ქ. № 1	სამართლებრივი	ქ. № 10	
14	სამართლებრივი კანონი	სამართლებრივი	სამართლებრივი ქ. № 17	
15	კანონი ქ. № 1	სამართლებრივი	სამართლებრივი ქ. № 8	
16	კანონი ქ. № 1	სამართლებრივი	" ქ. № 3	
17	კანონი ქ. № 1	"	კანონი ქ. № 1	
18	სამართლებრივი კანონი	"	კანონი ქ. № 6	
19	კანონი ქ. № 1	"	სამართლებრივი ქ. № 30	
20	კანონი ქ. № 1	"	"	
21	კანონი ქ. № 1	სამართლებრივი	სამართლებრივი ქ. № 5	
22	კანონი ქ. № 1	სამართლებრივი	კანონი ქ. № 1	
23	კანონი ქ. № 1	სამართლებრივი	კანონი ქ. № 50	
24	კანონი ქ. № 1	"	კანონი ქ. № 1	
25	კანონი ქ. № 1	სამართლებრივი	კანონი ქ. № 8	
26	კანონი ქ. № 1	სამართლებრივი	კანონი ქ. № 168	
27	კანონი ქ. № 1	სამართლებრივი	კანონი ქ. № 1	
28	კანონი ქ. № 1	სამართლებრივი	კანონი ქ. № 2	
29	კანონი ქ. № 1	სამართლებრივი	კანონი ქ. № 1	

30.	გარდაბნის საბ. პარტიის	სამედიცინო	ურთიერთი ქ. № 7
31.	ღაფის მშენებელი პარტიის	"	ბიკვადაშენის სასახლე
32.	ნაგრი პარტიის პარტიის	"	"
33.	ნაგრი პარტიის საბ. პარტიის	"	19-მედიცინ. ქ. № 7
34.	საპროპაგანდა პარტიის	"	კომპარტიის ქ. № 3
35.	ნაგრი პარტიის საბ. პარტიის	"	კომპარტიის ქ. № 3
36.	ნაგრი პარტიის პარტიის	"	ნაგრი პარტიის ქ. 12
37.	ნაგრი პარტიის პარტიის	სამედიცინო	მედიცინის ქ. № 25
38.	მედიცინის პარტიის	მედიცინის	საგრი მედიცინის
39.	საბ. პარტიის	"	"
40.	პარტიის	1-ლი პარტიის	1-ლი პარტიის
41.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
42.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
43.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
44.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
45.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
46.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
47.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
48.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
49.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
50.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
51.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
52.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
53.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
54.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
55.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
56.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
57.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
58.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
59.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
60.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25
61.	პარტიის	მედიცინის	ქ. № 25

62.	շանկան մեղանկություն	գամկցմ. սամիլ.	շանկա
63.	աղբյուրանոցի ջրընկում	" "	աղբյուրանոց
64.	լուսնի 3 ջրընկում	" "	լուսն
65.	շրջանի անցանկի ուղի մյ-լանում	գամկցմ. սամիլ.	շ/անցանկ
66.	ճ/անցանկի ջրընկում	գամկցմ. ջրընկում	ճ/անցանկ
67.	բոլոր ժողովուրդի 2-ջրընկում	սր խմբի ժողովուրդի սրանկություն	բոլոր ժողովուրդ
68.	մեծագույն 2-ջրընկում	դեռ գամկցմ. ուղի- նում ժող. սրանկություն սամիլ. ժողովուրդի սամիլ. ժողովուրդի	մեծագույն
69.	մեծագույն 2-ջրընկում	գամկցմ. ժողովուրդի սամիլ. ժողովուրդի	մեծագույն
70.	շանկանոցի ջրընկում	սամիլ. ժողովուրդի սամիլ. ժողովուրդի	շանկանոց
71.	մեծագույն 2-ջրընկում	դեռ գամկցմ. ուղի- նում ժող. սրանկություն սամիլ. ժողովուրդի	մեծագույն
72.	սանկ սրանկ 1-ջրընկում	գամկցմ. ժողովուրդի սամիլ. ժողովուրդի	սանկ սրանկ
73.	բոլոր ժողովուրդի 1-ջրընկում	գամկցմ. սամիլ. ժողովուրդի	բոլոր ժողովուրդ
74.	շանկան և ժողովուրդի 1-ջրընկում	" "	շանկան և ժողովուրդ
75.	սանկան և ժողովուրդի	գամկցմ. ժողովուրդի սամիլ. ժողովուրդի	սանկան և ժողովուրդ
76.	ժողովուրդի 2-ջրընկում	գամկցմ. ժողովուրդի սամիլ. ժողովուրդի	ժողովուրդ
77.	ժողովուրդի մեծագույն	գամկցմ. ժողովուրդի սամիլ. ժողովուրդի	ժողովուրդ
78.	աղբյուրանոցի ջրընկում	գամկցմ. սամիլ.	աղբյուրանոց
79.	ժողովուրդի ջրընկում	" "	ժողովուրդ
80.	շանկան և ժողովուրդի	սանկ և ժողովուրդ	շանկան և ժողովուրդ
81.	ժողովուրդի ջրընկում	գամկցմ. ժողովուրդի սամիլ. ժողովուրդի	ժողովուրդ
82.	ժողովուրդի ուղի մեղանկություն	դեռ գամկցմ. ուղի- նում ժող. սրանկություն սամիլ. ժողովուրդի	ժողովուրդ

84. მისამართების შედგენა	გამოყენებულია	მისამართები
85. ქვემოთხსენიებული	გამოყენებულია	ქვემოთხსენიებული
86. მისამართების შედგენა	მისამართების გამოყენება - მისამართების შედგენა	მისამართების შედგენა
87. მისამართების შედგენა	გამოყენებულია	მისამართების შედგენა
88. მისამართების შედგენა	გამოყენებულია	მისამართების შედგენა
89. მისამართების შედგენა	გამოყენებულია	მისამართების შედგენა
90. მისამართების შედგენა	გამოყენებულია	მისამართების შედგენა
91. მისამართების შედგენა	გამოყენებულია	მისამართების შედგენა
92. მისამართების შედგენა	გამოყენებულია	მისამართების შედგენა

საქ. რესპ. მ/მ: მისამართების შედგენა

მისამართების შედგენა

აჭარისტანის ცაკ-ის თ-რეს აბზაწეთის
სამხრ. ოხეთის ყველა რაიადმასკომებს
და ქალაქის საბჭოებს.-

1934 წ. დეკემბრის „15“

წარმოადგენთ სხ ცაკ-ში ერთი დეკადის
გადაში შემდეგი ცნობები:

1. რამდენი მომქმედი სამლოცველო შენობებია
თქვენს ტერიტორიაზე /ეკლესია, სინაგოგები, მეჩეთი
და სხ./

2. რამდენი სამლოცველო შენობები არის გამო-
ყენებული სხვა საჭიროებისათვის /კლუბი, თეატრი,
სამკითხველო და სხ./

3. რამდენი სამლოცველო შენობები არის გამო-
ყენებული.-

ხ.ხ. ცაკ-ის მდივანი
/თ. ჟღენტო/

ხ.ხ.ხ.რ.

ბაღდათის რაიონის
აღმასრულებელი კომიტეტი
„27“ 1. 1934წ.
№ 1/5

საიდუმლო:

ხრ. ხაქ. ც ა გ ხ.-

რაიონში – ხუთ არის „20“ სამლოცველო
შენობა – /ეკლესია/ მათში:

1. მომქმედო სამლოცველოა ორი /წითელი
ხევი – დიმი/

2. გამოუყენებელია /დაუქმებულია/ „18“
სამლოცველო შენობა: გლუბის, თეარტის და სამკით-
ხველოხათვის არც ერთი არ არის გამოყენებული./

ბაღდათის რაიადმასკომის თავმჯდომარე: /თ.

ავხელაძე/

რაიადმასკომის მდივანი: /ებანოიძე/

ხ.ხ.ხ.რ. ~ С.С.Р.Г.

ახპინძის

რეაღმახგომი

„15“-I. 1935 წ.

В ЦИК ГРУЗИИ

Ваш №015/218.от 15/XII-34г.

Аспиндский РИК настоящим сообщает вам:

1. По Аспиндскому району имеются молитвенных домов-церквей, мечетей и т.д. в количестве 23 шт.

2. Молитвенных здании, использующихся под клубы, театры, библиотеки, не имеется, за исключением Тамалинской церкви, которая использована под колхозный амбар самым населением.

3. Вообще неиспользуемых молитвенных здании по району 5.

Зам Пред РИКа:

/Хуршудов/

Секретарь:

/Тулеев/

Секретно

В ЦИК Грузии.

На в/№-015/218, от 15.XII-34 г.

Караязский РИК сообщает, что по нашему району имеется 7 молитвенных мечетей 2 находятся под школой, а остальные 5 пока не использованы в виду необходимости капитального ремонта, а что касается православной церкви, она разрушена и вместо её строится клуб.

ПРЕД.

РИКа

/Мамедов/

Военный

Инспектор

/Черешов/

Отпечатано 2 экз.

1 адресату, а другой в делах спец.отдела РИКа.

ზობის რაიონის
განათლების განყოფილება
„5“ I. 1935 წ.
№ 5

საიდუმლოდ.

საქ. ცაკის მდივანს ამხ. თ. ქდენტს.

ზობის რაიონის ტერიტორიაზე არ არსებობს არც ერთი მომქმედი სამლოცველო შენობები (ეკლესია, სინაგოგა, მეჩეთი და სხვა).

რაიონის სამლოცველო შენობები მშრომელი მოსახლეობის მოთხოვნის თანახმად გამოყენებულია კლუბებად, სკოლებად და სხვა კულტურულ დაწესებულებად.

მხოლოდ ერთი სამლოცველო ქვის შენობა მისი მიუვალი (შორს მდებარე) ადგილმდებარეობისა გამო არ არის გამოყენებული კულტურულ დაწესებულებებისათვის.

ზობში არსებობს მონასტერი, რომელიც წარმოადგენს უძველეს ხანის ისტორიულ ძეგლს თავისი მხატვრობით და აგებულებით, საქართველოს სიძველეთა დაცვის კომიტეტის მიერ, პრაქტიკულად უკვე მიმდინარეობს აღნიშნული მონასტრის კაპიტალური შეკეთება, რაზედაც გადმორიცხულია კომიტეტის მი-

ერ სათანადო თანხები. განზრახულია მომავლისათვის
ეს ძეგლი გამოყენებულ იქნას მუზეუმად.

ზოგის რაი აღმასკომის განათ. განყ. გამგე:

/შ. შენგელია/

საქმ. მმართველ: /ჩხაიძე/

ფურც. 19.

ს.ს.ს.რ.

აღბულაზის რაიონის
აღმასრულებელი კომიტეტი

„26“ XII. 1934 წ.

№ 660

Ц И К ССР Грузии

Тов. ЖГЕНТИ

На В /№ 015/218 от 15/XII

Настоящим сообщаем, что в Аглулахском
районе имеющихся церкви находятся в следующем
состоянии: функционируют – 10, разваленных – 5,
используются под колхозные амбары как
зернохранилища – 2, под клуб – 2.

Воен. Инспектор.

/Гарибов/

საიდუმლოდ.-

გორის რაიადმასკომი

15/I.1935.

№ 3

საქ. ც ა გ ს.

თქვენ მომ. № 015/218.

გირდგენტ ცნობას გორის რაიონში სამლოცვე-
ლო შენობების შესახებ. გორის რაიონში არის
მომქმედი ეკლესიები 5. 4 გორში ერთი კარალეთის
ხაბჭოში – სოფ. ზ/რეხაში. გამოყენებულია სამლო-
ცველო შენობები საწყობებათ და სკოლებათ 53;
გამოუყენებელია 30 შენობის უვარგისობისა და
ნანგრევების გამო, ზოგი მათში არის ისტორიული
შენობები ატენი-ხიონი და ხზვა 5. ერთია ებრაელებ-
ის სინაგოგა.

გორის რაიადმასკომის თავმჯდომარე:

/ერ. კალანდაძე/

მდივანი: /ბ. ქურდაძე/

ხ.ხ.ხ.რ.

ზესტაფონის რაიონის
ადმასრულებელი კომიტეტი
„8“ I. 1935 წ.

საიდუმლო.

ხ.ხ. ცაკის სამდივნოს.

თქვენს № 015/218 მომართვაზედ აწლის
დეკემბრის 15-დან გაცნობებთ, რომ ჩვენი რაიონის
ფარგლებში არის ხუთ სამლოცველო (ეკლესიები) 51
და ერთი მონასტერის ტიპის შენობა.

ამ სამლოცველოებიდან გამოყენებულია მხო-
ლოდ 8 შენობა სკოლისა და კოოპერაციის საწყობე-
ბისათვის, 5 - სამლოცველო და მონასტერი არის,
როგორც ძველი ნაშთი სიძველეთა დაცვის კომიტეტ-
ის ზედამხედველობაში, სამი ეკლესია კი დანგრევის
პროცესშია და არ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს
რაიმე დანიშნულებისათვის. დანარჩენი 36 სამლო-
ცველო კი გამოუყენებელია რაიმე დანიშნულებაზე.

რაიადმასკომის თავმჯდომარე:

/შარიქაძე/

პრეზიდიუმის მდივანი:

/კავილაძე/

აბაშის რაიონის
აღმასრულებელი კომიტეტი
„28“. I. 1935 წ.

საქართველოს...ც.ა.კ.ი
სამდივნოს

ბასუხად თქვენი 015/218-ზე

აბაშის რაიონის მომქმედი სამლოცავო არის 2
(1 – ხუჯუნის „წმინდა გიორგის“ ეკლესია და ებრა-
ელთა სინაგოგა ხუჯუნაში).

გამოყენებულია სხვა და სხვა საჭიროებისათ-
ვის 2 ეკლესია (1 – გულეიკარის ეკლესიის ყოფილი
შენობა გოლმეჟურნეობის საწყობად, 1 ილორის ეკ-
ლესიის ყოფილი შენობა სათეატრო დარბაზად).

გამოყენებულია სამი შენობა (ცყვირის სეფიე-
თის და გადარის ეკლესიები).

აბაშის რაი-აღმასკომის ხავ-რეს მოადგილე:

/მ. ჩაგუნავა/

მდივანი: /გ. ადამია/

ქვემო სვანეთის
რაიადმასკომი
„12“ I. 1935 წ.

საიდუმლოდ.

ხრ. ხაქ. ცაგხ. –

თქვენს № 015/218-ზე.

რაი-ადმასკომი გაცნობებთ, რომ ჩვენს ტერი-
ტორიაზე არის სულ 34 სამლოცველო (ეკლესია).
მათ რიცხვში გამოყენებულია:

ა) სკოლად 1, ბ) 3, გამოყენებულია 30.

კულტ-მოსამსახურეობა არსად სწარმოებს. –

რაი-ადმასკომის თავმჯდომარე: /ლეკიშვილი/
მდივანი: /ონიანი/

ჩოხატაურის რაიონის
აღმასრულებელი კომიტეტი
„17“ I. 1935 წ.

საიდუმლოდ.

საქ. ცაკს.

თქვენს მომართვაზე გასული წლის 5 დეკემ-
ბრიდან № -015/218 სამლოცველო სენობების
გამოყენების შესახებ გაცნობებთ შემდეგს:

1. ჩოხატაურის რაიონის ტერიტორიაზე არის
ერთი სამლოცველო შუა განაშლების თემში (უდაბ-
ნო).

2. გამოყენებული არის კლუბებათ, სახალხო
სახლებად, სკოლებათ და ხზვა 29 ეკლესია.

3. გამოუყენებელია ამ უმად 4 ეკლესია.

ჩოხ. რაი-აღმასკომის თავმჯდომარე:

/მეგრელიშვილი/

პრეზიდენტის მდივანი: /ლორთქიფანიძე/

ფოთის ქალაქის საბჭო

სპეციალური ნაწილი

„5“ იანვარი. 1935 წ.

საიდუმლოდ.

ხრ. საქ. ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს. № 015/218-ზე.

ქალ. საბჭოს გაცნობებით, რომ ფოთის რაიონში ამჟამად მომქმედი ეკლესია არის ერთი და სინაგოგა ერთი.

კლუბის ქვეშ გამოყენებულია ერთი ეკლესია, ზოლო ერთი სინაგოგა გადაცემულია ღარიბ ებრაელთა კომიტეტზე კულტდაწესებულება გამოყენების მიზნით.

ქალ. საბჭოს თავმჯდომარე: /ფაჩულია/

მდივანი: /ა. ბუაძე/

Ахалкалакский Районный
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ
„26“ XII. 1934 г.

В ЦИК ГРУЗИИ

Согласно Вашего отношения от 4-го декабря
за № 015/218,

Ахалкалакский Райисполком сообщает, что в
районе имеется молитвенных здании всего 54
церковь, из них 46-под колхозными складами, 7 у
населения для религиозного обслуживания и 1 под
клуб. Синагогов и мечеты в нашем районе нет.

Пред. РИКа: (Восканян)

Управделами: (Хачатурян)

სამტრედიის რაიონის
ადმასრულებელი კომიტეტის
განათლების განყოფილება
„26“ XII. 1934 წ.

საქ. ცენტრალურ ადმასრულებელ კომიტეტს.

თქვენი მომართვის № 15/218 საფუძველზე
გაცნობებთ, რომ სამტრედიის რაიონში (ქალაქად და
სოფლად) სულ 21 სამლოცველო შენობებია (20
ეკლესია, ერთი სინაგოგა). აქედან ერთი ეკლესია და
სინაგოგა მუშაობს ამჟამად, ორი გამოყენებულია
(როგორც ისტორიული განძი დაცულია), ზოლო
დანარჩენი 17 გამოყენებულია სამკითხველოების-
ვის, თეატრებისათვის და კოლმეურნეობათა კანცე-
ლარიებისათვის.

განყ. გამგე: შ. ბოცვაძე

ხწორია: საქმ. მმართველი

წალენჯიხის რაიონული
ადმასრულებელი კომიტეტი
„27“ დეკემბერი. 1934 წ.

საიდუმლოდ

სრულიად საქ. ცენტრალურ ადმასრულებელ
კომიტეტს.

თანახმად თქვენი განკარგულებისა 15/XII ა/წ
№ 15/218. მოგახსენებთ:

1) მოქმედი სამლოცველო ეკლესიები ჩვენს
რაიონში არ არის.

2) ეკლესიის ძველი შენობებიდან გამოყენებუ-
ლია შემდეგი ეკლესიები:

ა) სოფ. ობუჯის მ/გოვ საწყობად.

ბ) ს. ღიის კლუბადაა გადაკეთებული.

გ) სოფ. ნაკიფუს სკოლის შენობად.

დ) – გჯალიის მ/გოვ საწყობი.

ე) – ჯვარის სკოლის შენობად.

ვ) – ფუქოს სკოლის შენობად.

ზ) – ჯგალიის კლუბად და ქოზ-სამკითხველ-
ოდ.

3) გამოუყენებელია ორი ეკლესიის შენობები
წალენჯიხის და ჯვარი-ღემამუგეს.

წალენჯიხის რაი-აღმასკომის თავმჯდომარე:
ხამხედრო საქმეთა ინსპექტორი:

ფურც. 29.

მაზარაძის რაიონის
აღმასრულებელი კომიტეტი
„31“ დეკემბერი, 1934 წ.

საიდუმლო.
საქ. ცაკის მდივანს:

თქვენს მომართვაზე № 15/218 15/12 დან
გაცნობებთ: მაზარაძის რაიონში არ არის არც ერთი
მომქმედი სამლოცველო შენობები.

კლუბებად გამოყენებული არის ეკლესიის ოთ-
ხი შენობა (შემოქმედი, დგაბაშუ, მელექედური, გომ-
გონებისკარი). – გამოუყენებელია 14 სამლოცველო
შენობა.—

მაზარაძის რაი-აღმასკომის თავ-რე: /გოგუაძე/
მდივანი: /შეგარდნაძე/

ხ.ხ.ხ.რ.

ორჯონიკიძის რაიონის

აღმასრულებელი კომიტეტი

„30“ 1. 1935წ.

№ 3

საიდუმლო

ხაქ. ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს

გაცნობებთ, რომ რაიონში არის ზულ 67

ეკლესია. აქედან გამოუყენებელია 54, გამოყენებულია

სხვა და სხვა საჭიროებისათვის /კლუბი, თიატრი,

სამკითხველო/ 13 – მოქმედი ეკლესია რაიონში არ

გვაქვს.

რაიადმასკომის თავმჯდომარე: /მ. შარიქაძე/

მდივანი: /ზოგვერაძე/

[illegible]

ენუქიძის რაიადმასკომი
განათლების განყოფილება
„20“. XII. 1934 წ.

ხრულიად საქ. ცენტრალურ აღმასრულებელ
კომიტეტს.

თანახმად თქვენი მომართვისა № 218-ის გაც-
ნობებით, რომ ჩვენს რაიონში არის სამლოცველო
შენობები (ეკლესიები) 80.

მათ შორის არ არის არცერთი მომქმედი,
ხოლო კულტურული დაწესებულებებისათვის (კლუ-
ბებისთვის) გამოყენებული არის 5.

ენუქიძის სახ. რაი. გან. განყოფილების გამგე:

ონის რაიადმასკომის
განათლების განყოფილება
„26“. XII. 1934 წ.

საიდუმლო.

სრ. საქართველოს ცენტრალურ
ადმასრულებელ კომიტეტს.

პასუხად თქვენი ა/წ 15/XII-ს № 015/218
მომართვისა, გაცნობებთ, რომ ონის რაიონში სულ
არის მომქმედი სამლოცველო შენობა ერთი ქ. ონში
ებრაელთა სინაგოგა.

სხვადასხვა საჭიროებისათვის გამოყენებულია
სულ 12 სამლოცველო შენობა, გამოუყენებელია 27
სამლოცველო შენობა.-

განათლების განყოფილების გამგე:

/პეტრიაშვილი/

თელავის საქალაქო საბჭო

„22“. XII. 1934 წ.

საიდუმლო.

საქ. ცენტრალურ ადმინისტრაციებზე კ ო მ ი ტ ე
ტ ბ:

თქვენი № 015/218 გაცნობებით, რომ:

1) თელავში ხულ 4 მომქმედი სამლოცველო
შენობაა (ეკლესია), მათ შორის ორი შენობა
სახაფლაოებისაა, სადაც წელიწადში ერთი დღე
მომქმედებენ.

2) გამოყენებულია საწყობებად ორი
სამლოცველო შენობა.

3) გამოუყენებელი არ არის.

ქალაქის საბჭოს თავმჯდომარე: /მ. გეურქოვი/
მდივანი: /შიუკაშვილი/

ზონის ქალაქის საბჭო
„24“. XII. 1934 წ.

საიდუმლო.

საქართველოს ც ა კ ს.

თქვენი მომართვა 015/218 სამლოცველო
შენობების აღრიცხვის შესახებ ზონის ქალაქის საბჭო
გაცნობებთ, რომ ჩვენს ტერიტორიაზე მოქმედებაშია
ამჟამად ორი ეკლესია:

1. მიქელგაბრიელის მდებარე ზონის მე-4
უბანში და მეორე წმინდა გიორგის მდებარე 1-
უბანში.

რაც შეეხება მესამე ეკლესიას არის მე-2
უბანში შენობა დანგრეულია და მასში მოქმედება
შეწყვეტილია 1921 წლიდან.

ქალაქის საბჭოს თავმჯდომარე: /ზობუა/
მდივანი: /ქაროხანიძე/

ცაგერის რაიონის

აღმასკომი

„ნ“. III. 1935 წ.

საიდუმლო.

საქ. ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს.

თქვენს მომრთვაზე № 015/218-ზე
გაცნობებთ შემდეგს: ჩვენს რაიონში არსებობდა 57
სამლოცველო; აქედან მოქმედებამია, მხოლოდ ერთი
(ლაილაშის ებრაელთა სინაგოგა), 32 გამოყენებულია
საკლუბო და სასკოლო დაწესებულებებისათვის. 6
წარმოადგენს სიძველეს და დაცული არიან
(ნაკურალემის შხუდალის 2, ლუზგანოს 1, ცაგერის
და მაზურას 1.

დანარჩენი კი გამოუყენებელი არის, როგორც
უარგისი ქვის შენობა.

თავმჯდომარე: /სგანიძე/

სამხ. საქმ. ინსპექტორი: /მურცხვალაძე/

თემურ კანკაბაშვილი

ანგუო, შოგილი ნარსულისაგან...

წერილები, ინტერვიუები, მოხსენებები

მიითვისა თუ არა იმერთა მეფე ალექსანდრე მეხუთემ თამარ მეფის საფლავი*

თამარ მეფის საფლავის ადგილმდებარეობის საკითხი საუკუნეთა მანძილზე აწუხებდა და აინტერესებდა ქართველ ერს. ამ თემაზე ათობით სამეცნიერო ნაშრომი თუ პუბლიკაციაა გამოქვეყნებული.

თამარ მეფის ისტორიკოსები წერენ, რომ თამარი დაკრძალეს გელათის მონასტერში. გელათის დიდებული ტაძარი ააგო დავით აღმაშენებელმა ბაგრატიონთა გვარის საძვალედ. დავით IV იყო პირველი ბაგრატიონი, რომელიც დაკრძალეს გელათში. მის შთამომავლებს (დავით-ნარინის ჩათვლით: 1293წ.) ამ ტაძარში ასაფლავებდნენ. ამიტომ, როდესაც თამარის ისტორიკოსები ამბობენ: თამარი „გელათს დაამკვიდრეს თუხსა შინა სამარხოჲსა“, სრულიად სანდო უწყებაა და არ გვაქვს საფუძველი, რაიმე ეჭვი შევიტანოთ მასში. თამარის საფლავის გელათში არსებობაზე მიუთითებენ ვახუშტი ბაგრატიონი და ფარსადან გორგიჯანიძეც. გელათსა „შინა დაფლულ არიან აღმაშენებელი, გიორგი, თამარ, ლაშა, რუსუდანი, დავით, დავით და სხუანიცა. და აწინდელი მეფენი

* თ. კენკეშაშვილი, მიითვისა თუ არა იმერთა მეფე ალექსანდრე მეხუთემ თამარ მეფის საფლავი. გაზ. „რეზონანსი“, 2010 წელი, 3 დეკემბერი. № 326. გვ. 10.

შემდგომად განყოფილა იფლვიან იმერთანი“ - წერს ვახუშტი (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა... ქართლის ცხოვრება, ხ. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. IV. გვ. 754). საფრანგეთის. ეროვნულ ბიბლიოთეკაში ინახება ფრანგი ჯვაროსანი რაინდის დე ბუას ეპისტოლე, რომელიც თამარ მეფის ნემტის იერუსალიმში გადასვენებას ეხება. ეპისტოლე 1219-1220 წლებში უნდა იყოს დაწერილი (Рихард Хенниг, Неведомые земли. Пер. с немецкого А. В. Лисовской. III. Москва 1962. стр. 29). დე ბუა წერს, რომ ლაშა-გიორგი მიდის წმინდა მიწის დასახსნელად და იქ დასაკრძალად მიაქვს დედამისის, თამარის ნემტი. წერილი ჯვაროსანთათვის ჩვეული აღფრთოვანებითა და გაზვიადებითაა დაწერილი, იგი ატარებს გამამზნევებელ, პროპაგანდისტულ ხასიათს. ათობით ასეთი წერილის მოძიებაა შესაძლებელი ჯვაროსანთა მატინიდან. აშკარად ვერცხობა ამ ეპისტოლეს ზღაბრული ელფერის კვალი. წერილში დასახელებულ ლაშა-გიორგიში, რომელიც აღექსანდრე მაკედონელთანაა შედარებული, ადვილად შეიძლება ამოვიცნოთ იმ დროს „გაღმერთებული“ იოანე პრესვიტერთან მსგავსება. სწორედ იოანე მეფე-ზუცესის ლეგენდა დაედო საფუძვლად დე ბუას ცნობას, მითი ლეგენდარული მეფის შესახებ, რომლითაც საუკუნეთა განმავლობაში ხუდდგმულობდნენ ჯვაროსნები. წერილში სახურველი სინამდვილედაა წარმო-

დგენილი. (ა. გოგოლაძე, მეფე-ზუცესის ტრანსფორ-
მირებული ვარიანტი დე ბუას ებისტოლეში. კრებ. „მ.
ლორთქიფანიძე 85“. თბ. 2007 წ. გვ. 139-140; თ.
კენკებაშვილი, გარდაცვალება და დაკრძალვა თამარ
მეფისა. გვ. 19-20).

...1619 წელს მოსკოვს ეწვია თეიმურაზ I-ის
მიერ გაგზავნილი ქართველ მეფე-მთავართა ელჩობა,
რომელსაც ზელმძღვანელობდა კუმურდოს ტაძრის
წინამძღვარი ხარიტონი. იგი საგანგებოდ უთითებს,
რომ იმერეთში განისვენებს დინარა დედოფალი (რა
თქმა უნდა აქ გელათი იქნება ნაგულისხმევი). XV-
XVI საუკუნეებში რუსეთში შეიქმნა „საკვირველი
თქმულება და მოთხრობა დინარ დედოფლის, ივერი-
ის ზელმწიფის ალექსანდრეს ქალიშვილის შესახებ.
თუ როგორ დაამარცხა მან სპარსეთის მეფე
ადრამელიზი“. ისტორიულად დადასტურებულია, რომ
დინარა დედოფალში თამარ მეფე უნდა ყოფილიყო
წარმოდგენილი (ტ. რუხაძე, ქართულ-რუსული
ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან. XVI-
XVIII სს. თბ. 1960. გვ. 117-127). ეს ცნობა კიდევ
ერთხელ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ თამარი არაგის
გადაუსვენებია გელათიდან. (ჯ. სამუშია, თამარ მეფის
საფლავის საიდუმლოება. თბ. 2010. გვ. 37). XIX
საუკუნეშიც კი ქართველი საზოგადოებისათვის
თამარის საფლავი კვლავ გელათშია. იოანე ბატ-
ონიშვილი თავის „კალმასობა“-ში მოთხრობის

მთავარ გმირს გელათში მიიყვანს და იქ გენათელი ეპისკოპოსის ბრძანებით ადგილობრივი დეკანოზი მას მონასტერს ათვალიერებინებს. „რა შევიდნენ ეკკლესიად, ბერძან თაყვანი სცა წმინდათა ზატთა და მერეთ გაშინჯა შენებულებაჲ ეკკლესიისა მის. „...და აკურთხა მეფენი აღმაშენებელნი ამა ეკკლესიისანი და განმახლებელნი მისნი. და მერე აჩვენნეს საფლავნი მეფეთანი, და ამასთან – თამარ მეფისა და დაგით აღმაშენებლისა, რომელთა საფლავთა ზედა იყო წაწერილ ესრედ: [თამარ მეფისა] როს ნაჭარმაგევს მეფენი, შვიდნივე პურად დამესხნეს, ყიზილბაშ, ოსმალ, არაბნი, სამზღვართა გარეთ დამესხნეს, ზაზარით თევზნი ბევრ-რიგნი, იმერთა წყალში შთამესხნეს, ამა საქმისა ზელქმნილსა, აწ მკლავნი გულსა დამესხნეს“. (იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა. „ქართული პროზა“. წ. VI. გვ. 605.)

ცნობა, გელათში თამარის სამარხის (ზუხტი) ადგილმდებარეობის შესახებ ჩნდება XIX საუკუნის 40-იან წლებში. უთითებენ მთავარი ტაძრის სამ-ხრეთ-აღმოსავლეთის მინაშენს, რომელიც „თამარ მეფის ეკგდერის“ სახელითაა ცნობილი. იმერეთის მიტროპოლიტს, დაგით წერეთელს, რუსი მოგზაურის – ანდრია მურავიოვისთვის, გელათში ყოფნის დროს, უთქვამს, რომ „ხოლომონ პირველის მამის აღექსან-დრე გიორგის ძის დრომდე ყოველწლიურად თამარის ზხენების დღეს ამ ეკგდერში თამარის საფლავის

ქვას აზდიდნენ და პანაშვიდს იზდიდნენო“. ეს წესი შეწყვეტილა 1730 წლიდან, როდესაც ალექსანდრე იმერთა მეფემ (1721-1752წწ.) ამ ეკვდერში დაასაფლავა თავისი მეუღლე მარიამ ბეჟანის ასული დადიანი. ჩვენამდე მოღწეულია ერთი გელათური სიგელი, რომელშიც მოთხრობილია, როგორ „მიითვისა ალექსანდრე მეფემ სხვისი ეკვდერი, განაახლა და აკურთხა სხვა სახელწოდებით“. (ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. თბ. 1989. გვ. 51. ბ. ლომინაძე, გელათი. გვ. 45.) სიგელში ვკითხულობთ: „იყვნეს მუნ გელათისა კერძო მარჯუენით ეკუტერი დავიწყებული, ჟამთა ვითარებისაგან არა გინ უწყოდა თუ ვისი საძვალე ყოფილიყო ანუ სახელსა ზედა წმიდისა შენება საყდრისა. კელგყავით გაშენებად და შემკობად მისა, წილი ვიგდეთ სახელსა ზედან დისსა და წ~თა მისთა ზედა თუ რისა არს და აღმოგვდა სახელი სიმცნისა მოსახელისა ანდრია პირველგამორჩეულისა და ფრიად მთნდა ესე და მოვიმოწმეთ აფხაზეთისა კ~ზი კრიგოლი და სხვანი მიტროპოლიტნი და ეპისკოპოსნი და აღვაგებინე საკურთხეველი სახელსა ზედა ანდრია მოციქულისათა დამყარებითა კვლთა მათთა და მუნ მივიღეთ დედოფალი კურთხეული მეუღლე ჩემი საუკუნოდ მოსახსენებლად“. (ხ. გაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. ტ. I. თბ. 1921. გვ. 120.)

მკვლევართა ნაწილი მიიჩნევს, რომ მეფე ალექსანდრემ შექმნა „ყალბი დოკუმენტი“ და „მიითვისა“ თამარ მეფის ხაფლაგი. (ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 53-54). ამ საკითხს ჩვენ ოდნავ მოგვიანებით დავუბრუნდებით.

...1920 წელს ექვთიმე თაყაიშვილმა გელათში, თამარ მეფის ეკგდერში, არქეოლოგიური გათხრები აწარმოა. არსებობს ე. თაყაიშვილის მიერ გელათში, გათხრის დროს გაკეთებული ჩანაწერი, რომელიც ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში ინახება.

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა, მანანა ზომერიკმა საქართველოს ეროვნულ არქივში მიაკვლია მანამდე უცნობ დოკუმენტს, რომლის მიხედვითაც, 1920 წლის 17 ივლისს, საქართველოს საკათალიკოსო საბჭოს თავისი ხაზინადარისთვის დაუვალებია დეკანოზ კორნელი კეკელიძისათვის ზუთი ათასი მანეთის გამოყოფა „თამარ მეფის ხაფლავის გასამშვენებლად“. მ. ზომერიკი სამართლიანად მიიჩნევს, რომ სიტყვა „გამშვენებრა“ შენიღბულად უნდა ნიშნავდეს გათხრას, რისი თქმაც სახულიერო პირებს იმ დროისთვის აშკარად არ შეეძლოთ. 9 დღის შემდეგ ე. თაყაიშვილმა გელათში დაიწყო არქეოლოგიური სამუშაოები. ეს დოკუმენტი ადასტურებს ამ გათხრებში კ. კეკელიძის მონაწილეობასაც. (მ. ზომერიკი, თამარ მეფის ხაფლავის საიდუმლოების შესახებ. „ბაგრატიონი“,

2001. № 1. გვ. 20-23; ხცხსა, ფონდი 1699, აღწ. 1, ხაქ. 96, ფ. 1).

თამარ მეფის ეკვდერში ორი საფლავია. ერთი, რომელიც გათხარა ე. თაყაიშვილმა, მასში თამარის ნეშტი არ აღმოჩნდა. ის საფლავი, რომელშიაც დაკრძალული იყო თამარი ექვთიმემ ვერ გათხარა იმის გამო, რომ მას დასწამეს - გელათის სამარხებში ოქროს ეძებო.

გვლავ დაგუბრუნდეთ ალექსანდრე მეხუთეს სიგელს. იგ. ლოლაშვილი გახუშტი ბატონიშვილის ნათქვამზე დაყრდნობით, რომელიც ამბობს, რომ ალექსანდრე მეფემ ზაზულის ღვთისმშობლის ხატი გაძარცვა, წერს: „ხადაც მეფემ (ალექსანდრე V-თ.კ.) იკადრა ძველქართული უნიკალური ძეგლის ზელყოფა, არაა გასაკვირი, რომ მასვე მიეთვისებინა ხხვისი ეკვდერი“. (იგ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 53). „ძნელი დასაჯერებელია, რომ ქრისტიანი მეფე, რომელიც გელათში იწვევს უმაღლესი სახულიერო წოდების პირებს, რათა მათთან ერთად ააგოს საკურთხეველი, რამდენიმე წლის შემდეგ იმავე ტაძარში შედის ზაზულის ღვთისმშობლის ხატის გასაძარცვად“-წერს მ. ზომერიკი. მართლაც, როგორც ხვდა წყაროებიდან ჩანს, ალექსანდრე მეხუთე სიწმინდეთა გაძარცვაზე კი არა, მათ შემკობაზე ზრუნავდა...

1260-1267 წლებში შედგენილ, დავით-ნა-
რინის მეუღლის - თამარის მიერ გელათისადმი
ბოძებული სიგელში გკითხულობთ: „და თუთ იგი
სიგელი და ბედესგან ჩემთჳს მოცემული დაწერილი
თავსდევ დიდსა მონასტერსა შინა, კითხუთა, მოკ-
ხენებით და მოწმებითა დიდისა მოძღუართ-
მოძღურისა, დავითის მწირველისა ანტონისითა,
დიდისა მონასტრისა წინამძღუარისა, პატრონთა
მწირველისა იოვანესითა, პატრონთა გამზრდელისა,
თამარის მწირველისათა ილარიონ ფავნელისათა,
პეტრ)ე დეკანოზისა და ყოველთა დიდისა დავითის
ძმათათა“ (ქართული ისტორიული საბუთების
კორპუსი. ტ. I, XII-XIII სს. შეადგინეს და
გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, გ. სილოგავამ, ნ.
შოშიაშვილმა. თბ. 1984. გვ. 161-162).

საინტერესოა დოკუმენტში დასახელებული
თამარის მწირველი. როგორც ჩანს მწირველი ამ შემ-
თხვევაში უნდა ნიშნავდეს საფლავის „მომვლელს“,
ვინც ღოცულობდა თამარის სულისთვის და უხდიდა
პანაშვიდს. შესაძლოა აქ დავითი და თამარი ასე იმი-
ტომ არის გამოყოფილი, რომ ალბათ ამ დროს ისინი
უკვე წმინდანებად იყვნენ შერაცხულნი. ჩვენ ადრეც
არაერთხელ გამოვთქვით მოსაზრება, რომ თამარი
წმინდანად შერაცხვის შემდეგ გადაასვენეს საკურ-
თხეველში ან საკურთხეველთან ახლოს. (ამ აზრს
თავის წიგნში - „თამარ მეფის საფლავის საიდუმ-

ლოება“, იმეორებს პროფესორი ჯაბა სამუშიაც), ე.ი. XIII საუკუნის II ნახევარში თამარის ნემტი უკვე გადასვენებული იყო თავისი სახელობის ეკვდერიდან.

ყოველივე ზემოთთქმულიდან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ იმერთა მეფე ალექსანდრე მეხუთეს არ მიუთვისებია თამარის საფლავი, მან განაახლა „ყველასაგან დავიწყებული“ ეკვდერი, რომლიდანაც თამარი უკვე ხუთი საუკუნის გადასვენებული იყო. რაც შეეხება მისი საფლავის დღევანდელ ადგილ-სამყოფელს, იგი უნდა ვეძიოთ გელათის საკურთხეველში, ან საკურთხეველთან ახლოს! დასახრულ, ვიხდით ბოდბის. შესაძლოა წერილში სრულად არ იყოს შესული დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა, რადგანაც საგანგებო პუბლიკაციის ნორმები ჩვენ არ გვაძლევს ამის საშუალებას.

თამარ მეფის დაავადების შესახებ¹

რა დაავადებით გარდაიცვალა მეფე თამარი? ეს გაზღავთ კითხვა, რომელიც დიდი ხანია არსებობს ქართულ ისტორიოგრაფიაში. პრობლემის შესახებ რამდენიმე მოხაზრება არსებობს, რომელთაგან ზოგი უბრალოდ ჭორია, ზოლო ზოგიც „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტის არასწორი ინტერპრეტაციის შედეგად არის გამოწვეული. 2010 წელს გამოქვეყნდა პროფესორ ჯაბა სამუშიას წიგნი „თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება“, რომელშიც ავტორი რამდენიმე გვერდს უთმობს ჩვენთვის საინტერესო პრობლემის ანალიზს.

თამარ მეფის გარდაცვალების მიზეზად ქცეული დაავადების შესახებ საკმაოდ ცნობებს გვაწვდის მისი მეორე ისტორიკოსი – „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისა“-ს ავტორი ბასილი ეზოხმოძღვარი, მას ეს დაავადება შემდეგნაირად აქვს აღწერილი: „დაწუთა მათ ვარდოვანთა იწყეს დაჭნობად, და თუალთა მათ ტბაებრ მზისა შემცხრომელთა ხიმრუმედ მიმართეს. ზელთა მათ, მსახურებისაგან გლაზაკთასა არაოდეს დაცხრომილთა, იწყეს მოუძღურობად; და ფერხთა

¹ თ. კენკებაშვილი, თამარ მეფის დაავადების შესახებ. გაზ. „რეზონანსი“, 2011 წ. 4 მაისი, № 114. გვ. 10.

მათ, მარადის ღმრთისათვის მამურალთა, იწყებს შედრეკად; და ყოველნი ნიშნი ცხოვრებისანი ხზუად და ხზუად ფერად იზილვებოდეს.“ აღნიშნული სიმბტომებიდან შესაძლებელია დასკვნების გამოტანა.

შეგვიძლია განვსაზღვროთ დაავადების კრიზისული პერიოდის ხანგრძლივობა. დაავადება, როგორც მემატრიანე გადმოგვცემს, გამოვლინდა ნაჭარმაგევში, სადაც როგორც წესი, თამარი აპრილ-მაისში იმყოფებოდა, ხოლო იგი გარდაიცვალა მომდევნო წლის იანვარში, ანუ კრიზისული პერიოდი გრძელდებოდა 7-8 თვის განმავლობაში.

დაავადების ძირითადი გამოვლინებები ასეთია: სხეულის სისუსტე, სიგამზდრე, ფერმკრთალობა. აქვე შეგვხვებით „თუალთა მათ ტბაებრ მზისა შემცხრო-მელთა სიმრუმედ მიმართეს“ ხაკითხს. „მრუ“ ნიშნავს ჩამუქებულს. როგორც ჯ. სამუშია ბრძანებს „სიმრუმედ მიმართება“ თვალის სინათლის დაკლებას უნდა ნიშნავდესო, რაც ბიოლოგიური სიმბტომია, მემატრიანე კი მხოლოდ გარეგნულ სიმბტომებს გვიჩვენებს. ასეთ კონტექსტში ვეჭვობთ „დაბრმავებაზე“ იყოს ლაპარაკი, ჩვენი აზრით „თვალთა სიმრუმე“ სიგამზდრის გამო თვალთა „ჩაცვენაზე“ უნდა მიანიშნებდეს: თამარი ძალიან გაზდა, სახეზე შეიღაზა და ხწორედ ამის გამო, ლოგიკურია, გამოწვეული იქნებოდა თვალთა ჩაცვენა.

ჯ. სამუშია აღნიშნული სიმპტომების გათვალისწინებით ფიქრობს, რომ საქმე გვაქვს სიმსივნურ დაავადებასთან. იოანე ბატონიშვილი „კალმასობაში“ წერს, რომ თამარის გარდაცვალების მიზეზი „ჭლექის ხნეულება“ იყო. აქვე უნდა გივარაუდოთ, რომ ეს ცნობა უთუოდ ძველი წყაროდან მომდინარეობს. ჭლექის ხნეულება, ანუ ტუბერკულოზი ხავსებით თავსდება მემბრანის მიერ დასაზღვრულ სიმპტომებში. გარდა ამისა, ნიშანდობლივია, რომ თამარს ჰაერს უცვლიდნენ: ნაჭარმაგევიდან დასოში წააბრძანეს, შემდეგ კი გააჩერეს აგარათა ციხეში, კოჯრის მახლობლად, სადაც შესანიშნავი ჰაერია. ესეც ტუბერკულოზზე მიუთითებს და არა ონკოპათოლოგიაზე. ჯ. სამუშია ტუბერკულოზს გამოირიცხავს იმ ფაქტით, რომ თამარი დაავადებას დიდხანს ფარავდა (ამას ბასილი ეზოზმოძღვარი წერს) და ბოლოს განაცხადა, ზოლო აღნიშნული დაავადების შემთხვევაში თავიდანვე შენიშნავდნენ გარეგნულ სიმპტომებსო: მას სისხლიანი ხველა, ფილტვებიდან სისხლდენა და სხვა ამდაგვარი ნიშნები ახასიათებს.

ჩვენის აზრით, სწორედ აღნიშნული გარეგნული სიმპტომები, რომელნიც ზშირ შემთხვევაში დაავადების ბოლო ეტაპებისთვისაა დამახასიათებელი, გაზდა მიზეზი დაავადების კვლავ დაფარვის შეუძლებლობისა...

ი. გოგებაშვილი, მ. ჯანაშვილი და ხ. მაკალათია მიიჩნევენ, რომ თამარს დაემართა „რადაც დედობრივი ხენიო“. როგორც ჩანს ეს იდეა „ქართლის ცხოვრების“ ცუდი ინტერპრეტაციის გამო გაჩნდა. ბასილი ეზოხმოძღვარი წერს: „დედობრივმან უძლურებამან განგრძობილთა შინა მხედრობათა არა თავს-იდგა შეუძთხუეველად მიშუება აგებულებისა“. ეს „დედობრივი უძლურება“, როგორც ჩანს, გაგებულა „დედობრივ სნეულებად“. რეალურად კი, იგი ქალურ ფიზიკურ სისუსტეს ნიშნავს. ზოლო წინადადება ასე შეგვიძლია გავიგოთ: თამარი ქალი იყო და, შესაბამისად, მამაკაცთან შედარებით სუსტი, მაგრამ იგი მაინც „მხედრობდა“, ზოლო ამან გამოიწვია მისი სხეულის დაავადება („არა თავს-იდგა შეუძთხუეველად მიშუება აგებულებისა“). გავიხსენოთ, თუნდაც როდესაც თამარი შამქორის ბრძოლის წინ ღამქარს ფეხშიშველი მიუძღვოდა, ალბათ სწორედ მრავალგზის ასეთმა ქმედებებმა გამოიწვია დაავადება. ყოველივე ზემოთთქმულის გათვალისწინებით ვფიქრობთ, რომ თამარი გარდაიცვალა ტუბერკულოზის გამო, რომელიც იმ პერიოდში, რასაკვირველია, განუკურნელი იყო.

როგორ დაიწყო და როგორ მოხდა საქართველოს გახაბჭოება*

1921 წლის საქართველო-რუსეთის ომი XX საუკუნის საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი ყველაზე ტრაგიკული და გმირული ფურცელია...

მას შემდეგ რაც საქართველომ 1918 წლის 26 მაისს დამოუკიდებლობა გამოაცხადა ქართველი ბოლშევიკები გამუდმებით ცდილობდნენ მის გახაბჭოებას. მათ გზა საქართველოს გახაბჭოებისა ფართოდ გაეხსნათ 1920 წლის 7 მაისის საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულების დადების შემდეგ. საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულების ძალით ლეგალური საქმიანობის შეხაძლებლობა მეიცათ ქართველ კომუნისტებს, რომლებიც 3 წლის განმავლობაში წარუმატებლად იბრძოდნენ დემოკრატიული მთავრობის დამხობისა და საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისათვის.

ლეგალიზაციის შემდეგ დაიწყო კომუნისტური პარტიის წევრთა ხელახალი აღრიცხვა, სამაზრო და საქალაქო პარტიული კომიტეტების ჩამოყალიბება. 1920 წლის ივნისს თბილისში ქართულ ენაზე

* თ. გენგებაშვილი, როგორ დაიწყო და როგორ მოხდა საქართველოს გახაბჭოება. გაზ. „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წელი, 18-24 თებერვალი, № 52.

გამოვიდა გაზეთი „კომუნისტი“, რომელიც ეწეოდა ლენინური იდეების პროპაგანდას და მასების მობილენებას საბჭოთა ხელისუფლების დახამყარებლად. 20 ივნისს თბილისში ჩამოვიდა საბჭოთა მთავრობის საელჩო ხერგეი კიროვის მეთაურობით. ეს საელჩო 400-ზე მეტ მუშას აერთიანებდა, რაც ჩვეულებრივი დიპლომატიური ურთიერთობისთვის უჩვეულო მოვლენა იყო. 1920 წლის 20 მაისს საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები გაფორმდა საქართველოს კომუნისტურ პარტიად, შეიქმნა დროებითი ცენტრალური კომიტეტი ფილიპე მაზარაძის მეთაურობით. საქართველოს დემოკრატიული მთავრობის დამხობისათვის ძალთა სამოხილჩიანოდ ბოლშევიკები საჯაროდ ეწეოდნენ მუშაობას, რაც, ცხადია, ხელშეკრულების პირობების დარღვევას წარმოადგენდა.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლებისათვის ბრძოლის მთავარ შტაბს იმ დროისათვის წარმოადგენდა ბაქო, სადაც მოთავსებული იყო რკპ (ბ) კავშიურო და მე-11 არმიის სამხედრო რეგოლუციური საბჭო. ამ ორგანოებს ჯერ კიდევ 1920 წლის აპრილში, ბაქოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე ეწადათ ლაშქრობა თბილისისაკენ. ამ მიზნით გამოიწვიეს კიდევ სასაზღვრო კონფლიქტები. მაგრამ ეს ცდა წარუმატებელი გამოდგა. სამხედრო რევოლუციური საბჭოს წევრს გრიგოლ

(ხერგო) ორჯონიკიძეს იმდენად ეჩქარებოდა საქართველოში წითელი არმიის ლაშქრობა, რომ საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულებაც არ აწყობდა. ამიტომ აბრკოლებდა საქართველოს მთავრობის წარმომადგენლის გამგზავრებას მოსკოვში მოხალაპარაკებლად.

რკზ (ბ) კავბიურომ საქართველოში წითელი ჯარების შეყვანა მოიწადინა 1920 წლის ნოემბერში სომხეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე. მაგრამ ლენინმა და ტროცკიმ ეს აქცია საერთაშორისო თვალსაზრისით მაშინ მიზანშეუწონლად ჩათვალეს. 1921 წლის დამდეგს ხერგო ორჯონიკიძე და ხერგეი გიროვი კავბიუროს სახელით რკზ (ბ) ცენტრალურ კომიტეტს კვლავ ურდგენდნენ მოხსენებას საქართველოს დაუყოვნებლივი გასაბჭოების შესახებ. XI არმიის ხარდლობას უკვე ჰქონდა საქართველოს დაბყრობის დაწვრილებით დამუშავებული გეგმა, რის შესახებაც მოხსენდა ლენინს 1920 წლის 18 დეკემბერს. კავბიუროს პოზიციას ერთგულად იცავდა იოსებ სტალინიც.

...საქართველოს ოკუპაცია ასეთი სცენარით იყო დაგეგმილი: საქართველოში უნდა მომხდარიყო არსებული მთავრობის წინააღმდეგ „მშრომელთა შეიარაღებული გამოსვლა“. აჯანყებულებს უნდა შეედგინათ მთავრობა რომელიც საქართველოს

მშრომელთა სახელით მიმართავდა საბჭოთა რუხეთს დაზმარებისათვის.

აჯანყების ინსცენირება დაიწყო 11 თებერვალს ლორეს რაიონში ე.წ. „ნეიტრალურ ზონაში“. შინამდვილეში ეს იყო არა აჯანყება, არამედ სომხეთში განლაგებული წითელი არმიის ნაწილების თავდასხმა საქართველოზე. მოულოდნელი თავდასხმის გამო იქ განლაგებული ქართული ნაწილები დამმარცხდნენ. 1921 წლის 11 თებერვალს, 4 საჯარისო ერთეულისგან შემდგარი წითელი არმია საქართველოს თავს ერთდროულად ზუთი მხრიდან დაესხა. ორი ძირითადი შეტევა აღმოსავლეთიდან (აზერბაიჯანი) და სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან (სომხეთი) განხორციელდა.

15 თებერვალს რუხეთმა ახალი ფრონტი გახსნა. აზერბაიჯანიდან საზღვრები გადმოლახა მე-11 არმიამ, რომელიც კავალერიის ორი დივიზიით იყო გაძლიერებული.

16 თებერვალს, საბჭოთა რუხეთის მე-11 ამიამ, წითელი ზიდიდან საქართველოს წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაციები დაიწყო რომელსაც ხელმძღვანელობდა თბილისში დაბადებული ჰეგერი.

16 თებერვალს გამთენიისას აგრილდნენ რუხ ბოლშევიკების ზარბაზნები წითელ და ფოლიოს ზიდებთან. ზაქათალ-თელავის მიმართულებით გა-

ზეთში შემოიჭრა ელობას წითელი ცხენოსანი კორპუსის 21-ე ცხენოსანი დივიზია.

იმავე 16 თებერვალს, ღამით თბილისის პოზიციებზე მოეწყო სამი საბრძოლო უბანი: 1) მარჯვენა, გენ. ანდრონიკაშვილის მეთაურობით, დაწყებული კოჯრიდან, შავნაბადის მონასტრამდე, 2) შუა გენ. მაზნიაშვილის მეთაურობით, შავნაბადის მონასტრიდან სადგურ ნავთლუღზე მდინარე მტკვრამდე და 3) მარცხენა, გენერალ ჯიჯიზიას მეთაურობით, სოფ. ლილომდი. ეს უკანასკნელი უბანი-ფრონტი შესდგებოდა თითქმის მხოლოდ სახალხო გვარდიის ნაწილებისგან.

ჩვიდმეტი და თვრამეტი თებერვლის განმავლობაში ჩვენ მთავარ პოზიციებზე სიწყნარე იყო, მხოლოდ განუწყვეტლივ წარმოებდა მზვერავი ნაწილების მოქმედებები. მტერმა სამხრეთით დაიკავა საყარაულო მთა და კოდის მიდამოები; მისმა მოწინავე რაზმებმა მოაღწიეს ჩვენს მთავარ პოზიციებამდე კოჯრის მიდამოებში. მტკვრის მარცხენა ნაპირებზე ფოლიოს მიმართულებით ჩვენი ნაწილები თანდათანობით უკან იხევდნენ; 18 თებერვალს სადამოხ მათ მიაღწიეს ჩვენს მთავარ პოზიციებამდე ნავთლუღის ფრონტზე.

19 თებერვალს, გამთენიისას, ბოლშევიკების ოთხმა ქვეითმა დივიზიამ მიიტანა განსაცვიფრებელი იერიში ჩვენს მთავარ პოზიციებზე სოფანლუღის

მიდამოებში. სასტიკი ბრძოლა გრძელდებოდა დილის ცხრა საათამდე. ფრონტის მეთაურის გენ. მაზ-ნიაშვილის, თბილისის საყარაულო ათასეულის პოლკ. ვახნაძის მეთაურობით და პოლკ. კიზირიას არტილერიის მამაცობით არამც თუ მოგერიებულ იქნა მტრის ყველა იერიში, არამედ ჩვენი ნაწილები გადავიდნენ კონტრიერიშიზე და დაახლოებით ორი ათასი წითელი არმიელი ხელთ იგდო სამხედრო ტყვედ. სამწუხაროდ, სათადარიგო ნაწილების უქონლობის გამო, აქ ჩვენმა მებრძოლებმა გერ შესძლეს ღრმად შეჭრილიყვნენ მტრის ზურგში. განუწყვეტელი იერიშები და კონტრიერიშები წარმოებდა 20 და 21 თებერვლის განმავლობაში.

...1921 წლის 21 თებერვალს, დილის 10 საათზე, საბჭოთა რუსეთისაგან თავსმოხვეული ომის ურთულეს ბირობებში, დამფუძნებელმა კრებამ ერთხმად დაამტკიცა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუცია, რომლის ძირითადი პრინციპები ჯერ კიდევ 1918 წლის 26 მაისს დამოუკიდებლობის აქტში იყო ჩამოყალიბებული.

23-24 თებერვლის განმავლობაში გააფთრებული ბრძოლები მომდინარეობდა თბილისის კარიბჭეებთან. 24 თებერვალს, ღამით, გაიცა საბედისწერო ბრძანება მცხეთისკენ უკან დახვეისა და თბილისის უბრძოლველად დატოვების შესახებ. ეს გადაწყვეტილება მთავრობამ და სარდლობამ

მიიღო იმასთან დაკავშირებით, რომ მტერი დედა-ქალაქზე სხვა მხრიდანაც მოიწევდა და იქმნებოდა ქართული მხედრობის ალყაში მოქცევის საშიშროება.

25 თებერვალს წითელმა არმიამ თბილისი აიღო და ქალაქის მთავარ მოედანზე აღლუმი გამართა. თბილისის დატოვების შემდეგ ქართულ ჯარს წითელი არმიის შემტევ ნაწილებთან შეტაკებები ჰქონდა მცხეთასთან, გორთან, ოსიაურში, ხუროამის უღელტეხილზე. იგი შეუპოვრად იცავდა თავს კახეთ-ზაქათალის ხაზზე, მდინარე ბზიბთან და სხვ. მაგრამ დედაქალაქის დატოვებამ გატეხა ჯარიც და ხალხიც, უმრავლესობამ გამარჯვების იმედი დაკარგა.

მეორე დღეს თბილისის მოსახლეობამ დიდი სამგლოვიარო პროცესია მოაწყო რუსთაველის გამზირზე. წინ მოჰქონდათ შავი კუბოები, რომლებშიც კოჯრის გმირების გვამები ესვენნენ, ხოლო უკან, ნელი ნაბიჯით, მდუმარე და თავჩაქინდრული ხალხი მოაბიჯებდა. ეს სანახაობა იმდენად ტრაგიკული იყო, რომ გაოცებასთან ერთად, მოკრძალების გრძნობას იწვევდა კომუნისტებისა და წითელ-არმიელების რიგებში. ახალ ადმინისტრაციას აზრადაც არ მოსვლია ამ პროცესიისთვის ხელი შეემაღა. დაზოცილი ქართველი მეომრები დასაფლავებული იქნენ დიდი საკრებულო ტაძრის ეზოში, სადაც ამჟამად პარლამენტის შენობაა აღმართული.

...თბილისიდან გაქცეული ნოე ჟორდანიას მთავრობა კი ჯერ ქუთაისში მივიდა, შემდეგ წითელარმიელების მოახლოების გამო ბათუმს გაიზივნა.... ხოლო ბათუმიდან პირველი ქართული დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა წავიდა ემიგრაციაში, საიდანაც უმეტესობა სამშობლოში აღარ დაბრუნებულა.

P.S. ეს სტატია წარმოადგენს ლექციის ზოგად მიმოხილვას, რომელიც წაკითხულ იქნა ჩემს მიერ 2010 წლის 25 თებერვალს, კოჯორში გამართულ ოკუპაციის კვირეულისადმი მიძღვნილ ღონისძიებაზე. ლექციას ქ. თბილისის იმჟამინდელი ვიცე-მერი ბატონი მამუკა ახვლედიანი და ზორნაბუჯისა და ჭერეთის ეპისკოპოსი, მეუფე მელქისედეკი (ხაჩიძე) ესწრებოდნენ.

როდის დაიბადა ილია ჭავჭავაძე?*

ილია ჭავჭავაძის დაბადების დღეს ჩვეულებრივ ავღნიშნავთ 27 ოქტომბერს (ძვ. სტ.) და 8 ნოემბერს (ახ. სტ.). მაგრამ არასდროს არ გვახსენდება და საზოგადოების დიდმა ნაწილმა ალბათ არც იცის, რომ ილია ჭავჭავაძე დაიბადა 1837 წლის 20 იანვარს (ძვ. სტ.). ამის შესახებ ჩვენ მოგვებოვება ცნობა. არსებობს „საეკლესიო წიგნი“, რომელშიც გაკეთებულია სააქტო ჩანაწერი ილია ჭავჭავაძის დაბადებისა და ნატლობის შესახებ. აღნიშნული დოკუმენტი ინახება საქართველოს ეროვნულ არქივში (იხილეთ. სცხსა, ფ. 483, აღ. 6, ხ. 301, ფ. 16). „იანვრის ოცში, ამა სოფლის მცხოვრებელთა პორუჩიკს გრიგოლ პაატას ძე ჭავჭავაძეს და სჯულიერსა ცოლსა მისსა მაგდანას ქრისტეფორეს ასულს დაებადათ ვაჟი ილია, სახლი განუნათლეს და ნათლის ცემა სრულ გჳყავ ამავე სოფლის იოანე ნათლის მცემლის შობის ეკლესიის მღვდელმან ბლადოჩინმა დანიელ იოანეს ძემ ზჳრიეგმან, ნათლის დების დროს იყო ამავე ეკლესიასა შინა მოხე ივანეს ძე ფხოტიაშვილი, მირონმქმნელად იყო თელავის უეზდის სოფლის ქისტაურის მცხოვრებელი, გარდა-

* თ. კენკებაშვილი, როდის დაიბადა ილია ჭავჭავაძე?! გაზ. „ახალი განათლება“, 2009 წელი, 12-18 ნოემბერი, № 34.

ცვალებულის თავადის გიორგი ერისთავის მეუღლე ნინო მალხაზის ასული”.

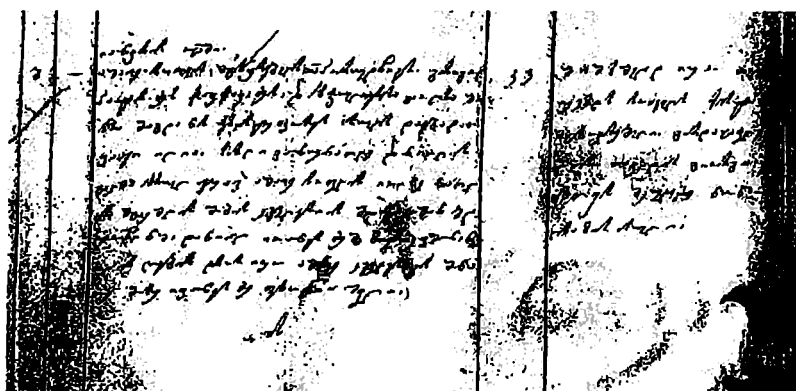
დოკუმენტში მოცემულ მშობლების ხაზელთა იდენტურობა დადასტურებულია.

რას შეიძლება გამოეწვია ამგვარი ცდომილება ილია ჭავჭავაძის დაბადების თარიღთან დაკავშირებით?

ჩემი მოკრძალებული აზრით, ილია ჭავჭავაძეს თავისი დაბადების თარიღი ზეპირი გადმოცემის მიხედვით უნდა ხცოდნოდა. იგი ადრე დაობლდა, დედა რომ გარდაეცვალა ათი წლის იყო, მას შემდგომ ილიას მამიდა ზრდიდა, ზუთ წელში მას მამაც გარდაეცვალა და სავარაუდოა, რომ მისი დაბადების თარიღიც ილიას ადრე დაობლების გამო უნდა დაკარგულიყო. შესაძლებელია ისიც, რომ ილიას დაბადების თარიღი მისი რომელიმე დის ან ძმის დაბადების თარიღში არეულიყო (როგორც ცნობილია ილიას ორი ძმა და ორი და ჰყავდა).

საეკლესიო ჩანაწერი რომ უფრო გვიანდელი იყო, ვიდრე ილია ჭავჭავაძის დაბადების დღედ აღიარებული თარიღია, ვიფიქრებდით, რომ ეკლესიაში ჩანაწერის გაკეთება მოგვიანებით, მაგალითად მისი ნათლობის დროს მოხდა, მაგრამ გერ ვიტყვით, რომ ილია ნოემბერში დაიბადა და საეკლესიო წიგნში ეს ამის შესახებ თითქმის ერთი წლით ადრე ჩაწერეს. ამდენად ჩანაწერის უზუსტობა, ჩვენი აზრით, გამო-

რიცხულია და სასურველი იქნებოდა, რომ დიდი
მამულიშვილის დაბადების დღე ზუსტად მაშინ აღ-
გვენიშნა, როცა ეს მოხდა.

სააქტო ჩანაწერი ილია ჭავჭავაძის დაბადების
შესახებ
ხცხსა. ფ. 483, აღ. 6, ხ. 301, ფ. 16.

თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის დადგენის
შესახებ

ბელა ჩეკურიშვილი

24 საათი 20.12.11

ხალხს უყვარს ღეგენდები, წარსულის მითად-
ქცევა, იდეალების საბურველში მოქცევა.

თამარის ეპოქა, როგორც ქართველთა სამეფოს
ოქროს ხანა, საუკუნეების მანძილზე დაუსრულებე-
ლი გართულებების გამო კიდევ უფრო მეტად იდეა-
ლიზდა, ხოლო თავად თამარი ერთგვარ მითოლოგე-
მად იქცა, რომლის სახელსაც ჯერ კიდევ სიცოცხლე-
ში მიეწერა მისტიური ამბები და სასწაულები. ხალხს
უყვარს ღეგენდები და რეალური მოვლენები ნაკლე-
ბად ადარდებს. თამარ მეფის გარშემო დაგროვილი
ზღაპრები ლამაზია, თუმცა კი, ბოლოს საქმე იქამდე
მივიდა, რომ მისი საფლავის ადგილსამყოფელი მეხ-
სიერებიდან გაქრა, ხოლო ისტორიკოსები ამ
ბრწყინვალე მეფის გარდაცვალების ზუსტ თარიღსაც
კი ვერ გვაწვდიდნენ.

რასაკვირველია, ყველაფერს თავისი სუბიექ-
ტური და ობიექტური აზრნა აქვს, მათ შორის, ისტო-
რიოგრაფიის. როგორც მეცნიერების, განვითარებას.
ხოლო ისეთ ქვეყანაში, რომელიც 2 საუკუნის მან-
ძილზე დიდი იმპერიის კოლონიას წარმოადგენდა,

რეალური ფაქტების დამახინჯება და დაფარვა პირ-
დაპირ პოლიტიკის ნაწილი იყო.

21-ე საუკუნეს თავისი ისტორიკოსები ჰყავს,
რომლებიც ფაქტებს და მოვლენებს ახლებურად იაზ-
რებენ და ისტორიის კვლევაში ახალ ნაბიჯებს დგა-
მენ.

რამდენიმე დღის წინ გამომცემლობა „უნივერ-
სალმა“ გამოხცა თემურ კენკებაშვილის ნარკვევების
კრებული „ქრონოლოგიური პარადიგმები“, რომელიც
წარმოადგენს ნარკვევების კრებულს მე-13 საუკუნის
საქართველოს ქრონოლოგიიდან. წიგნის ერთ-ერთი
ნარკვევი თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის სა-
კითხს ეხება, რომელშიც ახალგაზრდა მეცნიერი მე-
12-13 საუკუნეების ქართულ და უცხოურ წყაროებ-
ზე დაყრდნობით აკეთებს დასკვნას: თამარ მეფე
1215 წლის 27 იანვარს გარდაცვლილა და მისი საფ-
ლაგი გელათის ტაძრის საკურთხეველში უნდა ვეძე-
ბოთ.

თამარის გარდაცვალების თარიღზე მსჯელობა
ქართულ ისტორიოგრაფიაში ერთი საუკუნის წინ
დაიწყო. ისტორიის სახელმძღვანელოებში სხვადასხ-
ვა პერიოდში სხვადასხვა თარიღი იყო ზოლმე მითი-
თებული - 1207, 1210, 1212, 1213, 1216 წლები. ამ
თარიღის კვლევა პირველად თედო ჟორდანიამ და-
იწყო მე-19 საუკუნის ბოლოს და მანვე ივარაუდა
თამარის გარდაცვალების თარიღად 1213, რასაც შემ-

დღებ ივანე ჯავახიშვილიც ემხრობოდა. საქმე ისაა, რომ თამარის ისტორიკოსებს არხად არ აქვთ მითითებული მეფის გარდაცვალების პირდაპირი თარიღი, მხოლოდ ლაშა გიორგიხდროინდელი მემატიანე ასახელებს 1207 წელს. თუმცა, როგორც შემდეგ გაირკვა, ეს დავით სოხლანის გარდაცვალების თარიღია და არა თამარის, ზოლო შეცდომა ამკარად გადამწერლების მიერ არის დაშვებული. მატიანეები, როგორც წესი, გადაწერებით ივსებოდა ზოლმე. მაგალითად, აღმაშენებლის მატიანეში თარიღები არხად იყო, ისინი მხოლოდ შემდგომმა გადამწერლებმა ჩასვეს.

თამარის უშუალო ისტორიკოსი, ბასილი ეზოხმოძღვარი მეფის მხოლოდ სიკვდილის დღეს - 18 იანვარს მიუთითებს, და არაფერს ამბობს წელზე. თედო ჟორდანიამ, ისტორიულ მოვლენებზე დაკვირვებით დაასკვნა, თამარი 1213 წლის შემდეგ აღარ გვხვდება. ამ კუთხით გვლეგა შემდეგ კორნელი გეგელიძემ განაცხადა. მართალია, ის ფილოლოგი იყო და არა ისტორიკოსი, მაგრამ ეს საკითხი საკმაოდ ღრმად გამოიკვლია. სხვები თუ არაბულ და სომხურ წყაროებს იშველიებდნენ, მან ანალიზი ქართულ წყაროებზე დაყრდნობით გააკეთა, რის შედეგადაც დაასკვნა: თამარი 1216 წელს უნდა გარდაცვლილიყო.

ახალგაზრდა მკვლევარმა თემურ გენგებაშვილმა მე-12-13 საუკუნის თითქმის ყველა ქართული და უცხოური წყარო მოიძია, თამარ მეფის ისტორიკოს-

თა თხზულებები, ლაშა გიორგის მემატიანე, გახუშტი ბატონიშვილის „აღწერა სამეფო-სა საქართველოისა“, შუა საუკუნეების ქრონოლოგიური ცნობები, ასევე ხომეხი ისტორიკოსების მზითარ აირივანეცის, სტეფანოზ ორბელიანის, გარდან არევენეცის და სხვათა.

თემურ გენგებაშვილი: „შუა საუკუნეებში ბიზანტიური ისტორიოგრაფია მიიჩნევდა, რომ მაღალი დონის ნაწარმოებში თარიღები დასაზღვრებული არ უნდა ყოფილიყო. მათი გაგლენით ქართველი ისტორიკოსებიც ნაკლებად ასაზღვრებდნენ. ასევე ბასილი ეზოსმოდვრის თხზულებაში „ისტორიანი და აზმანი მარაგანდედთანი“, თუმცა მასში აღწერილი ფაქტები ნათლად მოწმობენ იმაზე, რომ თამარი 1210 წელს და მის შემდეგაც ცოცხალია. მაგალითად, ამ წელს შედგა ქართველების ირანში ლაშქრობა, რომელიც უშუალოდ თამარის ბრძანებით მოხდა. ისტორიკოსს დეტალურად აქვს აღწერილი ლაშქრის გაგზავნის ამბები. ამის შემდეგ გარდაიცვალა ზაქარი მხარგრძელი, რაც, როგორც ლაბიდარული წარწერებიდან და ისტორიული დოკუმენტებიდან დაგადგინეთ, 1212 წელს უნდა მომხდარიყო. ზაქარიას გარდაცვალების შემდეგ თამარი ათაბაგობას აძლევს მის ძმას ივანეს. შემდეგ უკვე მემატიანე აღწერს სამეფო კარის ცხოვრებას – თამარის ზამთრისა და ზაფხულის დასვენების ამბებს, ერთი წლის განმავლობაში, რასაც უკვე მოხდევს მთიელთა აჯანყების ჩახშობის ამბები, რო-

მელიც თამარმა უშუალოდ დააგალა ივანე ათაბაგს. ეს ფაქტი კი 1213 წლის ივნის-ივლის-აგვისტოში უნდა მომხდარიყო. ამის შემდეგ მემატიანე იწყებს თამარის გარდაცვალების მახის თხრობას. როგორც ბახილი ეზოხმოძღვარი წერს, დაავადება დედოფალს ნაჭარ-მაგევში ყოფნისას გამოაჩნდა ადრეულ გაზაფხულზე. მაგრამ ეს უკვე მთიულთა აჯანყების მომდევნო წლის გააფხულა, ანუ, 1214 წელი. იგი ხასწრაფოდ თბილისში წამოიყვანეს, შემდეგ კი - „აგარათა ციხეში“ - ანუ დღევანდელი კოჯრის ციხეში, სადაც გარდაიცვალა კიდევ იანვრის თვეში. ესე იგი, 1215 წელს. რაც შეეხება გარდაცვალების დღეს - 27 იანვარს, ამის შესახებ პირდაპირ წერია იერუსალიმის ზვინაქსარში, სადაც 27 იანვარს მიწერილი აქვს ასეთი ტექსტი: „ამ დღესა განცვალა აქათ ესე მეფებაი ცხოვრებად და სუფევად საუკუნოდ ნეტარებით მოხსენებულმან თამარ დედოფალმან, რომლისა ზხენებაი და კურთხევაი საუკუნომცა არს.“

რაც შეეხება თამარის გარდაცვალების მიზეზს ანუ იმ ხენს, რომელიც დედოფალმა, მემატიანის ცნობით დიდხანს მალა და ბოლოს თვითონ ხენმა იჩინა თავი, ახალგაზრდა მკვლევარის ვერხიით, ტუბერკულოზი უნდა ყოფილიყო. მართალია, ისტორიკოსი არსად წერს, რომ დედოფალს ზველა აწუხებდა, მაგრამ კიბო, რომელსაც მეცნიერები აქამდე ვარაუდობდნენ, ბოლოს სტადიამდე შეიძლება დაფაროს

აგადმოყოფმა. ტუბერკულოზი კი, რომელსაც ბოლომდე
ხისხლიანი ნახველი ახლავს, ყველა სათვის თვალში-
ხაცემი იქნებოდაო. - ამბობს თემურ გენგებაშვილი, -
თანაც, შუა საუკუნეებში ტუბერკულოზი უფრო გავ-
რცელებული იყო, ვიდრე კიბო. ტუბერკულოზი კი,
საგარეოდ, გაცივებას, ლაშქრის ფეხშიშველ გაცი-
ვებებს უნდა გამოეწვიაო.

რასაკვირველია, ამ გარაუდებს გადამოწმება
კიდევ სჭირდება. ზოლო მეფე ქალის ლეგენდადქცე-
ულ საძვალეს, ამაზე კამათი ისევ მე-20 საუკუნეს
უკავშირდება. მანამდე ყველა მემკვიდრე ერთხმად მი-
უთითებს, რომ თამარი გელათში, ბაგრატიონთა საძ-
ვალეში დაკრძალეს. „წარიყვანეს სამკვიდრებელსა
მათსა გელათს და დამარხეს სამარხსა პატიოსანსა“ -
წერს მემკვიდრე, რაც ძალიან ლოგიკური იყო. მე-19
საუკუნეში თამარის საფლავი მოუნახულებია თბი-
ლისიდან იერუსალიმში ფეხით მიმავალ გიორგი ავა-
ლიშვილს.

„როდესაც 1919 წელს ექვთიმე თაყაიშვილმა
ამ მიზნით გელათი გათხარა, მან მხოლოდ ერთი
საფლავის გახსნა მოახწრო, სადაც თამარი არ აღმოჩ-
ნდა, მეორე საფლავი კი არ გაახსნევინეს და ექსპე-
დიცია შეწყდა. შესაძლოა, თამარის ნეშტი იქ არც აღ-
მოჩენილიყო, როგორც აღმავნებული არ აღმოჩნდა
პირვანდელს ადგილას, რადგან, წმინდანად შესხმის
შემდეგ წესად იყო ნეშტის ამოხგენება ზოლმე და სა-

კუთხეველში დაკრძალვა. ახე აღმოჩნდა აღმაშენებელი გელათის ტრაპეზის ქვეშ, რაზეც საბინინი წერს. სავარაუდოდ, თამარის ნეშტიც გელათის საკუთხეველში უნდა ვეძებოთ,” – ამბობს თემურ გენგებაშვილი. ამის შესახებ ახალგაზრდა ისტორიკოსი დეტალურად მორიგ ნარკვევში შემოგვთავაზებს.

მანამდე კი საზოგადოების წინაშე წიგნი „ქრონოლოგიური ბარადიგმები“, რომელიც „საქართველო ახალგაზრდა მეცნიერთა საზოგადოების“ ეგიდით და აკადემიკოს იულონ გაგოშიძის რედაქტორობით გამოიცა.

გარდაცვალება და დაკრძალვა თამარ მეფისა

ბელა ჩეკურიშვილი

24 საათი 08.02.12

„აწმყო შობილი წარსულისაგან“ – ასე ჰქვია თემურ კენკებაშვილის საისტორიო ნარკვევების კრებულს, რომელიც თვის ბოლოვს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს მხარდაჭერით გამოიცემა და შეიცავს კვლევებს შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის საკითხებზე. ძირითადი სიახლე, რითიც წიგნი მკითხველზე შთაბეჭდილებას ახდენს, თამარ მეფის გარდაცვალება-დაკრძალვის საკითხს ეხება, რაც ასე სადავო და ბურჟუით მოცულია თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში.

თამარის ბიროვნება სიცოცხლეშივე შეიმოსა ლეგენდებით და ასევე გადმოჰყვა საუკუნეებს. ყველაფერ საუკეთესოსა და მშვენიერს ქართველი ხალხი უშუალოდ მას და მის ეპოქას უკავშირებდა. ამავე ლეგენდის ნაწილი გახდა თამარის საფლავის ადგილმდებარეობის საკითხიც, რასაც საისტორიო წყაროების ნაკლებობამაც შეუწყო ხელი. თამარის მეფობის შესახებ მოგვითხრობს მისი თანამედროვე ორი ისტორიკოსი (მათ შორის ერთ-ერთის ვინაობა დღემდე დაუდგენელია) და ლაშა გიორგის მემატრიანე.

როგორც ახალგაზრდა ისტორიკოსი თემურ კენგებაშვილი აღნიშნავს, საქართველოს ისტორიი-
ხათვის ამ მეფის უადრესად დიდი როლისა და პო-
პულარობის მიუხედავად, მის შესახებ არცთუ იხე
სრულფასოვანი გამოკვლევები არსებობს. თემურ
კენგებაშვილი ცდილობს, თავის ნარკვევში “გარდაც-
ვალება და დაკრძალვა თამარ მეფისა” ისტორიულ
წყაროებსა და მოვლენებზე დაყრდნობით არგუმენ-
ტირებულად აგვიხსნას, რომ თამარი 1215 წლის 27
იანვარს გარდაიცვალა და იგი გელათის მონასტერში
დაკრძალეს.

თამარის გარდაცვალების თარიღის კვლევასთან
დაკავშირებით, ჩვენი გაზეთი ამ ორიოდე თვის წინ
მოგითხრობდათ. ამჯერად ისტორიკოს თემურ კენ-
გებაშვილი მეფე ქალის სამუდამო განსასვენებელზე
გვესაუბრება.

- რომელ ფაქტებზე დაყრდნობით აკეთებთ
ახეთ თამარ განაცხადს თამარ მეფის საფლავის ზუს-
ტი ადგილმდებარეობის შესახებ?

- ამ საკითზე 3 წელია ვმუშაობ. ქართული და
უცხოური საისტორიო წყაროების ანალიზის საფუძ-
ველზე მოვაზერზე, რაც შეიძლებოდა სრულყოფი-
ლად შემესწავლა ეს საკითხი და იმ დასკვნამდე მი-
გედი, რომ თამარი გელათის მონასტერში დაკრძალეს.
რაც შეეხება საფლავის შემდეგი დროის ისტორიას.
მის გარშემო მოვლენები საინტერესოდ ვითარდება.

დღეს ფართო საზოგადოებამ იცის, რომ თამარის
 საფლავის ადგილი უცნობია, რასაც უამრავი ლეგენდა
 ამყარებს. მიუხედავად იმისა, რომ თამარის ისტორი-
 კოსები პირდაპირ წერენ: “წაიყვანესა სამკვიდრე-
 ბელსა მათსა გელათს და დამარხეს სამარხსა პატიო-
 ხანსა”. მე-17-18-19 საუკუნეებში ზალზის ცნობიე-
 რებაში ჯერ კიდევ არსებობდა ინფორმაცია, რომ თა-
 მარი გელათის მონასტერში იყო დაკრძალული და
 პირდაპირ მიუთითებდნენ ადგილზე - გელათის
 ღვთისმშობლის ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მინა-
 შენზე, რომელიც თამარის ეკვდერად არის წოდებუ-
 ლი. აქ 1730 წელს იმერეთის მეფე ალექსანდრე მე-
 5-მ დაკრძალა თავისი მეუღლე დარეჯან დედოფალი.
 ამასთან დაკავშირებით თვით ალექსანდრეს აქვს
 შედგენილი სპეციალური გუჯარი, სადაც წერს, რომ
 გელათის ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთით “იზოებო-
 და დრო-ჟამთაგან დაძველებული ეკვდერი”, რომე-
 ლიც მან აღადგინა და მეუღლე იქ დაკრძალა. ზოგი
 ისტორიკოსი ფიქრობდა, რომ ალექსანდრე მე-5-მ
 უკანონოდ მიითვისა თამარის განსახვენებელი. ცხა-
 დია, ეს არ მომზდარა. ქრისტიანი მეფე საფლავის შე-
 ურაცხყოფას არ იკადრებდა. მით უფრო, გუჯარში
 აღნიშნულია, რომ მან ეს კათალიკოსის თანხმობით
 გააკეთა. ჩანს, იმ დროისათვის თამარი ეკვდერიდან
 გადასვენებულია.

ამას

გზმიანება

მე-19 საუკუნის რუსი მოგზაურის ანდრეი მურავიოვის ცნობა, რომლისთვისაც იმერეთის მიტროპოლიტს დავით წერეთელს უთქვამს, რომ მე-18 საუკუნემდე თამარის საფლავს ყოველწლიურად ხსნიდნენ და იქ იხდიდნენ პანაშვიდს.

- მაგრამ თუ თამარი ეკვდერში აღარ ასვენია?

- ტრადიციულად, როდესაც პიროვნებას წმინდანად შერაცხავდნენ, მისი გადასვენება რომელიმე ტაძრის საკურთხეველში ხდებოდა. სავარაუდოდ, თამარი გელათის საკურთხეველში ან მახთან ახლოს გადაასვენეს. 1920 წელს, როცა ექვთიმე თაყაიშვილმა თამარის ეკვდერი გათხარა, მართალია, ვერ დაასრულა, მაგრამ იქ მხოლოდ აღექსანდრე მე-5-ის და დარეჯან დედოფლის საფლავები დახვდა. სავარაუდოდ, გაუთხრელი საფლავი დავით ნარინს უნდა ეკუთვნოდეს, მაგრამ ეს სხვა კვლევის თემაა. არ მოგვეპოვება არავითარი საისტორიო ცნობა იმის შესახებ, რომ თამარი გელათის ან რომელიმე სხვა ტაძრის საკურთხეველში გადაასვენეს. თამარის სადმე გადასვენების შესახებ ერთადერთი ცნობა არსებობს - ფრანგი ჯვაროსანი რაინდის, დე ბუას ეპისტოლე, რომლის მიხედვითაც, ღამა გიორგი უზარმაზარი მხედრობით მიემართება წმინდა მიწაზე საბრძოლველად და თან მიაქვს თამარის ნეშტი იერუსალიმში. სავარაუდოდ, ამ ეპისტოლეში რაღაც სხვა ლეგენდა

ახსახა, ღაშა გიორგი ამ პერიოდში თამარის გადახვე-
ნებას ვერ მოახერხებდა.

- რა გვაძლევს დე ბუას ეპისტოლეს სიმართ-
ლეში ეჭვის შეტანის საფუძველს?

- ამის შესახებ ვრცელი ნარკვევის წაკითხვა
მკითხველს აღნიშნულ კრებულში შეეძლება. ჩემი და-
თარიღებით, დე ბუას ეპისტოლე 1217-1220 წლებ-
შია შედგენილი. მე-11 საუკუნეში ვრცელდება ცნობი-
ლი ლეგენდა იოანე პრესვიტერის შესახებ. ასობით
წერილს ნახავთ დე ბუას ეპისტოლეს მსგავსს, სადაც
იოანე პრესვიტერი მიდის ღაშქრით წმინდა მიწაზე
იერუსალიმის გასათავისუფლებლად. საგარაუდოდ,
ღაშა გიორგი ამის პროტოტიპია და შეუძლებელია,
დე ბუას ეპისტოლეში სიმართლე გვძიოთ, რადგან
არც ერთი კონკრეტული ფაქტი არ გვაქვს იმის დამა-
დასტურებელი, რომ ღაშა იერუსალიმისკენ დაიძრა.
მე-13 საუკუნის 10-იანი წლების შემდეგ საქართვე-
ლოში იხეთი გეოპოლიტიკური ვითარება იყო, რომ
შეუძლებელია, ქართველებს იერუსალიმისკენ გაე-
ლაშქრათ. ლეგენდა მაინც დაიღეჭა ხალხში. უფრო
მეტრც, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ხწამთ,
რომ თამარი საიდუმლო ვითარებაში სწორედ მათ
მხარეში დაკრძალეს.

- თქვენ რატომ მიიჩნევთ მას გელათის საკურ-
თხეველში გადახვენებულად?

- თამარის გადახვეწება მისი წმინდანად შერაცხვის შემდეგ უნდა მომხდარიყო, მაგრამ როდის შერაცხეს? ამის შესახებ არც ხაერო და არც სახული-ერო ზახიათის დოკუმენტი არ მოგვებოვება. შეგვიძლია გამოვიკვლიოთ, როდიდან ზეიმობს საქართველოს ეკლესია მისი ზხენების დღეს. არსებობს მე-11 საუკუნეში გადაწერილი დიდი სვინაქსარი, რომელიც ზელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში ინახება (ა 97 ზელნაწერი) და სადაც ერთ-ერთი მინაწერი ასეთი შინა-არსისაა: “თვესა მაისსა პირველსა, ამასვე დღესა, წმიდისა ნეტარისა თამარ დედოფლისა”. მინაწერს თარიღი არ უზის, მაგრამ ზელნაწერთა ეროვნული ცენტრის მთავარმა სპეციალისტმა ენრიკო გაბიძაშვილმა გარაუდო გამოთქვა, რომ იგი მე-13 საუკუნის მე-2 ნახევარს უნდა ეკუთვნოდეს. ეს დღე საეკლესიო კალენდარში თამარის ზხენების დღეა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მისი წმინდანად შერაცხვა და საკურთხეველში ან მასთან ახლოს გადახვეწება მე-13 საუკუნეშივე მოხდა, უკვე მონღოლთა ბატონობის პერიოდში.

ამისი დადგენა არქეოლოგიური გათხრების ჩატარებით შეგვიძლია, რაც რეალურად დაადასტურებდა ამ ჰიპოთეზას, თუმცა კი, მოქმედი ტაძრის საკურთხეველის გათხრა იოლი არ არის, ამაზე საპატრიარქომ უნდა იმსჯელოს. გარდა იმისა, რომ არქეოლოგიური გათხრები იქ წირვა-ლოცვას რამდენიმე

თვით შეაფერხებს, წმინდანის ნემსთან შეხებაც არ იქნება ასე ადვილი. ჩემი ვარაუდით, აქვე უნდა იყოს დავით აღმაშენებლის საფლავიც.

- აღმაშენებლის საფლავის შესახებ ზომ მისი საფლავის ქვა გვამცნობს?

- ფაქტია, დავითი გელათის კარიბჭეში იყო დაკრძალული, იქ, სადაც დარუბანდის კარი ჰკიდია. თუმცა, ისიც ვიცით, რომ ექვთიმე თაყაიშვილმა გათხრისას ამ ადგილზე ადამიანური ნემსის ვერაგითარი ნიშანწყალი ვერ აღმოაჩინა. საინტერესოა, რატომ დაკრძალეს ამხელა მეფე ტაძრის კარიბჭეში? ამაზე პასუხის გაცემა ძალიან ლოგიკურად შეიძლება, ყოველგვარი ლეგენდის გარეშე. მან გელათის ტაძრის მშენებლობა 1106 წელს დაიწყო და როდესაც გარდაიცვალა, ტაძარი დასრულებული არ იყო. თავის მეორე ანდერძში დავითი წერს: “ზოლო დარჩა მონასტერი სამარხავი ჩემი და საძვალე შვილთა ჩემთა ჟხრულად. და წარმყვა მიხთვისცა ტკივილი სამარადისო. აწ შვილმან ჩემმან მეფემან დიმიტრი სრულ ჰყოლს ყოვლითურთ საუკუნოდ სალოცავად ჩემთვის, მიხთვის და მომავალთა ჩემთათვის”. და რადგან ტაძარი დასრულებული არ იყო, იგი შესახვლელში დამარხეს. თუნდაც მას დაეპარებინა, კარიბჭეში დამმარხეთო, შთამომავალი იქ არ დაკრძალავდა. საფლავზე ფეხის დადგმის ლეგენდა, სავარაუდოდ, “გალობანი ხინანულისანის” ანარეკლია. როგორც ჩანს, შემდეგ, ასევე

წმინდანად შერაცხვის გამო, გადაასვენეს. ამაზე უკვე ცნობა გაგვაჩნია. მე-19 საუკუნეში მიზეილ საბინინი “საქართველოს სამოთხეში” წერს, რომ დავითი ოდეს წმინდანად შერაცხეს, დაკრძალეს გელათის ტრაპეზის ქვის ქვემო. მართალია, ეს ცნობა გვიანდელია, მაგრამ უდავოდ, ძველი წყაროებიდან უნდა მომდინარეობდეს. რაც შეეხება წმინდანად შერაცხვის თარიღს, ამის შესახებ არანაირი ცნობა არ გაგვაჩნია და ამაზე საუბარი რთულია. სავარაუდოდ, ეს მე-13 საუკუნის ბოლოს და მე-14-ის დასაწყისში უნდა მომხდარიყო.

ბ.შ. თემურ გენგებაშვილის საისტორიო ნარკვევებს გამოიყენებენ როგორც სპეციალისტები, ასევე სტუდენტები და მოსწავლეები, სადაც, გარდა ზემოაღნიშნული თემებისა, განხილულია ქვემო ქართლის ისტორიულ-გეოგრაფიული საკითხები, სამეფო ხელისუფლებისათვის ბრძოლების ისტორია აღმაშენებლის მემკვიდრეთა მაგალითებზე, რამდენიმე ეპიზოდის საქართველოს ეკლესიის უახლესი ისტორიიდან და სხვა. აქვე აღვნიშნავთ, რომ წიგნის რედაქტორია აგადემიკოსი იულონ გაგოშიძე, ზოლო სარედაქციო კოლეგიას წარმოადგენენ პროფესორები: სერგო ვარდოხანიძე, ანდრო გოგუაძე, მანანა ზომერგი.

ეპოქები იცვლება და ახალი თაობა ისტორიას ახლებურად კითხულობს და იაზრებს. მე-20 საუკუ-

ნის მკვლევარებმა. თავიანთი სათქმელი თქვეს და დაგვიტოვეს, ჯერი ამ საუკუნეზეა.

**„თბილისის აგარანი“-ს ისტორიული მნიშვნელობა და
სტრუქტურულ-გეოგრაფიული ლოკალიზაციის
საკითხი***

ადრეფეოდალური ხანის საქართველოში ყალიბდება გერძო საკუთრებაში მყოფი მიწის ნაკვეთები, რომელთაც „აგარაკები“ („აგარანები“) ეწოდება. „აგარაკი“, „აგარაკნი“, „აგარანი“ მრავალ ძველ ისტორიულ საბუთშია მოხსენიებული და თვითონ ტერმინი სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით „სადგურ საზაფხულოს“ ნიშნავს [ორბელიანი 1966: 36]. როგორც ჩანს აგარაკი ეწოდებოდა გერძო მფლობელობაში შესულ მიწას [ნარკვევები 1973: 113-114]. ხ. ჯანაშია აღნიშნავს, რომ მიწის იმ ნაჭრებს, რომლებიც ინდივიდუალური გერძო საკუთრების ობიექტებია და თავისუფალი განკარგულებისა და ყიდვა-გაყიდვის საგნად არიან გადაქცეულნი, აგარაკები ეწოდებოდათ [ჯანაშია 1949: 282; ლორთქიფანიძე

* მოხსენებად წაკითხული საქართველოს გეოგრაფიულ საზოგადოებაში, მე-15 კონფერენციაზე, „გეოგრაფიის თანამედროვე პრობლემები“. 19.12.2011.

1963: 44-5]. ეს ტერმინი ძველ სომხურ ენაშიც იზ-
მარებოდა და აღნიშნავდა კერძო სამფლობელო მი-
წახ, კარ-მიდამოხ სახნავ-ხათეხი ადგილებით, მა-
მულხ, დასახლებახ, დაბახ. ასეთივე მნიშვნელობა
ჰქონდა აგარაკს ძველ ქართულ ენაშიც. აგარაკად
შეიძლება ქცეულიყო ასევე „უშენი“, „უხმარი“ და
სხვა ამდაგვარი მიწები. თუ წვრილი აგარაკის მქონე
პირი შესაბამისად წვრილი მფლობელი და მშრომელი
იყო, „საზღვართ-გრცელი“ აგარაკების პატრონები
მსხვილ მიწათმფლობელებად და ექსპლუატატორე-
ბად ითვლებოდნენ. ერთ-ერთი მათგანი, სამცხის დი-
დი ფეოდალი გიორგი ჩორჩანელი, „ხერაპიონ ზარზ-
მელის ცხოვრებაში“ ასეა წარმოდგენილი: „იყო ვინმე
მთავარი დიდი და წარჩინებული ქუეყანახა ამახ,
რომელი ყოველთა ჰმატდა ხიმდიდრითა და ხიმ-
რავლითა ერთა და აგარაკთაითა, რომლისა ხივრცე
საზღვართ-გრცელ და მრავალ იყო“ [ნარკვევები
1973: 113-114]...

„აგარანი“, „აგარაკი“ აგრეთვე იხსენიება
შეწირულობის ხიგელებში. მაგალითად, 1073 წლის
გიორგი მეფის მღვთისმსახდმი ბოძებულ ხიგელში
გვითხულობთ: „და ხიგელი ესე ხიმტკიცისათვის
დაგუიწერია და მოგუიხსენებია წ(მი)დისა მამისა
შიოსადა და წ(მი)დისა ლავრისა მღუთმისადა. და
ხოფელნი და აგარანი მათნი და ყ(ოვე)ლნი
საქონელნი მათნი, რ(ომელ)ნი სამეფოხა ჩ(უე)ნსა

შინა არიან, სახელდებით ეხე: აგარაი – ციხედიდს; გლეხნი და მიწაი – ნიჩბისხ...“ [ენუქიძე 1984: 45–49]. აგარანი, როგორც საწყალობელი დანიშნულების მქონე მიწა, აგრეთვე დავით აღმაშენებლის შიომღვიმისადმი ბოძებულ სიგელშია დასახელებული.

შეგვიძლია დავახგვნათ, რომ აგარანი არის მიწის ნაკვეთი, რომელიც აქვს მეფეს და ახლავს დიდი საერო თუ სახულიერო დანიშნულების მქონე ობიექტს.

ქართულ საისტორიო წყაროებში ხშირად იხსენიება აგრეთვე, „აგარანი“ და „აგარათა ციხე“, რომელიც თბილისის ახლოს მდებარეობდა. ეს საგარაუდოდ უნდა ყოფილიყო კოჯორ–ტაბახმელა–წავკიხის მიდამოები.

როგორც ნ. ბერძენიშვილმა თავისი ისტორიულ–გეოგრაფიული დაკვირვებით შენიშნა, „აგარათა ციხე“ ამჟამინდელი კოჯორის ციხე და მისი მიდამოები უნდა ყოფილიყო [ბერძენიშვილი 1951: 49; ბერძენიშვილი 1979: 36; კენკებაშვილი 2010: 10–11].

XI საუკუნის 60–იან წლებში განძის ამირა ფადლონი და ბაგრატ IV ერთმანეთს ებრძოდნენ. თურქთა ხულთნის აღფარხლანის წყალობით თბილისის საამირო ფადლონს ეჭირა. ბაგრატ მეფემ ხელთ იგდო განძის ამირა ფადლონი და საქართველოც ეს ნაწილი წაართვა მას. მაგრამ ქართველთა მე-

ფემ ქალაქი თბილისი დმანელ სითილ-არაბს უწყა-
ლობა, ზოლო „თავისად აიხუნა ციხენი რუსთავისანი.
ფარცხისი, აგარანი, გრიგოლ-წმინდანი, ქავაზინი“
[მატიანე 1955: 312; ბერძენიშვილი 1951: 42;
ჯავახიშვილი 1965: 156-157]. ბაგრატ მეფემ დატ-
ყვევებული ფადლონი ერთგულებაზე აფიცა და გა-
უშვა, მაგრამ განძის ამირა ფიცის გამტეხი აღმოჩნდა.
„ფადლონ გატეხნა ფიცნი და შუამდგომლობანი დი-
დისა ხულტანისანი და მოიპარა ქავაზინი და შემ-
დგომად ამისა, მეფე აფხაზეთს იყო, მოვიდა
ფადლონ და მოადგა აგარათა. და გამოუშვნა
ციხისთავმან აგარანი. და მსწრაფლ აღმოვიდა მეფე.
მივიდა და მოადგა აგარათა და წარიხუნა აგარანი“
[თაყაიშვილი 1906: 275]. ამის შემდეგ ბაგრატმა
ამირა ფადლონი სამაგალითოდ დასაჯა.

1118 წელს დავით აღმაშენებელმა „...აიღო ციხე
ლორე. მაშინ ივლისსა აიხუნა აგარანი მეორესა დღე-
სა, ცისკარსა. რამეთუ პირველსა ესე ციხე აედო ბაგ-
რატს, პაპასა მისსა. გარნა სამ თუე ბრძოლითა“.

გიორგი მესამემ აჯანყებულ უფლისწულ დემნ-
ას და მისი მომხრე ორბელების წინააღმდეგ ტაშირი
მოარბია. დემნა და ორბელები ლორეს ციხეში გა-
მაგრდნენ. გიორგი მეფემ კი, „მომრბეველმა ტაშირისა
და ლორის კართამან დაიბანაგა აგარათა“ აქედამ
მეფემ ლაშქარი ჰერეთში გაგზავნა აჯანყებულთა
მომხრეების წინააღმდეგ საბრძოლველად...

თამარ მეფემ აგარათა ციხის მახლობლად („ჭალა აგარათას“) მიიღო და 10 დღე უმახპინძლა შირვან შაჰსა და მის სიძეს ამირ-მირმანს, მამქორის ბრძოლის წინ.

თამარს თავისმა ყმადნაფიცმა შირვანშაჰმა და მისმა სიძემ ამირ-მირმანმა დახმარება სთხოვეს ადარბადაგანის მმართველის აბუ-ბაქრის წინააღმდეგ ხაბრძოლველად. ამის შემდეგ შირვანშაჰი და ამირ-მირმანი თბილისში ჩამოვიდნენ. თბილისიდან იხინი მიწვეულები იყვნენ „ჭალასა აგარათასა“. „მაშინ მოვიდეს ამირ-მირმანი ფაქლაგანდის შვილი და აღხართან შარვანშა ყოვლისა არანისა დიდებულთა და ჰუღამითა“. ქართველები საგანგებოდ მოემზადნენ. „დადგეს კელმწიფენი ხუესრულნი და ღმრთივ ამობრწინვალეხულნი ჭალასა აგარათასა და ბატვიისმცემელთა ნებისყოფლობისა მათიხათა აწუივნეს და მოიწუივნეს დიდითა ზარითა და ბატვიითა დედოფალი რუხუდან აქა“. ქართველებმა შირვანშაჰსა და ამირ-მირმანს გრანდიოზული დახვედრა მოუწყვეს აგარათა ციხის მახლობლად. „რომელმან ხახელმან, გისმცა გონებამან და ენამან აღმოთქუვნა ქებანი ზართა და დიდებისანი, კარავთა ხარაფადათა, კოშკთა და ფილოფატთანი და შემკობილებანი ბესელისებრნი გინა სოლომონიანნი ტაძრისა ღმრთისანი“ [ბერძენიშვილი 1951: 47-51; ჯავახიშვილი 1965: 267; შაიშმეღაშვილი 1981: 24-25].

ბასილი ეზოხმოძღვარი იხსენიებს აგარათა ცი-
ხეს, სადაც დასნეულებული თამარ მეფე ნახევარი
წლით თავისი სამეფო ამალით დასახლებულა
[ეზოხმოძღვარი 1959: 144; ეზოხმოძღვარი 1944:
32-33].

თამარ მეფე დიდებულთა და წარჩინებულთა
თანხლებით, თურმე, ნაჭარმაგევსა მდგარა, როდესაც
„გამოაჩნდა ხენი გამოკრებელი ჩუენი, რომელი
დღითი-დღე დამძიმდებოდა“. რომ არავინ შეეწუხე-
ბინა, თამარი ითმენდა, ხანამ ხენმა არ სძლია. რა
ავადმყოფობა იყო ეს ხენი, აღნიშნული არ არის. მე-
მატიანე ამბობს მხოლოდ, რომ „დედობრივმან უძ-
ლურებამან განგრობილთა შინა მკედრობათა არა
თავს-იდვა შეუშთხვევლად მიშვება აგებულებისა“-ო.
ავადმყოფი თამარ მეფე ნაჭარმაგევიდან „წამოიყვანეს
კუბოთა ტფილისს“, (კუბო „ესე არს ქალთა და კაც-
თა ჩასაჯდომელი, აქლემთა ასაკიდებელი, გინა ზე-
ლთით ხატარებელი“ – ხულხან-ხაბა ორბელიანი; გა-
ხუშტი ბატონიშვილი კი ასე განგვიმარტავს: „კუბო –
„ტახტრევანი“ [ბატონიშვილი 1973: 933]). მაგრამ
„შემდგომად მცირეთა დღეთა ენებათ და ისწრაფდეს
ჩვეულებისამებრ, რათა დახოხ (ბაღნარს) განვიდნენ“.
არც ამან შეუშლუბუქა ავადმყოფობა, პირიქით, „დი-
დად გაძნელდა ხენი იგი უწყალო“ და „იქითგან წა-
მოიყვანეს აგარათა ციხესა“ რაკი ყოველი „გამომეძი-
ებლობა მკურნალთა კელოვნებისა“ ამაო აღმოჩნდა,

მთელ საქართველოში იყო „ლიტანიობანი და ღამის თევანი მიმდებნი და ცრემლთა დინებანი იხილვებოდეს, მდიდართა და გლახაკთანი, სწორებით.“ მხურვალე გულით შესთხოვდნენ ყველანი ღვთაებას, დაავადებული მეფისთვის განკურნება მიენიჭებინა, „გარნა განჩინებანი წინა-აღუდგომელი იყო“ და მწოდებელი კართა ზედა დგა“. დიდებული თამარ მეფე გარდაიცვალა. რაც თავის მზრივ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ დიდებული ქართველი მეფე თამარი სწორედ აგარათა ციხეში აღესრულა, [ჯავახიშვილი 1965: 289-290; ჭიჭინაძე 1898: 486-489; თაყაიშვილი 1906: 530; კენკებაშვილი 2010ა: 6-7] მაგრამ თამარის პირველი ისტორიკოსი, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ავტორი გვაუწყებს, რომ თამარი „მიიცვალა ჳმელსა დგომსას შინა“. რას უნდა ნიშნავდეს „ჳმელსა“? აკად. კ. კეკელიძეს ამ სიტყვას გადამწერის შეცდომად თვლის და ამბობს: „ჳმელსას“ მაგივრად „ტაბა-ჳმელსა“ უნდა ეწეროდეს. ნ. ბერძენიშვილის აზრით: აგარათა ციხეს „იმ დროს, ჩანს ტაბა-ჳმელაც ეწოდებოდა“-ო [ბერძენიშვილი 1951: 55]. თ. ჟორდანია ფიქრობს, რომ „ჳმელსა დგომასა შინა“ უნდა ნიშნავდეს მარხვას, „როდესაც აკრძალულია თევზი, ღვინო და ზეთი და ჩვენის აზრით ეს უნდა იყოს მარიამობის მარხვა“-ო [ჟორდანია 2004: 301]. (ივ. ჯავახიშვილს ამ სიტყვაზე ყურადღება არ აქვს გამახვილებული). ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სიტყვა „ჳმელსა“

გადამწერის შეცდომა ან მარჯვა კი არა, არამედ სიტყვის „ტაბა-ჰმელსა“-ს შემოკლებული ფორმა უნდა იყოს. აქ ვეთანხმებით ნ. ბერძენიშვილის აზრს. როგორც ჩანს, იმ დროს ამ ადგილს „ტაბა-ჰმელა“ ეწოდებოდა. („ზემო ტაბაჰმელას ანუ კოჯორს“ გარდაიცვალა თამარიო) [ბერძენიშვილი 1979: 308]. ამას ამტკიცებს ისიც რომ იოანე ბატონიშვილს თავის ქართლის ისტორიაში, რომელიც კალმასობაშია შეტანილი უწერია, რომ თამარ მეფე „ზემო ტაბა-ჰმელას“ გარდაიცვალა... [კეკელიძე 1941: 31; კენკებაშვილი 2010ა: 5-7; კენკებაშვილი 2010ბ: 3]

კოჯორი ძველთაგანვე ითვლებოდა ქართველ მეფეთა სავანედ.

კოჯორის ციხე XV საუკუნიდან სომხით-საბარათიანოს დიდი ფეოდალის სოღაღაშვილების (სოღოღაშვილების) საგვარეულო ციტადელს წარმოადგენდა [კენკებაშვილი 2010: 16].

„ჭალა აგარათას“ და „დასოს“ ადგილმდებარეობის საკითხი.

„ჭალა“ ძველ საქართველოში, ნ. ბერძენიშვილის აზრით, დასახლებულ პუნქტს (დაბას, ქალაქს) ახლდა. ის, როგორც ნაწილი, იმ კონპლექსურ ტერიტორიულ ერთეულში შედიოდა, რომელიც ისეთი განვითარებული მიწის მეურნეობის ქვეყანაში (როგორიც საქართველო იყო) დაბას (სამეურნეო თვალსაზრისით) ქმნიდა და ხასიათდებოდა „მთითა, ბარი-

თა, ველითა, წყლითა, წიხქვილითა, საძოვრითა, სა-
თიბითა, ჭაღითა, ხანადიროთა“ და სხვა“ [ბერძენიშვილი 1951: 50]. ეს „ჭალა აგარათა“, როგორც
ჩანს, თბილისის აგარანთან ახლოს უნდა ყოფილიყო.
ნ. ბერძენიშვილი წყაროთა ციტატებზე დაკვირვებით
ფიქრობდა, რომ იგი დღევანდელი კაბენის
მონასტრის ტერიტორიაზე მდებარეობდა. მართლაც,
მიუხედავად იმისა, რომ კაბენის ღვთისმშობლის
ტაძარი XII საუკუნის (ან შეიძლება უფრო ადრინდე-
ლი) იყო, იგი ძველ წყაროებში არსად გვხვდება.
მონასტერი მდებარეობს აგარათა ციხის სამხრეთ-
დასავლეთით, იგი მძლავრ შენობათა კომპლექსს
წარმოადგენდა, ეს ტერიტორია არქეოლოგიურად არ
არის შესწავლილი. როგორც ჩანს, იმავე მიდამოებში
იყო „ჭალა აგარათა“...

რაც შეეხება დასოს ადგილმდებარეობის
საკითხს, საქართველოს მეფეებს ზაფხულში დასოს
გასვლა ჩვეულებად ჰქონიათ. თამარის ისტორიკოსი
მოგვითხრობს: თამარ მეფე „არავის მისცემდა მოცა-
ლეობას: ანუ იყუნიან წინაშე მისსა, აზარებდის და
საბოძგარითა ღირსებისაებრ სწყალობდის და განუ-
ხუენებდის, ანუ თუთ წარუძღუის, იორის პირი და
მტკურის პირი მოინადირის, მერმე დახოხ შემოდგის
და მუნ იზარებდიან ვიდრემდის თოვლმან არა დაამ-
ძიმის კარავი. მუნით ხომხითს შემოვიდიან, ნადირო-
ბითა ამოთა თამაშითა“ [ეზოხმოძღვარი 1959: 131].

„დასოხ“ (ანუ ზშირი ტყე, ანუ მადნარი) ვახუშტი ბატონიშვილი ასე განგვიმარტავს: „დასო არს მადნარისა და ჰეშირისა რომელთაცა ფიჩხთა სახელი არს“ [ბატონიშვილი 1979: 191]. რადგან, დასნეულებული თამარ მეფე წარმოიყვანეს კუბოთა ტფილის[ს] და შემდგომად მცირეთა დღეთა ენებათ ჩუეულებისაებრ, რათა დახოზ განვიდნენ. ისწრაფდეს და მუნ წარიყვანეს კუბოთავე და დიდად გაძნელდა ხენი იგი უწყალო და კუალად წარმოიყუანეს აგართა ციხესა“, ირკვევა, რომ დასო აგრეთვე, თბილისიდან სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებითაა. ნ. ბერძენიშვილი ფიქრობდა, რომ იგი კაბენის ტერიტორიაზე უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ჩვენ გეოგრაფიული მდებარეობის გათვალისწინებით ასეთ ადგილად მიგვაჩნია დღევანდელი გუდელისის (კოჯორ-ტაბახმელას მიდამოები) ტერიტორია. რადგანაც, თბილისში ჩამოხული შარვანშა და ამირ-მირმანი წავიდნენ და „დიდითა ლაშქართა შემყრელნი დადგეს დასოთა“, ზოლო აქედან ისინი მიემართებიან ჭალა აგართასკენ. აქედან ირკვევა, რომ დასო ჭალა აგართას ადმოსავლეთითაა, რაც სავსებით დასაშვებია ყოფილიყო გუდელისის ტერიტორია. სადაც დღეისათვის გვიანშუახუკუნეების ხოფლის ნაშთები აღინიშნება.

დასკვნისათვის, შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ „თბილისის აგარანის“ შემადგენლობაში მყოფი

ხტრუქტურული ერთეულების გეოგრაფიულ ლოკალიზაციას ვახდენთ შემდეგი მიმართულებით: ციხე აგარათა – თანამედროვე კოჯრის ციხე, ჭალა აგარათა – კაბენის მონასტრის ტერიტორია, დახო – გუდელისის ტერიტორია.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ბატონიშვილი 1973: ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება. ხ. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. IV. თბ. 1973 წ.
2. ბერძენიშვილი 1979: დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები ქვემო ქართლის ისტორიული გეოგრაფიიდან. I, ქვემო ქართლი. თბ. 1979 წ.
3. ბერძენიშვილი 1951: ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან. „მომომზილველი“, 1951 წ. № 2.
4. ბერძენიშვილი 1979: ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოც ისტორიის საკითხები. ტ. VIII. თბ. 1979 წ.
5. ეზოხმოძღვარი 1959: ბასილი ეზოხმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ქართლის ცხოვრება. ხ. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. თბ. 1959 წ.

6. ეზოსმოძღვარი 1944: ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ივ. ჯავახიშვილის გამ. თბ. 1944 წ.
7. ენუქიძე 1984: ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I. XII-XIII სს. შეადგინეს და გამოხატემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. ხილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1984 წ.
8. თაყაიშვილი 1906: ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ნუსხა. ე. თაყაიშვილის რედ. ტფ. 1906 წ.
9. კეკელიძე 1941: ისტორიანი და აზმანიშარავანდედთანი. კ. კეკელიძის რედ. თბ. 1941.
10. კენკებაშვილი 2010: თ. კენკებაშვილი, კოჯრის ისტორია. თბ. 2010 წ.
11. კენკებაშვილი 2010ა: თ. კენკებაშვილი, გარდაცვალება და დაკრძალვა თამარ მეფისა. თბ. 2010 წ.
12. კენკებაშვილი 2010ბ: თ. კენკებაშვილი, სად და როდის გარდაიცვალა თამარ მეფე? „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. № 65.
13. ლორთქიფანიძე 1963: მ. ლორთქიფანიძე, ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება. თბ. 1963 წ.
14. მატიაწე 1955: მატიაწე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა

- ძირითადი ზელნაწერის მიზედვით ს.
ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955 წ.
15. ნარკვევები 1973: საქართველოს ისტორიის
ნარკვევები. ტ. II. თბ. 1973 წ.
16. ორბელიანი 1966: სულხან-საბა ორბელიანი,
ლექსიკონი ქართული. თბ. 1966 წ.
17. ჟორდანია 2004: თ. ჟორდანია, ქრონიკები და
სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. ტ. I.
ტფ. 1892 წ. თბ. 2004 წ.
18. შაიშმელაშვილი 1981: ივ. შაიშმელაშვილი, შამ-
ქორი, ბასიანი. თბ. 1981 წ.
19. ჭიჭინაძე 1898: ზ. ჭიჭინაძე, ქართლის ცხოვ-
რება. დასაბამითგან მეცხრამეტე საუკუნემდე.
წიგნი II. ტ. I. ტფ. 1898 წ.
20. ჯავახიშვილი 1965: ივ. ჯავახიშვილი. ქართვე-
ლი ერის ისტორია. ტ. II. თბ. 1965 წ.
21. ჯანაშია 1949: ს. ჯანაშია, საქართველო
ადრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე. შრომები.
ტ. I. თბ. 1949 წ.

კოჯრის (აგარათა) ციხის მიდამოები,
აეროფოტოლუბრატი (თ. ბერიძე)

თბილისის გარეუბნები

ალექსანდრე ბატონიშვილი და რუსეთ-საქართველოს 1812 წლის ომი (კახეთის აჯანყება)*

ალექსანდრე ერეკლეს ძე ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) გახლდათ ერთ-ერთი პირველთაგანი, ვინც გაილაშქრა ცარისტული რუსეთისა და რუსიფიკატორული პოლიტიკის წინააღმდეგ. დიდია მისი როლი XIX საუკუნის დასაწყისის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. განსაკუთრებით აქტიურად იგი 1812 წლის კახეთის ამბოხებაში ჩაება. რომელიც მთლიანად წარმოადგენდა გალაშქრებას რუსეთის იმპერიალისტური ქმედებების წინააღმდეგ.

1812 წელს რუსეთს მძიმე დღეები ედგა... მოსკოვი ნაპოლეონს ებრძოდა. ქართველებმა ძალები მოიკრიბეს და 1812 წლის 31 იანვარს კახეთში, ქ. ახმეტაში აჯანყებამ იფეთქა. გლეხებმა ხურსათის მოსაკრებად გაგზავნილი სამხედრო რაზმი უკუაქციეს. ახმეტას მალევე შეუერთდა მატაანი, თიანეთი და კახეთის მთელი რიგი სოფლები. თებერვალში აჯანყებულებმა კახეთში ალექსანდრე ბატონიშვილი მიიწვიეს, რათა მათ ჩახდგომოდა სათავეში. ალექსანდრე 1812 წლის 16 მაისს მთიულებს და თუშ-

* მოხსენებად წაკითხული ჩერქეზული (ადიღეური) კულტურის ცენტრში, კავკასიურ ხემინარზე. თბ 5 აპრილი, 2012 წელი.

ფშავ-ხევსურებს მიმართავდა და ძველებურ ერთ-
გულებას ახსენებდა. აგრეთვე მათგან რუსეთის
ჯარისთვის სამხედრო გზის ჩახერგვას მოითხოვდა.
იგი აგრეთვე იმედს გამოთქვამდა, რომ სპარსთა
ჯარები დაეხმარებოდნენ. მაგრამ 1812 წლის ზაფ-
ხულის დასაწყისში აჯანყება დაცხრა. ამბოხების
ორმა ეტაპმა (იანვარ-თებერვალი, აპრილ-ივნისი) შე-
დარებით მშვიდობიანად ჩაიარა. ჯერ მთავარ-
მართებელ ფ. პაულიჩს, ხოლო შემდეგ ნ. რტიშჩევს
ეგონა, რომ კახეთი საბოლოოდ დააწყნარეს. თანა-
მემამულეთა ამოწყვეტისა და გაცამტვერებისათვის
დიმიტრი ორბელიანმა გენერალ-ლეიტენანტის ჩინი
მიიღო, ბოდბელმა მიტროპოლიტმა – წმ. ანას
პირველი ხარისხის ორდენი. თუმცა კახეთს ფარ-
ხმალი არ დაუყრია, მხოლოდ ისვენებდა და
ემზადებოდა ახალი შეტევისათვის.

როგორც ზევით აღინიშნა, ალექსანდრე ბატო-
ნიშვილი სპარსელთაგან დახმარებას ელოდა, თუმცა
დაპირებების გარდა ვერაფერი მიიღო, ამიტომ 1812
წლის აგვისტოში მან გადაწყვიტა საქართველოში
შემოხსულიყო. თავისი მზღებლებითა და ყარაფაფა-
ხელი თათრებით მანგლისის მხრიდან მტკვარს მო-
ადგა. ადიდებულ მტკვართან დიდხანს მოუწიათ
ყოფნა...

ბატონიშვილმა შესანიშნავი დრო შეარჩია სა-
ქართველოში შემოსასვლელად. 1812 წლის სექტემ-

ბერი უმძიმესი პერიოდია რუსეთის ისტორიაში. ამ დროს მოხკოვი ნაპოლეონს ებრძვის და ცხადია კავკასიისთვის არავის ეცალა. ამიტომ მთავარმმართველმა რტიშჩევმა მიიღო განკარგულება, როგორმე სასწრაფოდ დაზავებოდა სპარსეთს. ხექტემბერში იგი შაჰის ტახტის მემკვიდრე აბას მირზასთან მოსალაპარაკებლად იმყოფებოდა ყარაბაღში და თან ახლდა რუსთა ჯარის 3000 კაციანი კორპუსიც. მაგრამ ეს მხოლოდ აბას მირზას ფანდი იყო რტიშჩევის საქართველოდან გასატყუებლად და ბატონიშვილისთვის საბრძოლო ასპარეზის გასათავისუფლებლად, სპარსეთი არანაირ შეთანხმებას არ აპირებდა. გენერალმა რტიშჩევმა ყარაბაღში წასვლის წინ საქართველოს საზღვრებზე მდგარ ჯარის უფროსებს, ყაზახისა და შამშადილის მოურავებს სასტიკი ბრძანებები გაუგზავნა და მოუწოდა: ფრთხილად, თვალყური ადევნეთ ალექსანდრე ბატონიშვილი საქართველოს საზღვრებში არ შემოვიდესო! ზოლო შამშადილის მცხოვრებლებს იგი ალექსანდრეს დაჭერისთვის 2000 ჩერვონცეს სთავაზობდა. მაგრამ შამშადილელთა შორის არ აღმოჩნდა ამ მუხანათური ბრძანების შემსრულებელი.

სპარსეთთან მოლაპარაკების პერიოდში რტიშჩევის ფუნქციები ნაწილობრივ შეთავსებული ჰქონდა გენერალ დიმიტრი ორბელიანს. მაგრამ მიუხედავად მისი თავდაუზოგავი მცდელობისა, 6 ხექტემბერს

ალექსანდრე ბატონიშვილმა 100 კაციანი ამაღლით უვნებლად გადალახა მტკვარი კოწახურას ფონზე, მუხრანზე გაიარა და თიანეთში ავიდა.

ელვახავით მოედო კახეთს ბატონიშვილის ჩამოსვლის ამბავი. ზალზე შმის გასავრცელებლად ადრევე იყვნენ ჩასულნი გორჯახბი ნათალიშვილი და პაპოა აბელიშვილი, რომლებიც მოუწოდებდნენ კახელებს: დღე-დღეზე მობრძანდება ალექსანდრე ბატონიშვილი და იარაღი აისხით რუსეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

ბატონიშვილმა თიანეთში მისვლის დღესვე წერილები გაუგზავნა მთიულებსა და გაბრიელ ყაზბეგს, ვინაიდან დარიალის გზის შეკვრა აჯანყებულთა გადაუდებელ ამოცანას წარმოადგენდა. გამარჯვებისთვის მნიშვნელოვანი საკითხის გადაჭრა მთიულეთის ამ ძლიერი ფეოდალის მზარდაცხერის გარეშე რთული იქნებოდა. მისდამი წერილებში ალექსანდრე წერდა: „მაგ რუსებისა წარმავალი არის და ჩვენი წყალობა წარუვალი და სამვილიშვილო არის... მანდ გზები წააზდენინე... და რაც ზიდები არის სულ ჩააქცევინეო“. 1804 წლის მთიულეთის აჯანყების მსგავსად, გაბრიელ ყაზბეგმა ამჯერადაც რუსული ზელისუფლების ერთგულება ამჯობინა და სამშობლოს თავისუფლება გენერლის ეპოლეტებზე გაცვალა.

ალექსანდრე ბატონიშვილმა სამოქმედო გეგმა შემდეგნაირად დააწყო: აჯანყებული ზალზი მან რამ-

დენიშე ჯგუფად დაყო, ერთ ასეთ ჯგუფს ხაგარეჯოს მოურავი თადია ჩოლოყაშვილი უთავა (მისი დანიშნულება თბილისიდან კახეთისაკენ მიმავალი გზის ჩაკეტვა იყო). მეორე ჯგუფს ომან ჩოლოყაშვილი მეთაურობდა. მის რაზმში თიანეთელები, ფშავ-ხევსურები და ქსანელი ოსები შედიოდნენ და ქართლიდან თიანეთ-თელავისკენ მიმავალ გზებს აკონტროლებდნენ. მესამე რაზმი გორჯახპი ნათალიშვილისა და ბაბოა აბელიშვილის სარდლობით სამხედრო გზის რაიონში მოქმედებდა. ამათ კავკასიის ხაზიდან რუხთა დამხმარე რაზმის შემოღებისთვის უნდა შეეშალათ ხელი. აჯანყებულთა რაზმი მოქმედებდა საგურამოშიც. თვითონ ალექსანდრე ბატონიშვილი კი აჯანყებულთა მთავარი ნაწილით შიგნით კახეთსა და ქიზიყში მთავრობის ჯარს ებრძოდა.

გენერალმა დიმიტრი ორბელიანმა მაშინვე გაგზავნა პოლკოვნიკი პეჩორსკი ჯარით არაგვის მინდვრებისაკენ, ზოლო პოლკოვნიკი ტიხანოვსკი ალაზნისკენ, სადაც მისვლა უნდა მოესწრო 13 სექტემბრისთვის, ალავერდობის დღესასწაულზე, გინაიდან მთავარმართებელ რტიშჩევს გააჩნდა ინფორმაცია, რომ ბატონიშვილი ამ დღესასწაულზე ალავერდის ტაძარში მეფედ კურთხევას აპირებდა. მაგრამ, როგორც ალექსანდრე ფრონელი (ყიფშიძე) ამბობდა: „ჯერ მტერი არ დაემარცხებინა და რახ

ემგვანებოდა მეფობის გამოცხადება? წინ დახედული და ჭირნახული ბატონიშვილი ასეთ ბავშვურ შეცდომას არ ჩაიდენდა“...

ბატონიშვილი სოფელ შილდასთან იდგა და დამხმარე ძალებს იკრებდა. ხექტემბრის 20 რიცხვისთვის მას მოუვიდა 1200-მდე დაღესტნელი ლეკი. პირველი ძლიერი შეტაკებაც აქვე მოხდა. 20 ხექტემბერს პოლკოვნიკმა ტიხანოვსკიმ გაბედულად შეუტია ბატონიშვილის უფრო მრავალრიცხოვან ჯარს და გაფანტა მემბოზეები, ამ შეტაკებას გადამწყვეტი შედეგი არ მოჰყოლია, მაგრამ ორივე მხარემ მნიშვნელოვანი ზარალი განიცადა. ტიხანოვსკიმ შილდა გადაწვა და დაანგრია. მას საკუთარი ძალებით მოწინააღმდეგესთან შებმა აღარ უცდია, გენერალ ორბელიანის ჯართან შეერთებას ფიქრობდა. იგი ყვარლის ციხეში გამაგრდა, აღექსანრე კი სასწრაფოდ ქიზიყისკენ გაემართა, სადაც ორბელიანი მისულისყო და ნუკრიანთან დამხმარე ჯარს ელოდა. ბატონიშვილი შეეცადა ტიხანოვსკისა და ორბელიანის ძალების გაერთიანებისათვის შეეშალა ხელი. ვიდრე ორბელიანი ნუკრიანთან იდგა, კახელებს ზავს სთავაზობდა და ბატონიშვილის გაცემას ურჩევდა, აღექსანდრე მას შორიახლოდან უთვალთვალებდა და თან აჯანყებულ ქიზიყელებს იკრებდა. ორბელიანმაც თბილისიდან დამატებითი ჯარი დაიბარა და შეუერთდა რა ამ ძალებს, სიღნაღთან ახლოვ მემბოზენი გადა-

ფლობენ სასტიკი ბრძოლა აუტეხეს. სისხლისღვრა მთელი დღე გრძელდებოდა... მხოლოდ 1 ოქტომბერს შეძლო ორბელიანმა მდინარე ალაზანზე ფაშანის ფონთან მისვლა და ტიხანოვსკისთან შეერთება.

მთავრობის ჯარს თავისი სამხედრო წყობითა და შეიარაღებით, რასაკვირველია, დიდი უპირატესობა ჰქონდა ალექსანდრეს მეთაურობითან შედარებით. გენერალ ორბელიანს მასზე ნიჭიერი და ბრძოლაში გამოწრთობილი ბატონიშვილი პარტიზანული ბრძოლებით დაუპირისპირდა. აჯანყებულთა ლაშქრის ძირითადი ნაწილი ცხენოსანთაგან შედგებოდა და ხწრაფად მოძრაობდა, ამიტომ მცირე ხანში ბრძოლის მთელი ინიციატივა ბატონიშვილმა ჩაიგდო ხელში, ხოლო ორბელიანი შეერთებული ძალებით ზოზინით დახდევდა ალექსანდრეს, რომელიც ამოსუნთქვის საშუალებას არ აძლევდა მოწინააღმდეგეს.

ზემოაღნიშნული შეტაკების შემდეგ, რამდენიმე დღეში, დიმიტრი ორბელიანმა შეიტყო, რომ ალექსანდრე კვლავ სოფელ შილდაში იმყოფებოდა და მომზრეებს იკრებდა. 10 ოქტომბერს ორბელიანმა იერიში მიიტანა აჯანყებულებზე. გახელებთან ერთად ლეკებიც მთელი თავგანწირვით ობრძოდნენ რუსთა წინააღმდეგ. როგორც XIX საუკუნის მიჯნაზე რუსი ჩინოხანი, შემდგომში საქართველოს მმართველი, პეტრე ლიტვინოვი წერდა: „მათი ხალხის სიძულვილი ჩვენდამი ჩანერგილია მათში პატარაობიდან და ინა-

ზება უძლიერესად, ეტყობა, მთები ზელს უშლიან ამ სიძულვილის შემცირებასო“.

ალექსანდრე ბატონიშვილი იძულებული გახდა შილდა დაეტოვებინა. ორბელიანმა სოფელი ნაცარტუტად აქცია, რადგან „შილდამ ორჯერ მიიღო ბატონიშვილი და ორჯერვე მოსახლეობა ჩვენს წინააღმდეგ იბრძოდაო“ – სწერს რტიშჩევს დროებითი წარმატებით გაამაყებული დიმიტრი ორბელიანი 14 ოქტომბერს. იმავე წერილში იმპერატორისთვის თავდადებული გენერალი მთავარმართებელს მოახსენებდა, რომ „მე უფლება მიგეცე მათ წაეღოთ დახოცილთა გვამები, რათა უფრო მეტად შეეგრძნოთ საკუთარი სიკვდილიო“...

ალექსანდრე ბატონიშვილის შიდა კახეთში ბრძოლის პარალელურად მნიშვნელოვანი წარმატებებით მოქმედებდნენ სამხედრო გზის მიდამოებში გორჯასპი ნათალიშვილი და მისი რაზმელები. ნათალიშვილს 6000 მემბოზზე მიუვიდა, მათ მთიულეთის გზა დაიჭირეს და ფასანაურში მდგომ რუსთა რაზმს ალყა შემოარტყეს. ზევშიც მემბოზეები ბატონობდნენ. პოლკოვნიკმა პეროჩისკიმ, რომელიც მდინარე არაგვისკენ იყო გაგზავნილი, გზადაგზა გაფანტა მემბოზენი და დიდი გაჭირვებით ფასანაურის პოსტი დაიკავა, ხოლო სამხედრო გზის გათავისუფლება ვეღარ მოახერხა და მაშველი ჯარი ხოხოვა თბილისში მდგარ გენერალ სიმონოვიჩს, რომელმაც

სახწრაფოდ გაგზავნა პოლკოვნიკი ფონ-კრაბე ერთი ბატალიონი ჯარით, ამავე დროს, თანახმად რტი-შჩევის წინასწარი განკარგულებისა, კავკავიდან მაი-ორ გურლებუმის მეთაურობით 4 ასეული წამოვიდა, მათ მოჰყვებოდათ მემამოხეებისგან განდევნილი, ღტოლვილი გაბრიელ ყაზბეგიც. მათ შეერთებული ძალებით გაათავისუფლეს მემამოხეთაგან დაკავებული სამხედრო გზა. ასე რომ, მთიულეთი და გუდამაყარი დამარცხებულ იქნა.

ალექსანდრე შილდასთან ბრძოლის შემდეგ სილნადისკენ გამაგრდა. ამ დროს მას დასახმარებლად მოუვიდა ლეკთა 5000 კაციანი ჯარი ალისკანტის მეთაურობით. შეურყეველი ბრძოლების მიუხედავად ბატონიშვილი იძულებული გახდა სილნადი დაეტოვებინა და 6000 მებრძოლით ჩალაუბანთან გამაგრდა, აქედან აპირებდა გენერალ ორბელიანისადმი შეტევის განხორციელებას.

ამ პერიოდში, 1812 წლის 20 ოქტომბერს, კავკასიაში შემოსატყველად მზადმყოფი აბას მირზა გენერალმა კოტლიარევსკიმ სასტიკად დაამარცხა ყარაბაღის სახანოს საზღვარზე, ასლანდუშთან მდინარე არაქსზე. ყოველივე ამან მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ალექსანდრეს წარუმატებლობაზე.

გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა ჩაილურთან, 26 ნოემბერს. ბრძოლა ცვალებადი წარმატებებით მიმდინარეობდა, თუმცა გენერალმა ორბელიანმა იმარჯვა

და ბატონიშვილი იძულებული გახდა დროებით უკან დაეხია და თიანეთს შეაფარა თავი...

ამის შემდეგ რტიშჩევმა უმძიმესი კონტრიბუცია დააკისრა აჯანყებულ სოფლებს.

1812 წლის 31 დეკემბერს რტიშჩევი სწერდა ბატონიშვილს, რომ კეთილგონიერება მოეხმო და დაბრუნებულიყო: „თქვენს ცხოვრებას არ შეიძლება ცხოვრება ეწოდოს, არამედ მხოლოდ გაგრძელებული ტანჯვაა“. ამ სიტყვებზე ალექსანდრემ უბახუხა: „დადა თუმცა ცხოვრება ესე ჩემი არა არს ცხოვრებად წოდებად, არამედ განგრძელებული ტანჯვა მამულისა ჩემისათვის, არამედ შემირაცხიეს და მაქვს თავისუფლებითი ყოფა“. ამის შემდეგ ალექსანდრე დადესტანში გაიხიზნა. სიცოცხლის ბოლო წლები სიღატაკეში გაატარა და გარდაიცვალა თეირანში, დაკრძალეს იქვე, სომხური ეკლესიის ეზოში და მისი უკანასკნელი სურვილი – სიკვდილის შემდეგ მაინც განესვენა ხაქართველოში – დღემდე შეუსრულებლად რჩება.

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge